ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 5(75)/2024

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА». Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA». Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03664

№ 5 (75)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

***Редакційна колегія*:**

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чешська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словацька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рєзнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development "Ukraine" (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlнn (Zlin, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajska, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

№ 5 (75) 2024 травень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Іванчук Світлана Володимирівна
СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ 13

Ковальчук Ольга Ярославівна
ПРАВОВІ РАМКИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ 21

Колесніков Андрій Павлович
АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД 28

Лата Наталія Федорівна, Мальцева Анастасія Миколаївна
АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ЩОДО НЕСВОЄЧАСНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ/РОЗРАХУНКІВ КОРИГУВАНЬ В ЄДИНОМУ РЕЄСТРІ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ 33

Мальцева Анастасія Миколаївна
НЕМОЖЛИВІСТЬ ВИКОНАННЯ ПЛАТНИКОМ ПОДАТКІВ ПОДАТКОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ 42

Матвійчук Андрій Борисович
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ 51

Плєхов Максим Вікторович
ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ 57

Туровець Юрій Миколайович
ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА 65

Царенко Ольга Михайлівна, Царук Андрій В'ячеславович, Байдич Роман Олексійович, Вибодовський Андрій Іванович
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА СПРОБУ ЧИ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 74

Царук Андрій В'ячеславович, Адамчук Сергій Валерійович, Байдич Роман Олексійович, Вибодовський Андрій Іванович
ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ІНІЦІЙОВАНИХ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ 85

Шило Євгеній Павлович
ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 95

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Волинець Віталій Валентинович
АНАЛІЗ ЮРИДИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ 102

Кравчик Сергій Миколайович
ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЯК ФОРМА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ, В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 108

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Горун Юрій Валерійович
ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН 123

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Карпінський Борис Андрійович, Карпінська Олена Борисівна
ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: АПАРАТ
Й НАПРЯМИ РОЗГЛЯДУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ..... 130

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Лацько Анна Віталіївна
ЛАТЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД 143

Луцький Тарас Миколайович, Авраменко Олексій Володимирович
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО
ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ 152

Юр'єв Денис Сергійович
ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ЩОДО РОЗКРАДАНЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ 158

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Демура Марина Ігорівна, Крикун Анастасія Володимирівна, Росомаха Злата Романівна
ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ 169

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Олійник Ольга Борисівна, Соляник Світлана Федорівна
КОНЦЕПЦІЯ ГЕНЕРАЛІЗАЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ..... 176

Олійник Ольга Борисівна
АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ..... 182

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кузьменко Валентин Сергійович, Кузьменко Олена Юріївна
СТРАТЕГІЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ
ПРАЦІ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ 189

Кузьменко Валентин Сергійович, Кузьменко Олена Юріївна
САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНІ ПИТАННЯ В ОБЛАСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ
НА МОРСЬКОМУ СУДНІ 197

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Луценко Дмитро Сергійович
ОЧІКУВАННЯ ВІД ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ 203

**Матвєєва Анастасія Володимирівна, Гриб Вікторія Олександрівна,
Жарко Софія Вікторівна, Кеда Олена Юріївна**
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ПОРІВНЯННІ
ІЗ МІЖНАРОДНОЮ СУДОВОЮ ПРАКТИКОЮ ЄСПЛ 211

Резворович Кристина Русланівна, Терехова Ганна Ярославівна
КАМКОРДИНГ ТА КАРДШЕЙРІНГ ЯК ВИДИ ПОРУШЕНЬ АВТОРСЬКОГО ПРАВА
І СУМІЖНИХ ПРАВ 220

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Ivanchuk Svitlana
JUDICIAL CONTROL OF THE IMPLEMENTATION OF COURT DECISIONS AS ONE OF THE MEANS OF ENSURING THE LEGALITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES IN UKRAINE 13

Kovalchuk Olha
LEGAL FRAMEWORKS FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE JUDICIAL SYSTEM 21

Kolesnikov Andrii
ASPECTS OF INFORMATION SUPPORT FOR THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE PRE-SOVIET PERIOD 28

Lata Natalya, Maltseva Anastasiia
ADMINISTRATIVE APPEAL OF DECISIONS REGARDING THE LATE REGISTRATION OF TAX INVOICES/COLLECTIONS OF ADJUSTMENTS IN THE UNIFIED REGISTER DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE..... 33

Maltseva Anastasiia
THE IMPOSSIBILITY OF THE TAX PAYER TO FULFILL TAX OBLIGATIONS DUE TO THE CONSEQUENCES OF THE WAR..... 42

Matviychuk Andriy
FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL ENSURING THE FUNCTIONING OF TERRITORIAL DEFENSE THE LEADING 51

Pliekhov Maksym
FEATURES OF CONTROL IN THE FIELD OF PREVENTING FINANCIAL OFFENSE IN UKRAINE 57

Turovets Yuriy
PROSPECTS OF INSTITUTIONAL IMPROVEMENT OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION 65

Tsarenko Olha, Tsaruk Andrii, Baidych Roman, Vybodovskyi Andrii
RESPONSIBILITY OF MILITARY OFFICERS FOR THE ATTEMPTED OR ILLEGAL CROSSING OF THE STATE BORDER UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT..... 74

Tsaruk Andrii, Adamchuk Serhii, Baidych Roman, Vybodovskyi Andrii
PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS DURING ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES INITIATED BY THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE..... 85

Shylo Yevhenii
THE PRINCIPLE OF HUMANISM IN ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE 95

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Volynets Vitalii
ANALYSIS OF LEGAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ELECTRONIC COMMERCE 102

Kravchyk Serhii
COMPENSATION OF DAMAGES AS A FORM OF ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF ENERGY DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE IN UKRAINE..... 108

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Horun Yurii
TOOLS FOR DIGITALIZATION OF LAND RELATIONS..... 123

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Karpinsky Borys, Karpinska Olena
THE PHENOMENON OF LEGAL INDIFFERENCE IN THE SOCIAL SPACE: APPARATUS AND DIRECTIONS OF CONSIDERATION FROM THE POSITION OF STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION 130

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Latsko Anna
LATENCY OF CRIMINAL VIOLATIONS OF WATER PROTECTION RULES 143

Lutskyi Taras, Avramenko Oleksiy
CRIMINAL LIABILITY FOR EVASION OF A CONVICTED PERSON FROM SERVING A SENTENCE OF PROBATIONARY SUPERVISION 152

Yuriev Denis
ORGANIZATION AND TACTICS OF CONDUCTING INDIVIDUAL INVESTIGATORS (DETECTIVE) ACTIONS REGARDING THEFTS AT METALLURGICAL INDUSTRY ENTERPRISES COMMITTED BY OFFICIAL PERSONS..... 158

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Demura Maryna, Krykyn Anastasiia, Rosomakha Zlata
ON THE ISSUE OF PARTICIPATION OF WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN MODERN CONDITIONS..... 169

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Oleinyk Olha, Solyanyk Svitlana
CONCEPT OF GENERALIZATION THEORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS 176

Oleinyk Olha
ACADEMIC HONESTY AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL CATEGORY 182

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kuzmenko Valentyn, Kuzmenko Olena
STRATEGIES FOR SETTLEMENT OF CURRENT ISSUES ON ENSURING LABOR SAFETY IN MARITIME TRANSPORT 189

Kuzmenko Valentyn, Kuzmenko Olena
SANITARY AND HYGIENE ISSUES IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION ON A MARINE VESSEL 197

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Lutsenko Dmytro
EXPECTATIONS FROM CONTRACTUAL RELATIONS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATION IN CIVIL LAW 203

Matvieieva Anastasiia, Hryb Viktoriia, Zharko Sofiia, Keda Olena
LEGAL REGIME OF PROPERTY RIGHTS UNDER MARTIAL LAW IN COMPARISON WITH INTERNATIONAL CASE LAW OF THE ECHR 211

Rezvorovych Krystyna, Terekhova Hanna
CAMCORDING AND CARDSHARING AS TYPES OF COPYRIGHT AND RIGHTS VIOLATIONS 220

УДК 342.951:342.56

Іванчук Світлана Володимирівна
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»;
суддя Господарського суду Львівської області
Ivanchuk Svitlana
Graduate Student of the Department of Civil Law and Procedure,
Educational-Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University;
Judge of the Economic Court of Lviv Region

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9893

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

JUDICIAL CONTROL OF THE IMPLEMENTATION OF COURT DECISIONS AS ONE OF THE MEANS OF ENSURING THE LEGALITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. Ефективний судовий контроль за виконанням судових рішень є одним із важливих засобів забезпечення законності у державі, дієвим інструментом правової системи будь-якої країни. Він дозволяє забезпечити остаточність судових рішень, і тим самим гарантувати реалізацію принципу верховенства права. Проте не завжди судові рішення виконуються ефективно. Доволі часто виникають перешкоди в процесі виконання судових рішень, що пов'язано з чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру. Зокрема недобросовісна поведінка сторін є суттєвою перешкодою належного виконання таких рішень. Вони можуть ухилятися від виконання судових рішень або штучно затягувати процес виконання. На часі формування дієвої системи контролю за виконанням судових рішень, посилення відповідальності за їх невиконання. Особливо актуальним є впровадження сучасних технічних засобів, що слугуватимуть цифровізації процесів виконання судових рішень, що зробить їхню реалізацію більш прозорою.*

Мета. Метою дослідження є науковий аналіз проблеми судового контролю за виконанням судових рішень у контексті посилення стабільності правової системи держави.

Матеріали і методи. Дослідження проблеми судового контролю за виконанням судових рішень спирається на результати наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, емпіричну базу, що охоплює судові рішення різного рівня та судову статистику. У дослідженні апробовано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний, формально-юридичний, метод класифікації та інші.

Результати. Стаття присвячена дослідженню судового контролю за виконанням судових рішень як одного із важливих засобів забезпечення законності функціонування органів публічного управління в Україні.

У статті здійснено аналіз питання судового контролю в аспекті гарантування державою прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на судовий захист та однієї із важливих гарантій, права на справедливий суд. У процесі дослідження проаналізовано сутність і особливості процесу судового контролю, визначено його значення у забезпеченні правової стабільності та дотримання законності, досліджено правовий статус судових органів як суб'єктів забезпечення законності, захисту прав та законних інтересів громадян. Окрема увага присвячена визначенню складових елементів цього статусу, його характерних ознак.

Розглядаючи процес судового контролю, проаналізовано правове регулювання судового контролю за виконанням судових рішень в Україні, охарактеризовано компетенцію судових органів щодо його реалізації, кореляцію реалізації

повноважень щодо здійснення даного різновиду судового контролю з виконанням функції правосуддя, проаналізовано роль суду у вирішенні спорів між органами публічного управління у досліджуваній сфері, досліджено законодавчі акти, які регулюють цей процес в Україні, надано рекомендації щодо можливого вдосконалення механізмів судового контролю задля підвищення ефективності забезпечення законності у сфері публічного управління.

Перспективи. Обґрунтовані судження, згенеровані у результаті наукового пошуку, допоможуть уникнути помилок у правореалізаційній практиці суддів, забезпечити глибоке розуміння проблеми судового контролю за виконанням судових рішень в Україні, шляхів її подолання, підвищити ефективність реалізації судового захисту прав та законних інтересів громадян судовими органами загалом.

Ключові слова: *судовий контроль, виконання судових рішень, законність, органи публічного управління.*

Summary. *Introduction. Effective judicial control over the execution of court decisions is one of the important means of ensuring legality in the state, an effective tool of the legal system of any country. It makes it possible to ensure the finality of court decisions, thereby guaranteeing the implementation of the principle of the rule of law. However, court decisions are not always implemented effectively. Quite often obstacles arise in the process of execution of court decisions, which is connected with factors of an objective and subjective nature. Bad faith behavior of the parties is a significant obstacle to the proper execution of such decisions. They can evade the execution of court decisions or artificially delay the execution process. It is time to form an effective system of control over the execution of court decisions, increase responsibility for their non-execution. The introduction of modern technical means that will serve to digitize the processes of execution of court decisions is especially relevant, which will make their implementation more transparent.*

Purpose. The purpose of the study is a scientific analysis of the problem of judicial control over the execution of court decisions in the context of strengthening the stability of the legal system of the state.

Materials and methods. The study of the problem of judicial control over the execution of court decisions is based on the results of a scientific analysis of this problem by domestic scientists, normative legal acts, an empirical base covering court decisions of various levels and court statistics. Philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge were tested in the study, including analysis, synthesis, deduction, induction, structural-functional, formal-legal, classification method and others.

Results. The article is devoted to the study of judicial control over the execution of court decisions as one of the important means of ensuring the legality of the functioning of public administration bodies in Ukraine.

The article analyzes the issue of judicial control in the aspect of the state guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen, in particular the right to judicial protection and one of the important guarantees, the right to a fair trial. In the course of the research, the essence and features of the process of judicial control were analyzed, its importance in ensuring legal stability and legality was determined, and the legal status of judicial bodies as subjects of ensuring legality, protecting the rights and legitimate interests of citizens was investigated. Particular attention is devoted to the definition of the constituent elements of this status, its characteristic features.

Considering the process of judicial control, the legal regulation of judicial control over the execution of court decisions in Ukraine has been analyzed, the competence of judicial bodies regarding its implementation has been characterized, the correlation of the exercise of powers to exercise this type of judicial control with the performance of the function of justice, the role of the court in resolving disputes between public administration bodies in the researched area, the legislative acts regulating this process in Ukraine were studied, recommendations were given regarding the possible improvement of judicial control mechanisms in order to increase the effectiveness of ensuring legality in the field of public administration.

Discussion. Reasoned judgments generated as a result of scientific research will help to avoid mistakes in the law enforcement practice of judges, to ensure a deep understanding of the problem of judicial control over the execution of court decisions in Ukraine, ways to overcome it, to increase the effectiveness of judicial protection of the rights and legitimate interests of citizens by judicial bodies in general.

Key words: *judicial control, execution of court decisions, legality, public administration bodies.*

Постановка проблеми. Судові органи відіграють важливу роль суб'єктів захисту права громадян на судовий захист. Правовий статус судових органів є особливим та відповідає головному завданню правосуддя – всебічному забезпеченню законності й правопорядку, попередженню та припиненню правопорушень і злочинів, зміцненню суспільного ладу, політичної й економічної системи, захисту гарантованих державою прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, тощо.

Одним з найважливіших завдань судових органів є захист гарантованих державою прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, зокрема права на справедливий суд.

Удосконалення правозахисної діяльності судових органів безпосередньо залежить від адміністративно-правового забезпечення їхнього правового статусу. На часі удосконалення правових можливостей судових органів щодо реалізації судового контролю за виконанням судових рішень, розширення їхньої компетенції у цій сфері. Якісні зміни у законодавстві та правореалізаційній практиці здійснення судового контролю за виконанням судових рішень здатні суттєво вплинути на посилення стабільності правової системи держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми судового контролю за виконанням рішень судів, забезпечення ефективності судових процедур пе-

ревірки судами законності діяльності посадових осіб державної виконавчої служби під час виконання судових рішень пов'язані із загальними питаннями юридичного процесу, процесуальними аспектами судочинства та процесуальною формою загалом. Вирішенню таких проблем, свого часу, були присвячені праці низки вчених, серед яких Я. Берназюк [1], В. Бобрик [2], Н. Задирака [3], С. Притика [4], В. Стефанюк [5], Л. Сушко [6], О. Хотинська [7] та інші.

Метою статті є науковий аналіз проблеми судового контролю за виконанням судових рішень у контексті посилення стабільності правової системи держави.

Матеріали і методи. Дослідження проблеми судового контролю за виконанням судових рішень спирається на результати наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, емпіричну базу, що охоплює судові рішення різного рівня та судову статистику. У дослідженні апробовано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний, формально-юридичний, метод класифікації та інші.

Виклад основного матеріалу. Контроль за виконанням судових рішень є однією з важливих гарантій права на справедливий суд. Він забезпечує дотримання законності та правопорядку в ході виконання судових рішень, а також захист прав і законних інтересів сторін виконавчого провадження. Судове рішення є обов›язковим до виконання на всій території України. Невиконання судового рішення, яке набуло законної сили, або переоцінка такого рішення є порушенням принципу верховенства права.

Стаття 129-1 Конституції України встановлює обов›язок виконання судового рішення та здійснення контролю за його виконанням судом [8]. Це відображено у третій частині статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VII, яка передбачає, що суд, у межах наданих йому законом повноважень, забезпечує контроль за виконанням судового рішення [9].

Таким чином, судовий контроль є ще важливим елементом повноважень судових органів, нарівні з реалізацією функції правосуддя, у рамках якого здійснюється перевірка та забезпечення виконання судових рішень. Процедура контролю реалізовується задля забезпечення ефективного виконання судових рішень і захисту прав та інтересів сторін у судовому процесі. Його мета полягає у забезпеченні правосуддя, охорони прав та законних інтересів учасників судового процесу. Контроль за виконанням судових рішень – це система заходів, спрямована на забезпечення виконання судових рішень та реалізацію основної мети судової влади. Він може здійснюватися через різноманітні механізми, що передбачають залучення державних та приватних виконавців, інших органів, які забезпечують виконання рішень суду.

Закон України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII визначає виконавче провадження як завершальну стадію судового провадження [10].

Враховуючи практику Європейського суду з прав людини, та, зокрема, рішення у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року, виконання судового рішення є невід'ємним елементом права на судовий захист, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду [11].

У Рішенні від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013 (справа щодо офіційного тлумачення положень п. 2 ч. 2 ст. 17, п. 8 ч. 1 ст. 26, ч. 1 ст. 50 Закону України «Про виконавче провадження») Конституційний Суд України зазначив, що право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов›язкове виконання судових рішень – складовою частиною права на справедливий судовий захист (абзац 5 п.п. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013) [12].

Правове регулювання судового контролю за виконанням судових рішень в Україні реалізується завдяки положенням Конституції України, Цивільному процесуальному кодексу України, Господарському процесуальному кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актів. Відповідно до статті 129-1 Конституції України, судове рішення є обов›язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Законодавство України передбачає такі форми судового контролю за виконанням судових рішень, як розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця, звернення до суду про визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню. Існування в Україні адміністративного, господарського та цивільного судочинства, що мають спільну сутність і функції, але регулюються різними законодавчими актами, актуалізує питання уніфікації судочинства загалом та окремих процедур, наприклад судового контролю за виконанням судових рішень.

Порівнюючи статті процесуальних Кодексів, що закріплюють процедури судового контролю за виконанням судових рішень, слід насамперед відзначити майже повну уніфікацію положень відповідних статей ГПК України і ЦПК України [2]. Процедура ж судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві та відповідні

норми процесуального права, що закріплені в КАС України, мають істотні відмінності. Адміністративні суди мають право перевіряти дотримання виконавцями законодавства під час примусового виконання судових рішень в адміністративних справах, контролювати виконання судових рішень в адміністративних справах відповідачами суб'єктами владних повноважень, не на користь яких постановлено судове рішення. Крім того, адміністративні суди можуть розглядати справи про порушення, допущені органом державної виконавчої служби або приватним виконавцем під час виконання рішень інших органів (посадових осіб) [13].

Суб›єктами реалізації судового контролю за виконанням судових рішень є суд, який ухвалив судове рішення. Суд має право встановлювати судовий контроль за виконанням судового рішення, розглядати скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця, приватного виконавця, здійснювати інші повноваження, передбачені процесуальними кодексами України. Водночас процедура судового контролю передбачає можливість залучення сторін виконавчого провадження, які мають право оскаржити рішення, дії або бездіяльність державного виконавця, приватного виконавця до суду, який видав виконавчий документ, інших осіб, права та законні інтереси яких порушені внаслідок неналежного виконання судового рішення. Вони мають право звернутися до суду із скаргою про визнання оскаржуваного рішення, дії чи бездіяльності неправомірними та про зобов'язання усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Судовий контроль за виконанням судових рішень є особливою формою правосуддя, діяльністю суду, яка пов'язана із реалізацією судових рішень прийнятих за результатами розгляду справ, які перебували у провадженні суду. Застосування процесуальних засобів судового контролю не повинно зумовлювати порушення основоположних засад судочинства, зокрема, пропорційності, необхідності дотримання оптимального балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія) тощо; такі засоби не можуть бути надмірними за визначених умов та не мають призводити до порушення прав, гарантованих Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Предметом судового контролю за виконанням судових рішень є законність, обґрунтованість та своєчасність виконання судових рішень. Судовий контроль за виконанням судових рішень здійснюється шляхом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, а також шляхом розгляду позовів, що виникають з відносин щодо примусового виконання судових рішень. Скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби розглядаються судом, який видав виконавчий документ. Позови, що виникають з відносин щодо примусового виконання судових рішень, розглядаються судом за правилами позовного провадження.

Таким чином, предметом судового контролю за виконанням судових рішень є: законність виконання судових рішень, тобто відповідність рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби вимогам закону; обґрунтованість виконання судових рішень, наявність підстави для вчинення тих чи інших дій у виконавчому провадженні; дотримання вимог процесуального законодавства під час виконання судових рішень; своєчасність виконання судових рішень, тобто факт вчинення дій у виконавчому провадженні відповідно до закону та у встановлені строки.

З огляду на процедуру реалізації судового контролю, судовий контроль за виконанням судових рішень може здійснюватися у таких формах: контроль за ходом виконавчого провадження (здійснюється шляхом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця, приватного виконавця); скасування рішень, дій або бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців; визнання виконавчого документа недійсним; визнання дій державного виконавця, приватного виконавця незаконними, зобов'язання до вчинення дій у виконавчому провадженні.

Питання ефективності виконання судового рішення набуває актуальності у контексті розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами. Це пояснюється тим, що окремо передбачено відповідальність за невиконання рішень суду, а також надано, зокрема адміністративним судам додаткові процесуальні повноваження щодо контролю за виконанням судових рішень у справах адміністративного характеру.

У Рішенні Конституційного Суду України 1 березня 2023 року у справі № 3-27/2022(54/22) за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення), Конституційний Суд України наголошує, що здійснення публічної влади в добропорядний спосіб вимагає того, щоб особі було надано можливість у дієвий спосіб оскаржувати акти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, їхні дії або бездіяльність, завдяки чому забезпечується підзвітність цих органів та їх посадових і службових осіб за ухвалені ними рішення, учинені дії або бездіяльність. Тому адмі-

ністративне судочинство є стрижневим елементом демократичного врядування, а його дієвість – засадничою для будь-якого суспільства, ґрунтованого на правовладді [14]. У захисті людських прав та додержанні правовладдя право особи оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади, їх посадових і службових осіб є ключовим елементом. Це право ґрунтується зокрема на таких принципах: верховенства права, рівності перед законом, справедливого судового розгляду.

Призначення національної системи адміністративного судочинства полягає в тому, щоб забезпечити судовий контроль щодо рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб відповідно до процедури, узгодженої з вимогами справедливого судового розгляду.

Судовий контроль є важливим елементом забезпечення законності діяльності органів публічного управління в Україні. Цей процес охоплює перевірку дій та рішень державних органів з метою визначення їх відповідності закону. Українські суди відіграють ключову роль у здійсненні судового контролю. Судовий нагляд та судова діяльність сприяє забезпеченню додержання прав громадян, визначених у законодавстві, а також підвищує відповідальність державних органів перед суспільством. Зміст судового контролю за діяльністю органів публічного управління в Україні охоплює контроль за виконанням законів та нормативно-правових актів органами публічного управління, контроль за додержанням прав та свобод громадян, а також за законністю прийнятих рішень. Контроль суду забезпечує можливість перевірки дій органів публічного управління на відповідність законодавству, а також надає громадянам можливість захисту їх прав у судовому порядку.

Певні особливості судового контролю за виконанням судових рішень установлені в адміністративному судочинстві, визначені статтею 382 Кодексу адміністративного судочинства України в якій передбачено, що суд, що ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про його виконання. Норми КАС України не містять вимог щодо звіту про виконання рішення. При цьому, об'єктивно що такий звіт повинен бути виконаний у письмовій формі та містити інформацію про дії, які були вчинені суб'єктом владних повноважень для виконання судового рішення, причини, які перешкоджають виконанню судового рішення, терміни виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя, своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф. Цей штраф є додатковим засобом забезпечення виконання судових рішень в адміністративному судочинстві. Він спрямований на стимулювання суб'єктів владних повноважень до виконання судових рішень у встановлені строки та на запобігання не виконуванню таких рішень.

Звіт про виконання судового рішення є додатковим заходом контролю та моніторингу стану виконавчого провадження та процесу відновлення порушених прав осіб, які звернулись за захистом до суду. Така ж форма судового контролю потребує уніфікації, як у цивільному так і господарському процесі [3].

Формою реалізації судового контролю також є прийняття судом окремих ухвал у разі виявлення при вирішенні спору порушення законності або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб. Здійснення контрольних функцій, розпочинається, у даному випадку, не спочатку процедури вирішення (розв'язання) спору, а з моменту виявлення правопорушень або інших негативних явищ, про які стало відомо у процесі вивчення матеріалів справи, під час провадження, на різних стадіях розгляду справи.

Забезпеченню реалізації судового контролю за виконанням судових рішень слугує такий ефективний засіб судового контролю, як відшкодування судом збитків, завданих неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю державних виконавців, приватних виконавців, внаслідок незабезпечення реалізації визначених законом процедур виконавчого провадження.

На сьогодні відповідно до законодавства, яке регламентує виконання судових рішень, судовий контроль за виконанням судових рішень не є абсолютним, адже такий контроль полягає у судовому розгляді скарг на рішення, дії, бездіяльність виконавця на етапі виконавчого провадження. Суд не може самостійно, за власною ініціативою контролювати посадових осіб, уповноважених виконувати судові рішення, давати їм доручення, витребовувати звіти. Повноваження щодо контролю за виконанням судових рішень судом може бути здійснено винятково в межах процедури розгляду скарг, клопотань учасників виконавчого провадження. Чинним законодавством не регламентована чітка процедура розгляду таких скарг, послідовність етапів встановлення обставин, не визначено зобов'язань учасників виконавчого провадження та наслідків невиконання такими учасниками покладених на них обов'язків, в процедурі виконавчого провадження.

При цьому суд відіграє важливу роль у забезпеченні належного виконання судових рішень, оскільки своїми рішеннями заповнює прогалини в законодавстві, формує чіткі критерії щодо юрисдикції спорів, що виникають зокрема на стадії виконавчого провадження.

Пріоритетним у судовій практиці є питання розмежування судочинства, в межах якого слід розглядати скарги на дії виконавця у виконавчому провадженні. У цьому контексті Велика Палата Верховного Суду сформувала позицію, відповідно до якої скарга на дії державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ. Іншими словами, якщо судове рішення було ухвалено в порядку цивільного або господарського процесу, то саме в порядку такого процесу має й розглядатись скарга на дії виконавця, будучи фактично продовженням попередньої справи, а не новим процесом. До цього, відповідні скарги могли розглядати як в порядку цивільного/господарського процесів, так і в порядку адміністративного процесу. Своєю чергою, у контексті рішень, що були ухвалені в межах адміністративного провадження, Велика Палата Верховного Суду сформувала позицію, відповідно до якої судовий контроль за виконанням судового рішення, ухваленого в адміністративній справі, має здійснюватися за правилами адміністративного, а не цивільного судочинства [15].

Разом з тим, окремі складнощі виникали, у зведених виконавчих провадженнях, які передбачали виконання судових рішень, ухвалених за різними видами судочинства. У цьому контексті Велика Палата Верховного Суду сформувала позицію, відповідно до якої спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання зведеного виконавчого провадження, у якому об›єднано виконання судових рішень, ухвалених судами за правилами різних юрисдикцій, підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства. Відповідний правовий висновок викладений у постановах Великої Палати Верховного Суду від 14.03.2018 у справі № 660/612/16-ц, від 12.09.2018 у справі № 906/530/17, від 17.10.2018 у справі № 927/395/13 та у справі № 5028/16/2/2012, від 05.12.2018 у справі № 904/7326/17, від 13.02.2019 у справі № 808/2265/16 та від 10.04.2019 у справі № 908/2520/16. Така позиція, без сумніву, сприяє правовій визначеності при вирішенні зазначених питань та заповнює певну існуючу прогалину в контексті так званого «конфлікту» судових юрисдикцій.

Судовий контроль за виконанням судових рішень дійсно є дуже важливим аспектом правосуддя. Цей процес гарантує дотримання законів і забезпечує справедливість для всіх сторін у судовому процесі. Важливо, щоб судові рішення виконувалися належним чином, реалізовувався захист прав і свобод громадян. Це сприяє підтримці рівності громадян перед законом і зміцненню їхньої довіри до правосуддя [1].

Висновки. Судові органи відіграють ключову роль у захисті прав і свобод людини, підтримці режиму законності, зміцненню державних інституцій та правової держави. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що оптимальна ефективність у правосудді можлива лише за умови прийняття якісного процесуального закону, оскільки якість правосуддя залежить від якості процесуального регламенту, що є процесуальною основою судочинства як об'єкта процесуальної діяльності.

Заходами щодо підвищення ефективності реалізації судового контролю можуть бути запропоновані такі заходи як уніфікація процедури судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Це дозволить спростити доступ до правосуддя та підвищити ефективність судового контролю за виконанням судових рішень. Серед дієвих заходів можна запропонувати впровадження, зокрема для забезпечення швидкого та ефективного моніторингу, інформаційний, електронний доступ суду до матеріалів виконавчих проваджень, запровадження автоматичного, регламентованого законом про виконавче провадження, алгоритму реалізації заходів виконавчої процедури, що сприятиме уникненню суб'єктивної поведінки при прийнятті тих, чи інших рішень, які є обов'язковими в силу закону. Це запобігатиме зволіканню у процесі виконавчих процедур. Не менш важливим є посилення відповідальності осіб, на яких покладено повноваження із здійснення виконавчих процедур, та осіб, на яких покладено обов'язок виконання судового рішення. На часі спрощення процедур, цифровізація процесів у забезпеченні швидкого доступу до інформації про боржників, їхнє майно та кошти. Це лише декілька пропозицій, які можуть сприяти ефективності виконання судових рішень, судового контролю за виконанням судових рішень в Україні та реалізацію права на справедливий суд.

Література

1. Берназюк Я. О. Конституційні гарантії виконання судового рішення в адміністративному процесі. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2020. Вип. 4 (92). URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/90.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

2. Бобрик В. І. Уніфікація судового контролю за примусовим виконанням судових рішень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 485-489. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/119.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

3. Задирака Н.Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві як засіб забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 553-557. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/131.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

4. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис... д-ра юрид. наук.: 12.00.10. Х., 2003. 36 с.

5. Стефанюк В.С. Судовий контроль: поняття і види. *Виконавча влада і адміністративне право.* Київ: Ін-Юре, 2002. С. 489-500.

6. Сушко Л. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 22 с.

7. Хотинська О.З. Форми судового контролю за виконанням рішень судів в Україні: критерії та проблеми їх розмежування. *Вісник Академії адвокатури України.* 2006. № 5. С. 53–59: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_8. (дата звернення: 08.03.2024).

8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 08.03.2024).

10. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 30. Ст. 542. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 (дата звернення: 08.03.2024).

11. Рішення Європейського суду з прав людини Справа «Шмалько проти України» (заява N 60750/00). Страсбург, 20 липня 2004 року. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text (дата звернення: 08.03.2024).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-7/2013 за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» від 26 червня 2013 року, № 5-рп/2013. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text (дата звернення: 08.03.2024).

13. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005 № 35–36, № 37. С. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 08.03.2024).

14. Рішення Конституційного Суду України у справі № 3-27/2022(54/22) за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 01 березня 2023 р. № 2-р(II)/2023. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text (дата звернення: 08.03.2024).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2018 року у справі № 201/10328/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011436 (дата звернення: 08.03.2024).

References

1. Bernazyuk, Ya.O. (2020). Konstytutsiyni harantiyi vykonannya sudovoho rishennya v administratyvnomu protsesi [Constitutional guarantees of execution of the court decision in the administrative process]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka.* Is. 4 (92). URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/90.pdf [in Ukrainian].

2. Bobryk, V.I. (2023). Unifikatsiya sudovoho kontrolyu za prymusovym vykonannyam sudovykh rishen' [Unification of judicial control over the enforcement of court decisions]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 9. pp. 485–489. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/119.pdf [in Ukrainian].

3. Zadyraka, N.Yu. (2023). Sudovyy kontrol' v administratyvnomu sudochynstvi yak zasib zabezpechennya zakonnosti u diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini [Judicial control in administrative proceedings as a means of ensuring legality in the activities of local self-government bodies in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 2. pp. 553–557. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/131.pdf [in Ukrainian].

4. Prytyka, D.M. (2023). Orhanizatsiyno-pravovi zasady stanovlennya i diyal'nosti hospodars'kykh sudiv Ukrayiny [Organizational and legal principles of formation and activity of commercial courts of Ukraine]: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.10. Kh. 36 p. [in Ukrainian].

5. Stefanyuk, V.S. (2022). Sudovyi kontrol': ponyattya i vydy [Judicial control: concepts and types]. *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo.* Kyyiv: In-Yure, pp. 489–500 [in Ukrainian].

6. Sushko, L. (2009). Orhanizatsiyno-pravovi zasady zdiysnennya sudovoho kontrolyu v Ukrayini [Organizational and legal principles of judicial control in Ukraine]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyyiv, 22 p. [in Ukrainian].

7. Khotyns'ka, O.Z. (2006). Formy sudovoho kontrolyu za vykonannyam rishen' sudiv v Ukrayini: kryteriyi ta problemy yikh rozmezhuvannya [Forms of judicial control over the execution of court decisions in Ukraine: criteria and problems of their distinction]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*. № 5. pp. 53–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_8 [in Ukrainian].

8. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № . 30. Art. 141 [in Ukrainian].

9. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny vid 2 chervnya 2016 r. № 1402-VII [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № . 31. Art. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text. [in Ukrainian].

10. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny vid 2 chervnya 2016 r. № 1402-VII [On executive proceedings: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1404-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № 30. Art. 542. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 [in Ukrainian].

11. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny Sprava "Shmal'ko proty Ukrayiny" (zayava N 60750/00). Strasburh. 20 lypnya 2004 roku. [Decision of the European Court of Human Rights Case "Shmalko v. Ukraine" (application N 60750/00)]. Strasbourg, July 20, 2004. *Verkhovna Rada of Ukraine: official website*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text [in Ukrainian].

12. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi № 1–7/2013 za konstytutsiynym zvernennyam aktsionernoyi kompaniyi "Kharkivoblenerho" shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhen' punktu 2 chastyny druhoyi statti 17, punktu 8 chastyny pershoyi statti 26, chastyny pershoyi statti 50 Zakonu Ukrayiny "Pro vykonavche provadzhennya" vid 26 chervnya 2013 roku, № 5-rp/2013 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case № 1-7/2013 on the constitutional appeal of the joint-stock company "Kharkivoblenergo" regarding the official interpretation of the provisions of paragraph 2 of the second part of Article 17, paragraph 8 of the first part of Article 26, part one of Article 50 of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" Kyiv, June 26, 2013, № 5-рп/2013]. *Verkhovna Rada of Ukraine: official website*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text [in Ukrainian].

13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny vid 6 lypnya 2005r. № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine dated July 6, 2005. No. 2747-IV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2005. № 35–36, № 37, Article 446 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text [in Ukrainian].

14. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi № 3-27/2022(54/22) za konstytutsiynoyu skarhoyu Pleskacha V'yacheslava Yuriyovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) prypysiv chastyny pershoyi statti 294, chastyny shostoyi statti 383 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny (shchodo rivnopravnosti storin pid chas sudovoho kontrolyu za vykonannyam sudovoho rishennya) vid 01 bereznya 2023 r. № 2-r(II)/2023 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on March 1, 2023 in case № 3-27/2022(54/22) on the constitutional complaint of Vyacheslav Yuriyovych Pleskach regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the first part of Article 294, the sixth part of Article 383 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (regarding the equality of the parties during judicial review upon execution of a court decision)]. *Verkhovna Rada of Ukraine: official website*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text [in Ukrainian].

15. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 serpnya 2018 roku u spravi № 201/10328/16-ts [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated August 29, 2018 in case № 201/10328/16-ts]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011436 [in Ukrainian].

УДК 342.95

Ковальчук Ольга Ярославівна
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнський національний університет
Kovalchuk Olha
PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor,
Associate Professor of the Law Theory and Constitutionalism Department
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-6490-9633

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9956

ПРАВОВІ РАМКИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

LEGAL FRAMEWORKS FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE JUDICIAL SYSTEM

Анотація. *Вступ. Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) породжує необхідність його правового регулювання в різних сферах, зокрема в судочинстві. Використання ШІ в судових процесах, з одного боку, може підвищити ефективність, послідовність і доступність правосуддя, а з іншого – несе ризики упередженості, порушення прав людини та обмеження справедливого судового розгляду. Для забезпечення балансу між перевагами та викликами ШІ необхідно розробити чіткі правові рамки, які регулюватимуть етичні аспекти, вимоги до прозорості, підзвітності та безпеки таких систем.*

Мета. Метою роботи є визначити збалансований підхід до правового регулювання застосування штучного інтелекту в судочинстві, що дозволить максимально використати його переваги, одночасно захищаючи права людини та верховенство права.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі наукових публікацій, міжнародних документів, національного законодавства різних країн та підходів до регулювання ШІ. Використано методи порівняльного аналізу, узагальнення та систематизації інформації.

Результати. Дослідження виявило нагальну необхідність правового регулювання застосування ШІ у судовій системі. На міжнародному рівні існують лише рекомендаційні документи від ЮНЕСКО, ОЕСР, НАТО та інших організацій, проте відсутнє обов'язкове універсальне законодавство. Різні країни світу розробляють власні підходи до регулювання ШІ. В Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, що регулює використання ШІ у судочинстві.

Для належного впровадження ШІ в судову систему України необхідно розробити комплексний нормативно-правовий акт, який регулюватиме використання ШІ у судовій сфері на основі принципів захисту прав людини, прозорості, неупередженості, підзвітності та етичності. Також потрібно визначити сфери та процеси, де ШІ може бути застосований, встановивши вимоги й стандарти до алгоритмів, моделей та даних для ШІ-систем у судах. Важливо передбачити гарантії проти дискримінації, порушення приватності, упередженості та помилок систем ШІ, а також встановити механізми юридичної відповідальності розробників, провайдерів та користувачів ШІ у судовій сфері. Крім того, слід врегулювати процедури перевірки, сертифікації, аудиту та моніторингу ШІ-систем для судів і адаптувати законодавство до норм ЄС для інтеграції судових ІТ-систем з європейськими.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути зосереджені на аналізі ефективності різних підходів до регулювання ШІ та вивченні кращих практик, а також поглибленому вивченні конкретних викликів і ризиків застосування ШІ у різних судових процесах для формування більш деталізованих рекомендацій.

Ключові слова: *штучний інтелект, правосуддя, правове регулювання, цифровізація судочинства, етичні норми, захист даних, суд, конфіденційність.*

Summary. *Introduction. The rapid development of artificial intelligence (AI) necessitates its legal regulation in various fields, including the judicial system. The use of AI in court proceedings can increase efficiency, consistency, and accessibility of justice on the one hand, but also carries risks of bias, violation of human rights, and limitation of fair trial on the other. To ensure a balance between the benefits and challenges of AI, clear legal frameworks need to be developed to regulate the ethical aspects, transparency requirements, accountability, and security of such systems.*

Purpose. To determine a balanced approach to the legal regulation of the use of artificial intelligence in the judicial system, which will allow for maximizing its benefits while protecting human rights and the rule of law.

Materials and Methods. The study is based on the analysis of scientific publications, international documents, national legislation of different countries, and approaches to AI regulation. Comparative analysis, generalization, and systematization of information methods were used.

Results. The study revealed an urgent need for legal regulation of the use of AI in the judicial system. At the international level, there are only advisory documents from UNESCO, OECD, NATO, and other organizations, but no mandatory universal legislation. Different countries are developing their own approaches to AI regulation, with the US and China being the leaders. In Ukraine, there is no special legal act regulating the use of AI in the judicial system. The current legislation contains only fragmentary mentions of IT in courts.

For the proper implementation of AI in the judicial system of Ukraine, it is necessary to develop a comprehensive legal act regulating the use of AI in the judicial sphere based on the principles of human rights protection, transparency, impartiality, accountability, and ethics. It is also necessary to define the areas and processes where AI can be applied, establishing requirements and standards for algorithms, models, and data for AI systems in courts. It is important to provide guarantees against discrimination, privacy violations, bias, and errors of AI systems, as well as to establish mechanisms of legal liability for developers, providers, and users of AI in the judicial sphere. Additionally, procedures for verification, certification, auditing, and monitoring of AI systems for courts should be regulated, and legislation should be adapted to EU norms for the integration of court IT systems with European ones.

Discussion. At the international level, it is advisable to develop a universal convention on AI regulation or an additional protocol to existing human rights conventions to establish mandatory minimum standards for AI regulation. Further research should focus on analyzing the effectiveness of different approaches to AI regulation and studying best practices, as well as an in-depth study of specific challenges and risks of using AI in various court proceedings to develop more detailed recommendations.

Key words: *artificial intelligence, justice system, legal regulation, digitalization of justice, ethical norms, data protection, court, confidentiality.*

Постановка проблеми. Штучний інтелект стрімко розвивається і проникає в різні сфери життя, включно зі сферою судочинства. Системи ШІ вже використовуються для автоматизації рутинних завдань — від аналізу юридичних документів до підтримки ухвалення рішень. Однак поширення технологій ШІ в судовій системі загрожує низці етичних і правових питань, які потребують ретельного врегулювання. Застосування ШІ в судочинстві може сприяти підвищенню ефективності, зменшенню затримок та забезпеченню більшої послідовності в ухваленні рішень. Проте, воно також несе ризики упередженості, порушення принципу рівності перед законом та обмеження права на справедливий судовий розгляд. Крім того, постає питання відповідальності за рішення, ухвалені за допомогою систем ШІ. Задля забезпечення дотримання основоположних прав і свобод людини у процесі впровадження ШІ в судочинстві необхідно розробити чіткі правові рамки. Вони мають регулювати етичні аспекти використання ШІ, вимоги до прозорості та підзвітності таких систем, а також процедури забезпечення їхньої безпечності та надійності.

Мета статті — визначити збалансований підхід, який дозволить максимально використати переваги ШІ, одночасно захищаючи права людини та верховенство права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання застосування технологій ШІ, зокрема в судочинстві, активно досліджуються науковцями в останні роки [1–3]. Серед інших С. Р. Асірян аналізував ініціативи та кроки, вжиті державами-членами Європейського Союзу з метою гарантування дотримання основоположних конституційних прав і свобод своїх громадян у зв'язку з впровадженням та використанням технологій штучного інтелекту [4]. Шишка Н. В. вивчав законодавчі та нормативно-правові засади, які мають бути створені для можливості впровадження технологій штучного інтелекту в процесі відправлення правосуддя в Україні [5]. Особливу увагу дослідників привернули етичні виклики, пов'язані з використанням ШІ в судових процесах [6–8]. N. Balasubramani та співавтори довели, що прозорість технологічних рішень ШІ є надзвичайно важливою, а можливість пояснення є невід'ємною частиною прозорості [9]. E. Hohma та C. Lütge встановили, що практичне застосування ШІ наразі становить виклики, зокрема, через відсутність уніфікованих, стандартизованих підходів, узгоджених із нормативними положеннями, які б регулювали практичну реалізацію управління ШІ [10]. W. Villegas-Ch та J. García-Ortiz підкреслили важливість захисту даних, які використовуються для навчання моделей ШІ [11]. Незважаючи на наявність низки наукових досліджень з питань застосування ШІ у судочинстві, існує недостатність комплексних наукових розробок, присвячених правовому регулюванню використання ШІ в судовій системі, зокрема розробці належних етичних рамок.

Виклад основних результатів дослідження. Завдяки стрімкому зростанню обчислювальної потужності комп'ютерів та розвитку хмарних технологій, системи ШІ можуть аналізувати ве-

личезні масиви даних у рекордно короткі терміни. Потенційна здатність цієї технології підвищити ефективність та якість судових процесів спричиняє необхідність використання ШІ у судочинстві зумовлена. ШІ-системи можуть автоматизувати рутинні завдання, обробляти величезні обсяги даних та документації, надавати аналітичну підтримку для ухвалення рішень на основі виявлених закономірностей. Вони також здатні сприяти забезпеченню рівного доступу до правосуддя, виявленню прихованої упередженості та дискримінації, а також підвищенню прозорості й підзвітності судової системи. Зі зростанням обсягів інформації, що потребує опрацювання, використання ШІ стає необхідним для ефективного функціонування судочинства. Однак важливо забезпечити належне правове регулювання та дотримання етичних норм для максимізації переваг та мінімізації ризиків при впровадженні цієї революційної технології.

Феноменальне поширення ШІ спричиняє нагальну необхідність вдосконалення правового регулювання використання цих технологій у судочинстві через низку ключових факторів. По-перше, судова система є критично важливою для забезпечення верховенства права, захисту прав людини та справедливості в суспільстві. Тому впровадження потужних технологій ШІ у цю сферу має відбуватися за чіткими правовими рамками, які гарантуватимуть дотримання етичних принципів, прозорість, підзвітність та неупередженість. По-друге, застосування ШІ в судочинстві породжує низку складних етичних питань, пов'язаних із забезпеченням справедливості, уникненням дискримінації, захистом конфіденційності та приватності. Правове регулювання необхідне для встановлення чітких стандартів та вимог до розробки, впровадження та використання ШІ-систем, гарантуючи дотримання прав людини та основоположних свобод. Крім того, визначення юридичної відповідальності за помилки або шкоду, заподіяну ШІ-системами, є критично важливим. Правове регулювання має встановлювати механізми підзвітності та відповідальності для розробників, постачальників та користувачів ШІ у судовій сфері. Ще одним важливим аспектом є необхідність забезпечення довіри громадськості до судової системи. Використання ШІ в судочинстві має бути прозорим та зрозумілим для громадян, що вимагає відповідного правового регулювання процесів розробки, впровадження та функціонування ШІ-систем. Нарешті, з огляду на транскордонний характер багатьох питань, пов'язаних із використанням ШІ у правовій сфері, правове регулювання також необхідне для сприяння міжнародному співробітництву та гармонізації підходів між країнами. Розробка комплексного правового регулювання застосування ШІ у судочинстві є вкрай необхідною для забезпечення верховенства права, захисту прав людини, етичності, підзвітності та довіри громадськості до процесів правосуддя в епоху стрімкого розвитку технологій.

Наразі відсутнє універсальне міжнародне законодавство, яке б комплексно регулювало сферу ШІ. Проте низка міжнародних організацій розробляє рекомендації, керівні принципи та стандарти в цій галузі. Зокрема, у 2021 році ЮНЕСКО ухвалила Рекомендацію про етику ШІ, яка закликає держави розробляти правове регулювання ШІ на основі принципів поваги до прав людини, інклюзивності, рівності, захисту приватності тощо [12]. У 2019 році ОЕСР прийняла Принципи ШІ, визначаючи стандарти відповідального використання ШІ в інтересах людей та суспільства [13].

У 2021 році НАТО затвердила Принципи використання ШІ для забезпечення відповідального та етичного розвитку й впровадження технологій ШІ в оборонній сфері [14]. Міжнародна організація зі стандартизації розробляє технічні стандарти, пов'язані з ШІ. У березні 2024 року Європарламент ухвалив нове законодавство, що регулює використання систем ШІ, зокрема біометричних систем розпізнавання осіб. Згідно з цим законом, загалом заборонено застосування правоохоронними органами технологій біометричної ідентифікації людей у публічних місцях, за винятком окремих ситуацій за наявності спеціального судового дозволу [15]. У решті випадків силові структури не можуть використовувати біометричні системи розпізнавання громадян. Міжнародне законодавство у сфері ШІ перебуває на початкових етапах розвитку, і більшість країн лише формують національні підходи до регулювання ШІ.

Різні країни світу підходять до регулювання сфери ШІ по-різному, проте в багатьох вже розроблені або розробляються відповідні нормативні акти. США не мають єдиного федерального закону про ШІ, але існують окремі ініціативи та законопроєкти на рівні штатів. Наприклад, у Каліфорнії з 2022 року діє закон про ШІ в ухваленні рішень [16]. Китай приділяє пильну увагу всебічному розвитку ШІ та формуванню відповідного правового підґрунтя. У 2017 році прийнято Національний план розвитку новітніх галузей, який визначає курс на лідерство в ШІ. У 2020 році опубліковано «Посібник зі стандартів ШІ» з рекомендаціями щодо його використання. Планується розробка нормативних актів щодо етики, безпеки та регулювання ШІ. Китай розробляє комплексну державну політику для стимулювання досліджень, розробок та застосування передових технологій ШІ, а також формує законодавчу базу з метою забезпечити баланс між інноваціями та контролем ризиків [17]. Велика Британія у 2023 році представила Білу книгу з гнучкого регулювання ШІ та кодексу практики [18]. Канада у 2022 році ухвалила Директиву про автоматизовані системи ухвалення рішень для державного сектору

і розробляє проєкт Закону про ШІ [19]. Японія у 2019 році затвердила Стратегію розвитку бізнесу з використанням даних та Стратегію ШІ та розробляє законодавство про ШІ [20]. Сінгапур у 2023 році оновив Національну стратегію ШІ та формує регуляторні підходи із запобігання ризикам [21]. Індія у 2023 році представила проєкт національної політики ШІ [22]. Більшість країн визнають необхідність регулювання ШІ для забезпечення безпеки, етичності та поваги до прав людини, однак конкретні підходи відрізняються залежно від національних пріоритетів.

В Україні ситуація з регулюванням використання ШІ на нормативному рівні має формальний характер та потребує подальшого вдосконалення і більш активних конкретних дій щодо визначення способів його застосування. Наразі немає окремого нормативно-правового акту, який би комплексно регулював використання ШІ в судовій системі. Цифровізація судочинства — це динамічний процес, який вимагає постійного оновлення нормативно-правової бази, інформаційного та технічного забезпечення. 16 березня 2024 року набрав чинності Закон, який вносить зміни до Кримінального процесуального кодексу України [23] з метою забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [24]. Зокрема адвокатам дозволено брати участь у засіданнях дистанційно та проводити дистанційний допит [25]. Україна розробляє та обговорює законодавство щодо ШІ, але жоден закон про ШІ ще не був офіційно прийнятий. Вона активно досліджує можливість створення регуляторного фреймворку для ШІ та вивчає досвід інших країн.

В Україні існує низка законодавчих актів, які регулюють певні аспекти, пов'язані зі ШІ, такі як захист даних, інтелектуальна власність, кібербезпека тощо. Проте чинне законодавство містить лише фрагментарні згадки про використання ІТ у судочинстві, без деталізації щодо ШІ. Питання етики, безпеки та відповідальності при використанні ШІ також потребують регулювання. Необхідно чітко визначити сфери та процеси, де ШІ може бути застосований у судочинстві, встановити вимоги та стандарти до алгоритмів, моделей, даних для систем ШІ в судах, а також передбачити гарантії захисту прав людини та уникнення упередженості. Прозоре регулювання сприятиме підвищенню довіри до застосування ШІ в судочинстві. Важливим питанням є адаптація нормативно-правової бази для судових інформаційних систем України до європейського законодавства та вдосконалення принципів їх функціонування для забезпечення можливості легкої інтеграції з системами Європейського Союзу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження показало нагальну необхідність правового регулювання застосування ШІ в судовій системі для забезпечення дотримання прав людини, етичних норм, прозорості, підзвітності та довіри громадськості. На міжнародному рівні діють лише рекомендаційні документи від ЮНЕСКО, ОЕСР, НАТО та інші, проте відсутнє універсальне обов'язкове законодавство. Держави розробляють власні підходи, серед яких лідерами є США та Китай.

Для впровадження ШІ в судочинство в Україні необхідно: I. розробити комплексний нормативно-правовий акт, що регулюватиме використання ШІ у судовій сфері на основі принципів захисту прав людини, прозорості, неупередженості, підзвітності та етичності; II. визначити сфери та процеси, де ШІ може бути застосований, встановивши вимоги й стандарти до алгоритмів, моделей та даних для ШІ-систем у судах; III. передбачити гарантії проти дискримінації, порушення приватності, упередженості та помилок систем ШІ; IV. встановити механізми юридичної відповідальності розробників, провайдерів та користувачів ШІ у судовій сфері; V. врегулювати процедури перевірки, сертифікації, аудиту та моніторингу ШІ-систем для судів; VI. адаптувати законодавство до норм ЄС для інтеграції судових ІТ-систем з європейськими.

На міжнародному рівні доцільно розробити універсальну конвенцію про регулювання ШІ або додатковий протокол до існуючих конвенцій у сфері прав людини. Така угода має встановити обов'язкові для держав-учасниць мінімальні стандарти регулювання ШІ. Подальші дослідження мають бути зосереджені на аналізі ефективності різних підходів до регулювання ШІ та вивченні кращих практик. Необхідно також поглиблено вивчати конкретні виклики та ризики застосування ШІ у різних судових процесах для формування більш деталізованих рекомендацій.

Література

1. Кобко-Одарій В.С. Роль штучного інтелекту в судовій інтерпретації права. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 7–13. doi: https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.1.

2. Teremetskyi V.I., Kovalchuk O.Ya. Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*. 2024. № 78(1). P. 106–115. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779.

3. Kovalchuk O., Teremeckyi V. Informational and Legal Support of the Justice System. *Scientific Notes. Series: Law*. 2023. Vol. 15. P. 271–278. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/378/397 (дата звернення: 13.04.2024).

4. Асірян С. Р. Кроки країн ЄС у напряму захисту конституційних прав громадян в епоху штучного інтелекту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 2, № 76. С. 285–290. doi: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.45.

5. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/35.

6. Hamed A. A., Zachara-Szymanska M., Wu X. Safeguarding authenticity for mitigating the harms of generative AI: Issues, research agenda, and policies for detection, fact-checking, and ethical AI. *iScience*. 2024. Vol. 27(2). Article 108782. doi: https://doi.org/10.1016/j.isci.2024.108782.

7. Rapid J. Generative AI Ethics: 8 Biggest Concerns and Risks. *Tech Rapidly*. 2024. URL: https://techrapidly.com/generative-ai-ethics-8-biggest-concerns-and-risks/ (дата звернення: 13.04.2024).

8. Alshahrani B. T., Pileggi S. F., Karimi F. A Social Perspective on AI in the Higher Education System: A Semi-systematic Literature Review. *Electronics*. 2024. *13*. Article 1572. doi: https://doi.org/10.3390/electronics13081572.

9. Balasubramaniam N., Kauppinen M., Rannisto, A., Hiekkanenc K., Kujala, S. Transparency and explainability of AI systems: From ethical guidelines to requirements. *Information and Software Technology*. 2023. Vol. 159. Article 107197. doi: https://doi.org/10.1016/j.infsof.2023.107197.

10. Hohma E., Lütge C. From Trustworthy Principles to a Trustworthy Development Process: The Need and Elements of Trusted Development of AI Systems. *AI*. 2023. Vol. 4. P. 904–925. doi: https://doi.org/10.3390/ai4040046.

11. Villegas-Ch W., García-Ortiz J. Toward a Comprehensive Framework for Ensuring Security and Privacy in Artificial Intelligence. *Electronics*. 2023. Vol. 12. Article 3786. doi: https://doi.org/10.3390/electronics12183786.

12. Ramos G. Ethics of Artificial Intelligence: Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. *Social and Human Sciences of UNESCO*. 2023. URL: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics (дата звернення: 11.01.2024).

13. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449. 2019. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449 (дата звернення: 11.02.2024).

14. Taddeo M., McNeish D., Blanchard A., Edgar E. Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence. *Philosophy & Technology*. 2021. Vol. 34. P. 1707–1729. doi: http://doi.org/10.1007/s13347-021-00482-3.

15. Yakimova Ya. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parliament*. 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law (дата звернення: 27.01.2024).

16. Bosley J. S., Capell J. M., Kinaga P., LeCrone J. P. California Proposed Employment AI Regulations and Legislation. *Davis Wright Tremaine LLP*. 2023. URL: https://www.dwt.com/blogs/employment-labor-and-benefits/2023/05/california-ai-employment-law-regulations (дата звернення: 19.01.2024).

17. Sheehan M. Tracing the Roots of China's AI Regulations. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2024. URL: https://carnegieendowment.org/2024/02/27/tracing-roots-of-china-s-ai-regulations-pub-91815 (дата звернення: 12.04.2024).

18. Tobin J. Artificial Intelligence (Regulation) Bill [HL]. *House of Lords*. 2024. URL: https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/LLN-2024-0016/LLN-2024-0016.pdf (дата звернення: 22.03.2024).

19. Canaan R. G. AI Regulation in Canada: Protective and Innovation-Enabling. *RAILS*. 2023. URL: https://blog.ai-laws.org/ai-regulation-in-canada-the-protective-and-innovation-enabling-role-of-the-artificial-intelligence-and-data-act-aida/ (дата звернення: 13.04.2024).

20. Maruyama M., Nicola C. Recent Updates On Japan's National Strategy On AI. *Eu-Japan. AI*. 2022. URL: https://www.eu-japan.ai/ja/recent-updates-on-japans-national-strategy-on-ai/ (дата звернення: 18.04.2024).

21. Kaur G. Singapore makes key policy shifts in revised national AI strategy. *Computerworld*. 2023. URL: https://www.computerworld.com/article/1611101/singapore-makes-key-policy-shifts-in-revised-national-ai-strategy.html (дата звернення: 26.03.2024).

22. Panday J., Samdub M. T. Promises and Pitfalls of India's AI Industrial Policy. *AI Now*. 2024. URL: https://ainowinstitute.org/publication/analyzing-indias-ai-industrial-policy (дата звернення: 18.04.2024).

23. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : Закон України від 23.04.2024 № 3604-IX. *ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20 (дата звернення: 13.05.2024).

24. Teremetskyi, V. I., Duliba, YE. V. Peculiarities of Implementation and Functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as an E-Justice Tool. *Forum Prava*. 2023. 75(2). P. 130–143. doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.7947514.

25. Актуальна інформація щодо змін у кримінальному процесуальному законодавстві. *Омбудсман України*. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/aktualna-informaciya-shchodo-zmin-u-kriminalnomu-procesualnomu-zakonodavstvi (дата звернення: 23.04.2024).

References

1. Kobko-Odarii V.S. Rol shtuchnoho intelektu v sudovii interpretatsii prava. [The role of artificial intelligence in judicial interpretation of law]. *Kyivskyi chasopys prava*. 2023. № 3. pp. 7–13. doi: https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.1.

2. Teremetskyi V.I., Kovalchuk O.Ya. Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*. 2024. № 78(1). pp. 106–115. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779.

3. Kovalchuk O., Teremeckyi V. Informational and Legal Support of the Justice System. *Scientific Notes. Series: Law*. 2023. Vol. 15. pp. 271–278. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/378/397.

4. Asirian S.R. Kroky krain YeS u napriamu zakhystu konstytutsiinykh prav hromadian v epokhu shtuchnoho intelektu [Steps of the EU countries towards the protection of constitutional rights of citizens in the era of artificial intelligence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*. 2023. Tom 2, № 76. pp. 285–290. doi: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.45.

5. Shyshka N.V. Shtuchnyi intelekt v ukrainskomu pravosuddi: pravovi peredumovy zaprovadzhennia [Artificial Intelligence in Ukrainian Justice: Legal Prerequisites for Implementation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 3. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/35.

6. Hamed A.A., Zachara-Szymanska M., Wu X. Safeguarding authenticity for mitigating the harms of generative AI: Issues, research agenda, and policies for detection, fact-checking, and ethical AI. *iScience*. 2024. Vol. 27(2). Article 108782. doi: https://doi.org/10.1016/j.isci.2024.108782.

7. Rapid J. Generative AI Ethics: 8 Biggest Concerns and Risks. *Tech Rapidly*. 2024. URL: https://techrapidly.com/generative-ai-ethics-8-biggest-concerns-and-risks/.

8. Alshahrani B.T., Pileggi S.F., Karimi F. A Social Perspective on AI in the Higher Education System: A Semi-systematic Literature Review. *Electronics*. 2024. 13. Article 1572. doi: https://doi.org/10.3390/electronics13081572.

9. Balasubramaniam N., Kauppinen M., Rannisto, A., Hiekkanenc K., Kujala, S. Transparency and explainability of AI systems: From ethical guidelines to requirements. *Information and Software Technology*. 2023. Vol. 159. Article 107197. doi: https://doi.org/10.1016/j.infsof.2023.107197.

10. Hohma E., Lütge C. From Trustworthy Principles to a Trustworthy Development Process: The Need and Elements of Trusted Development of AI Systems. *AI*. 2023. Vol. 4. pp. 904–925. doi: https://doi.org/10.3390/ai4040046.

11. Villegas-Ch W., García-Ortiz J. Toward a Comprehensive Framework for Ensuring Security and Privacy in Artificial Intelligence. *Electronics*. 2023. Vol. 12. Article 3786. doi: https://doi.org/10.3390/electronics12183786.

12. Ramos G. Ethics of Artificial Intelligence: Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. *Social and Human Sciences of UNESCO*. 2023. URL: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethic.

13. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449. 2019. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449.

14. Taddeo M., McNeish D., Blanchard A., Edgar E. Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence. *Philosophy & Technology*. 2021. Vol. 34. pp. 1707–1729. doi: http://doi.org/10.1007/s13347-021-00482-3.

15. Yakimova Ya. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parliament*. 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law.

16. Bosley J.S., Capell J.M., Kinaga P., LeCrone J.P. California Proposed Employment AI Regulations and Legislation. *Davis Wright Tremaine LLP*. 2023. URL: https://www.dwt.com/blogs/employment-labor-and-benefits/2023/05/california-ai-employment-law-regulations.

17. Sheehan M. Tracing the Roots of Chinas AI Regulations. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2024. URL: https://carnegieendowment.org/2024/02/27/tracing-roots-of-china-s-ai-regulations-pub-91815.

18. Tobin J. Artificial Intelligence (Regulation) Bill [HL]. *House of Lords*. 2024. URL: https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/LLN-2024–0016/LLN-2024–0016.pdf.

19. Canaan R.G. AI Regulation in Canada: Protective and Innovation-Enabling. *RAILS*. 2023. URL: https://blog.ai-laws.org/ai-regulation-in-canada-the-protective-and-innovation-enabling-role-of-the-artificial-intelligence-and-data-act-aida/.

20. Maruyama M., Nicola C. Recent Updates on Japans National Strategy on AI. *Eu-Japan. AI*. 2022. URL: https://www.eu-japan.ai/ja/recent-updates-on-japans-national-strategy-on-ai/

21. Kaur G. Singapore makes key policy shifts in revised national AI strategy. *Computerworld*. 2023. URL: https://www.computerworld.com/article/1611101/singapore-makes-key-policy-shifts-in-revised-national-ai-strategy.html.

22. Panday J., Samdub M.T. Promises and Pitfalls of Indias AI Industrial Policy. *AI Now*. 2024. URL: https://ainowinstitute.org/publication/analyzing-indias-ai-industrial-policy.

23. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia poetapnoho vprovadzhennia Yedynoi sudovoi informatsiino-komunikatsiinoi systemy [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Ensure the Phased Implementation of the Unified Judicial Information and Communication System]: Zakon Ukrainy vid 23.04.2024 № 3604-IX. *VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20.

24. Teremetskyi, V.I., Duliba, YE.V. Peculiarities of Implementation and Functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as an E-Justice Tool [Peculiarities of Implementation and Functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as an E-Justice Tool]. *Forum Prava*. 2023. 75(2). pp. 130–143. doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.7947514.

25. Aktualna informatsiia shchodo zmin u kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi [Current information on changes in criminal procedure legislation. Ombudsman of Ukraine]. *Ombudsman Ukrainy*. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/aktualna-informaciya-shchodo-zmin-u-kriminalnomu-procesualnomu-zakonodavstvi.

УДК 342.56:340.134

Колесніков Андрій Павлович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
юридичного факультету
Західноукраїнський національний університет
Kolesnikov Andrii
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Security and Law Enforcement
Faculty of Law
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0003-3064-4133

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9955

АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

ASPECTS OF INFORMATION SUPPORT FOR THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE PRE-SOVIET PERIOD

Анотація. *Вступ. Сучасна система забезпечення прав і свобод людини побудована на основі детально розроблених правил та механізмів реалізації, одним із важливих аспектів яких є інформаційне забезпечення судових комунікацій. Українські землі в різні періоди входили до складу різних державних утворень, що накладало свій відбиток на судоустрій та інформаційні інструменти здійснення правосуддя. Вивчення цих історичних особливостей дозволяє краще зрозуміти специфіку української правової системи.*

Мета. Метою дослідження є дослідження та періодизація особливостей інформаційного забезпечення здійснення правосуддя в дорадянський період.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є наукові праці щодо інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях в дорадянський період.

При здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: історико-правовий (для дослідження історичного розвитку інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях у різні історичні періоди); метод періодизації (для виділення основних історичних етапів становлення інформаційного забезпечення правосуддя та систематизації їх характерних ознак); джерелознавчий (для вивчення, аналізу та інтерпретації історичних джерел права, таких як «Руська Правда», литовські статути, магдебурзьке право, козацьке звичаєве право тощо).

Результати. У статті досліджується історичний розвиток інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях у дорадянський період. Проаналізовано особливості інформаційних джерел та механізмів правосуддя в різні історичні епохи – Київську Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполиту, Гетьманщину, Російську імперію та період Української Народної Республіки. Висвітлено роль таких документів, як «Руська Правда», литовські статути, магдебурзьке право, козацьке звичаєве право, закони УНР. Розглянуто використання актів, універсалів, судових книг, протоколів як інформаційних інструментів правосуддя. Виявлено тенденцію до систематизації та кодифікації правових норм, запровадження писемних форм судочинства, створення архівних установ.

Перспективи. Предметом подальших наукових розвідок може бути дослідження наступних історичних періодів в контексті інформаційного забезпечення здійснення правосуддя.

Ключові слова: *судочинство, правосуддя, інформаційне забезпечення правосуддя, українські землі, історія права, джерела права.*

Summary. *Introduction. The modern system of ensuring human rights and freedoms is built on the basis of detailed rules and implementation mechanisms, one of the important aspects of which is information support for judicial communications. At*

different times, Ukrainian lands were part of different state entities, which left its mark on the judicial system and information tools for the administration of justice. Studying these historical features allows us to better understand the specifics of the Ukrainian legal system.

Purpose. The purpose of the study is to investigate and periodise the peculiarities of information support for the administration of justice in the pre-Soviet period.

Materials and methods. The research materials are scientific works on information support for the administration of justice in the Ukrainian lands in the pre-Soviet period.

The following scientific methods were used in the course of the study: historical and legal (to study the historical development of information support for the administration of justice in Ukrainian lands in different historical periods); periodisation method (to identify the main historical stages of formation of information support for justice and systematise their characteristic features); source study (to study, analyse and interpret historical sources of law, such as Ruska Pravda, Lithuanian statutes, Magdeburg law, Cossack customary law, etc.

Results. The article examines the historical development of information support for the administration of justice in the Ukrainian lands in the pre-Soviet period. The author analyses the peculiarities of information sources and mechanisms of justice in different historical epochs – Kievan Rus, the Principality of Galicia-Volhynia, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Hetmanate, the Russian Empire and the period of the Ukrainian People's Republic. The role of such documents as Ruska Pravda, Lithuanian statutes, Magdeburg law, Cossack customary law, and laws of the Ukrainian People's Republic is highlighted. The use of acts, universals, court books, and protocols as information tools of justice is considered. The author reveals the tendency towards systematisation and codification of legal norms, introduction of written forms of legal proceedings, and creation of archival institutions. The author concludes that the system of information support of justice in Ukraine before the Soviet period was gradually improving.

Discussion. The subject of further scientific research may be the study of the following historical periods in the context of information support for the administration of justice.

Key words: *legal proceedings, justice, information support of justice, Ukrainian lands, history of law, sources of law.*

Постановка проблеми. Сучасна система забезпечення прав і свобод людини і громадянина побудована на основі детально розроблених правил та механізмів реалізації. Однією з останніх тенденцій у цій сфері є цифровізація інформаційного простору та вироблення на її основі нових підходів до здійснення судових комунікацій. Досягненню такого рівня передував довгий історичний шлях становлення і розвитку системи здійснення правосуддя на українських землях. В даному науковому дослідженні звернуто увагу на одному з аспектів такого розвитку, а саме ґенезі інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях. У різні періоди часу території сучасної України були в складі Київської Русі, під владою Литовської і Польської держав, були частиною Російської імперії, що відбивалося на судоустрої країни і, зокрема, на специфіці його інформаційної складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти історичної структуризації елементів і підходів здійснення судочинства здійснив Д. Забзалюк [1]. Детальний аналіз Судебника Казимира Ягайловича, що був джерелом права в Галицько-Волинському князівстві здійснив М. Колос [2]. Окремі аспекти теми досліджував І. Назаров [3]. Історичну періодизацію судочинства на українських землях здійснив І. Слюсар [4]. Дослідженню судочинства на території України в X–XIX ст. Присвячена праця К. Лісової [5]. Варте уваги комплексне дослідження за керівництвом І. Усенка стосовно історії судової влади [6], у якому окрема увага звертається на інформаційні джерела права.

Метою статті є дослідження та періодизація особливостей інформаційного забезпечення здійснення правосуддя в дорадянський період.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі дослідження матеріалів, описаних вище нами було проведено періодизацію ознак інформаційного забезпечення правосуддя в дорадянський період (табл. 1). Надалі в статті розкриємо її особливості відповідно до визначеної періодизації.

В умовах дослідження розвитку інформаційних джерел здійснення правосуддя на українських землях та його інформаційного забезпечення необхідною є особлива увага до Руської правди. Найдавніша версія є втіленням початкового досвіду об'єднання та систематизації правових норм Київської держави в середині XI століття. У цій версії історики виділяють 43 статті, хоча первісно статті не мали окремих назв. Збірник складався з двох основних частин: «Правди Ярослава» (статті 1–18), «Правди Ярославичів» (статті 19–41), а також «Покону вирного» (стаття 42) і «Уроку мостикам» (стаття 43). Це була перша спроба кодифікації законів у Київській Русі в середині XI століття.

Основними причинами створення Руської Правди були: активізація соціально-економічного розвитку Київської Русі, яка вимагала впорядкування суспільних відносин, особливо в сфері господарської діяльності, такої як ремесла, торгівлі та інших; необхідність більш досконалого регулювання певних суспільних відносин, які потребували деталізації та конкретизації, зокрема майнового, спадкового права, визначення ключових елементів

Таблиця 1

Періодизація ознак інформаційного забезпечення правосуддя в дорадянський період

№ з/п	Період	Ознаки інформатизації правосуддя
1	Київська Русь	– судочинство базувалося на звичаєвому праві та «Руській Правді» та «Книзі законнія»; – княжі устави видавалися за згодою боярської ради; – рішення записувалися у формі актів на берестяних документах; – створені архіви для зберігання документів при князівських дворах
2	Галицько-Волинське князівство	– судочинство регламентувалося збірником законів «Судебник Казимира»; – судові акти записувалися церковнослов'янською мовою; – обмін інформацією здійснювався через гінців
3	Велике князівство Литовське	– діяли судові книги для фіксації судових рішень та процесів; – застосовувалися литовські статути як джерела права; – існували земські і гродські суди з власними архівами документів
4	Річ Посполита	– судочинство базувалося на нормах магдебурзького права; – з'явилися нотаріальні книги для фіксації угод і судових рішень; – активно застосовувалися судові протоколи та реєстри
5	Гетьманщина	– діяли козацькі суди на основі звичаєвого права та гетьманських статутів; – судові рішення фіксувалися у формі універсалів та розпоряджень; – зберігання документів у Генеральній військовій канцелярії
6	Російська імперія	– поширення загальноімперського законодавства на українських землях; – діловодство судів велося згідно із встановленими формами і процедурами; – існували архівні установи для зберігання судових справ
7	УНР	– власні закони «Про утворення Генерального суду» та «Про введення народного суду на Україні»

сімейного права, перегляду покарань за вбивство «княжих людей»; складна політична ситуація в Київській Русі вимагала вжиття радикальних законодавчих заходів та обмежень, перш за все, спрямованих на викорінення язичницьких звичаїв [7, с. 10].

Прикладом руху інформації при здійсненні судочинства, описаному в «Руській правді» є систематизація судових доказів, таких як: сліди побиття, рани, тіло вбитого, свідки тощо. У той же час Руська Правда не містить судових процесуальних норм, а тільки визначає перелік свідків, а також ситуацій, коли в них нема потреби. Ще однією особливістю судочинства в цей період, що знайшла відображення і в основних документах є його тісний зв'язок з релігією. Значна частина справ провадилася через призму справедливого небесного суду. При цьому застосовувалася система релігійних присяг [6, с. 92].

Ще одним важливим документом того часу є «Книга законнія», в якій містилися постанови приватного і кримінального права. Збірка складалася з наступних частин: візантійського рільничого закону (укладений у VII ст.), законних книг про покарання, про розлучення і про свідків.

Князівські укази або постанови видавалися за погодженням з боярською радою. На відміну від «уроків», князівські устави мали більш постійний і фундаментальний характер, оскільки регулювали більш важливі суспільні відносини. Їх головна мета полягала в юридичному закріпленні реформ, які проводилися в економічному житті держави Київська Русь. Таким чином, устави князів були більш масштабними і довгостроковими законодавчими актами, ніж уроки, і потребували схвалення представницького органу — боярської ради.

Наступним історичним періодом є Галицько-Волинське князівство. Головним документом, який визначав здійснення правосуддя в цей час був «Судебник» Великого князя литовського Казимира Ягайловича. Судебник 1468 року був прийнятий Великим князем Литовським спільно з князями, панами-радниками та всім суспільством Великого князівства Литовського. Це був перший кодифікований нормативно-правовий акт у галузі права в литовсько-руських землях, метою якого був захист власності всіх верств населення держави. Його основою стали кримінально-правові ідеї та термінологія Руської Правди, а також правові звичаї литовсько-руського народу, що забезпечило його сприйняття суспільством. Структура кримінально-правових норм Судебника визначалася системою об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретних складів злочинів, описаних у цьому акті. Види покарань, передбачені санкціями кримінально-правових норм, переважно були спрямовані на позбавлення життя злочинців, що свідчить про високий рівень небезпечності вчинюваних ними майнових злочинів. Окрім смертної кари, до засуджених застосовувалися інші покарання, позбавлення волі на певний строк та компенсаторні стягнення [2, с. 89].

Основними джерелами права, а отже і інформаційними інструментами у великому князівстві

Литовському були перший та другий земський привілеї, а також Городельський привілей.

Перший земський привілей (1387 р.) був спрямований на поширення католицизму в Литовській державі. Він визначав повні права власності на маєтки і землі кожному лицарю чи боярину, який прийме католицьку віру, а також їхнім нащадкам. Окрім того він передбачав права користуватися, продавати, дарувати всю свою власність (замки, волості, села тощо), яку він успадкував.

Другий земський привілей (1387 р.) зобов'язував усіх жителів Великого князівства Литовського переходити в католицьку віру, залишивши інші конфесії. За цим документом католицька церква, монастирі та залежні від них люди звільнялися від державної юрисдикції. Католикам заборонялося одружуватися з православними до того часу, поки ті не приймуть католицизм. Маєтки, передані католицькому духовенству, звільнялися від повинностей на користь держави.

Городельський привілей (1413 р.) був спрямований на зміцнення і розширення католицизму. Статті 3 і 12 надавали католицьким феодалам переваги у наданні гербів від польських феодалів для підвищення їх становища. Інші статті обіцяли пільги феодалам, які приймуть католицьку віру. За цим актом некатолики, переважно православні, не могли обіймати державні посади та бути членами державної ради [1, с. 32].

З огляду даних документів бачимо, що система документів визначала в більшості примусові міри, а права надавались лише заможним верствам. У зв'язку з цим погоджуємося з твердженням І Усенка про те, що відправлення судочинства в той період швидше було джерелом прибутку, ніж інструментом захисту прав і свобод людини [6, с. 107].

Джерелом права в період Речі Посполитою було Магдебурське право. Магдебурзьке право було збірником законів, створеним у XIII столітті на основі «Саксонського Зерцала» та права міста Магдебурга. Воно стимулювало подальший розвиток міського законодавства, надаючи містам можливість видавати обов'язкові до виконання правові акти — вількери. У містях, де діяло магдебурзьке право, запроваджувалися такі принципи як змагальність сторін у суді, виборність міської влади та її підзвітність перед населенням. Магдебурзьке право сприяло перетворенню міщан на окремий правовий стан, визнавало їхню значущість у суспільно-політичних процесах [8, с. 451].

Крім того, у цей період з'явилися спеціальні книги, куди вносилися записи про різноманітні угоди, контракти та судові рішення. Ці книги виконували функцію офіційних реєстрів і були важливим інформаційним джерелом для забезпечення належного здійснення правосуддя.

Після 1648 р. зросла роль козацтва, що визначило свої форми військового суду у вигляді судів сотень, полкових і Генерального суду, які включали шляхетські суди, що діяли раніше [3, с. 14]. Запорізька Січ справедливо вважається першим політичним утворенням з ознаками республіки. Вищим органом влади на Січі була козацька військова рада, в якій могли брати участь усі козаки. Рада обирала кошового отамана, козацьку старшину, гетьмана, спільно вирішувала найважливіші справи. На Запорізькій Січі діяв козацький військовий суд. В руках гетьмана зосереджувалася вся виконавча, законодавча та судова влада, він підтримував зв'язки з іноземними державами, мав значний вплив на церковні справи. Інформація про правосуддя поширювалася через військові та культурні канали, зокрема через збори та ради, де обговорювалися важливі питання.

Основними джерелами права, а отже і інформаційними інструментами за часів Гетьманщини були:

1. Звичаєве право — це неписані правила та традиції Запорізької Січі, які фактично регулювали все внутрішнє життя козаків, не будучи офіційно затвердженими державною владою. Сукупність цих правових звичаїв, обов'язкових до виконання на рівні із законом і за порушення яких передбачалося покарання, в науці називають козацьким правом.

2. Система «попередніх прав» включала Литовські статути та збірники Магдебурзького права, такі як «Саксонське дзеркало», «Порядок прав цивільних» тощо.

3. Акти української гетьманської влади: договірні (гетьманські) статті — підписувалися гетьманами України та козацькою старшиною з одного боку, і російським царем та його представниками — з іншого; гетьманські універсали — офіційні акти державної влади, видані від імені гетьмана.

4. Російське царське законодавство: загальноімперські законодавчі акти — укази, царські грамоти, статути, регламенти, положення, установи, інструкції, зводи, накази.

5. Церковне право: Духовний та Монастирський регламенти, Статут про церковне чиноспоступлення, укази імператорської влади, постанови урядового Синоду тощо [1, с. 41].

Ознакою інформаційного поля в здійсненні правосуддя в період Російської імперії є поширення загальноімперського законодавства на українських землях. Основними документами в цей період були: «Зібрання малоросійських прав» (1807 р.), «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.) та «Звід законів Російської імперії» (1835 р.) [1, с. 46].

У 1862 році в Основних положеннях судоустрою було визначено, що судова влада відокремлюється від виконавчої, законодавчої та адміністративної. Формування судової влади як самостійної гілки державної влади, а суду як повноцінного та незалежного державного органу стало однією

з цілей реформи 1864 року [3, с. 17]. Таким чином, виокремлення судової влади в окрему гілку визначило необхідність формування механізмів її комунікації з іншими гілками влади, в основі якого лежать інструменти інформаційного обміну.

В нетривалий період Української народної республіки було видано нові законодавчі акти у сфері судочинства, а саме Закони «Про утворення Генерального суду» (2 грудня 1917 р.) та «Про введення народного суду на Україні» (4 січня 1918 р.). Також в цей час відбувалося створення мережі судових установ УНР: Генерального суд як найвищої судової інстанції, апеляційних судів, окружних судів, повітових народних судів та мирових судів. Судочинство здійснювалося за новими українськими процесуальними нормами.

Висновки. Аналіз інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях демонструє значну його залежність від інформаційної та правової політики держав, що мали вплив українські землі в різний період часу. При чому в різні періоди вплив різних держав накладався і на певній території діяли правові норми різних держав. Разом з тим, загалом в історичній ретроспективі спостерігається поступ до становлення систематизованих і більш практично придатних інструментів здійснення правосуддя, і зокрема його інформаційного супроводу. Предметом подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути дослідження наступних історичних періодів в контексті інформаційного забезпечення здійснення правосуддя.

Література

1. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.

2. Колос М. І. Судебник Казимира Ягайловича: кримінально-правова охорона власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2016. Вип. 40, Том 2. С. 86–90.

3. Назаров І. Історичні особливості формування судової системи України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2010. Вип. 19. С. 12–22.

4. Слюсар І. В. Історія виникнення та перспективи розвитку судової влади України. *Наукові записки. Серія: право.* 2019. Вип. 7. С. 123–127.

5. Лісова К. С. Судоустрій та судочинство на території України (X–XIX ст.): історико-правовий аналіз. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2021. С. 128–135.

6. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / заг. керівн. І. Б. Усенко. К. : Наукова думка. 2014. 506 с.

7. Бойко І. Руська правда та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2022. № 75. С. 3–16.

8. Маркевич О. В. Мегдебурське право на українських землях: історичне значення. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 9. С. 449–452.

References

1. Zabzaliuk D. Ye. Istoriia derzhavy ta prava Ukrainy: navch. posibnyk (u skhemakh i tablytsiakh) [History of the State and Law of Ukraine: a textbook (in diagrams and tables). Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2017. 120 s. [in Ukrainian].

2. Kolos M. I. Sudebnyk Kazymyra Yahailovycha: kryminalno-pravova okhorona vlasnosti [Judicial Code of Kazimierz Jagiellovych: criminal law protection of property.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*. 2016. Vyp. 40, Tom 2. S. 86–90 [in Ukrainian].

3. Nazarov I. Istorychni osoblyvosti formuvannia sudovoi systemy Ukrainy [Historical features of the formation of the judicial system of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. 2010. Vyp. 19. S. 12–22 [in Ukrainian].

4. Sliusar I. V. Istoriia vynyknennia ta perspektyvy rozvytku sudovoi vlady Ukrainy [History of Origin and Prospects for the Development of the Judiciary of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: pravo.* 2019. Vyp. 7. S. 123–127 [in Ukrainian].

5. Lisova K. S. Sudoustrii ta sudochynstvo na terytorii Ukrainy (Kh–KhIKh st.): istoryko-pravovyi analiz [Judicial system and judicial proceedings on the territory of Ukraine (XIX–XX centuries): historical and legal analysis].. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna*. 2021. S. 128–135 [in Ukrainian].

6. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku. [Judicial Power in Ukraine: Historical Origins, Patterns, Features of Development]: Monohrafiia / zah. kerivn. I. B. Usenko. K.: Naukova dumka. 2014. 506 s. [in Ukrainian].

7. Boiko I. Ruska pravda ta yii vplyv na stanovlennia i rozvytok ukrainskoi pravovoi tradytsii [Russian truth and its influence on the formation and development of the Ukrainian legal tradition]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna.* 2022. № 75. S. 3–16 [in Ukrainian].

8. Markevych O. V. Mehdeburske pravo na ukrainskykh zemliakh: istorychne znachennia [Magdeburg law on Ukrainian lands: historical significance]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Hraal nauky"*. 2021. № 9. S. 449–452 [in Ukrainian].

УДК 347.73:336.2

Лата Наталія Федорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, адвокат
Державний торговельно-економічний університет
Lata Natalya
Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law,
Lawyer
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-5551-5042

Мальцева Анастасія Миколаївна
адвокат,
викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет
Maltseva Anastasiia
Lawyer,
Lecturer of the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
ORCID: 0009-0008-2433-225X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9952

АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ЩОДО НЕСВОЄЧАСНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ/РОЗРАХУНКІВ КОРИГУВАНЬ В ЄДИНОМУ РЕЄСТРІ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE APPEAL OF DECISIONS REGARDING THE LATE REGISTRATION OF TAX INVOICES/COLLECTIONS OF ADJUSTMENTS IN THE UNIFIED REGISTER DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE

Анотація. *Вступ. Стаття присвячена дослідженню проблеми прогнозованості, стабільності правового регулювання, забезпечення неупередженого, повного і справедливого адміністративного оскарження податкових повідомлень-рішень (надалі – ППР).*

З метою забезпечення прав і обов'язків платників податків у період дії воєнного стану законодавцем було прийнято низку зміни до Податкового кодексу України (надалі – ПК України). Так, з 01 березня 2022 р. по 01.04.2024 р. до ПК України було внесено 34 зміни [1].

Поряд зі змінами внесеними на період дії воєнного стану продовжували діяти особливості оподаткування запроваджені у зв'язку з дією на території України карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19).

У зв'язку з запровадженням в Україні воєнного стану законодавцю довелось оперативно реагувати на вдосконалення норми ПК України, які регулювали, зокрема, обов'язок платника податків реєструвати податкові накладні/розрахунки коригування (надалі – ПН/РК) в Єдиному реєстрі податкових накладних (надалі – ЄРПН), застосування штрафних санкцій за їх несвоєчасну реєстрацію.

Такі обставини призвели до колізій правових норм, складності врахування редакцій ПК України, які діяли в певний період, особливостей реєстрації ПН/РК в ЄРПН різними категоріями платників податків, що призвело до винесення контролюючим органом протиправних ППР.

Мета. Метою статті є проведення аналізу особливостей звільнення від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК в ЄРПН складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р. та з 01.02.2022 р. по 31.05.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану та ефективності процедури адміністративного порядку оскарження ППР за участі Ради бізнес-омбудсмена (надалі – РБО).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове забезпечення щодо особливостей реєстрації ПН/РК в ЄРПН, які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану та звільнення від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію таких ПН/РК; регулювання можливості платниками податків залучати до процедури адміністративного оскарження ППР РБО.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: формально-догматичний, діалектичний та метод системного аналізу.

Результати. У науковій статті розкрито послідовність змін податкового законодавства щодо застосування до платників податків відповідальності за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК в ЄРПН складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р. та з 01.02.2022 р. по 31.05.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану. Досліджено ефективність застосування процедури адміністративного оскарження ППР, дієвість залучення РБО до адміністративної процедури оскарження ППР. Запропоновано зміни до податкового законодавства для забезпечення доступності адміністративної процедури оскарження та надано рекомендації, які варто враховувати податковим органом під час адміністративного розгляду.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядку залучення РБО під час розгляду та прийняття податковим органом рішень щодо відповідності/невідповідності платника податку на додану вартість критеріям ризиковості платника податку, про врахування/неврахування таблиці даних платника податку на додану вартість, про реєстрацію/відмову в реєстрації ПН/РК в ЄРПН. Це надасть змогу дослідити існуючі недоліки процедури розгляду таких податкових справ, оскарження рішень прийнятих за результатами розгляду та сформувати пропозиції змін до податкового законодавства.

Ключові слова: *платник податків, податкова накладна, розрахунок коригування; несвоєчасна реєстрація податкової накладної, скарга, адміністративний порядок оскарження рішень податкового органу, сплата податків та зборів.*

Summary. *Introduction. The article is devoted to the study of the problem of predictability, stability of legal regulation, provision of impartial, complete and fair administrative appeal of tax notices-decisions (hereinafter – TND).*

In order to ensure the rights and obligations of taxpayers during the period of martial law, the legislator adopted a number of amendments to the Tax Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Tax Code of Ukraine). Yes, from March 1, 2022 to April 1, 2024. 34 changes were made to the PC of Ukraine.

Along with the changes introduced during the period of martial law, the specifics of taxation continued to apply in connection with the implementation of quarantine on the territory of Ukraine, established by the Cabinet of Ministers of Ukraine with the aim of preventing the spread of the coronavirus disease (COVID-19) on the territory of Ukraine.

In connection with the introduction of martial law in Ukraine, the legislator had to promptly respond to the improvement of the norms of the Code of Ukraine, which regulated, in particular, the duty of the taxpayer to register tax invoices/adjustment calculations (hereinafter – TB/AC) in the Unified Register of Tax Invoices ((hereinafter – SRTI), application of fines for their late registration.

Such circumstances led to collisions of legal norms, the difficulty of taking into account the revisions of the PC of Ukraine that were in effect in a certain period, the peculiarities of registration of TB/AC in the National Register of Taxpayers by different categories of taxpayers, which led to the issuing by the controlling body of illegal TND.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the specifics of exemption from responsibility for untimely registration in the National Register of Citizens of the Russian Federation of TB/AC drawn up from March 1, 2020 to January 31, 2022 and from February 1 to May 31, 2022, which were not registered in the National Register of Citizens in connection with due to the effect of the moratorium on the application of fines for untimely registration of TB/AC during the period of quarantine and martial law and the effectiveness of the procedure of the administrative order of appeal of the PPR with the participation of the Business Ombudsman Council (hereinafter – BOC).

Materials and methods. The materials of the research are the regulatory and legal provision regarding the features of registration in the in the SRTI of TB/AC, which were not registered in the SRTI in connection with the moratorium on the application of fines for untimely registration of the TB/AC during the period of quarantine and martial law and exemption from liability for untimely registration of such TB/AC; regulation of the possibility for taxpayers to be involved in the administrative appeal procedure of the TND of the BOC.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: formal-dogmatic, dialectical and system analysis methods.

Results. The scientific article discloses the sequence of changes in tax legislation regarding the application to taxpayers of responsibility for untimely registration in the SRTI of TB/AC drawn up from March 1, 2020 to January 31, 2022 and from February 1 to May 31, 2022, which were not registered in SRTI in connection with the effect of a moratorium on the application of fines for untimely registration of TB/AC during the period of quarantine and martial law. The effectiveness of the application of the administrative appeal procedure of the TND was studied. The effectiveness of the involvement of the BOC in the administrative procedure of appeal of the TND has been clarified. Amendments to the tax legislation were proposed to ensure the accessibility of the administrative appeal procedure, and recommendations were provided that should be taken into account by the tax authority during the administrative review.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the procedure for the involvement of the BOC during the review and decision-making by the tax authority regarding compliance/noncompliance of the value added tax payer with the risk criteria of the tax payer, on inclusion/non-inclusion of the data table of the value added tax payer, on registration/refusal in registration in the SRTI of TB/AC. This will make it possible to investigate the existing shortcomings of the procedure for consideration of such tax cases, to appeal the decisions made based on the results of the review, and to formulate proposals for changes to the tax legislation.

Key words: *taxpayer, tax invoice, adjustment calculation; untimely registration of a tax invoice, complaint, administrative procedure for appealing decisions of the tax authority, payment of taxes and fees.*

Постановка проблеми. Деякі платники податків скористувались дією мораторій на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію в ПН/РК ЄРПН у період дії карантину, складали, але не реєстрували ПН/РК в ЄРПН. Також деякі платники податків перейшли на спрощену систему оподаткування третя група за ставкою 2 відсотки, не мали можливості виконувати податкові обов'язки, зокрема, щодо реєстрації в ЄРПН ПН/РК.

Поряд з цим, податковим органом не враховуються особливості за яких платниками податків порушено строки реєстрації ПН/РК в ЄРПН та законодавцем не передбачено перехідного періоду для реєстрації ПН/РК в ЄРПН складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину.

Враховуючи зміни податкового законодавства, вивчення питань правового регулювання застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану, удосконалення процедури адміністративного оскарження та забезпечення неупередженості процедури адміністративного оскарження ППР потребує наукових досліджень, визначення наукових категорій та понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих проблем, пов'язаних з реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану, оскарження рішень податкових органів займались такі вітчизняні вчені, як Ю. Гаруст, В. Ісаєва, М. Сітко, О. Сударенко, Р. Ханова, Н. Шевцова, тощо [2–9]. Проте й на сьогодні не вирішено всі спірні питання та не досягнуто одностайності щодо теоретичних і практичних аспектів оскарження дій податкових органів.

Метою статті є проведення аналізу особливостей звільнення від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК в ЄРПН складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р. та з 01.02.2022р. по 31.05.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану та ефективності процедури адміністративного порядку оскарження ППР за участі РБО.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове забезпечення щодо особливостей реєстрації ПН/РК в ЄРПН, які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану та звільнення від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію таких ПН/РК; регулювання можливості платниками податків залучати до процедури адміністративного оскарження ППР РБО.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: формально-догматичний, діалектичний та метод системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 521 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» ПК України, за порушення податкового законодавства, вчинені протягом періоду з 01.03.2020 року по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), штрафні санкції не застосовуються [1].

В той же час, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» № 2260-IX від 12.05.2022 р. (надалі — Закон № 2260-IX), який набрав чинності 27.05.2022 р., були внесені зміни до п. 69.2 розділу XX «Перехідні положення» ПК України шляхом викладення пункту в новій редакції [10].

Зокрема останній абзац вказаного пункту було викладено в наступній редакції: У разі виявлення порушень законодавства за результатами проведення перевірок до платників податків застосовується відповідальність згідно з цим Кодексом, законами, контроль за виконанням яких покладено на контролюючі органи, з урахуванням обставин, передбачених пп. 112.8.9 п. 112.8 ст. 112 цього Кодексу, що звільняють від фінансової відповідальності. При цьому вимоги законодавства щодо мораторію (зупинення) застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) на період дії воєнного, надзвичайного стану та/або на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України на всій території України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), не застосовуються.

Варто зауважити, що у період з 24.02.2022 р. по травень 2022 р. ЄРПН не працював, а реєстрація ПН/РК в ЄРПН була припинена.

За інформацією, яка була розміщена на офіційному порталі ДПС України у зв'язку із запровадженням відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 № 64 воєнного стану та з метою забезпечення можливості платникам податків декларувати свої податкові зобов'язання з ПДВ, оновлена форма ПН/РК, з урахуванням змін, внесених наказом Міністерства фінансів України від 17.01.2022 № 15, буде доступна платникам податків після завершення воєнного стану, про що платників буде проінформовано додатково [11].

У зв'язку з цим, Законом № 2260-IX з запровадженням в Україні воєнного стану встановлено особливий порядок виконання податкових обов'язків платниками податків, зокрема, щодо реєстрації ПН/РК в ЄРПН, за умовами дотримання якого платники податків звільняються від відповідальності. Відповідно до пп. 69.1 п. 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» ПК України платники податків, зокрема, звільняють від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію в ЄРПН ПН/РК у наступних випадках:

– платники податків, які мають можливість своєчасно виконувати податкові обов'язки, зокрема, за несвоєчасну реєстрацію в ЄРПН ПН/РК, дата складання яких припадає на період з 01.02.2022 р. по 31.05.2022 р., за умови забезпечення їх реєстрації не пізніше 15.07.2022 р.;
– платники податків, у тому числі щодо своєї філії або акцизного складу, представництва, відокремленого чи іншого структурного підрозділу, у яких відновилася можливість виконувати свої податкові обов'язки, граничний термін виконання яких припадає на період починаючи з 24.02.2022 р. до дня відновлення можливості платника податків, зокрема, за несвоєчасну реєстрацію в ЄРПН ПН/РК протягом 60 календарних днів з першого дня місяця, наступного за місяцем відновлення таких можливостей платників податків
– у разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок, зокрема, щодо дотримання термінів реєстрації в ЄРПН ПН/РК, з обов'язковим виконанням таких обов'язків протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні.
– платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування єдиним податком за ставкою 2 відсотки, зокрема, за несвоєчасну реєстрацію в ЄРПН ПН/РК, строк реєстрації яких припадає на період починаючи з 24.02.2022 р. до дня переходу таких платників на застосування особливостей оподаткування єдиним податком третьої групи за ставкою 2 відсотки, за умови виконання ними податкових обов'язків, зокрема, щодо реєстрації ПН/РК в ЄРПН, протягом 60 календарних днів з дня переходу на систему оподаткування, на якій такі платники податку перебували до обрання особливостей оподаткування єдиним податком за ставкою 2 відсотки.

Абзацем 11 пп. 69.1 розділу XX «Перехідні положення» ПК України передбачено, що у разі звільнення платника податків від відповідальності з підстав, визначених абзацами четвертим-восьмим цього підпункту, податкові повідомлення — рішення, якими були визначені йому штрафні (фінансові) санкції та/або пеня за несвоєчасне виконання податкових обов'язків, крім сплати податку на доходи фізичних осіб та/або військового збору, визначених абзацами четвертим — восьмим цього підпункту, вважаються скасованими (відкликаними) з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України» [1].

Однак перехідний період для ПН/РК, складених до 31.01.2022 р. та не зареєстрованих в ЄРПН з урахуванням п. 52^1 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» ПК України який передбачав звільнення від відповідальності за несвоєчасну реєстрацію не був передбачений законодавцем.

Вважаємо, що до ПН/РК складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р. та з 01.02.2022 р. по 31.05.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину та воєнного стану, мають застосовуватися однакові умови притягнення до відповідальності. Платники податків повинні мати однакові умови, за яких вони можуть уникнути відповідальності шляхом реєстрації ПН/РК в ЄРПН у відповідний перехідний період, а саме до 15.07.2022 р.

Поряд з чим, варто зауважити, що зміни внесені Законом № 2260-IX п. 69.2 розділу XX «Перехідні

положення» ПК України, не звільняють від фінансової відповідальності на період воєнного, надзвичайного стану та/або на період дії карантину, але в той же час дію положень п. 52^1 ПК України, яким встановлені обмеження щодо тих же фінансових санкцій не скасовано чи/або не зупинено.

Фактично на момент проведення податковим органом камеральних перевірок дотримання порядку реєстрації ПН/РК в ЄРПН, положення ПК України містило дві правові норми, які суперечать одна одній.

Важливо врахувати, що положенням п. 56.21 ст. 56 ПК України визначено, що у разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків [1].

Під час проведення податковим органом камеральних перевірок дотримання порядку реєстрації ПН/РК в ЄРПН зазвичай не враховується період перебування платника податків на спрощеній системі оподаткування третя група за ставкою 2 відсотки, неможливість виконання податкових зобов'язань, період дії мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину. На підтвердження цього свідчить судова практика.

Так, Верховний Суд в постанові 07.02.2024 р. у справі № 380/7070/23 зауважив, що держава не створила такого правового регулювання і фактичних умов, за яких платники податків могли б завчасно передбачити відповідні наслідки своєї поведінки щодо не реєстрації до 26.05.2022 року в ЄРПН податкових накладних, складених до 24.02.2022 р. (зі змінами до 31.01.2022 року).

Отже, законодавець не створив умов, за яких платник податків мав можливість у розумні строки зареєструвати податкові накладні, складені до введення воєнного стану, за попередньо передбаченого підходу безумовного звільнення від відповідальності до завершення дії карантину.

При цьому всі платники повинні мати однакові умови, за яких вони можуть уникнути відповідальності шляхом реєстрації податкових накладних у відповідний перехідний період — до 15.07.2022 року. Отже, податкові накладні, складені в період дії «ковідного» мораторію до початку дії воєнного стану мають бути зареєстровані до 15.07.2022 року.

Встановлюючи особливості виконання раніше не виконаного обов'язку, законодавчий орган вдався до невиправданого розмежування правових наслідків для податкових накладних, складених після 01.02.2022 року та до цієї дати. Фактично, в такий спосіб було встановлено різну відповідальність за вчинення однакових за своєю суттю діянь — несвоєчасну реєстрацію податкових накладних після припинення мораторію.

За подібних обставин, принцип верховенства права та заборона на дискримінацію платників податків, передбачена підпунктом 4.1.2 пункту 4.1 статті 4 ПК України, вимагають застосування однакових умов притягнення до відповідальності за несвоєчасну реєстрацію всіх податкових накладних, на які до 27.05.2022 року поширювалася дія мораторію — як «ковідного», так і «воєнного».

Зважаючи на викладене, визначальним критерієм, який має братися до уваги при вирішенні питання про відповідальність за не своєчасну реєстрацію податкових накладних після скасування з 27.05.2022 р. дії мораторіїв, є можливість виконання платником своїх зобов'язань.

При цьому всі платники повинні мати однакові умови, за яких вони можуть уникнути відповідальності шляхом реєстрації податкових накладних у відповідний перехідний період — до 15.07.2022 року [12].

У випадку прийняття регіональною податковою рішення про залишення висновків акту камеральної перевірки без змін, а заперечення без задоволення, платники податків змушені оскаржувати ППР в адміністративному та судовому порядку. Таким чином, платники податків для захисту своїх прав змушені оскаржувати ППР у адміністративному та судовому порядку.

При цьому, оскарження ППР носять для платників податків негативний характер, оскільки покладає на них додатковий обов'язок щодо надання заперечень, скарг, позову та формування доказової бази, необхідних для скасування протиправного ППР.

Платникам податків необхідно витрачати додатковий час, трудові та фінансові ресурси на оскарження ППР в адміністративному та судовому порядку.

Однак за допомогою процедури адміністративного оскарження не завжди можна успішно вирішити податковий спір. Зокрема, статистика розгляду скарг Державною податковою службою України за період з лютого по грудень 2023 р. свідчить, що у 49,74% випадках Державна податкова служба України приймає рішення про залишення без змін (ППР, рішень, вимог, постанов) [13].

Критичні висновки про довіру бізнесу до інституту адміністративного оскарження випливають з результатів опитування, проведеного РБО), що відображено у Системному звіті Ради бізнес-омбудсмена «Адміністративне оскарження: поточний стан та рекомендації» за 2019 р. 300 опитаних (або 90,1% з тих, хто визначився із відповіддю на

Таблиця 1

Статистика розгляду скарг платників податків Державною податковою службою України за період з лютого по грудень 2023 р.

	01.02	01.03	01.04.	01.05	01.06	01.07	01.08	01.09	01.10	01.11	01.12
Кількість оскаржених рішень контролюючих органів (ППР, рішень, вимог, постанов)	11262	22743	33801	42750	52688	61052	68883	75774	82738	89901	96779
Залишено без змін (ППР, рішень, вимог, постанов)	5245	10892	16595	20884	25776	29773	34212	38334	42670	47126	51159
Відсоток скарг за якими прийнято рішення про залишення без змін (ППР, рішень, вимог, постанов)	46,57	47,89	49,10	48,85	48,92	48,77	49,67	50,59	51,57	52,42	52,86

Джерело: складено авторами на основі інформації про надходження та розгляд скарг (заяв) платників податків на податкові повідомлення-рішення станом на 01.01.2024 р. [13]

відповідне питання) вважають, що не можна (радше не можна) розраховувати на неупереджений, повний і справедливий розгляд скарги, поданої в порядку чинного адміністративного оскарження.

Відповідно до Системного звіту Ради бізнес-омбудсмена «Адміністративне оскарження: поточний стан та рекомендації» особам, які зіштовхнулися з недобросовісною поведінкою публічних суб'єктів, як найшвидше ініціювання судового процесу у багатьох випадках видається більш доцільним кроком, аніж витрачання часу та ресурсів на досудове врегулювання. Серед 344 представників бізнесу, опитаних Радою, 87,2% вважають, що не можна (радше неможна) розраховувати на неупереджений, повний і справедливий розгляд скарги, поданої в порядку адміністративного (відомчого) оскарження. Якщо є можливість оскаржити незаконне рішення (дію, бездіяльність) державного органу спочатку в адміністративному порядку або ж одразу до суду, 26,7% одразу звернуться до суду, незважаючи на те, що адміністративне (відомче) оскарження є більш швидким та економним, ніж судове оскарження [14].

Варто зауважити, що розмір штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК в ЄРПН, які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину, може сягати значних розмірів, оскільки застосовується переважно максимальний розмір штрафних санкцій.

У випадку негативного результату адміністративного оскарження ППР не всі платники податків мають можливість скористатись судовим оскарження, або мають критичне ставленням до перспективи оскарження ППР в суді. Це може призвести до спаду наповнення державного та місцевих бюджетів податками та зборами у зв'язку з припиненням діяльності таких платників податків за результатами сплати штрафних санкцій за ППР.

З метою забезпечення неупередженості процедури адміністративного оскарження ППР платники податків змушені звертатись зі скаргами до інших державних та недержавних органів.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» від 26.11.2014 р. № 691 постановлено утворення РБО. РБО є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України.

РБО створено з метою сприяння прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, запобігання корупційним діянням та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва [15].

Відповідно до пп. 6.1.3. Регламенту РБО затвердженого Протоколом № 1 від 18.05.2015 р. Бізнес-омбудсмен не повинен розглядати скарги, зокрема, що є предметом будь-якого судового провадження або арбітражного розгляду, або щодо якої було винесено судове, арбітражне або будь-яке інше подібне рішення. Таким чином, залучити РБО можливо саме під час адміністративної процедури оскарження.

Важливим є те, що РБО застосовує медіацію та мирове врегулювання спорів. Так, де це доцільно та якщо є співпраця з боку відповідних сторін, бізнес-омбудсмен докладає зусиль, щоб допомогти сторонам досягнути мирового врегулювання питань, що є предметом їхнього спору.

Після завершення розгляду справи, РБО повинна прийняти одне з таких рішень: визнати скаргу обґрунтованою або значною мірою обґрунтованою та надати рекомендації відповідному органу державної влади, органу місцевого самоврядування або суб'єкту господарювання, що перебуває у сфері їх управління, щодо шляхів реагування на Недобросовісну Поведінку, що є предметом розгляду; або передати скаргу відповідному органу державної влади або органу місцевого самоврядування з вимогою про проведення додаткового розгляду

справи; або відхилити скаргу як необґрунтовану або значною мірою необґрунтовану; або закінчити розгляд скарги у зв'язку із успішним вирішенням питання, що є предметом розгляду [16].

Залучення РБО до адміністративної процедури оскарження ППР є дієвим механізмом забезпечення захисту прав платника податків на справедливу та неупереджену процедуру адміністративного оскарження ППР, посилює позицію платника податків, оскільки РБО аналізує матеріали справи та надає податковому органу незалежний висновок по справі.

Відповідно до Річного звіту РБО за 2022 р. за період з травня 2015 р. по грудень 2022 р. РБО успішно закрито 58% скарг [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вбачаємо, що постійні змінами до податкового законодавства у зв'язку з дією на території України карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), воєнного стану. виникла колізія правових норм. Також податковим органом не враховуються особливості за яких платниками податків порушено строки реєстрації ПН/РК в ЄРПН та законодавцем не передбачено перехідного періоду для реєстрації ПН/РК в ЄРПН складених з 01.03.2020 р. до 31.01.2022 р., які не були зареєстровані в ЄРПН у зв'язку з дією мораторію на застосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію ПН/РК у період дії карантину.

Разом з тим, вважаємо, що контролюючий орган під час адміністративного оскарження ППР повинен враховувати правові висновки сформовані Верховним Судом в подібних справах. Також, особливо критично в реаліях сьогодення стоїть питання оперативного прийняти зміни до податкового законодавства, які б забезпечили можливість розгляду заперечень на акт перевірки та скарги платника податків за участі платника податків особисто або через його уповноважених представників, інспекторів РБО, у режимі відеоконференції.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядок залучення РБО під час розгляду та прийняття податковим органом рішень щодо відповідності/невідповідності платника податку на додану вартість критеріям ризиковості платника податку, про врахування/неврахування таблиці даних платника податку на додану вартість, про реєстрацію/відмову в реєстрації ПН/РК в ЄРПН. Це надасть змогу дослідити існуючі недоліки процедури розгляду таких податкових справ, оскарження рішень прийнятих за результатами розгляду та сформувати пропозиції змін до податкового законодавства.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 30.05.2024).

2. Гаруст Ю. В. Оскарження дій посадових осіб як засіб забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Актуальні проблеми держави та права*. 2014. С. 35–41. URL: www.apdp.in.ua/v73/4.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

3. Ісаєва Н. К. Оскарження рішень податкових органів та їх посадових осіб у контексті конституційних прав людини і громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. Вип. 3. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_27 (дата звернення: 30.05.2024).

4. Маринів Н. Інститут адміністративного оскарження рішень податкових органів: екскурс в історію та огляд поточного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Вип. 8. С. 303–308. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/77.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

5. Сітко А. І. Грошові зобов'язання платників податків, зборів, митних та інших платежів як предмет адміністративних спорів щодо рішень контролюючих органів про визначення сум таких зобов'язань. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. Вип. 1. С. 42–44. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2016/1/15.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

6. Біленко О., Савченко С. Трансформація механізму податкової політики в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2027/1956 (дата звернення: 30.05.2024).

7. Сударенко О. Право платника податків на оскарження бездіяльності податкових органів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. Вип. 5. С. 134–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2017_5_15 (дата звернення: 30.05.2024).

8. Луук А., Суховій Д. Несвоєчасна реєстрація податкових накладних: чи можливо скасувати штрафи податкових органів. *Юридична практика*. 2024. URL: https://pravo.ua/nesvoiechasna-reiestratsiia-podatkovykh-nakladnykh-chy-mozhlyvo-skasuvaty-shtrafy-podatkovykh-orhaniv (дата звернення: 30.05.2024).

9. Ханова Р. Реєстрація податкових накладних в умовах карантину та воєнного стану. *Судово-юридична газета*. 2024. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/292002-reyestratsiya-podatkovikh-nakladnikh-v-umovakh-karantinu-ta-voyennogo-stanu?fbclid=IwAR1tYnlBVY2ly5g54tytk-fU2gu-lrHMkQ7WZg1tay8ZKQnRezhXX1YLVnc (дата звернення: 30.05.2024).

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2260-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text (дата звернення: 30.05.2024).

11. Інформація щодо можливості платникам податків декларувати свої податкові зобов'язання з податку на додану вартість. *Державна податкова служба України: офіційний портал*. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-576303.html (дата звернення: 30.05.2024).

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 07.02.2024 р. у справі № 380/7070/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116897318 (дата звернення: 30.05.2024).

13. Інформація про надходження та розгляд скарг (заяв) платників податків на податкові повідомлення-рішення, станом на 01.01.2024 р. *Державна податкова служба України: офіційний портал*. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/631/751874/012024_06_.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

14. Системний звіт Ради бізнес-омбудсмена «Адміністративне оскарження: поточний стан та рекомендації». *Рада бізнес-омбудсмена: вебсайт*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/2_2019_sytem_ua.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

15. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 691 (із змінами). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.05.2024).

16. Регламент Ради бізнес-омбудсмена затверджений Протоколом засідання Наглядової ради Ради бізнес-омбудсмена від 18.05.2015 р. № 1. *Рада бізнес-омбудсмена: вебсайт*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/rules-of-procedure_boc-final_2023_ukr-1.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

17. Річний звіт 2022 Ради бізнес-омбудсмена. *Рада бізнес-омбудсмена: вебсайт*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/8-years-ua-fin.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

References

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (date of access: 30.05.2024).

2. Harust Yu. V. Oskarzhennia dii posadovykh osib yak zasib zabezpechennia prav hromadian u podatkovii sferi. *Aktualni problemy derzhavy ta prava*. 2014. S. 35–41. URL: www.apdp.in.ua/v73/4.pdf (date of access: 30.05.2024).

3. Isaieva N. K. Oskarzhennia rishen podatkovykh orhaniv ta yikh posadovykh osib u konteksti konstytutsiinykh prav liudyny i hromadianyna v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2013. Vyp. 3. S. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_27 (date of access: 30.05.2024).

4. Maryniv N. Instytut administratyvnoho oskarzhennia rishen podatkovykh orhaniv: ekskurs v *istoriiu ta ohliad potochnoho stanu. Yurydychnyi* naukovyi elektronnyi zhurnal. 2020. Vyp. 8. S. 303–308. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/77.pdf (date of access: 30.05.2024).

5. Sitko A. I. Hroshovi zoboviazannia platnykiv podatkiv, zboriv, mytnykh ta inshykh platezhiv yak predmet administratyvnykh sporiv shchodo rishen kontroliuiuchykh orhaniv pro vyznachennia sum takykh zoboviazan. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. 2016. Vyp. 1. S. 42–44. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2016/1/15.pdf (date of access: 30.05.2024).

6. Bilenko O., Savchenko S. Transformatsiia mekhanizmu podatkovoi polityky v umovakh voiennoho stanu. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vyp. 46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2027/1956 (date of access: 30.05.2024).

7. Sudarenko O. Pravo platnyka podatkiv na oskarzhennia bezdiial-nosti podatkovykh orhaniv. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2017. Vyp. 5. S. 134–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2017_5_15 (date of access: 30.05.2024).

8. Luuk A., Sukhovii D. Nesvoiechasna reiestratsiia podatkovykh nakladnykh: chy mozhlyvo skasuvaty shtrafy podatkovykh orhaniv. *Yurydychna praktyka*. 2024. URL: https://pravo.ua/nesvoiechasna-reiestratsiia-podatkovykh-nakladnykh-chy-mozhlyvo-skasuvaty-shtrafy-podatkovykh-orhaniv (date of access: 30.05.2024).

9. Khanova R. Reiestratsiia podatkovykh nakladnykh v umovakh karantynu ta voiennoho stanu. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 2024. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/292002-reyestratsiya-podatkovikh-nakladnikh-v-umovakh-karantinu-ta-voyennogo-stanu?fbclid=IwAR1tYnlBVY2ly5g54tytk-fU2gu-lrHMkQ7WZg1tay8ZKQnRezhXX1YLVnc (date of access: 30.05.2024).

10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei podatkovoho administruvannia podatkiv, zboriv ta yedynoho vnesku pid chas dii voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 r. № 2260-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text (date of access: 30.05.2024).

11. Informatsiia shchodo mozhlyvosti platnykam podatkiv deklaruvaty svoi podatkovi zoboviazannia z podatku na dodanu vartist. *Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy: ofitsiinyi portal*. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-576303.html (date of access: 30.05.2024).

12. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 07.02.2024 r. u spravi № 380/7070/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116897318 (date of access: 30.05.2024).

13. Informatsiia pro nadkhodzhennia ta rozghliad skarh (zaiav) platnykiv podatkiv na podatkovi povidomlennia-rishennia, stanom na 01.01.2024 r. *Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy: ofitsiinyi portal*. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/631/751874/012024_06_.pdf (date of access: 30.05.2024).

14. Systemnyi zvit Rady biznes-ombudsmena «Administratyvne oskarzhennia: potochnyi stan ta rekomendatsii». *Rada biznes-ombudsmena: vebsait*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/2_2019_sytem_ua.pdf (date of access: 30.05.2024).

15. Pro utvorennia Rady biznes-ombudsmena: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2014 r. № 691 (iz zminamy). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text (date of access: 30.05.2024).

16. Rehlament Rady biznes-ombudsmena zatverdzhenyi Protokolom zasidannia Nahliadovoi rady Rady biznes-ombudsmena vid 18.05.2015 r. № 1. *Rada biznes-ombudsmena: vebsait*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/rules-of-procedure_boc-final_2023_ukr-1.pdf (date of access: 30.05.2024).

17. Richnyi zvit 2022 Rady biznes-ombudsmena. *Rada biznes-ombudsmena: vebsait*. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/8-years-ua-fin.pdf (date of access: 30.05.2024).

УДК 347.73:336.2

Мальцева Анастасія Миколаївна
адвокат, викладач кафедри
адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет
Maltseva Anastasiia
Lawyer, Lecturer of the Department of
Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
ORCID: 0009-0008-2433-225X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9951

НЕМОЖЛИВІСТЬ ВИКОНАННЯ ПЛАТНИКОМ ПОДАТКІВ ПОДАТКОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

THE IMPOSSIBILITY OF THE TAX PAYER TO FULFILL TAX OBLIGATIONS DUE TO THE CONSEQUENCES OF THE WAR

Анотація. *Вступ. Стаття присвячена дослідженню проблеми неможливості виконання платниками податків своїх податкових обов'язків внаслідок запровадження в Україні воєнного стану. Війна привнесла радикальні зміни у діяльності платників податків. З метою реалізації необхідних заходів щодо вдосконалення податкового законодавства для забезпечення дотримання прав і обов'язків платників податків законодавцем було прийнято в декілька етапів зміни до Податкового кодексу України (надалі – ПК України).*

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2118-IX доповнено п. 69 розділу XX «Перехідні положення» ПК України за яким вводиться нове поняття в податковому законодавстві як відсутність можливості виконання податкових зобов'язань [1].

Зазначеним пунктом встановлюється, що податкова не буде штрафувати платників податків за несвоєчасну сплату податків, несвоєчасне подання податкової звітності, якщо граничний строк подання звітності припав на період з 24.02.2022 р. до останнього дня місяця припинення воєнного стану, несвоєчасну реєстрацію податкових і акцизних накладних, несвоєчасне подання електронних документів про фактичні залишки та обсяг обігу пального, спирту етилового тощо, у випадку відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. розділ XX «Перехідні положення» ПК України доповнено п. 322 підрозділу 2 розділу XX та встановлено, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, платники податку за операціями з придбання товарів/послуг, за якими в Єдиному реєстрі податкових накладних (надалі – ЄРПН) постачальниками не зареєстровано податкові накладні та/або розрахунки коригування до них (надалі – ПН/РК), включають до складу податкового кредиту звітного періоду суми податку на додану вартість, сплачені (нараховані) у складі вартості придбаних товарів/послуг, на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, складених (отриманих) платником податку за операціями з придбання товарів/послуг відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. [2].

Протягом 6 місяців після припинення або скасування дії воєнного стану платники зобов'язані забезпечити реєстрацію в ЄРПН всіх ПН/РК, реєстрація яких відстрочена на період дії воєнного стану, а податковий кредит, задекларований платниками під час дії воєнного стану на підставі наявних у платника первинних (розрахункових) документів, підлягає обов'язковому уточненню (приведенню у відповідність) з урахуванням даних ПН/РК, зареєстрованих у ЄРПН.

Однак з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» № 2260-IX від 12.05.2022 р. (надалі – Закон № 2260-IX) для платників податків відновлено обов'язок щодо сплати

податків та зборів, подання звітності, реєстрації ПН/РК та акцизних накладних у відповідних реєстрах, подання електронних документів, що містять дані про фактичні залишки пального та обсяг обігу пального або спирту етилового тощо [3].

Мета. Метою статті є проведенні аналізу ефективності процедури підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків, обґрунтованості прийнятих рішень контролюючим органом за результатами розгляду заяв.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове забезпечення щодо регулювання можливості платниками податків виконувати свої податкові обов'язку внаслідок запровадження в Україні воєнного стану.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: формально-догматичний, діалектичний та метод системного аналізу.

Результати. У науковій статті розкрито послідовність змін податкового законодавства для належного забезпечення виконання платниками податкових обов'язків, а також порядку підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків. Визначено процедуру підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків. З'ясовано необхідність підтвердження платником податків неможливості виконання податкових зобов'язань відповідним рішенням контролюючого органу, основні недоліки процедури. Запропоновано ряд змін до податкового законодавства на покращення процедури підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків, забезпечення можливості платниками податків відновити свою діяльність за наслідками збройної агресії російської федерації та зменшити для них настання негативних податкових наслідків.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядок підтвердження платниками податків виникнення обставин, які унеможливлюють ведення господарської діяльності та виконання податкових обов'язків. Це надасть змогу зменшити кількість рішень контролюючого органу про можливість виконання платником податків обов'язків.

Ключові слова: *платник податків, неможливості виконання платником податків обов'язків, податкова накладна, податковий обов'язок, сплата податків та зборів.*

Summary. *Introduction. The article is devoted to the study of the problem of the inability of taxpayers to fulfill their tax obligations due to the introduction of martial law in Ukraine. The war brought radical changes in the activities of taxpayers. In order to implement the necessary measures to improve the tax legislation to ensure compliance with the rights and obligations of taxpayers, the legislator adopted in several stages changes to the Tax Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Tax Code of Ukraine).*

The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the specifics of taxation and reporting during the period of martial law" dated 03.03.2022 No. 2118-IX supplemented Clause 69 of Chapter XX "Transitional Provisions" of the PC of Ukraine under which introduces a new concept in tax legislation as the inability to fulfill tax obligations.

The specified point establishes that the tax office will not fine taxpayers for late payment of taxes, late submission of tax returns, if the deadline for submitting returns falls on the period from February 24, 2022 to the last day of the month of the end of martial law, late registration of tax and excise invoices, untimely submission of electronic documents on the actual balances and volume of circulation of fuel, ethyl alcohol, etc., in the event that the taxpayer does not have the opportunity to fulfill his tax obligation in a timely manner.

Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law" No. 2120-IX dated 03.15.2022 (entered into force on 03.17.2022) Chapter XX "Transitional Provisions" Item 322 of Subsection 2 of Chapter XX of the Criminal Procedure Code of Ukraine was added and it was established that temporarily, during the period of martial law, taxpayers for operations for the purchase of goods/services, for which the suppliers have not registered tax invoices in the Unified Register of Tax Invoices (hereinafter – SRTI) invoices and/or calculations of adjustments to them (hereinafter – TB/AC), include in the tax credit of the reporting period the amounts of value added tax paid (charged) as part of the cost of purchased goods/services, based on the primary (calculated) available to the payer documents drawn up (received) by the taxpayer for transactions for the purchase of goods/services in accordance with the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" No. 996-XIV dated 16.07.1999

Within 6 months after the termination or cancellation of martial law, payers are obliged to ensure the registration in the National Tax Registry of all TB/AC, the registration of which is postponed for the period of martial law, and the tax credit declared by payers during martial law on the basis of the primary information available to the payer (settlement) documents, is subject to mandatory clarification (bringing into line) taking into account the data of TB/AC registered in SRTI.

However, with the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of the tax administration of taxes, fees and a single contribution during the period of martial law, state of emergency" No. 2260-IX dated 12.05.2022 (hereinafter – Law No. 2260-IX) (entered into force on 05/27/2022) for taxpayers, the obligation to pay taxes and fees, submit reports, register TB/AC and excise invoices in the relevant registers, submit electronic documents containing data on actual fuel residues and volume of fuel or ethyl alcohol circulation, etc.

Purpose. The purpose of the article is to conduct an analysis of the effectiveness of the procedure for confirming the impossibility of fulfilling tax obligations by taxpayers, the validity of the decisions made by the controlling body based on the results of the application review.

Materials and methods. The materials of the research are regulatory and legal support for regulating the ability of taxpayers to fulfill their tax obligations as a result of the introduction of martial law in Ukraine.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: formal-dogmatic, dialectical and system analysis methods.

Results. The scientific article reveals the sequence of changes in the tax legislation to ensure proper fulfillment of tax obligations by taxpayers, as well as the procedure for confirming the impossibility of fulfilling tax obligations by taxpayers. The procedure for confirming the impossibility of fulfilling tax obligations by taxpayers has been defined. The need for confirmation by the taxpayer of the impossibility of fulfilling tax obligations by the relevant decision of the controlling body, the main shortcomings of the procedure were clarified. A number of changes to the tax legislation have been proposed to improve the procedure for confirming the impossibility of fulfilling tax obligations by taxpayers, to ensure the possibility for taxpayers to resume their activities following the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, and to reduce the occurrence of negative tax consequences for them.

Discussion. In further scientific studies, it is proposed to focus attention on the procedure for confirmation by taxpayers of the occurrence of circumstances that make it impossible to conduct economic activities and fulfill tax obligations. This will make it possible to reduce the number of decisions of the controlling body on the possibility of the taxpayer fulfilling his obligations.

Key words: *taxpayer, impossibility of the taxpayer to fulfill obligations, tax invoice, tax liability, payment of taxes and fees.*

Постановка проблеми. Платник податків, який у зв'язку із проведенням бойових дій втратив можливість здійснювати господарську діяльність, отримувати дохід або втратив основні засоби для ведення господарської діяльності не може бути притягнутий до відповідальності у зв'язку із невиконанням ним податкових обов'язків. Разом з тим, для звільнення платника від виконання податкових обов'язків обставини неможливості своєчасного виконання податкового обов'язку повинні бути реальними та об'єктивними, а не формальними.

Враховуючи зміни податкового законодавства, вивчення питань правового регулювання підтвердження платниками податків неможливості виконання податкових зобов'язань потребує наукових досліджень, визначення наукових категорій та понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих проблем, пов'язаних з виконанням податкових обов'язків платниками податків в умовах воєнного стану займались такі вітчизняні вчені, як Ю. Костенко, Т. Шувалова, Н. Костишин, Т. Яковець, О. Потакаєва, Д. Литвиненко, Т. Шульга тощо [4–12].

Таким чином, воєнний стан вимагає змін до податкового законодавства адаптованих до умов сьогодення, зокрема, щодо неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків, й потребує наукових досліджень щодо теоретичних і практичних аспектів неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків, напрацювання пропозицій щодо майбутнього подолання негативних наслідків для платників податків.

Метою статті є проведенні аналізу ефективності процедури підтвердження неможливості виконання податкових зобов'язань платниками податків, обґрунтованості прийнятих рішень контролюючим органом за результатами розгляду заяв.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове забезпечення щодо регулювання можливості платниками податків виконувати свої податкові обов'язку внаслідок запровадження в Україні воєнного стану.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: формально-догматичний, діалектичний та метод системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження» затверджено наказом Міністерства фінансів України від 29.07.2022р. № 225 (надалі — Порядок № 225) [13].

Закон № 2260-IX фактично з 27.05.2022 р. поновив виконання податкових обов'язків платниками податків. Одночасно законодавцем було виокремлено категорію платників податків, які з запровадженням в Україні воєнного стану не можуть відновити виконання податкових обов'язків і до таких платників відповідальність не застосовується.

Однак платники податків тривалий час були позбавлені належного правового механізму для підтвердження неможливості виконання обов'язків, оскільки Порядок № 225 набрав чинності лише 06.09.2022 р. При цьому платникам податків був встановлений обмежений час для подання до контролюючого органу заяви — до 01.10.2022 р., що значно обмежило час для підготовки необхідних документів, які б підтверджували неможливістю виконувати податкові зобов'язання. Такий строк продовжується лише для платників податків у яких відсутня можливість подати заяву до контролюючого органу.

До цього моменту жодного правового механізму для підтвердження неможливості виконання своїх податкових зобов'язань не існувало.

Аналіз судової практики свідчить, що платники податків при настанні для них обставин неможливості виконання податкових обов'язків нехтували Порядок № 225 та не зверталися до контролюючого органу з заявою.

Однак при оскарженні податкових повідомлень рішень контролюючого органу такі платники податків посилались на неможливість виконання ними податкового обов'язку за період, що перевірявся.

Так, у постанові від 11.04 2024 р. у справі № 380/14133/23 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зазначив, що «Позивач впродовж розгляду справи не доводив наявність обставин звернення Товариства до податкового органу з відповідною заявою на виконання положень Порядку № 225, будь-яких доказів на підтвердження існування таких обставин не надавав, підставами позову не визначав.

Колегія суддів Верховного Суду зазначає, що посилання на сам факт запровадження воєнного стану в Україні не може безумовно вважатись поважною причиною для звільнення від відповідальності за порушення строків реєстрації податкових накладних, норми пункту 69 підрозділу 10 розділу XX ПК України передбачають звільнення від відповідальності, зокрема за порушення строків реєстрації податкових накладних, у разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок, і за умови підтвердження неможливості виконання платником податків обов'язків в порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику» [14].

Таким чином, **лише на підставі Рішення контролюючого органу платник податків звільняється від відповідальність за невиконання/несвоєчасне виконання податкових зобов'язань.**

Для отримання Рішення контролюючого органу платники податків мають навести обґрунтовану інформацію та підтверджуючі документи, які будуть розкривати причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами, що сталися в результаті збройної агресії Російської Федерації, та їх безпосередній вплив на можливість виконання податкових обов'язків.

Тому слід максимально уважно готувати необхідні документи, які підтверджуватимуть причинно-наслідковий зв'язок між війною та неможливістю виконувати податкові зобов'язання.

Питання звільнення платника податків у зв'язку з невиконанням податкових обов'язків через введений в Україні воєнний стан вельми непросте. З метою формування належного та достатнього документального підтвердження неможливості виконання податкових обов'язків платникам податків варто отримати Сертифікат про форс-мажорні обставини.

Відповідно до висновків Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у постанові від 14.06.2022 р. у справі № 922/2394/21 форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості належного виконання зобов'язань, повинна довести їх наявність не тільки самих по собі, але і те, що вони були форс-мажорними саме для даного конкретного випадку [15].

Аналіз рішень контролюючого органу за результатами розгляду заяв свідчить, що контролюючий орган під прийняття рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку формально підходить до їх розгляду та не бажає встановити дійсні обставини справи.

Відповідно до п. 1 розділу III Порядку № 225 контролюючий орган у разі потреби може звертатися до компетентних органів щодо додаткового підтвердження обставин, викладених у заяві платника податків та відповідних документах. Обов'язок доведення можливості чи неможливості платником податків своєчасно виконати свій податковий обов'язок покладається на контролюючий орган.

Рішення суб'єкта владних повноважень повинно ґрунтуватися на оцінці усіх фактів та обставин, що мають значення. Мають значення, як правило, ті обставини, які передбачені нормою права, що застосовується. Суб'єкт владних повноважень повинен врахувати усі ці обставини, тобто надати їм правову оцінку: прийняти до уваги або відхилити. У разі відхилення певних обставин висновки повинні бути мотивованими, особливо, коли має місце несприятливе для особи рішення.

Принцип обґрунтованості рішення вимагає від суб'єкта владних повноважень враховувати як обставини, на обов'язковість урахування яких прямо вказує закон, так і інші обставини, що мають значення у конкретній ситуації. Для цього він має ретельно зібрати і дослідити матеріали, що мають доказове значення у справі, наприклад, документи, пояснення осіб тощо.

Контролюючий орган під час розгляду заяв не враховує, що головною умовою застосування підстав (критеріїв), за якими платник податків став таким, що не може виконувати свій податковий обов'язок, є те, що вони виникли внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, які спричинені військовою агресією Російської Федерації.

В пп. 6 п. 1 розділу II Порядку № 225 зазначено, зокрема, таку підставу неможливості виконання податкових обов'язків як: «б) перебування (податкова адреса платника податків та/або фактичне знаходження/знаходження виробничих потужностей тощо) на території населеного пункту, у якому ведуться воєнні (бойові) дії, який (які) знаходиться в оточенні (блокуванні) або тимчасово

Таблиця 1

Пропозиції щодо внесення змін до Порядку № 225

Зміст положення акта законодавства	Зміст відповідного положення акта законодавства з пропозицією до змін
Наказ Міністерства фінансів України від 29.07.2022р. № 225 про затвердження «Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження»»	
Розділ II. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків податкових обов'язків та спосіб інформування контролюючих органів	**Розділ II. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків податкових обов'язків та спосіб інформування контролюючих органів**
Відсутній	**9. У заяві може міститися клопотання про розгляд матеріалів заяви за участі платника податків особисто або через його уповноважених представників (у тому числі адвокатів). Розгляд матеріалів заяви за участі платника податків особисто або через його уповноважених представників за його клопотанням може бути проведено у режимі відеоконференції.**
Розділ II. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків податкових обов'язків та спосіб інформування контролюючих органів	**Розділ II. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків податкових обов'язків та спосіб інформування контролюючих органів**
Відсутній	**10. До платників податків, у тому числі щодо своєї філії, представництва, відокремленого чи іншого структурного підрозділу, які після дати набрання чинності цим Порядком втратили можливість виконання податкових обов'язків, застосовуються такі правила.** **У разі неможливості виконання платником податків податкового обов'язку, у тому числі щодо своєї філії, представництва, відокремленого чи іншого структурного підрозділу, платник податків подає заяву та відповідні документи (копії документів), інформацію одночасно з набуттям можливості виконання одного із податкових обов'язків (реєстрації податкової накладної, подання звітності, сплати невиконаного податкового зобов'язання тощо) таким платником податку, передбачених Кодексом або іншим законодавством, контроль за виконанням якого покладено на контролюючий орган, але не пізніше 60 календарних днів з першого дня місяця, наступного за місяцем відновлення таких можливостей платника податків.**
III. Розгляд документів платників податків щодо можливості чи неможливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок	**III. Розгляд документів платників податків щодо можливості чи неможливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок**
1. Заява платника податків у довільній формі та відповідні документи (копії документів) розглядаються контролюючим органом протягом 20 календарних днів з дня, наступного за днем їх отримання, з можливістю продовження терміну розгляду з урахуванням строку, передбаченого для направлення попереднього рішення. Платники податків надають документ чи кілька документів (копію документа чи документів), інформацію, що можуть бути використані для підтвердження неможливості виконання ними своїх податкових обов'язків. У разі недостатності документів (копій документів), що підтверджують неможливість виконання у платника податків податкових обов'язків, контролюючий орган направляє попереднє рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку (далі — Попереднє рішення)	1. Заява платника податків у довільній формі та відповідні документи (копії документів) розглядаються контролюючим органом протягом 20 календарних днів з дня, наступного за днем їх отримання, з продовження терміну розгляду з урахуванням строку, передбаченого для направлення попереднього рішення. Платники податків надають документ чи кілька документів (копію документа чи документів), інформацію, що можуть бути використані для підтвердження неможливості виконання ними своїх податкових обов'язків. **Попереднє рішення обов'язково** направляється платнику податків не пізніше 20 календарних днів з дня, наступного за днем отримання контролюючим органом заяви та відповідних документів (копії документів), інформації у порядку передбаченому пунктом 3 цього розділу.

Продовження табл. 1

за формою, що додається, з пропозицією щодо надання платником податку конкретних додаткових документів (копій документів) на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання платниками податків податкових обов'язків. Попереднє рішення має бути направлене платнику податків не пізніше 20 календарних днів з дня, наступного за днем отримання контролюючим органом заяви та відповідних документів (копії документів), інформації у порядку передбаченому пунктом 3 цього розділу. Платник податку може подати до контролюючого органу додаткові документи (копії документів) обґрунтування / пояснення на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання платниками податків податкових обов'язків протягом 10 календарних днів з дня, наступного за днем отримання попереднього рішення. Додаткові документи (копії документів) обґрунтування / пояснення розглядаються контролюючим органом протягом 20 календарних днів з дня, наступного за днем їх отримання. Якщо платник податку не надав додаткових документів (копій документів), обґрунтувань / пояснень на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання податкових обов'язків, керівник (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає рішення на підставі попередньо поданої платником податків заяви, документів (копій документів) та інформації, що можуть бути використані для підтвердження можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податку своїх податкових обов'язків. Контролюючий орган у разі потреби може звертатися до компетентних органів щодо додаткового підтвердження обставин, викладених у заяві платника податків та відповідних документах. Обов'язок доведення щодо можливості чи неможливості платником податків своєчасно виконати свій податковий обов'язок покладається на контролюючий орган. Контролюючий орган встановлює причинно-наслідковий зв'язок між обставинами непереборної сили (форс-мажорними обставинами), що сталися в результаті збройної агресії Російської Федерації, безпосереднім впливом таких обставин саме на такого платника та можливістю виконання ним податкового обов'язку станом на дату, на яку припадає граничний термін виконання такого обов'язку, та керівник (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає вмотивоване рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку (далі — Рішення) за формою, що додається.	Контролюючий орган направляє попереднє рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку (далі — Попереднє рішення) за формою, що додається, з пропозицією щодо надання платником податку **додаткових інформації та пояснень**, конкретних додаткових документів (копій документів) на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання платниками податків податкових обов'язків. Платник податку може подати до контролюючого органу додаткові документи (копії документів) обґрунтування / пояснення на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання платниками податків податкових обов'язків протягом 10 календарних днів з дня, наступного за днем отримання попереднього рішення. Додаткові документи (копії документів) обґрунтування / пояснення розглядаються контролюючим органом протягом 20 календарних днів з дня, наступного за днем їх отримання. Якщо платник податку не надав додаткових документів (копій документів), обґрунтувань / пояснень на підтвердження зазначеної у заяві підстави (підстав) неможливості виконання податкових обов'язків, керівник (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає рішення на підставі попередньо поданої платником податків заяви, документів (копій документів) та інформації, що можуть бути використані для підтвердження можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податку своїх податкових обов'язків. Контролюючий орган у разі потреби може звертатися до компетентних органів щодо додаткового підтвердження обставин, викладених у заяві платника податків та відповідних документах. Обов'язок доведення щодо можливості чи неможливості платником податків своєчасно виконати свій податковий обов'язок покладається на контролюючий орган. Контролюючий орган встановлює причинно-наслідковий зв'язок між обставинами непереборної сили (форс-мажорними обставинами), що сталися в результаті збройної агресії Російської Федерації, безпосереднім впливом таких обставин саме на такого платника та можливістю виконання ним податкового обов'язку станом на дату, на яку припадає граничний термін виконання такого обов'язку, та керівник (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає вмотивоване рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку (далі — Рішення) за формою, що додається. **У разі не направлення контролюючим органом платнику податків Попереднього рішення протягом строку, визначеного пунктом 1 цього Порядку, то Рішення про неможливість своєчасного виконання платником податків податкового обов'язку вважатиметься прийнятим з дня, що настає за останнім днем строку направлення Попереднього рішення платником податку.**

Джерело: авторська розробка

окупований збройними формуваннями Російської Федерації».

Отже цей критерій сам по собі є достатнім для визнання платника податків таким, що не мав можливості виконувати податковий обов'язок.

У разі недостатності документів (копій документів), що підтверджують неможливість виконання у платника податків податкових обов'язків, контролюючий орган обов'язково направляє Попереднє рішення.

Таким чином, прийняття контролюючим органом рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку, без першочергового направлення платнику податків Попереднього рішення з пропозицією надання додаткових документів, фактично позбавляє платника податків можливості надання недостатніх документів (копій документів), що підтверджують неможливість виконання податкових обов'язків.

Однак існують непоодинокі випадки коли контролюючий орган під час розгляду заяв не направляє платникам податків Попереднє рішення з пропозицією щодо надання конкретних додаткових документів (або їх копій) для підтвердження підстави неможливості виконання податкових обов'язків, як того вимагає п. 1 розділу III Порядку № 225, а одразу приймає остаточне рішення щодо можливості виконання податкових обов'язків.

Виявлені недоліки в процедура підтвердження неможливість виконання податкових зобов'язань свідчать про необхідність внесення до неї змін. Серед головних змін, які необхідно внести до Порядку № 225: передбачити можливість подання заяви тими платниками податків у яких під час дії воєнного стану виникли обставини, які унеможливлюють виконання ними податкових обов'язків; внести зміни до форми рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку; встановити, що у випадку не направлення платнику податків Попереднього рішення у встановленні строки, то Рішення щодо неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку вважатиметься прийнятим з дня, що настає за останнім днем строку направлення Попереднього рішення; розгляд матеріалів заяви у відкритому засіданні особисто або через уповноважених представників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З введенням воєнного стану платники податків отримали нове поняття «Неможливість виконання податкових зобов'язань». Таку неможливість платникам податків необхідно підтверджувати відповідно до Порядку № 225.

Метою зазначеної процедури є убезпечення платників податків, які постраждали від збройної агресії Російської Федерації від негативних наслідків у зв'язку із неможливістю виконати свої податкові обов'язки щодо своєчасного подання звітності, сплати податків до бюджету, реєстрації податкових накладних тощо.

Однак процедура підтвердження неможливість виконання податкових зобов'язань містить ряд недоліків. Зокрема, відсутня можливість подати заяву тими платниками податку у яких була можливість виконувати податкові обов'язки, але в наслідок збройної агресії Російської Федерації втратили таку можливість, розгляду матеріалів заяви у відкритому засіданні за участі платника податків або його представника. Окрім того, контролюючий орган під прийняття рішення щодо можливості чи неможливості своєчасного виконання платником податків свого податкового обов'язку формально підходить до розгляду заяв платників податків та не виконує свій обов'язок щодо доведення можливості чи неможливості платником податків своєчасно виконати свій податковий обов'язок, чим порушує процедуру встановлену в Порядку № 225.

У випадку непідтвердження платником податків неможливість виконання податкових зобов'язань у подальшому він може зазнати значних негативних наслідків. За результатами податкової перевірки до таких платників податків буде застосовуватись фінансова відповідальність. А оскільки період неможливість виконання податкових зобов'язань може бути значним, то відповідно штрафні санкції можуть складати значні розміри, які платник податків не зможе сплатити, що у подальшому несе ризики припинення діяльності платника податку та звільнення працівників.

Оскільки в Україні триває воєнний стан та момент його завершення не прогнозований, у майбутньому, у платників податків будуть виникати обставини, які унеможливлять виконання ними податкових обов'язків.

Питання забезпечення ефективної процедури підтвердження неможливість виконання податкових зобов'язань платниками податків ще не втратило своєї актуальності та потребує вдосконалення. Доопрацювання процедури підтвердження неможливість виконання податкових зобов'язань та удосконалення податкового законодавства сприятиме підтримці бізнесу під час воєнного стану, врегулюванню податкових спорів та наповненню дохідної частини бюджету за рахунок податкових платежів.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядок підтвердження платниками податків виникнення обставин, які унеможливлюють ведення господарської діяльності та виконання податкових обов'язків. Це надасть змогу зменшити кількість рішень контролюючого органу про можливість виконання платником податків обов'язків.

Література

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 р. № 2118-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text (дата звернення: 30.04.2024).

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text (дата звернення: 30.04.2024).

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2260-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text (дата звернення: 30.04.2024).

4. Костенко Ю. О., Шувалова Т. О. Щодо захисту прав платників податків в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. Вип. 1. С. 187–193. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/272/259 (дата звернення: 30.04.2024).

5. Костишин Н., Яковець Т. Обліково-податкова система в умовах воєнного стану: як діяти та, які наслідки. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 2. С. 99–110. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46002/1/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD.PDF (дата звернення: 30.04.2024).

6. Проць І., Грищук А. Обов'язок зі сплати податку та податкове зобов'язання: поняття, проблеми співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 6. С. 498–503. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294768/287624 (дата звернення: 30.04.2024).

7. Греца В. Я. Модифікація податкової системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78. С. 24–31. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285895/279944 (дата звернення: 30.04.2024).

8. Потакаєва О. Виконання податкового обов'язку: правої проблеми та шляхи вирішення. *Право та держане управління*. 2020. Вип. 1, Том 1. С. 104–109. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_1/18.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

9. Литвиненко Д., Шульга Т. Взаємовідносини держави та платників податків у податкових правовідносинах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. Вип. 2(14). С. 153–159. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/14/11.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

10. Мізіна І. Правове регулювання діяльності податкових органів у період воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 6. С. 258–260. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/60.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

11. Біленко О., Савченко С. Трансформація механізму податкової політики в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2027/1956 (дата звернення: 30.04.2024).

12. Маричева О. «Покарати не можна. Помилувати» або де податкова «ставить кому» за невиконання податкових зобов'язань в умовах воєнного стану в України. *LIGA 360*. 2022. URL: https://buh.ligazakon.net/analitycs/215710_pokarati-ne-mozhna-pomiluvati-abo-de-podatkova-stavit-komu-za-nevikonannya-podatkovikh-zobovyazan-v-umovakh-vonnogo-stanu-v-ukran (дата звернення: 30.04.2024).

13. Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження : Наказ Міністерства фінансів України від 29.07.2022р. № 225 (із змінами). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text (дата звернення: 30.04.2024).

14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 380/14133/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333556 (дата звернення: 30.04.2024).

15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14.06.2022 р. у справі № 922/2394/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104788391 (дата звернення: 30.04.2024).

References

1. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2118-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text.

2. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text.

3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei podatkovoho administruvannia podatkiv, zboriv ta yedynoho vnesku pid chas dii voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 r. № 2260-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text.

4. Kostenko Yu. O., Shuvalova T. O. Shchodo zakhystu prav platnykiv podatkiv v umovakh voiennoho stanu. *Kyivskyi chasopys prava*. 2023. Vyp. 1. S. 187–193. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/272/259.

5. Kostyshyn N., Yakovets T. Oblikovo-podatkova systema v umovakh voiennoho stanu: yak diiaty ta, yaki naslidky. *Visnyk ekonomiky*. 2022. Vyp. 2. S. 99–110. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46002/1/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD.PDF.

6. Prots. I., Hryshchuk A. Oboviazok zi splaty podatku ta podatkove zoboviazannia: poniattia, problemy spivvidnoshennia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. Vyp. 6. S. 498–503. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294768/287624.

7. Hretsa V. Ia. Modyfikatsiia podatkovoi systemy v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2023. Vyp. 78. S. 24–31. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285895/279944.

8. Potakaieva O. Vykonannia podatkovoho oboviazku: pravoi problemy ta shliakhy vyrishennia. *Pravo ta derzhane upravlinnia*. 2020. Vyp. 1, Tom 1. S. 104–109. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_1/18.pdf.

9. Lytvynenko D., Shulha T. Vzaiemovidnosyny derzhavy ta platnykiv podatkiv u podatkovykh pravovidnosynakh. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. 2021. Vyp. 2(14). S. 153–159. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/14/11.pdf.

10. Mizina I. Pravove rehuliuvannia diialnosti podatkovykh orhaniv u period voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. Vyp. 6. S. 258–260. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/60.pdf.

11. Bilenko O., Savchenko S. Transformatsiia mekhanizmu podatkovoi polityky v umovakh voiennoho stanu. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vyp. 46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2027/1956.

12. Marycheva O. "Pokaraty ne mozhna. Pomyluvaty" abo de podatkova "stavyt komu" za nevykonannia podatkovykh zoboviazan v umovakh voiennoho stanu v Ukrainy. *LIGA 360*. 2022. URL: https://buh.ligazakon.net/analitycs/215710_pokarati-ne-mozhna-pomiluvati-abo-de-podatkova-stavit-komu-za-nevikonannya-podatkovikh-zobovyazan-v-umovakh-vonnogo-stanu-v-ukran.

13. Pro zatverdzhennia Poriadku pidtverdzhennia mozhlyvosti chy nemozhlyvosti vykonannia platnykom podatkiv oboviazkiv, vyznachenykh u pidpunkti 69.1 punktu 69 pidrozdilu 10 rozdilu XX "Perekhidni polozhennia" Podatkovoho kodeksu Ukrainy, ta perelikiv dokumentiv na pidtverdzhennia: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.07.2022r. № 225 (iz zminamy). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text.

14. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 11.04.2024 r. u spravi № 380/14133/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333556.

15. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 14.06.2022 r. u spravi № 922/2394/21. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104788391.

УДК 342.951:355.211.3(477)

Матвійчук Андрій Борисович
полковник юстиції,
ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України
Matviychuk Andriy
Colonel of Justice,
Assistant Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities of the
Institute of Strategic Communications
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0009-0001-5658-0759

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9884

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL ENSURING THE FUNCTIONING OF TERRITORIAL DEFENSE THE LEADING

Анотація. *Вступ. Розвиток системи територіальної оборони (далі – ТрО) України триває на всьому історичному шляху нашої держави і на цей час реалізований у прийнятому 26 липня 2021 року Законі України (далі – ЗУ) «Про основи національного спротиву» [1]. З січня 2022 року закон набрав чинності, а вже 24 лютого 2022 року відбулось широкомасштабне вторгнення російської федерації (далі – РФ). В умовах збройної агресії з'ясувалось що ТрО як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів має низку проблемних питань. Так, наприклад, гостро постало питання щодо формування і виконання завдань ТрО, виникла необхідність їх уточнення або перегляду. Тому, наразі, актуальним є вивчення зарубіжного досвіду функціонування ТрО у тих державах, які сьогодні є учасники Північноатлантичного договору, з огляду на намір членства України. Такими державами, в першу чергу, можуть бути Польща та країни Балтії, а саме, Латвія, Литва та Естонія. З ними Україну пов'язує не лише спільне історичне минуле, схожі загрози від зазіхань країни агресорки, а й той факт, що зазначені держави є партнерами та союзниками України та з перших днів повномасштабного вторгнення РФ послідовно надають багаторівневу допомогу та підтримку Україні.*

Мета. Метою дослідження визначено вивчення сучасного досвіду зарубіжних країн-партнерів у створенні, забезпечені функціювання та розвитку ТрО, дослідження забезпечення виконання в зарубіжних країнах практичних заходів ТрО, вирішення проблем правового регулювання ТрО держав, пошук шляхів для вдосконалення існуючої і напрямків розвитку власної перспективної моделі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення ТрО України; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у галузі правового регулювання ТрО; 3) матеріали зарубіжних і українських інтернет видань про функціювання Тр О.

Дослідження щодо систем ТрО зарубіжних держав, проведено за системою загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, логічно-порівняльний методи.

Результати. У науковій статті проведено пошук напрямків удосконалення правового регулювання ТрО, як складової національного спротиву під час всеохоплюючої оборони держави. Проаналізовано досвід Польші та країн Балтії у питанні правового регулювання підготовки, організації та застосування Тр О. Уточнено завдання і повноваження сил і засобів сектору оборони, державних органів та органів місцевого самоврядування, які залучаються до виконання завдань ТрО в цих країнах. Розглянуто стан правового регулювання ТрО України на сучасному етапі. Виявлено наявні проблеми щодо впровадження закордонного досвіду функціювання ТрО в Україні. Вироблено пропозиції з огляду на зазначений досвід інших країн, які сприятимуть удосконаленню правового регулювання що дозволять підвищити ефективність ТрО держави в умовах збройного конфлікту.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується звернути увагу на існуванні низки проблем і не вирішених питань у сфері правового регулювання Тр О. Вони потребують вирішення, з метою подальшої розбудови, вдосконалення, поліпшення функціювання ТрО держави і особливо її військової складової: органів військового управління, військових частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України (далі – СТрО ЗСУ), інших сил і засобів, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Це обумовлює необхідність наукового дослідження правового регулювання територіальної оборони України в умовах відсічі збройної агресії.

Ключові слова: *територіальна оборона держави, Сили територіальної оборони Збройних сил України, правове регулювання, система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, модель територіальної оборони.*

Summary. *Introduction. Introduction. The development of the system of territorial defense of Ukraine continues throughout the historical path of our state and is currently implemented in the Law of Ukraine «On the Basics of National Resistance» adopted on July 26, 2021 [1]. The law entered into force in January 2022, and already on February 24, 2022, a large-scale invasion of the Russian Federation took place. In the conditions of armed aggression, it became clear that TrO as a system of nationwide, military and special measures has a number of problematic issues. So, for example, the question of the formation and implementation of the tasks of the Council of Ministers became acute, and there was a need to clarify or revise them. Therefore, at present, it is relevant to study the foreign experience of the functioning of the territorial defense in those states that are currently participants in the North Atlantic Treaty, taking into account the intention of Ukraine's membership. Such states, first of all, can be Poland and the Baltic states, namely, Latvia, Lithuania and Estonia. Ukraine is connected with them not only by a common historical past, similar threats from the encroachment of the aggressor country, but also by the fact that the mentioned states are partners and allies of Ukraine and have consistently provided multi-level assistance and support to Ukraine since the first days of the full-scale invasion of the Russian Federation.*

Purpose. The purpose of the research is to study the modern experience of foreign countries-partners in the creation, ensuring the functioning and development of TPO, the study of ensuring the implementation of TPO practical measures in foreign countries, solving the problems of legal regulation of TPO states, finding ways to improve the existing and directions for the development of one's own promising model.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support of the Ministry of Defense of Ukraine; 2) works of domestic authors conducting their scientific and practical research in the field of legal regulation of TPO; 3) materials of foreign and Ukrainian online publications about the functioning of the TrO. The research on the systems of foreign countries' TrO was carried out according to the system of general scientific methods of theoretical and empirical research: analysis, synthesis, systematization, generalization, logical and comparative methods.

Results. In the scientific article, a search was made for directions for improving the legal regulation of the Defense Ministry as a component of national resistance during the comprehensive defense of the state. The experience of Poland and the Baltic countries in the issue of legal regulation of the preparation, organization and application of the territorial defense was analyzed. The tasks and powers of the forces and means of the defense sector, state bodies and local self-government bodies, which are involved in the implementation of the tasks of the Security Council in these countries, have been clarified. The current state of legal regulation of the Treaty of Ukraine at the current stage is considered. Existing problems related to the implementation of foreign experience in the operation of territorial defense were revealed. Practical proposals have been developed based on the noted experience of other countries, which will contribute to the improvement of legal regulation, which will allow to increase the effectiveness of the state's peacekeeping operations in conditions of armed conflict.

Discussion. In further scientific studies, it is suggested to pay attention to the existence of a number of problems and unresolved issues in the field of legal regulation of the territorial defense. They require a separate solution, with the aim of further development, improvement, and improvement of the functioning of the state's military defense system, and especially its military component: military administration bodies, military units of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – the Armed Forces of the Armed Forces of Ukraine), other forces and means that are involved in the implementation tasks of territorial defense. This necessitates a scientific study of the legal regulation of territorial defense of Ukraine.

Key words: *territorial defense of the state, Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine, legal regulation, system of state-wide, military and special measures, model of territorial defense.*

Постановка проблеми. Однією зі складових національного спротиву є ТрО, як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна. В системі територіальної оборони держави створено і функціонує окремий рід сил Збройних Сил України — Сили територіальної оборони, на які покладена провідна роль у виконанні завдань ТрО, тобто організація, підготовка та безпосереднє виконання завдань ТрО. На цей час існує низка проблем і питань у сфері правового регулювання Тр О. Вони потребують окремого вирішення, з метою подальшої розбудови, вдосконалення, поліпшення функціювання ТрО держави і особливо її військової складової: органів військового управління, військових частини

СТрО ЗСУ, інших сил і засобів, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Це обумовлює необхідність наукового дослідження правового регулювання ТрО України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями правового забезпечення ТрО і вивченням в цьому напрямку досвіду зарубіжних країн зокрема, займались низка видатних вітчизняними і зарубіжних дослідників. Але ми в першу чергу пропонуємо звернути увагу на дослідження загальних положення щодо основ функціонування і принципів формулювання завдань ТрО які висвітлені у працях таких вчених, як: Поливода А.І. [2], Єфімов Г.В. [3], Фролов В.С. [4], Накіпелов Є.М. [6], Александров М. [10], Чумак В.В. [13] та інші. Зазначені науковці досліджували актуальні питання правового забезпечення формування, застосування та виконання завдань ТрО України, вивчали досвід зарубіжних країн, який можливий до застосування в Україні.

Метою статті є розгляд шляхів удосконалення правового регулювання ТрО, як складової національного спротиву під час всеохоплюючої оборони держави. Ретельний аналіз правового регулювання підготовки та організації територіальної оборони, уточнення завдань і повноважень сил і засобів сил безпеки і оборони, державних органів та органів місцевого самоврядування, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони в країнах партнерах. Узагальнення наявного їх досвіду, виявлення проблем щодо впровадження досвіду по функціювання територіальної оборони. Вироблення можливих пропозицій які сприятимуть удосконаленню правового регулювання та дозволять підвищити ефективність виконання заходів ТрО України в умовах збройного конфлікту.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення ТрО України; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у галузі правового регулювання ТрО держави; 3) матеріали зарубіжних і українських інтернет видань про функціювання ТрО в країнах — партнерах.

Дослідження щодо систем ТрО зарубіжних держав, проведено за системою загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, логічно-порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. У ЗУ «Про основи національного спротиву» [1] у статті 1, пункті 16 зазначено: «Територіальна оборона — система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій».

Згідно ЗУ для ТрО визначені наступні завдання: своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення; участь у посиленні охорони та захисті державного кордону; участь у захисті від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; участь у підготовці громадян України до національного спротиву; забезпечення умов функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, критично важливих об'єктів інфраструктури; забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування; участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій; участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника); участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); участь у наданні населенню правових послуг.

На думку В.І. Паливоди [2] у західних країнах війська територіальної оборони (далі — ВТО) тісно пов'язані зі збройними силами (далі — ЗС). За рівнем боєготовності та завданнями, сукупність моделей ТрО умовно можна об'єднати у три групи: перша — сформовані за зразком регулярної армії, здатні виконувати бойові завдання на рівні з нею, і, в окремих випадках, застосовуватися за межами території своєї країни (США, ФРН і Велика Британія); друга — малих європейських держав, головним завданням яких є охорона і оборона різних об'єктів, забезпечення мобілізаційного та оперативного розгортання армійських угруповань, а також забезпечення їх безперешкодного маневру. Як правило, структура таких ВТО відрізняється від структури регулярних військ (Норвегія, Данія, Бельгія і Нідерланди); третя — нейтральних держав — виконують широкий спектр завдань, включаючи ведення партизанської війни на окупованій території, тому вони мають різноманітну структуру, зокрема й подібну до тієї, яка існує в регулярній армії (Фінляндія, Швейцарія і Швеція).

Єфімов Г.В. [3] зазначив, що з початком військової агресії РФ проти України більшість суміжних з РФ країн — членів НАТО і ЄС посилили увагу до розвитку спроможностей національних ЗС з оборони власної території, впроваджуючи заходи зі зміцнення ТрО шляхом створення військ (сил) Тр О. У 2018 році Польща стала ініціатором створення Європейської ініціативи регіонального

співробітництва ТрО (European Territorial Defence Regional Cooperation Initiativ) за участю 11 країн Європи (Польщі, Естонії, Литви, Латвії, ФРН, Швеції, Фінляндії, Данії, Норвегії, Великої Британії, Угорщини, а також США та Ізраїлю). На сьогодні найбільш масштабні заходи з посилення ТрО проведені у Польщі, країнах Балтії та Фінляндії. Впродовж останніх років у цих країнах значні зусилля були спрямовані на розробку правових основ ТрО, програм навчання і підготовки контингентів ВТО, створення і вдосконалення на практиці механізму їх взаємодії з регулярними військами у різних умовах обстановки, а також з іншими воєнізованими формуваннями у системі оборони країн. Отже, розглянемо специфіку завдань ТрО в країнах наших сусідів.

Одним з лідерів створення системи ТрО за кордоном на сьогодні є Польща. Війська ТрО — один з п'яти видів ЗС Республіки Польща, формування якого розпочалося 2015 році на основі аналізу подій в Україні [4]. А 21 грудня 2016 року Президент Польщі Анджей Дуда підписав закон «Про створення військ територіальної оборони». За матеріалами Укрінформ [5] в ньому визначені основні завдання підрозділів ТрО Польщі: у разі виникнення збройного конфлікту — ведення бойових дій спільно з регулярною армією з метою знищення або зупинення сил потенційного противника, виконання завдань із ведення нерегулярних дій у районах, окупованих ворожими силами; у мирний час виконуватимуть завдання, пов'язані із захистом цивільного населення від наслідків стихійних лих, протистояти проведенню спеціальних інформаційних операцій та кібератак [6].

Закон «Про захист Вітчизни» [7] від 11 березня 2022 року розширив повноваження командувача ВТО. На нього додатково покладається відповідальність за планування, координацію та виконання завдань, пов'язаних з участю підрозділів ТрО і підрозділів ЗС у боротьбі зі стихійними лихами та ліквідацією їх наслідків, за охорону майна, пошукові та рятувальні роботи. В.І. Паливода [2] також відмічає взаємодію, натренованість і готовність до швидких дій підрозділів ВТО та ССО у конфліктній ситуації гібридного типу, що робить обидва види ЗС Польщі природними партнерами, які доповнюють один одного.

Таким чином, ВТО Польши не належать до резерву. Служба в цих військах — це вид дійсної військової служби, вони на постійній основі активно взаємодіють з іншими елементами сектору безпеки і оборони та, фактично, дублюють функції сухопутних військ.

На відміну від Польщі, Естонія обрала іншу модель і, відповідно, відрізняються завданнями, що ставляться перед Тр О. Сили оборони Естонії — сукупність структур і організацій, що відповідають за оборону і безпеку держави. Відповідно до Закону Естонської Республіки «Про захист держави» [8] Сили оборони містять: Армія оборони Естонії та Союз оборони Естонії. Естонський союз оборони — Кайтселійт (який в країні розглядається як ТрО) складається з 3 підрозділів: Кайтселійт — беруть участь чоловіки, Найскодукайтсе — жіноче формування і дві молодіжні організації — Кодутютред (для дівчат) та Нооред коткад (для хлопців) [9].

Акт оборонного союзу [10] визначив для них наступні завдання: 1) бере участь у зміцненні патріотичних і національних почуттів громадян Естонії, збереженні та розвитку волі до захисту; 2) готує обороноздатність країни; 3) бере участь у підвищенні та забезпеченні безпеки жителів Естонії; 4) забезпечує та організовує військову підготовку активних військовослужбовців; 5) забезпечує та організовує інше навчання та виховання; 6) розвиває та популяризує фізичну культуру і спорт серед населення; 7) забезпечує, у разі необхідності, охорону об'єктів національної оборони та майна, що використовується для цілей національної оборони, а також посольств.

Отже, ТРО Естонії — це добровільна організація державної оборони, яка знаходиться у сфері відповідальності Міністерства оборони, організована по військовому зразку, озброєна і постійно займається військовими тренуваннями.

ТрО в Латвії має назву «Зе́мессардзе» (дослівно «Вартові землі»). За матеріалами статті Влада Волошина «Вартові землі на захисті Латвії» [11] Зе́мессардзе — це війська класичної територіальної оборони, але мають назву «Національна гвардія Латвії». У її складі є своя молодіжна організація «Молода гвардія». Отже, це державна збройна організація, що є частиною Національних збройних сил Латвійської Республіки. Вона є основним сухопутним компонентом, який складається з добровольців. Частина батальйонів Національної гвардії була перетворена на резервні сили швидкого реагування, які можуть бути негайно розгорнуті. Основними завданнями є підтримка регулярних підрозділів сухопутних військ через захист національної території в разі військової загрози та виконання бойової підтримки та бойового забезпечення Національних збройних сил. Водночас, Національна гвардія має продовжувати забезпечувати підтримку в подоланні надзвичайних ситуацій, забезпеченні громадського порядку та охороні стратегічних об'єктів.

Національна гвардія Латвії створена з орієнтацією на міжнародний досвід, в першу чергу США та Данії, як збройна структура у складі Національних збройних сил і виконує як завдання в інтересах ЗС, так і громадські і поліцейські функції.

Водночас, у Литві історично склалася система територіальної оборони, що базується на двох основних складових: стрілках та добровольцях.

Добровольчі сили національної оборони (далі — ДСНО) [12] компонент Збройних сил Литви, що спирається на сили резервістів, в 2003 році ДСНО були включені до складу Сухопутних військ. Завдання добровольчих формувань полягають в підготовці добровольців та інших членів активного резерву, підрозділів ДСНО для виконання завдань з територіальної та колективної оборони, підготовки та проведення міжнародних операцій, охорони важливих об'єктів оборонної інфраструктури, державних та муніципальних адміністрацій, та надання допомоги під час природних лих та катастроф.

Стрілецька спілка Литви [13] (або Союз стрілків Литви) — громадська воєнізована організація, з багатими історичними традиціями (заснована у 1918 році), яка грає величезну роль у справі захисту держави. Це особлива структура під керівництвом уряду Литви, покликана навчати громадянське населення самообороні та вести партизанську війну. На організацію також покладено завдання підтримки органів правопорядку та органів самоврядування. Діяльність союзу регулюється законом, прийнятим сеймом Литви і статутом організації, затвердженим міністром охорони края. Це сполучна ланка армії та цивільного опору агресії, як суб'єкта цивільного та національно-патріотичного виховання, також, як помічника державних установ у надзвичайних ситуаціях. Вона призначена боротися не лише з військовими викликами, вторгненням, а й з іншими кризовими станами. Союз фінансується державою, має власну інфраструктуру для проведення зборів та тренувань громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглянувши моделі ТрО в країнах-сусідах можемо підсумувати, що не дивлячись на існування різних підходів, зарубіжні країни, з початком російської агресії у 2014 році, змушені були оцінити ризики своїй безпеці в новій геополітичній реальності. Тому, активно вивчають історичний і сучасний досвід організації, підготовки та виконання завдань Тро в світі і особливо в Україні та впроваджують його. Їх система ТрО постійно зазнає змін, вдосконалюється і трансформується, зберігаючи історичні і національні особливості, з огляду на економічний і політичний стан. Але в основу підходу лягає моральний аспект, добровільність, свідомість, відповідальність населення за безпеку власної країни. При цьому застосовується сучасні підходи інформування, пропаганди, освіти.

Єфімов Г.В. [3] в своїй роботі «Територіальна оборона України в умовах російсько-української війни: історичні аспекти» виділяє наступні групи проблем що стоять перед Україною на цьому шляху: перша — законодавча — потребує подальшого удосконалення нормативно-правової бази організації і ведення ТрО; друга — організаційна (тісно пов'язана із законодавчою), яка охоплює взаємовідносини керівників органів військового та державного управління та проблеми оптимізації організаційно-штатних структур складових ТрО; третя — кадрова, яка пов'язана з підготовкою фахівців ТрО; четверта — стосується організації спеціальної (бойової) підготовки.

У світі не існує універсальної або ідеальної моделі, яку було би можливо просто застосувати в України. Тому в подальших наукових дослідженнях пропонується працювати над створенням власної, сучасної, перспективної моделі з урахуванням історичних, національних, політичних, економічних, правових, соціальних, інформаційних, ідеологічних, ментальних, військових, геополітичних, внутрішньо-політичних, воєнних чинників. З безумовним врахуванням сучасного, передовий досвід зарубіжних країн світу. Що актуалізує наукове дослідження правового регулювання територіальної оборони України.

Література

1. Про основи національного спротиву : Закон України. *Відомості Верховної Ради.* 2021. № 41. Ст. 339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 05.04.2024).

2. Паливода В.І. Взаємодія Військ територіальної оборони та Сил спеціальних операцій Республіки Польща: пошук оптимальної моделі. *НІСД.* 2020. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/vzaemodiya-viysk-teritorialnoi-oboroni-ta-sil-specialnikh-operaciy-respubliki-polscha (дата звернення: 26.04.2024).

3. Єфімов Г.В. Територіальна оборона України в умовах російсько-української війни: історичні аспекти. *Військово-науковий вісник.* 2022. № 38. С. 182–205.

4. Фролов В.С. Організація територіальної оборони в умовах гібридної війни з Росією. *Наука і оборона.* 2021. № 2. С. 8–16.

5. Лискович М. Територіальна оборона України: краще у Польщі чи як в Естонії? *Укрінформ.* 2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3058987-teritorialna-oborona-ukraini-krase-ak-u-polsi-ci-ak-v-estonii.html (дата звернення: 20.04.2024).

6. Накіпелов Є.М. Організаційне забезпечення реалізації державної політики у сфері національної безпеки Республіки Польща. *Вчені записки ТНУ. Серія: Державне управління.* 2018. Том 29, № 2 (68). С. 34–40.

7. Махно О. У Польщі набув чинності закон про захист батьківщини. *Борисфен Інтел.* 2024. URL: https://bintel.org.ua/analytics/u-polshhi-nabuv-chinnosti-zakon-pro-zaxist-batkivshhini/ (дата звернення: 07.03.2024).

8. Сили. *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.* URL: https://tinyurl.com/39rrxx57 (дата звернення: 07.03.2024).

9. Збройні сили Естонії. *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.* URL: https://tinyurl.com/2pb3r6sj (дата звернення: 21.05.2024).

10. Александров М. Правове регулювання участі Сил національного спротиву в заходах військово-патріотичного виховання: досвід Естонії. *Law. State. Technology.* 2023. № 1. С. 21–26.

11. Волошин В. «Вартові землі» на захисті Латвії. *АрміяInform.* 2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/01/11/vartovi-zemli-na-zahysti-latviyi/ (дата звернення: 08.04.2024).

12. Добровольчі сили національної оборони (Литва). *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.* URL: https://tinyurl.com/3ehvpmn9 (дата звернення: 18.04.2024).

13. Чумак В. В. Діяльність Збройних Сил Латвії, Литви та Естонії: досвід для України. *Вісник ХНУВС.* 2019. № 4 (87). С. 162–169. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/814d34c1-97b7-45b2-b9d5-6603b9805045 (дата звернення: 08.03.2024).

References

1. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy [On the Basics of National Resistance: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady.* 2021. № 41. St. 339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text [in Ukrainian].

2. Palyvoda V. I. Vzaiemodiia Viisk terytorialnoi oborony ta Syl spetsialnykh operatsii Respubliky Polshcha: poshuk optymalnoi modeli [Interaction between the Territorial Defense Forces and the Special Operations Forces of the Republic of Poland: the search for an optimal model]. *NISD.* 2020. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/vzaemodiya-viysk-teritorialnoi-oboroni-ta-sil-specialnikh-operaciy-respubliki-polscha [in Ukrainian].

3. Yefimov H. V. Terytorialna oborona Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: istorychni aspekty [Territorial defense of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war: historical aspects]. *Viiskovo-naukovyi visnyk.* 2022. № 38. S. 182–205 [in Ukrainian].

4. Frolov V. S. Orhanizatsiia terytorialnoi oborony v umovakh hibrydnoi viiny z Rosiieiu [Organization of territorial defense in the conditions of a hybrid war with Russia]. *Nauka i oborona.* 2021. № 2. S. 8–16 [in Ukrainian].

5. Lyskovych M. Terytorialna oborona Ukrainy: krashche u Polshchi chy yak v Estonii? [Territorial defense of Ukraine: better in Poland or like in Estonia?]. *Ukrinform.* 2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3058987-teritorialna-oborona-ukraini-krase-ak-u-polsi-ci-ak-v-estonii.html [in Ukrainian].

6. Nakipelov Ye. M. Orhanizatsiine zabezpechennia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky Respubliky Polshcha [Organizational support for the implementation of state policy in the field of national security of the Republic of Poland]. *Vcheni zapysky TNU. Seriia: Derzhavne upravlinnia.* 2018. Tom 29, № 2 (68). S. 34–40 [in Ukrainian].

7. Makhno O. U Polshchi nabuv chynnosti zakon pro zakhyst batkivshchyny [In Poland, the Homeland Defence Act came into force]. *Borysfen Intel.* 2024. URL: https://bintel.org.ua/analytics/u-polshhi-nabuv-chinnosti-zakon-pro-zaxist-batkivshhini/ [in Ukrainian].

8. Syly [forces]. *Wikipedia.* URL: https://tinyurl.com/39rrxx57 [in Ukrainian].

9. Zbroini syly Estonii [Estonian Defence Forces]. *Wikipedia.* URL: https://tinyurl.com/2pb3r6sj [in Ukrainian].

10. Aleksandrov M. Pravove rehuliuvannia uchasti Syl natsionalnoho sprotyvu v zakhodakh viiskovo-patriotychnoho vykhovannia: dosvid Estonii [Legal regulation of the participation of the National Resistance Forces in measures of military-patriotic education: the experience of Estonia]. *Law. State. Technology.* 2023. № 1. S. 21–26 [in Ukrainian].

11. Voloshyn V. "Vartovi zemli" na zakhysti Latvii [«Guard lands» in the protection of Latvia]. *ArmiiaInform.* 2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/01/11/vartovi-zemli-na-zahysti-latviyi/ [in Ukrainian].

12. Dobrovolchi syly natsionalnoi oborony (Lytva) [Lithuanian National Defence Volunteer Forces]. *Wikipedia.* URL: https://tinyurl.com/3ehvpmn9 [in Ukrainian].

13. Chumak V. V. Diialnist Zbroinykh Syl Latvii, Lytvy ta Estonii: dosvid dlia Ukrainy [Activities of the Armed Forces of Latvia, Lithuania and Estonia: experience for Ukraine]. *Visnyk KhNUV S.* 2019. № 4 (87). S. 162–169. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/814d34c1-97b7-45b2-b9d5-6603b9805045 [in Ukrainian].

УДК 347.73:336

Плєхов Максим Вікторович
викладач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівський університет бізнесу та права
Pliekhov Maksym
Lecturer at the Department of Administrative Law and Process, Financial and Information Law
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0000-0608-9630

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9791

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

FEATURES OF CONTROL IN THE FIELD OF PREVENTING FINANCIAL OFFENSE IN UKRAINE

Анотація. *У статті розкрито практичні аспекти контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням в Україні. Відзначено, що контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням забезпечує виконання планів бюджету за доходами та видатками, дає змогу створювати резерви збільшення обсягів фінансових ресурсів, виявляти та усувати нерівномірності у розподілі фінансових ресурсів, цільовому використанні коштів тощо. Наголошено, що завданням контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є забезпечення правильності та доцільності виділення коштів відповідним установам. З'ясовано, що контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням за термінами його здійснення поділяється на такі види: попередній – той, що передує прийняттю управлінського рішення; поточний – здійснюється на етапі реалізації управлінського рішення; наступний – здійснюється після закінчення терміну виконання управлінського рішення. Констатовано, що будь-які зловживання у сфері фінансової діяльності завдають серйозних матеріальних збитків, тому питання попередження, виявлення таких порушень та вжиття попереджувальних заходів займає важливе місце у фінансовій діяльності країни. Проаналізовано податковий та бюджетний контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням. Зауважено, що чинна система державного фінансового контролю в Україні має численні недоліки та проблеми, які потребують негайного вирішення. Встановлено, що змістом фінансового контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є різноманітні заходи, що здійснюються уповноваженими особами контролюючих органів у формі перевірок та ревізій державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Відзначено, що контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням може бути ефективним та об'єктивним лише за умови, що об'єктом контролю є зовнішня структура, яка системно пов'язана з об'єктом контролю та стоїть вище за об'єкт в ієрархії підлеглих. В перспективі рекомендується дослідити особливості податкових правопорушень та специфіку притягнення правопорушників до юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства України.*

Ключові слова: *фінансове право, юридична відповідальність, фінансове правопорушення, дія, бездіяльність, контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням, законодавство України.*

Summary. *The article reveals practical aspects of control in the field of preventing financial offenses in Ukraine. It is noted that control in the field of preventing financial offenses ensures the implementation of budget plans for income and expenses, allows creating reserves for increasing the volume of financial resources, identifying and eliminating unevenness in the distribution of financial resources, and the targeted use of funds. It is noted that the task of control in the field of preventing financial offenses is to ensure the correctness and appropriateness of the allocation of funds to the relevant institutions. It was found that control in the field of preventing financial offenses according to the timing of its implementation is divided into the following types: previous – preceding the adoption of a management decision; current – carried out at the stage of implementing a management decision; the next one is carried out after the expiration of the period for implementing the management decision. It has been stated that any abuses in the field of financial activity cause serious material damage, therefore the issue of prevention, identification of such violations and the adoption of preventive measures occupies an important place in the financial activities*

of the country. Tax and budget control in the field of preventing financial offenses is analyzed. It has been noted that the current system of state financial control in Ukraine has numerous shortcomings and problems that require immediate solutions. It has been established that the content of financial control in the field of preventing financial offenses consists of various activities carried out by authorized persons of regulatory authorities in the form of inspections and audits of state bodies, local governments and public organizations. It is noted that control in the field of preventing financial offenses can be effective and objective only if the object of control is an external structure that is systemically connected with the object of control and above the object in the hierarchy of subordinates. In the future, it is recommended to study the features of tax offenses and the specifics of bringing offenders to legal responsibility for violating the tax legislation of Ukraine.

Key words: *financial law, legal responsibility, financial crime, action, inaction, control in the field of preventing financial offenses, legislation of Ukraine.*

Постановка проблеми. У системі державного регулювання економіки контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням спрямований на забезпечення законності та достовірності операцій з формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. Варто звернути увагу, що з одного боку, результати такого контролю впливають на довіру громадян до держави, а з іншого — на умови для розвитку бізнесу, зростання національної економіки та формування сприятливого інвестиційного середовища. Як показує практика, передчасне пристосування контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням до економічних змін останніх років призвело до значного зниження ефективності. Це призводить до поширення форм, масштабів та наслідків шахрайства у сфері державних фінансів та державного майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням досліджували розглядають М. Горбач [1], С. Гребень [2], А. Іляшенко [3], О. Литвин [4], Г. Марків [5], Ю. Півняк [6], В. Піхоцький [7], В. Прасюк [8], А. Тарасюк [9], В. Тароєва [10], Л. Уртаєва [11] та інші вчені й практики. Однак, визнаючи теоретичну та практичну цінність результатів проведених досліджень [1–11], виникає потреба в розкритті таких аспектів з погляду практики.

Мета статті. Метою статті є дослідити практичні аспекти контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням визначається характером фінансової діяльності країни, соціальною спрямованістю її фіскальної політики і, відповідно, потребою у все більших фінансових ресурсах. Раціональне та ефективне використання обмежених фінансових ресурсів можливе лише за наявності ефективної системи контролю за дотриманням законності, фінансової дисципліни та доцільності в процесі мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих, переважно державних ресурсів. Результати, отримані в процесі контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечують виконання планів бюджету за доходами та видатками, дають змогу створювати резерви збільшення обсягів фінансових ресурсів, виявляти та усувати нерівномірності у розподілі фінансових ресурсів, цільовому використанні коштів тощо. Фінансовий контроль, таким чином, виступає як функція управління, ефективний засіб забезпечення законності та чинник подальшого розвитку ринкових відносин. З їх допомогою забезпечується незалежність корпоративної діяльності та обмежується втручання держави у внутрішню економіку. З іншого боку, за допомогою такого контролю розкривають фінансові правопорушення та знаходять правопорушників.

На практиці здійснення контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням проявляється у фінансовому плануванні діяльності підприємств, установ і організацій, плануванні виробництва, плануванні прибутків і витрат, перевірці передбачених бюджетами доходів і видатків і позабюджетних спеціальних фондів. Контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням включає господарський устрій, зручність використання власних і бюджетних коштів, обіг, використання і надходження матеріальних цінностей, використання різних фондів, кредитування тощо.

Такий контроль як функція уповноважених органів дозволяє своєчасно виявляти та усувати чинники, що впливають на ефективне здійснення державного управління та унеможливлюють належний рівень дій правоохоронних органів. Без застосування контролю неможливий будь-який вид управлінської діяльності. Ознаки контролю як функції включають:

1) гласність, що забезпечується здійсненням контролю від імені та в інтересах держави на основі застосування державної влади;
2) правомірність, виражена в нормативно встановленому змісті;
3) об'єктивність, яка випливає з незалежності та неупередженості суб'єкта, що здійснює контрольну діяльність;
4) доброчесність, що забезпечується оцінкою діяльності керованих установ з погляду законності, доцільності та ефективності;
5) забезпечення можливості втручання суб'єкта контролю в діяльність суб'єкта, який піддається контролю тощо [11].

Контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням — це врегульована спеціальними законами публічна діяльність, яка здійснюється органами державного управління, у тому числі спеціалізованими органами державного фінансового контролю, з метою забезпечення законності, раціональності та ефективності управління (утворення, розподілу, використання, розпорядження) державними фінансами та попередження фінансових правопорушень.

При цьому варто зауважити, що державний контроль є важливим завданням державного управління і водночас має чітку організаційну структуру [10].

Завданням контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є забезпечення правильності та доцільності виділення коштів відповідним установам. При використанні фінансових ресурсів також здійснюється фінансовий контроль, завданням якого є виявлення нецільового, неефективного та незаконного використання бюджетних коштів та виявлення можливостей їх економічного використання. Будь-які висновки з питань фінансового контролю обов'язково повинні бути спрямовані на вжиття необхідних заходів щодо вдосконалення функціонування та методів фінансової діяльності, що насамперед захищає інтереси держави [11].

Що стосується класифікації контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням за термінами його здійснення, то він поділяється на такі види:

1) попередній — той, що передує прийняттю управлінського рішення (здійснення контрольних заходів передує здійсненню операцій з фінансовими ресурсами; цей контроль спрямований насамперед на попередження незаконних і неефективних витрат, втрат фінансових ресурсів, а також запобігання порушенням закону прийняття управлінського рішення);
2) поточний — здійснюється на етапі реалізації управлінського рішення (контрольні заходи здійснюються безпосередньо під час роботи за рахунок фінансових ресурсів, що дає можливість виявляти та оперативно усувати порушення, тим самим мінімізуючи їх наслідки);
3) наступний — здійснюється після закінчення терміну виконання управлінського рішення (процедури контролю проводяться після припинення операцій з фінансовими ресурсами для визначення ступеня дотримання норм законодавства та виявлення помилок у попередньому та поточному контролі) [2].

Питання контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням в Україні регулюються низкою нормативних актів, однак єдиного нормативного закону про такий контроль досі не прийнято. Усе це призводить до плутанини, дублювання функцій, перекладання відповідальності, збільшення навантаження на підконтрольні інституції та інших суперечливих проблем. Право здійснення контрольних, ревізійних, наглядових, оподатковуваних та інспекційних функцій щодо бюджетних коштів, державного та комунального майна наділено кількома центральними органами державної влади, які не утворюють єдиної системи фінансового контролю та функціонують відокремлено один від одного. Сьогодні також відсутній чіткий розподіл функцій і процедур, не визначені механізми взаємодії та координації діяльності між центрами та регіонами.

В Україні попередній і поточний контроль недостатньо ефективний і переважає наступний контроль у формі аудитів. Через відсутність загального законодавчого визначення сутності та процедур внутрішнього контролю важливість попереднього контролю є мінімальною. Функціонування такого контролю має забезпечувати керівник установи як головний розпорядник бюджетних коштів. Попередній та поточний контроль частково здійснюється державними фінансовими установами на етапі виконання зобов'язань та оплати рахунків. Проте найбільший контроль мають перевірки установ Державної податкової служби, бухгалтерій та відомчих аудиторів, де додаткові контрольні заходи проводяться лише через значний проміжок часу після прийняття управлінських рішень або здійснення аудиторських операцій [6].

Будь-які зловживання у сфері фінансової діяльності завдають серйозних матеріальних збитків, тому питання попередження, виявлення таких порушень та вжиття попереджувальних заходів займає важливе місце у фінансовій діяльності країни. Контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням також сприяє дотриманню принципів законності формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів. Такий контроль сприяє дотриманню принципу законності у сфері фінансової діяльності. По-перше, тому, що цей принцип є характерною рисою фінансової діяльності. По-друге, з його допомогою виявлялися різні порушення фінансової дисципліни. Таким чином, контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є важливим засобом забезпечення законності фінансової діяльності. Це має на меті запобігти неправильному управлінню та марнотратству, а також виявити нецільове використання та привласнення товарів і коштів [11].

У рамках контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням виділяють податковий контроль. Податковий контроль як особливий організаційно-правовий механізм розглядається в широкому і вузькому розумінні. У найширшому розумінні податковий контроль охоплює не тільки всі сфери діяльності компетентних органів, такі як податковий облік, податковий аудит тощо, а й

усі сфери діяльності керівних органів, пов'язані зі сплатою податків і зборів (облік платників податків). пункти, строки та порядок сплати податків і зборів, порядок дотримання подання декларацій тощо. Податковий контроль у вузькому розумінні стосується лише податкових перевірок уповноваженими органами, тому державний податковий контроль є невід'ємною частиною державного регулювання економіки [5].

У Податковому кодексі України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами) [12] податковий контроль визначається як система заходів, що здійснюються контролюючими органами та координуються центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної фіскальної політики з метою контролю за достовірністю, повнотою та своєчасністю сплати податків, дотримання законів, що стосуються регуляторних питань, розподілу готівки, розрахунково-касових операцій, патентів, ліцензування та інших законів [12].

Організації податкового контролю забезпечують управління системою заходів контролю за виконанням податкових зобов'язань, що здійснюються відповідальними посадовими особами з використанням форм податкового контролю, передбачених податковим та іншими законами. При організації та здійсненні податкового контролю інтереси держави представляють органи, що здійснюють управління цією сферою. В Україні таким органом є Державна податкова служба України. Податковий орган є контролюючим органом щодо податків, що сплачуються до бюджету та державних фондів, а також законів, за дотримання яких несуть відповідальність державні податкові органи, за винятком випадків, коли контроль за сплатою покладено на митні органи.

У Податковому кодексі України розрізняють органи контролю та органи стягнення. Орган контролю є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну митну політику, державну політику щодо єдиного адміністрування, державну політику у сфері запобігання правопорушень щодо застосування податкового та митного законодавства, дотримання законодавства про сплату єдиного внеску та інших норм законодавства, відповідальність за дотримання яких покладено на контролюючий орган, органи місцевого самоврядування. Органами стягнення є контролюючі органи, які в межах своїх повноважень здійснюють вжиття заходів щодо забезпечення погашення недоїмки зі сплати податкового боргу та внесків фізичних осіб. Нотаріуси не мають права стягувати податкову заборгованість і заборгованість, що є результатом платежів фізичних осіб. Інші державні органи не мають права перевіряти своєчасність, достовірність і повноту нарахування податків і зборів і платежів, попри звернення правоохоронних органів [12].

Тобто податковий контроль у розумінні Податкового кодексу України не зводиться до накопичення (мобілізації) податків до центрального фонду органами податкової служби України через механізм сплати податків та інших зобов'язань. Наприклад, до цього виду державного контролю наразі відноситься контроль за господарською діяльністю суб'єктів господарювання, зокрема контроль за виробництвом і реалізацією алкогольних напоїв, тютюнових виробів, а також за дотриманням законодавства про виконання трудового договору. Наведене формальне визначення поняття «податковий контроль» дозволяє законодавцю зробити висновок про те, що цей вид контролю не відмежовується від інших видів державного контролю, а залежить від органу державної податкової служби, який є об'єктом його здійснення. Так, податковий контроль — це усі види контролю, які здійснюють органи Державної податкової служби України, як органи контролю в розумінні чинного законодавства України [12].

З метою забезпечення належної взаємодії між працівниками органів Державної податкової служби України створюється постійно діюча координаційна робоча група, яка бере участь в організації, проведенні та реалізації матеріалів перевірки документів платників податків. До складу цієї робочої групи входять: група податкового контролю, до складу якої входять експерти у сферах аудиту, оподаткування та зборів фізичних осіб, протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом; інформаційно-аналітична група, до складу якої входять експерти у таких сферах: юридичні особи та окремі підрозділи, інспекційні групи представництв іноземних компаній, органи перевірки сплати податків та зборів фізичними особами; органи боротьби з відмиванням доходів від корпоративних податків і зборів; органи системи моніторингу доходів, обліку та звітності; органи контролю за розподілом та оподаткуванням споживчих товарів, погашення боргів тощо [13].

Варто розглянути також бюджетний контроль як один із головних видів контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням. Бюджетний контроль вважається функцією управління. Такий контроль є суб'єктом управління, а суб'єктом бюджетного управління є той самий суб'єкт, який бере участь у бюджетному процесі. Такий вид контролю передбачає підтримку щодо затвердження бюджету, яку можна отримати від органів управління, органів місцевого самоврядування та виконавчих комітетів відповідних місцевих рад [3].

Зокрема, Бюджетним кодексом України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами) [14] передбачено, що Верховна Рада України здійснює контроль за додержанням законодавства про бюджет України в рамках таких процесів: 1) перевірка бюджету; 2) розгляд проекту та прийняття за-

конодавстсва про Державний бюджет України; 3) внесення змін до законодавства про Державний бюджет України; 4) виконання положень законодавства про Державний бюджет України, у тому числі заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України 5) розгляд річних звітів про виконання законів про Державний бюджет України 6) аналіз отриманих кредитів (позик) державою з-за кордону, іноземними фінансовими установами та міжнародними фінансовими установами. При здійсненні контрольних повноважень Верховною Радою України важливу роль відіграє спеціально створений контрольний орган — Рахункова палата [14].

Метою бюджетного контролю є забезпечення законності на всіх стадіях бюджетного процесу для ефективного виконання державою та адміністративно-територіальними одиницями своїх функцій і завдань. Варто зазначити, що на рівні місцевих рад відсутній зовнішній бюджетний контроль, що дозволяє недбалим чи недобросовісним посадовцям місцевого самоврядування перекладати відповідальність за погане управління на інші рівні влади. Така політика місцевого самоврядування дискредитує саму ідею місцевого самоврядування та послаблює його соціальну значимість як ефективного інструменту розвитку громадянського суспільства в країні. Предметом бюджетного контролю є суспільні відносини на всіх стадіях бюджетного процесу, тобто підготовка бюджетної декларації, проекту відповідного бюджету, розгляд та затвердження проекту бюджету, виконання бюджету та виконання бюджетних рахунків, а також підготовка, перевірка та затвердження звіту про виконання відповідного бюджету [3].

Тому під терміном «контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням» варто розуміти комплекс заходів, що здійснюються у встановленому законодавством порядку уповноваженими органами з метою відкриття, зупинення та запобігання фінансовим правопорушенням, відшкодування завданих збитків, виявлення, виправлення та перевиховання осіб, схильних до вчинення фінансових правопорушень, аналізу причин та обставин вчинення фінансових правопорушень, розробки пропозицій щодо притягнення правопорушників до відповідальності та запобігання майбутнім порушенням фінансового законодавства [11].

При визначенні системи фінансового контролю рекомендується виділити визначення таких складових: сукупність усіх органів зазначеного контролю; взаємовідносини між ними та органами влади держави; встановлення ієрархії регуляторів шляхом визначення найвищого органу влади в системі національних фінансових регуляторів; визначення контрольованого об'єкта; виокремлення засобів (форм, методів, прийомів тощо), які може застосовувати конкретний об'єкт контролю [1].

Наявність органів фінансового контролю у сфері протидії фінансовим правопорушенням має розглядатися системно. Неможливо розглядати кожну сутність як окремий і унікальний елемент цієї системи. Дії контролюючих та фінансових органів можуть бути неузгодженими, що призведе до того, що одні установи підлягають контролю повторно протягом звітного періоду, а інші не контролюються взагалі. Така ситуація негативно впливає на фінансовий сектор [11].

В Україні обрано класичний поділ влади з трьома гілками, дві з яких (законодавча та виконавча) мають органи, уповноважені здійснювати державний фінансовий контроль. Багато експертів використовують визначення «зовнішній» і «незалежний» у контексті контролю. Такий підхід зумовлений існуванням двох частин державних фінансів: внутрішнього державного контролю (наприклад, Державна податкова служба України) та зовнішнього — незалежного державного фінансового контролю та державного аудитора (наприклад, Рахункова палата).

При цьому за чинним законодавством більшості країн світу формуються і розвиваються три самостійні відомства фінансового контролю, які включають усі належні до нього елементи, тобто сферу держави, в якій знаходиться система, функції органів державного фінансового контролю та органів місцевого самоврядування, в яких діють системи фінансового контролю місцевого самоврядування. Вибір моделі організації контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням значною мірою залежить від структури управління та його історичної форми підходу до організації адміністрування податків.

Суб'єктами контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є органи державної влади. Ці суб'єкти утворюють контрольний орган, який в цілому представляє інфраструктуру державного контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням. Серед органів фінансового контролю — це Державна фінансова інспекція України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Бюро економічної безпеки України.

Діяльність органів державного фінансового контролю також ускладнюється неповнотою та суперечливістю чинних законів і нормативно-правових актів, що дає можливість по-різному та з меншою мірою відповідності тлумачити та оцінювати показники фінансових операцій, господарсько-бюджетної діяльності. Попередній та поточний контроль розпорядників бюджетних коштів та адміністративних органів усіх рівнів дозволяє зробити висновок про те, що в країні, з одного боку, надто роздроблена система державних

органів фінансового контролю, а з іншого — недостатньо мобільна та ефективна система. Серед усіх проблем, пов'язаних із здійсненням державного фінансового контролю, ключовим є питання ефективності, тобто ефективності використання бюджетних коштів і державного майна та ефективності самого державного фінансового контролю [7].

Чинна система державного фінансового контролю в Україні має численні недоліки та проблеми, які потребують негайного вирішення. Основними завданнями реформи є гармонізація законодавчої бази та уніфікація форм і методів контрольної діяльності, підвищення ефективності контролюючих органів, забезпечення належного рівня кадрового забезпечення, посилення контролю за їх застосуванням (у тому числі минулого та поточного) [4].

Ключові питання встановлення ефективного фінансового контролю включають: неналежне правове та методичне забезпечення; відсутні уніфіковані методичні положення державного фінансового контролю в частині побудови системи економічних показників (критеріїв), що відображають стан бюджетної дисципліни та методики розрахунків; відсутність ефективної системи внутрішнього фінансового контролю; недостатня увага приділяється заходам контролю для забезпечення профілактичної функції контролю; громіздка та неефективна організаційно-функціональна структура системи державного фінансового контролю; нездатність забезпечити належну взаємодію між державними органами управління фінансами призводить до дублювання роботи та паралельної обробки; незадовільний стан фіскальної та бюджетної дисципліни; низька відповідальність учасників бюджетного процесу [6].

Особливу увагу у дослідженні варто приділити Бюро економічної безпеки України, яке є центральним органом виконавчої влади, покликаним боротися з правопорушеннями, що негативно впливають на функціонування економіки країни. Отже, Бюро економічної безпеки України здійснює такі повноваження, які суттєво відображають його контроль: проводить оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування в межах повноважень, передбачених законом; проводить слідчі та аналітичні оперативно-розшукові дії, спрямовані на виявлення та усунення причин та умов вчинення правопорушень, віднесених до сфери управління Бюро економічної безпеки України; збір, обробка та аналіз інформації про правопорушення в межах юрисдикції; оцінювання загрози та ризику вчинення (збільшення кількості) правопорушень на законних підставах у межах юрисдикції; здійснення запитів в установленому законодавством порядку від інших правоохоронних органів, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій на інформацію, необхідну для реалізації повноважень Бюро економічної безпеки України; залучення державних і приватних штатних і позаштатних працівників у порядку, встановленому законодавством, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, а також заохочуючи осіб матеріального та морального характеру, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні та розслідуванні правопорушень, які підпадають під юрисдикцію Бюро економічної безпеки України тощо [15; 16].

Регулювання взаємодії органів фінансових розслідувань і фінансових регуляторів потребує власного нормативного оформлення, оскільки спільна робота цих органів з розкриття фінансових правопорушень вимагає чіткого визначення форм координації та взаємодії. В окремих проектах, зокрема, порядок замовлення та підготовки аудитів за запитом, організація аудиту за запитом, взаємне інформування між установами, порівняння результатів перевірки матеріалів аудиту, контроль закупівель, участь посадових осіб, чинні відносини між контролюючими органами і органами слідства мають бути уніфікованими у положеннях, які регламентують такі аспекти [9].

Змістом фінансового контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є різноманітні заходи, що здійснюються уповноваженими особами контролюючих органів у формі перевірок та ревізій державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Такий контроль включає: контроль за виконанням фізичними та юридичними особами грошових зобов'язань перед державою; перевірку та ревізію державного цільового призначення планових коштів бюджетних та позабюджетних фондів (державних та комунальних фондів); контроль та ревізію цільового використання бюджетних коштів; перегляд правил ведення касових операцій на підприємствах та правил обробка валюти; фінанси організацій тощо та аудит господарської діяльності [11].

Оцінка ефективності державного фінансового контролю не обмежується оцінкою ефективності органів фінансового контролю. Досить важливим аспектом є те, що бюджетоутворення має бути ефективним на всіх рівнях і рівнях використання бюджетних і позабюджетних коштів для підвищення якості управління державними ресурсами (фінансовими, матеріальними, трудовими, природними тощо). Це демонструє те, як розумно та ефективно використовуються ресурси платників податків для виконання конституційної місії держави. А різні рівні виконання бюджету завжди спрямовані на досягнення певних результатів використання державних коштів. Роль зовнішнього державного фінансового контролю у визначенні ефективності державних видатків має характеризуватися не кількістю конкретних заходів контролю за результатами виконання бюджету, а їх функціональною спрямованістю, яка може бути визначена з урахуванням характеру бюджету [7].

Контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням може бути ефективним та об'єктивним лише за умови, що об'єктом контролю є зовнішня структура, яка системно пов'язана з об'єктом контролю та стоїть вище за об'єкт в ієрархії підлеглих. Органи контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням повинні мати значні повноваження щодо впливу на діяльність підконтрольних осіб, а також чіткі процедури та процеси прийняття рішень за результатами контролю [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна сформулювати висновки, зокрема такі:

по-перше: контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням включає господарський устрій, зручність використання власних і бюджетних коштів, обіг, використання і надходження матеріальних цінностей, використання різних фондів, кредитування тощо;

по-друге: контроль у сфері запобігання фінансовим правопорушенням — це врегульована спеціальними законами публічна діяльність, яка здійснюється органами державного управління, у тому числі спеціалізованими органами державного фінансового контролю, з метою забезпечення законності, раціональності та ефективності управління (утворення, розподілу, використання, розпорядження) державними фінансами та попередження фінансових правопорушень;

по-третє: питання контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням в Україні регулюються низкою нормативних актів, однак єдиного нормативного закону про такий контроль досі не прийнято;

по-четверте: суб'єктами контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням є органи державної влади, зокрема це Державна фінансова інспекція України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Бюро економічної безпеки України.

В перспективі доцільно дослідити особливості податкових правопорушень та специфіку притягнення правопорушників до юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства України.

Література

1. Горбач М. Про створення єдиної системи державного фінансового контролю в Україні // *Право України*. 2005. № 10. С. 83–86.

2. Гребень С.Є. Види, форми та методи державного фінансового контролю: сутність та принципові відмінності // *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 22. С. 103–108.

3. Іляшенко А. Значення та роль бюджетного контролю в системі бюджетного процесу // *Економіка та суспільство*. 2021. № 24. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-33.

4. Литвин О.І. Реформування системи державного фінансового контролю в Україні: проблеми та перспективи // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. № 181(3). С. 146–150.

5. Марків Г.В. Податковий контроль: проблеми та шляхи їх вирішення // *Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси*. 2013. Вип. 10(3). С. 483–488.

6. Півняк Ю.В. Проблеми удосконалення фінансового контролю в Україні // *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 1(63). С. 374–377.

7. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю як інструмент соціально-економічного розвитку // *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2009. № 647. С. 184–190.

8. Прасюк В.М. Державний фінансовий контроль: визначення поняття // *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(28). Т. 2. С. 97–102. doi: https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).367.

9. Тарасюк А.В. До питання про взаємодію органів фінансового контролю із органами фінансового розслідування // *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/103 (дата звернення: 03.01.2024).

10. Тароєва В.В. *Інститути контрольної влади в сучасній Україні:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2010. 21 с.

11. Уртаєва Л.Г. *Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 198 с.

12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 03.01.2024).

13. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії між підрозділами органів Державної податкової служби України при організації, проведенні та реалізації матеріалів перевірок платників податків:

Наказ від 04.09.2020 р. № 470 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0470912–20#Text (дата звернення: 03.01.2024).

14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 03.01.2024).

15. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення: 03.01.2024).

16. *Бюро економічної безпеки України. Історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативно-правова основа діяльності* / Укл.: Коропатнік І.М., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пєтков С.В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 524 с.

References

1. Horbach M. Pro stvorennia yedynoi systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini // *Pravo Ukrainy*. 2005. № 10. S. 83–86.

2. Hreben S.Y. Vydy, formy ta metody derzhavnoho finansovoho kontroliu: sutnist ta pryntsypovi vidminnosti // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2017. № 22. S. 103–108.

3. Iliashenko A. Znachennia ta rol biudzhetnoho kontroliu v systemi biudzhetnoho protsesu // *Ekonomika ta suspilstvo*. 2021. № 24. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-33.

4. Lytvyn O.I. Reformuvannia systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: problemy ta perspektyvy // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*. 2013. № 181(3). S. 146–150.

5. Markiv H.V. Podatkovyi kontrol: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia // *Ekonomichni nauky. Cer.: Oblik i finansy*. 2013. Vyp. 10(3). S. 483–488.

6. Pivniak Y.V. Problemy udoskonalennia finansovoho kontroliu v Ukraini // *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky*. 2013. № 1(63). S. 374–377.

7. Pikhotskyi V.F. Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku // *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*. 2009. № 647. S. 184–190.

8. Prasiuk V.M. Derzhavnyi finansovyi kontrol: vyznachennia poniattia // *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2019. Vyp. 3(28). T. 2. S. 97–102. doi: https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).367.

9. Tarasiuk A.V. Do pytannia pro vzaiemodiiu orhaniv finansovoho kontroliu iz orhanamy finansovoho rozsliduvannia // *Akademichni vizii*. 2022. Vyp. 14. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/103 (date of access: 03.01.2024).

10. Taroieva V.V. *Instytuty kontrolnoi vlady v suchasnii Ukraini*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa, 2010. 21 s.

11. Urtaieva L.H. *Teoretyko-pravovi zasady zapobihannia finansovym pravoporushenniam*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2021. 198 s.

12. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (iz zminamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (date of access: 03.01.2024).

13. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo poriadku vzaiemodii mizh pidrozdilamy orhaniv Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy pry orhanizatsii, provedenni ta realizatsii materialiv perevirok platnykiv podatkiv: Nakaz vid 04.09.2020 r. № 470 (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0470912–20#Text (date of access: 03.01.2024).

14. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI (iz zminamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 50–51. St. 572. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (date of access: 03.01.2024).

15. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.01.2021 r. № 1150-IX (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (date of access: 03.01.2024).

16. *Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Istoriia stvorennia, osnovni zavdannia ta kompetentsiia, osoblyvosti dialnosti pid chas voiennoho stanu, normatyvno-pravova osnova diialnosti* / Ukl.: Koropatnik I.M., Mykytiuk M.A., Pavliuk O.O., Petkov S.V. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 524 s.

УДК 342.951

Туровець Юрій Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Заслужений юрист України
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
Turovets Yuriy
Candidate of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Process
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: 0000-0002-1110-9234

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9916

ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

PROSPECTS OF INSTITUTIONAL IMPROVEMENT OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

Анотація. *Вступ. Стратегія цифрової держави визначає напрямок модернізації та трансформації публічної служби, ставлячи громадян та бізнес у центр адміністративних послуг. На сучасному етапі цифровізації публічних послуг важливого значення набуває перерозподіл встановлення вимог до них та повноважень суб'єктів, які надають такі послуги. Триваюча адміністративна реформа, в тому числі у сфері будівництва, системно переглядає коло суб'єктів, що залучаються до надання адміністративних послуг, що, подекуди, ускладнює їх взаємодію, що впливає на якісний результат надання таких послуг. Тому важливим є визначення кола суб'єктів, які такі послуги надають або ж залучені до процедури їх надання, щоб забезпечити їх ефективну взаємодію, та передбачити реальну можливість захисту прав та інтересів отримувача таких послуг в сфері будівництва.*

Мета. Метою цієї статті є визначення особливостей інституційного удосконалення надання адміністративних послуг у сфері будівництва.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання витрат на оплату винагород працівникам підприємства; 2) праці вітчизняних вчених, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері правової регламентації надання адміністративних послуг.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики основних проблем щодо визначення суб'єктного складу відносин із надання адміністративних послуг в сфері будівництва); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. Проаналізовано особливості надання таких послуг в умовах воєнного стану в Україні. Зосереджено увагу на характеристиці повноважень органів у досліджувані сфері, де стверджується про необхідність якнайшвидшого відновлення планових перевірок контролюючих органів в сфері будівництва.

Вказується на низку проблем, що опосередковують адміністративні послуги у сфері будівництва, зокрема щодо нестабільності роботи системи, окремих реєстрів, неможливості опрацювання документів, отриманих із таких реєстрів, затримки в їх отриманні.

Запропоновано низку заходів по удосконаленню системи надання адміністративних послуг у сфері будівництва: системна робота на покращення функціоналу системи, в тому числі в частині комунікації із користувачами за їх запитами; системна робота із надання офіційних роз'яснень з конкретними прикладами надання адміністративних послуг у сфері будівництва, тощо.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються надання адміністративних послуг в сфері будівництва, в частині наповнення та функціональної спроможності електронних ресурсів у цій сфері.

Ключові слова: *адміністративні послуги в сфері будівництва, сервісна держава, цифровізація, діджиталізація, інституційне забезпечення, реформування органів публічної влади в сфері будівництва.*

Summary. *Introduction. The strategy of the digital state determines the direction of modernization and transformation of the public service, placing citizens and business at the center of administrative services. At the current stage of digitization of public services, the redistribution of requirements for them and the powers of entities that provide such services is of great importance. The ongoing administrative reform, including in the field of construction, systematically revises the circle of subjects involved in the provision of administrative services, which, in some places, complicates their interaction, which affects the quality result of the provision of such services. Therefore, it is important to determine the range of entities that provide such services or are involved in the procedure of providing them, to ensure their effective interaction, and to foresee a real possibility of protecting the rights and interests of the recipient of such services in the field of construction.*

Goal. The purpose of this article is to determine the features of institutional improvement in the provision of administrative services in the field of construction.

Materials and methods. The research materials are: 1) normative and legal support for regulation of expenses for payment of rewards to employees of the enterprise; 2) the works of domestic scientists conducting scientific and practical research in the field of legal regulation of the provision of administrative services.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the main problems in determining the subject composition of relations for the provision of administrative services in the field of construction); logical generalization of results (formulation of conclusions).

The results. The author analyzed the peculiarities of providing such services under the conditions of martial law in Ukraine. The author focused attention on the characteristics of the powers of the bodies in the researched field, where it is argued that the need to restore the scheduled inspections of the control bodies in the field of construction as soon as possible.

The author points to several problems that mediate administrative services in the field of construction regarding the instability of the system, individual registers, the impossibility of processing documents received from such registers, delays in their receipt.

The author proposed a few measures to improve the system of providing administrative services in the field of construction: systematic work to improve the functionality of the system, including communication with users at their request; systematic work on providing official explanations with specific examples of providing administrative services in the field of construction, etc.

Prospects. In further research, the author will identify other problems and prospects for their solution, related to the provision of administrative services in the field of construction, in terms of content and functional capacity of electronic resources in this field.

Key words: *administrative services in the field of construction, service state, digitalization, institutional support, reform of public authorities in the field of construction.*

Постановка проблеми. Стратегія цифрової держави визначає напрямок модернізації та трансформації публічної служби, ставлячи громадян та бізнес у центр адміністративних послуг. Звертаючись до Порталу державної електронної системи у сфері будівництва, суб'єкт, що отримує таку послугу, очікує на якісний, вчасний результат із вирішення його запиту. Все це має демонструвати ефективність сервісної держави, де роль отримувача таких послуг набуває з одного боку, зважаючи на сутність адміністративних відносин підпорядкування, суб'єкт, що підкоряється волі держави, а з іншого, такий суб'єкт стає центральною фігурою сервісної держави, заради якого напрацьовуються усе нові якісні механізми комунікації та вирішення питань у сфері адміністративних послуг, в тому числі, в сфері будівництва.

На сучасному етапі цифровізації публічних послуг важливого значення набуває перерозподіл встановлення вимог до них та повноважень суб'єктів, які надають такі послуги. Незалежно від того, чи такі послуги носять оплачуваний або ж безоплатний характер, їх зміст та наслідки корелюються органами публічної влади, в тому числі і через призму ефективності. Тобто, навіть у випадку, коли одержувач адміністративної послуги вважає, що в результаті її надання він не отримав позитивного ефекту, або ж його вимога задоволена не в повному обсязі, на сьогодні відсутні правові механізми зміни такої ситуації, крім випадків оскарження їх через процедури адміністративного судочинства, що лише визначають правомірність чи неправомірність вчинених чи не вчинених дій особи, на яку покладено владні повноваження з надання такої послуги. А у випадку, коли мова йде про послуги, отримані онлайн, можна говорити лише про відповідальність держателя такого ресурсу, де послуга надавалась.

Тому важливим є визначення кола суб'єктів, які такі послуги надають або ж залучені до процедури їх надання, щоб забезпечити їх ефективну взаємодію, та передбачити реальну можливість захисту прав та інтересів отримувача таких послуг в сфері будівництва.

Аналіз останніх досліджень та проблематики за цією темою свідчить, що питання адміністративно-правового регулювання сфери будівництва, містобудування неодноразово були предметом наукових розвідок таких науковців: О. Вінник [1], О. Віхров [2], Г. Гриценко [3], І. Ізарова [4], О. Квасніцька [5], О. Кудрявцев [6], А. Матвійчук [7], Н. Мельник [8], І. Миронець [9], М. Околович [10], Л. Радченко [11], В. Резніченко [12], К. Рибак [13], В. Ромасько [14], О. Стукаленко [15], Н. Трофуненко [16] тощо.

Крім того зміст та сутність сервісної держави була предметом наукових досліджень таких вчених: М. Дзевелюк [17], О. Євтушенко [18], О. Карпенко [19], Н. Мариняк [20], В. Плющ [21], В. Сороко [22], Л. Щербаківська [23] та інші.

Однак, варто говорити про те, що триваюча адміністративна реформа, в тому числі у сфері будівництва, системно переглядає коло суб'єктів, що залучаються до надання адміністративних послуг, що, подекуди, ускладнює їх взаємодію, що впливає на якісний результат надання таких послуг.

Метою цієї статті є визначення особливостей інституційного удосконалення надання адміністративних послуг у сфері будівництва в контексті провадження адміністративної реформи та цифровізації надання адміністративних послуг в цілому.

Виклад основного матеріалу. Система надання адміністративних послуг в демократичних країнах, що характеризуються доступністю надання адміністративних послуг базується на результативності, своєчасності, компетентності, професійності, зручності і привітності [24, с. 4].

Як вказує В.О. Плющ, державні (управлінські) послуги як різновид державних послуг спрямовані на закріплення відмінної від традиційної ієрархії цінностей у відносинах між громадянами і виконавчою владою, відповідно до якої права і свободи громадян користуються пріоритетом [25, с. 97].

Публічні послуги окремими авторами визначаються як всі послуги, які надаються публічним сектором, а також приватним сектором під відповідальність публічної влади та за рахунок публічних послуг [26, с. 119].

Легалізація сервісності адміністративних послуг у будівництві та переведення їх в режим цифрових, починає свій відлік із Указу Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» № 647/2019 від 04.09.2019 року [27]. Вказаним актом утверджено функціонування сервісної держави, спрямованої на забезпечення належної реалізації прав фізичних та юридичних осіб у сфері надання публічних, у тому числі адміністративних, послуг, створення сучасної інфраструктури, зручних та доступних електронних сервісів для надання таких послуг [28].

Важливими нормативно-правовим актами також стали: 1) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» від 17.10.2019 року [29], в якому передбачено створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, де складовою є створення Реєстру будівельної діяльності та Електронного кабінету користувача послуг; 2) розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 565-р «Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [30], яким закладено підґрунтя належного функціонування електронної системи в сфері будівництва.

Відбулась також реорганізації системи органів публічної влади у сфері будівництва. Так, 13 березня 2020 року було прийнято постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію органів державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду» [31] та «Про ліквідацію Державної архітектурно-будівельної інспекції України та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [32], якими закладено низку вимог щодо формування електронної системи у сфері будівництва.

Аналіз існуючої системи нормативних актів у досліджуваній сфері дає підстави зробити такі висновки. Законодавчими змінами, які кардинально повинні були скорегувати підходи у наданні адміністративних послуг в сфері будівництва стала реформа органів, що надають такі послуги, розпочата з прийняттям Постанов Кабінету Міністрів України від 13 березня 2020 р. № 218 [32] та № 219 [31], згідно з якими проведено оптимізацію органів державного архітектурно-будівельного контролю, ліквідовано Державну архітектурно-будівельної інспекцію та утворено Державну сервісну службу містобудування України. Також було формально створено Державне агентство з технічного регулювання у містобудуванні України, яке повинно було здійснювати оновлення державних будівельних норм та запровадити параметричну систему у будівельній галузі, та Державну інспекцію містобудування України, що була створена з метою реалізації державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Окрім того, що вказані державні органи були створені та зареєстровані як окремі юридичні особи, призначені керівники і затверджені їх структури й штатні розписи, також було ініційовано проведення конкурсів на зайняття посад керівників територіальних структурних підрозділів, однак конкурси як такі не відбулись.

У зв'язку із чим 16 грудня 2020 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 1339 [33], якою відновлено дію Постанови Кабінетом Міністрів України № 553 «Про порядок здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» та відповідно повернуто повноваження органам місцевого самоврядування здійснювати архітектурно-будівельний контроль.

В свою чергу, Постановою № 1340 від 23 грудня 2020 р. «Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду» [34] передбачено ліквідацію Державної інспекції містобудування і Державної сервісної служби містобудування. У зв'язку із чим вказаним актом створено Державну інспекцію архітектури та містобудування України як центрального органу

виконавчої влади без дозвільно-реєстраційних функцій по здійсненню архітектурно-будівельного контролю і нагляду у сфері містобудування. Відповідно адміністративні послуги надають центри надання адміністративних послуг (далі по тексту — «ЦНАП») в межах територіальних громад.

Згідно з планом заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 565-р «Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [35] завершення робіт щодо створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва було заплановано на 2022 рік. Однак повномасштабне вторгнення російської федерації внесло свої тимчасові корективи в ці процеси.

Згідно із Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року [36] та Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [37] було введено воєнний стан в Україні. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів передбачається, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

24 лютого 2022 року було автоматично і без правового обґрунтування призупинено надання адміністративних послуг у сфері будівництва через Єдину державну електронну систему у сфері будівництва (далі по тексту — «ЄДЕССБ») та ЦНАПи. Правоволодільцем ЄДЕССБ визначено Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. З 1 грудня 2022 року ЄДЕССБ функціонує в режимі «промислової» експлуатації.

Згодом Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» № 165 від 28.02.2022 року [38], якою зупинено строки надання адміністративних послуг суб'єктами їх надання та видача дозвільними органами документів дозвільного характеру на час воєнного стану в Україні. Проте, одночасно було передбачено можливість поновлення зупинених строків у місячний строк після припинення чи скасування воєнного стану на відповідній території України.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» від 24 червня 2022 р. № 72 [39] було зобов'язано усі органи державного архітектурно-будівельного контролю, уповноважені органи архітектури та містобудування дотримуватись надання адміністративних послуг в строки, визначені законодавством.

Планом заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 565-р на Мінцифри було покладено обов'язок розробити постанови Кабінету Міністрів України щодо розміру плати за доступ до відомостей із Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва [40], переліку наборів даних, що підлягатимуть оприлюдненню у формі відкритих даних та переліку пріоритетних державних електронних інформаційних ресурсів для запровадження електронної взаємодії.

У вказаному функціоналі безпосередньо задіяна Електронна система (портал «Дія»), розпорядником якої є Міністерство цифрової трансформації.

Важливо констатувати, що темпи цифровізації надання усього арсеналу адміністративних послуг, в тому числі в сфері будівництва, вражають. Очевидно, що ефективна робота таких систем сприятиме усуненню корупційних ризиків, швидкості надання послуг, оптимізації усіх процесів через кросдоступи до усіх реєстрів, розпорядником яких є держава. Разом із тим, варто такого свідчити, що така система має на сьогодні низку ускладнень із користуванням та некоректним формулюванням результатів надання адміністративних послуг.

Що стосується діяльності ДІАМ, то незважаючи на досить нетривалий строк функціонування, до цього органу є низка зауважень як у органів публічної влади, що здійснюють контрольні повноваження, так і у фахівців у сфері будівельної діяльності.

Так, наприкінці минулого 2023 року Рахунковою палатою України було оприлюднено звіт за результатами аудиту ДІАМ. Серед іншого у звіті вказується, що протягом 2021 року — І півріччя 2023 року ДІАМ провела лише 112 перевірок на противагу виданим 91 тисячу дозволів на початок будівництва [41]. По суді у звіті констатовано, що функціонування системи державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, виконання дозвільних та реєстраційних функцій у будівництві хоча і було регламентовано законодавчо, але не було підкріплено ефективною державною політикою у цій сфері. Зважаючи на обмежувальні заходи, пов'язані із повномасштабним вторгненням, з 2022 року ДІАМ припинила заплановані заходи державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, а також її було обмежено в частині

ліцензування у містобудуванні веденням переліку декларацій суб'єктів господарювання у цій сфері. В свою чергу, позапланові заходи також проводилися з обмеженнями, адже спеціальна комісія ДІАМ могла ухвалювати рішення тільки за погодженням з Мінінфраструктури. Очевидно, що це може відображатись на якості виконуваних будівельних робіт, збільшенні корупційних ризиків, тощо. Тим більше, питання будівництва на сьогодні досить тісно пов'язане із питаннями відновлення України, її інфраструктури, втраченого майна громадян.

Варто також відзначити із посиланням на вказаний звіт, що Незважаючи на те, що процес виконання дозвільних і реєстраційних функцій є повністю автоматизованим, доступним і прозорим, Рахункова палата засвідчує, що ЄДЕССБ не синхронізована з іншими інформаційними системами, зокрема, з Єдиним реєстром судових рішень, що, в свою чергу, створює ризик реєстрації об'єктів нерухомості, будівництво яких заборонене законом або призупинене рішенням суду [15].

На малоефективність державної політики в цій сфері вказує також і той факт, що ДІАМ не проводила моніторингу виконання об'єктами контролю рекомендацій, наданих за результатами перевірок, і вжитих заходів через непогодження Мінінфраструктури всупереч законодавству окремих заходів контролю ДІАМ щодо перевірки виконання раніше виданих приписів. Можемо констатувати, що фактичне узагальнення ДІАМ отриманих відомостей про результати контрольних заходів, не матиме в жодному випадку результативності, коли не буде проведено моніторинг проведених заходів за результатами перевірок, не узагальнено ймовірні ризики та не запропоновано їх удосконалення, де за перевірками стоїть не лише констатація порушення, але й важливість його усунення, створення правових механізмів для їх превенції, залучення фахівців з роз'яснювальною роботою, тощо.

При користуванні ЄДЕССБ непоодинокими є нарікання на роботу самої системи (нестабільність), окремих реєстрів, можливість опрацювання документів, отриманих із таких реєстрів, та затримку в їх отриманні, також зафіксовано випадки, коли служба підтримки не відповідає на звернення користувачів.

Низка ускладнень існує на різних етапах отримання різних видів адміністративних послуг (до прикладу, укладення, пов'язані із присвоєнням та зміною адрес; територіальна обмеженість отримання адміністративних послуг; визначення особливостей компетенції щодо об'єктів, що знаходяться за межами населених пунктів).

Окрему увагу необхідно приділити функціонуванню ЦНАП в системі органів публічної влади, що надають адміністративні послуги в сфері будівництва. Так, необідню констатувати, що адміністративна реформа триває і на сьогодні окремі новостворені територіальні громади ще не мають відповідних ЦНАП, або ж ці ЦНАП надають не весь перелік послуг у сфері будівництва, що може бути пов'язано як з умовами воєнного стану, так і відсутністю фахівців у цій сфері на місцях, що мають відповідні навики.

Незважаючи на те, що ДІАМ спільно з Мінцифри проводять вебінари у сфері надання послуг з будівництва, як то заявлено на сайті ДІАМ, варто констатувати, що досить часто такі вебінари носять поверховий характер, що не відображає усього переліку практичних ускладнень, з якими стикаються працівники ЦНАП. Крім того, з поточного року, органи місцевого самоврядування стикнуться з ймовірними фінансовими ускладненнями по оснащенню та будівництву ЦНАП, зважаючи на перерозподіл місцевих податків і зборів.

На нашу думку, основними факторами, що негативно впливають станом на сьогодні на надання адміністративних послуг в сфері будівництва,

Таблиця 1

Проблеми інституційного забезпечення надання адміністративних послуг в сфері будівництва

Першочергові недоліки інституційного забезпечення надання адміністративних послуг в сфері будівництва, що потребують негайного регування	повернення до планових перевірок ДІАМ
	підвищення ефективності контролю та аналізу результативності здійснених ДІАМ приписів
	системна робота на покращення функціоналу ЄДЕССБ, в тому числі в частині комунікації із користувачами за їх запитами
	системна робота із надання офіційних роз'яснень з конкретними прикладами надання адміністративних послуг у сфері будівництва
	спрощення процедур отримання доступу до систем, подібних до ЄДЕССБ, в частині кількості учасників таких ланцюжків, що збільшує вірогідність помилки та погіршує комунікацію у разі виникнення проблем з підключенням до системи
	проведення постійних спільних навчальних заходів для адміністраторів ЦНАП та представників суб'єктів надання адміністративних послуг з метою підвищення кваліфікації для надання таких послуг та налагодження взаємодії з питань підвищення якості обслуговування громадян

Джерело: розроблено автором

в тому числі цифровізацію таких послуг, можна визначити такі:

– повільність реалізації реформ та розподілу повноважень між усіма суб'єктами;
– відсутність мотивації для зміни процесу надання адміністративних послуг, за допомогою впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, зважаючи на зниження корупційних ризиків за умови функціонування електронної системи;
– недостатнє використання можливостей взаємодії державно та приватного секторів, в тому числі в сфері навчання і досліджень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можемо констатувати хоча й тривалу, але все ж результативну роботу по удосконаленню інституційної системи надання адміністративних послуг в сфері будівництва. Звичайно, така система ще потребує роботи з її удосконалення та ускладнюється збройною агресією російської федерації.

Разом із тим, системне застосування ЄДЕССБ допомагає налагодити її роботу та покращувати функціонал, що, в свою чергу, сприяє зменшенню корупційних ризиків та пришвидшує та полегшує процес отримання/надання самої адміністративної послуги.

В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються надання адміністративних послуг в сфері будівництва, в частині наповнення та функціональної спроможності електронних ресурсів у цій сфері.

Література

1. Вінник О.М. Господарське право : навч. посіб. 2-ге вид., змін. та доп. Київ : Правова єдність, 2008. 766 с.

2. Віхров О. Організаційно-господарські правовідносини у галузі будівельної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 34–38.

3. Гриценко Г.М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. Донецьк, 2011. 17 с.

4. Ізарова І.О. Містобудівельне право як галузь права. *Право України*. 2011. № 7. С. 229–234.

5. Квасніцька О.О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України. *Наукові праці Національн. ун-ту «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 370–382.

6. Кудрявцев О.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 252 с.

7. Матвійчук А.В. Контрольні провадження у галузі будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 21 с.

8. Мельник Н. Історичні етапи розвитку організаційних форм управління будівництвом на території України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 4. С. 69–76.

9. Миронець І.М. До питання кодифікації будівельного законодавства. *Адвокат*. 2010. № 3. С. 44–48.

10. Околович М.Є. Історичні аспекти містобудівного нормортворення в Україні: античні часи — XIX століття. *Європейські перспектив*. 2017. № 1. С. 37–43.

11. Радченко Л.І. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 18 с.

12. Резніченко В.О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 198 с.

13. Рибак К.О. Щодо правової природи містобудівного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 52–54.

14. Ромасько В.О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 196 с.

15. Стукаленко О. Історичні та правові передумови виникнення і становлення будівельної галузі на території України. *Jurnalul juridic national: teorie i practica*. 2016. iunie. С. 98–101.

16. Трофуненко Н.В. Сертифікація відповідальних виконавців у будівництві. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 97–103.

17. Дзевелюк М.В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім Гельветика. 2017. Вип. 78. С. 60–67.

18. Євтушенко О.Н. Роль державної влади і місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2010. Т. 122, Вип. 109. С. 32–37.

19. Карпенко О.В. Механізм формування та реалізації сервісно орієнтованої державної політики в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2016. 466 с.

20. Мариняк Н.М. Адміністративна послуга та її співвідношення з суміжними поняттями. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 60–64.

21. Плющ В.О. Міжнародний досвід формування та функціонування інституту державних послуг. *Економіка та держава*. 2008. № 10. С. 84–86.

22. Сороко В.М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості. К. : НАДУ, 2008. 128 с.

23. Щербаківська Л.М. Якісне надання державних послуг як функція держави. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2014. № 2. С. 370–376.

24. Тимощук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. К. : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 124 с.

25. Плющ В.О. Теоретичні підходи до дослідження державних послуг в Україні. *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 97–99.

26. Тимощук В.П. Адміністративна процедура і адміністративні послуги. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. К. : Факт, 2003. 496 с.

27. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг : Указ Президента України № 647/2019 від 04.09.2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text (дата звернення: 15.04.2024).

28. Туровець Ю.М. Адміністративні послуги у сфері будівництва в умовах запровадження воєнного стану. *Recht der Osteuropaiscen staaten.* 2022. № 02/22. С. 58–64.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Закон України від 17.10.2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#Text (дата звернення: 15.04.2024).

30. Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 565-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-р#Text (дата звернення: 15.04.2024).

31. Про оптимізацію органів державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2020 року № 219. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2020-п#Text (дата звернення: 15.04.2024).

32. Про ліквідацію Державної архітектурно-будівельної інспекції України та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2020 року № 218. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2020-п#Text (дата звернення: 15.04.2024).

33. Про відновлення дії постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 р. № 553 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2020 р. № ч 1339. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-z-pytan-pidhotovky-ta-atestatsii-t30524 (дата звернення: 15.04.2024).

34. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.04.2024).

35. Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 565-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 15.04.2024).

36. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 15.04.2024).

37. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 15.04.2024).

38. Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 165. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-prav-svobod-i-zakonnih-interesiv-fizichnih-ta-yuridichnih-osib-165-28022 (дата звернення: 15.04.2024).

39. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 72. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.04.2024).

40. Деякі питання встановлення розміру плати за доступ до відомостей, що містяться в Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2021 р. № 1396. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.04.2024).

41. Відновлення України без якісного контролю ДІАМ має ризики. *Рахункова палата.* 2023. URL: https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1735 (дата звернення: 15.04.2024).

References

1. Vinnyk O.M. Hospodarske pravo: navch. posib. 2-he vyd., zmin. ta dop. Kyiv: Pravova yednist, 2008. 766 s.

2. Vikhrov O. Orhanizatsiino-hospodarski pravovidnosyny u haluzi budivelnoi diialnosti. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2008. № 10. S. 34–38.

3. Hrytsenko H.M. Pravove rehuliuvannia kapitalnoho budivnytstva za derzhavni koshty: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk. Donetsk, 2011. 17 s.

4. Izarova I.O. Mistobudivelne pravo yak haluz prava. *Pravo Ukrainy.* 2011. № 7. S. 229–234.

5. Kvasnitska O.O. Istorychnyi rozvytok ta stanovlennia budivelnoho zakonodavstva u pravovomu dosvidi Ukrainy. *Naukovi pratsi Natsionaln. un-tu «Odeska yurydychna akademiia».* 2012. T. 12. S. 370–382.

6. Kudriavtsev O.V. Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti Derzhavnoi arkhitekturno-budivelnoi inspektsii v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2017. 252 s.

7. Matviichuk A.V. Kontrolni provadzhennia u haluzi budivnytstva: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2010. 21 s.

8. Melnyk N. Istorychni etapy rozvytku orhanizatsiinykh form upravlinnia budivnytstvom na terytorii Ukrainy. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. 2*013. Vyp. 4. S. 69–76.

9. Myronets I.M. Do pytannia kodyfikatsii budivelnoho zakonodavstva. *Advokat.* 2010. № 3. S. 44–48.

10. Okolovych M.Ie. Istorychni aspekty mistobudivnoho normortvorennia v Ukraini: antychni chasy — KhIKh stolittia. *Yevropeiski perspektyv.* 2017. № 1. S. 37–43.

11. Radchenko L.I. Tsyvilno-pravove rehuliuvannia vidnosyn u sferi zhytlovoho budivnytstva: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. K., 2009. 18 s.

12. Reznichenko V.O. Administratyvno-pravovi zasady dozvilnoi diialnosti u sferi mistobuduvannia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2005. 198 s.

13. Rybak K.O. Shchodo pravovoi pryrody mistobudivnoho prava. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia.* 2017. № 25. S. 52–54.

14. Romasko V.O. Derzhavnyi kontrol u sferi budivnytstva: administratyvno-pravovi zasady: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2010. 196 s.

15. Stukalenko O. Istorychni ta pravovi peredumovy vynyknennia i stanovlennia budivelnoi haluzi na terytorii Ukrainy. *Jurnalul juridic national: teorie i practica.* 2016. iunie. C. 98–101.

16. Trofunenko N.V. Sertyfikatsiia vidpovidalnykh vykonavtsiv u budivnytstvi. *Pravnychyi chasopys Donetskoho universytetu.* 2013. № 1. S. 97–103.

17. Dzeveliuk M.V. Servisna derzhava yak funktsionalna model suchasnoi derzhavy. Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. / redkol.: V.V. Zavalniuk (holov. red.) [ta in.]. Odesa: Vydavnychyi dim Helvetyka. 2017. Vyp. 78. S. 60–67.

18. Yevtushenko O.N. Rol derzhavnoп vlady i mistsevoho samovriaduvannia v rozbudovi servisnoп derzhavy z nadannia yakisnykh publichnykh posluh. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiia.* 2010. T. 122, Vyp. 109. S. 32–37.

19. Karpenko O.V. Mekhanizm formuvannia ta realizatsii servisno oriientovanoi derzhavnoi polityky v Ukraini: dys. ... d-ra nauk z derzh. upravlinnia: 25.00.02. Kyiv, 2016. 466 s.

20. Maryniak N.M. Administratyvna posluha ta пп spivvidnoshennia z sumizhnymy poniattiamy. *Visn. Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky.* 2015. № 824. S. 60–64.

21. Pliushch V.O. Mizhnarodnyў dosvid formuvannia ta funktsionuvannia instytutu derzhavnykh posluh. *Ekonomika ta derzhava.* 2008. № 10. S. 84–86.

22. Soroko V.M. Nadannia publichnykh posluh orhanamy derzhavnoii vlady ta otsinka iikh yakosti. K.: NADU, 2008. 128 s.

23. Shcherbakivska L.M. Yakisne nadannia derzhavnykh posluh yak funktsiia derzhavy. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia.* 2014. № 2. S. 370–376.

24. Tymoshchuk V.Nadannia administratyvnykh posluh u munitsypalnomu sektori. *Navchalnyy posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia.* K.: TOV «PIDPRYIeMSTVO “VI EN EЎ”, 2015. 124 s.

25. Pliushch V.O. Teoretychni pidkhody do doslidzhennia derzhavnykh posluh v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava.* 2009. № 6. S. 97–99.

26. Tymoshchuk V.P. Administratyvna protsedura i administratyvni posluhy. Zarubizhnyy dosvid ta propozytsiп dlia Ukraiiny. K.: Fakt, 2003. 496 s.

27. Pro deiaki zakhody iz zabezpechennia nadannia yakisnykh publichnykh posluh: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 647/2019 vid 04.09.2019 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text (date of access: 15.04.2024).

28. Turovets Yu.M. Administratyvni posluhy u sferi budivnytstva v umovakh zaprovadzhennia voiennoho stanu. *Recht der Osteuropaiscen staaten.* 2022. № 02/22. S. 58–64.

29. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo udoskonalennia poriadku nadannia administratyvnykh posluh u sferi budivnytstva ta stvorennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva: Zakon Ukrainy vid 17.10.2019 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#Text (date of access: 15.04.2024).

30. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo stvorennia ta zaprovadzhennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2020 roku № 565-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-r#Text (date of access: 15.04.2024).

31. Pro optymizatsiiu orhaniv derzhavnoho arkhitekturno-budivelnoho kontroliu ta nahliadu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2020 roku № 219. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2020-p#Text (date of access: 15.04.2024).

32. Pro likvidatsiiu Derzhavnoi arkhitekturno-budivelnoi inspektsii Ukrainy ta vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2020 roku № 218. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2020-p#Text (date of access: 15.04.2024).

33. Pro vidnovlennia dii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 travnia 2011 r. № 553: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.01.2020 r. № ch 1339. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-z-pytan-pidhotovky-ta-atestatsii-t30524 (date of access: 15.04.2024).

34. Deiaki pytannia funktsionuvannia orhaniv arkhitekturno-budivelnoho kontroliu ta nahliadu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.12.2020 r. № 1340. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-%D0%BF#Text (date of access: 15.04.2024).

35. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo stvorennia ta zaprovadzhennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2020 r. № 565-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-%D1%80#Text (date of access: 15.04.2024).

36. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 vid 24.02.2022 roku. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (date of access: 15.04.2024).

37. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini": Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (date of access: 15.04.2024).

38. Deiaki pytannia realizatsii prav, svobod i zakonnykh interesiv fizychnykh ta yurydychnykh osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2022 roku № 165. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-prav-svobod-i-zakonnih-interesiv-fizichnih-ta-yuridichnih-osib-165-28022 (date of access: 15.04.2024).

39. Deiaki pytannia zdiisnennia dozvilnykh ta reiestratsiinykh protsedur u budivnytstvi v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2022 r. № 72. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text (date of access: 15.04.2024).

40. Deiaki pytannia vstanovlennia rozmiru platy za dostup do vidomostei, shcho mistiatsia v Yedynii derzhavnii elektronnii systemi u sferi budivnytstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 1396. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2021-%D0%BF#Text (date of access: 15.04.2024).

41. Vidnovlennia Ukrainy bez yakisnoho kontroliu DIAM maie ryzyky. *Rakhunkova palata*. 2023. URL: https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1735 (date of access: 15.04.2024).

УДК 342.9

Царенко Ольга Михайлівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Tsarenko Olha
Candidate of Legal Sciences, Docent
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0002-9759-1024

Царук Андрій В'ячеславович
доктор філософії у галузі права,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Tsaruk Andrii
PhD in Law
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0002-7871-0323

Байдич Роман Олексійович
начальник
відділу адміністративно-юрисдикційної діяльності штабу
2 прикордонний загін
Baidych Roman
Head of the Department of
Administrative and Jurisdictional Activities of the Headquarters
2 Border Detachment

Вибодовський Андрій Іванович
начальник прикордонного оперативно-розшукового відділу
31 прикордонний загін
Vybodovskyi Andrii
Head of the Border Operative and Investigative Department
31 Border Detachment

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9908

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА СПРОБУ ЧИ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

RESPONSIBILITY OF MILITARY OFFICERS FOR THE ATTEMPTED OR ILLEGAL CROSSING OF THE STATE BORDER UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Анотація. *Вступ. Питання притягнення військовослужбовців до відповідальності в умовах триваючої збройної агресії російської федерації набуває особливого суспільного резонансу. Питання посилення юридичної відповідальності гостро обговорювалося у кінці 2022 року [15, 17], а також у липні 2023 року [18], коли вносилися зміни до законодавства про статус військовослужбовців. Однак, такі зміни, на думку авторів, не враховували особливостей правозастосовної практики, мали несистемний характер та посилювали дискреційні повноваження військових командирів (начальників) приймати рішення щодо кваліфікації діяння підлеглих на власний розсуд, у тому числі щодо адміністративних правопорушень.*

Питання відмежування адміністративного правопорушення військовослужбовців від дисциплінарного проступку також залишається не до кінця врегульованим і, як наслідок, у деяких випадках зумовлює нівелювання принципу невідворотності справедливого покарання за скоєння правопорушень військовослужбовцями. Хоча військовослужбовці не звільняються від адміністративної відповідальності, проте особливого порядку притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за статтею 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) чітко не передбачено.

Мета. Метою дослідження є узагальнення та аналіз підстав та процедур притягнення до відповідальності військовослужбовців за спробу чи незаконне перетинання державного кордону в умовах воєнного стану, визначення проблем притягнення їх до відповідальності під час дії воєнного стану та виокремлення найбільш доцільних шляхів їх вирішення, розкриття проблем провадження у справах про адміністративне правопорушення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання відносин настання адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у питаннях притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності, зокрема під час воєнного стану.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: системно-структурний (для аналізу дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців); історико-правовий (у процесі розкриття сучасного стану законодавства); формально-логічний (з метою характеристики пріоритетів у вирішенні питань недостатнього рівня правового регулювання настання адміністративної відповідальності військовослужбовців за статтею 204-1 КУпАП); компаративістський (для виявлення значення для кваліфікації діянь військовослужбовців правового режиму воєнного стану на відміну від особливого періоду); моделювання (у формулюванні висновків); логіко-нормативний (для аналізу законодавчих та нормативно-правових актів про особливості настання адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців під час дії режиму воєнного стану); статистичний метод (для здійснення аналізу даних про кількість правопорушень щодо спроби чи незаконного перетинання державного кордону військовослужбовцями).

Результати. У науковій статті розкрито прогалини у праві щодо механізму притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності за статтею 204-1 КУпАП. Визначено, що недоцільно військовослужбовців, які вчинили спробу чи незаконне перетинання державного кордону, притягувати до дисциплінарної відповідальності. З'ясовано, що у зв'язку з цим варто виключити поширення положень статті 15 КУпАП про обмежену відповідальність військовослужбовців за статтею 204-1 КУпАП як неефективну та розширити перелік правопорушень, за які військовослужбовці несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, доповнивши його незаконним перетинанням або спробою незаконного перетинання державного кордону України. Запропоновано, виходячи із особливого статусу військовослужбовців, встановити особливий порядок їх відповідальності з врахуванням видів адміністративних стягнень, які можуть застосовуватись до визначених в частині 1 статті 15 КУпАП осіб.

Визначено, що не доцільно застосовувати частину 1 статті 15 КУпАП щодо окремих правопорушників, оскільки порушуються базові принцип рівності громадян перед законом (судом) та принцип невідворотності справедливого покарання за скоєння правопорушень, пов'язаних з спробою або незаконним перетинанням державного кордону військовослужбовцями.

Перспективи. В контексті змін до законодавства з питань військового обліку і мобілізаційної підготовки щодо формування та підготовки мобілізаційного резерву (у тому числі відмови від строкової військової служби) вважаємо, що у подальших наукових дослідженнях варто зосередити увагу на порядку актуалізації притягнення до адміністративної відповідальності осіб, що проходять базову військову підготовку, а також розробці відповідної методики кваліфікації діянь. Це надасть змогу покращити методику кваліфікації діянь таких суб'єктів адміністративного правопорушення.

Ключові слова: *відповідальність військовослужбовців, правовий режим воєнного стану, адміністративна відповідальність військовослужбовців, кримінальна відповідальність військовослужбовців, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців, спроба чи незаконне перетинання державного кордону, військовослужбовці.*

Summary. *Introduction. The issue of bringing servicemen to justice in the context of the ongoing armed aggression of the Russian Federation is gaining special public resonance. The issue of strengthening legal responsibility was hotly discussed at the end of 2022 [17], as well as in July 2023 [18], when changes were made to the legislation on the status of military personnel. However, according to the authors, such changes did not take into account the peculiarities of law enforcement practice, were non-systematic in nature and strengthened the discretionary powers of military commanders (supervisors) to make decisions regarding the qualification of actions of subordinates at their own discretion, including regarding administrative offenses.*

The issue of distinguishing an administrative offense of military personnel from a disciplinary offense also remains not fully resolved and, as a result, in some cases causes the leveling of the principle of inevitability of just punishment for the commission of offenses by military personnel. Although military personnel are not exempted from administrative liability, there is no specific procedure for bringing military personnel to administrative liability under Article 204–1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter referred to as the Code of Administrative Offenses).

Purpose. The purpose of the study is to generalize and analyze the grounds and procedures for prosecuting servicemen for attempting or illegally crossing the state border under martial law, identifying the problems of prosecuting them during martial law, and identifying the most appropriate ways to solve them. Disclosure of the problems of proceedings in administrative offense cases.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal regulation of relations of administrative, disciplinary and criminal liability; 2) the works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research on the issues of bringing servicemen to legal responsibility, in particular during martial law.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: systemic and structural (for the analysis of disciplinary, administrative and criminal liability of military personnel); historical and legal (in the process of revealing the current state of legislation); formal-logical (in order to characterize the priorities in solving issues of insufficient level of legal regulation of the onset of administrative responsibility of military personnel under Article 204–1 of the Code of Administrative Offenses); comparativist (to identify the significance for the qualification of the actions of military personnel of the legal regime of martial law as opposed to a special period); modeling (in formulating conclusions); logical-normative (for the analysis of legislative and normative-legal acts on the peculiarities of the onset of administrative, disciplinary and criminal liability of military personnel during the operation of the martial law regime); statistical method (for analysis of data on the number of offenses related to attempted or illegal crossing of the state border by military personnel).

Results. The scientific article reveals gaps in the law regarding the mechanism of bringing servicemen to administrative responsibility under Article 204–1 of the Code of Administrative Offenses. It was determined that it is inappropriate to bring military servicemen who attempted or illegally crossed the state border to disciplinary responsibility. It was found out that in this regard, it is necessary to exclude the spread of the provisions of Article 15 of the Criminal Code of Civil Procedure on the limited liability of military personnel under Article 204–1 of the Criminal Code of Criminal Procedure as ineffective and to expand the list of offenses for which military personnel are administratively liable on general grounds, supplementing it with illegal crossing or an attempt to illegally cross the state border of Ukraine. Based on the special status of military personnel, it is proposed to establish a special procedure for their responsibility through the prism of the types of administrative sanctions that can be applied to the persons defined in Part 1 of Article 15 of the Code of Administrative Offenses.

It was determined that it is not appropriate to apply part 1 of Article 15 of the Code of Administrative Offenses in relation to individual offenders, as the basic principle of equality of citizens before the law (court) and the principle of inevitability of fair punishment for offenses related to the attempt or illegal crossing of the state border by military personnel are violated.

Discussion. In the context of changes to the legislation on military registration and mobilization training regarding the formation and training of a mobilization reserve (including refusal of term military service), we believe that in further scientific research it is worth focusing attention on the actualization of the procedure for bringing to administrative responsibility persons who pass basic military training, as well as the development of appropriate methods of qualification of actions. This will make it possible to improve the methodology for qualifying the actions of such subjects of an administrative offense.

Key words: *liability of military personnel, legal regime of martial law, administrative liability of military personnel, criminal liability of military personnel, disciplinary liability of military personnel, attempted or illegal crossing of the state border, military personnel.*

Постановка проблеми. Питання притягнення військовослужбовців до відповідальності в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації набуває особливого суспільного резонансу. Питання посилення юридичної відповідальності гостро обговорювалося у кінці 2022 року [15; 17], а також у липні 2023 року [18], коли вносилися зміни до законодавства про статус військовослужбовців. Однак, такі зміни, на думку авторів, не враховували особливостей правозастосовної практики, мали несистемний характер та посилювали дискреційні повноваження військових командирів (начальників) приймати рішення щодо кваліфікації діяння підлеглих на власний розсуд, у тому числі щодо адміністративних правопорушень.

Питання відмежування адміністративного правопорушення військовослужбовців від дисциплінарного проступку також залишається не до кінця врегульованим і, як наслідок, у деяких випадках зумовлює нівелювання принципу невідворотності справедливого покарання за скоєння правопорушень військовослужбовцями. Хоча військовослужбовці не звільняються від адміністративної відповідальності, проте особливого порядку притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за статтею 204-1 КУпАП чітко не передбачено.

Відповідно до аналітичного зведення за 2023 рік у рамках протидії незаконному виїзду за кордон чоловіків — громадян України віком від 18 до 60 років Державною прикордонною службою України (далі — ДПСУ) виявлено 8839 громадян України призовного віку (з 24.02.2022–18274), у т.ч.: у пунктах пропуску — 793 особи (з 24.02.2022–

3 381); поза пунктами пропуску — 8 046 осіб (з 24.02.2022–14 893) [2, с. 26–27]. Результати оперативно-службової діяльності за 4 місяці 2024 року свідчать, що за незаконне перетинання державного кордону уже було затримано 43 особи [22].

Статистичних даних про випадки вчинення військовослужбовцями спроби чи незаконного перетинання державного кордону не відображено у офіційних джерелах, що пов'язано із заходами забезпечення безпеки. Однак, спроби вчинення діючими військовослужбовцями незаконного перетинання державного кордону є непоодинокими. Враховуючи недосконаліть чинного законодавства військові-правопорушники у багатьох випадках не несуть фактичної відповідальності за такі дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування базових положень та концепцій адміністративної відповідальності військовослужбовців зроблено вітчизняними профільними дослідниками.

Пашинський В.Й. досліджував конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні [12]. Іщенко С.О. [7] наводив теоретичне підґрунтя поняття адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України. Коваль В. [8] аналізував як елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців адміністративну відповідальність. Царенко О.М. та Снігерьов О.П. [1] досліджували статус військовослужбовців ДПСУ, з врахуванням особливостей їхньої дисциплінарної відповідальності. Мота А.Ф. [11] одним із перших в незалежній Україні описував особливості настання адміністративної відповідальності військовослужбовців.

Залужний В.Ф. [6] вказував на порушення принципу рівності відповідальності за вчинене правопорушення у зв'язку з настанням дисциплінарної відповідальності військовослужбовців замість адміністративної. Такий підхід поділяв дослідник Вернигора В.В. [3] та інші. Гембар А.О., Краковська А.Є. [4] класифікували адміністративні правопорушення військовослужбовців на три групи: передбачені статтею 15 КупАП; пов'язані з корупцією; військові адміністративні правопорушення, перелічені главою 13-Б КупА П. Кравчук М.В. [10] досліджував роль суду у справах про притягнення до субститутної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України. Разом з тим питання притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за спробу чи незаконне перетинання державного кордону саме в умовах правового режиму воєнного стану — залишилися не вирішеними на теоретичному та практичному рівнях.

Метою статті є узагальнення та аналіз підстав та процедур притягнення до відповідальності військовослужбовців за спробу чи незаконне перетинання державного кордону в умовах воєнного стану, визначення проблем притягнення їх до відповідальності під час дії воєнного стану та виокремлення найбільш доцільних шляхів їх вирішення, розкриття проблем провадження у справах про адміністративне правопорушення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання відносин настання адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у питаннях притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності, зокрема під час воєнного стану.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: системно-структурний (для аналізу дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців); історико-правовий (у процесі розкриття сучасного стану законодавства); формально-логічний (з метою характеристики пріоритетів у вирішенні питань недостатнього рівня правового регулювання настання адміністративної відповідальності військовослужбовців за статтею 204-1 КУпАП); компаративістський (для виявлення значення для кваліфікації діянь військовослужбовців правового режиму воєнного стану на відміну від особливого періоду); моделювання (у формулюванні висновків); логіко-нормативний (для аналізу законодавчих та нормативно-правових актів про особливості настання адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців під час дії режиму воєнного стану); статистичний метод (для здійснення аналізу даних про кількість правопорушень щодо спроби чи незаконного перетинання державного кордону військовослужбовцями).

Виклад основного матеріалу. Вивчення особливостей притягнення до відповідальності військовослужбовців завжди залишається актуальною темою. Певною мірою це пов'язано із правовим статусом військовослужбовців у зв'язку з проходженням ними особливого виду державної служби — військової служби. Виокремлюють підвищений рівень юридичної відповідальності таких суб'єктів права. Це стосується кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової, матеріальної видів відповідальності. Однак, слід зазначити про деякі невідповідності у правовому регулюванні притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності.

Історія радянського періоду щодо притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності була пов'язана із ідеологічними підвалинами розуміння місця військовослужбовця у суспільстві. З точки зору держави, він залишався частиною механізму щодо забезпечення її обороноздатності та безпеки, а відтак ніс військові обов'язки без врахування його зобов'язань

приватно-правового характеру. Військовослужбовці підпорядковувалися дії норм дисциплінарних статутів, а тому вважалося достатнім забезпечити настання дисциплінарної відповідальності за проступки, що вчинялися військовослужбовцями, за виключенням певних видів правопорушень, перелік яких визначено у адміністративному законодавстві.

Початок збройної агресії російської федерації в Україну у 2014 році обумовив реформування адміністративного законодавства щодо відповідальності військовослужбовців. Вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту адміністративної відповідальності військовослужбовців було зосереджено на виокремлені таких правопорушень, які за ступенем суспільної небезпеки не є злочинами, проте потребують державного реагування за допомогою судової влади. Тому у КУпАП з'явилася глава 13-Б Військові адміністративні правопорушення, у якій було передбачено одинадцять складів правопорушень дуже схожих за певними аспектами із кримінальними військовими правопорушеннями [9].

У 2017 році Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини 1 статті 15 КУпАП, частини 2 статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (*далі — ДС ЗСУ*) [24]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини вказував, що законодавець у наведених нормах визначив певні групи осіб за професійною ознакою та встановив, що особи, які належать до цих груп, не несуть відповідальності за вчинення правопорушень, передбачених Кодексом. У такий спосіб створено окремі привілейовані групи осіб, які не несуть відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень на рівних засадах з іншими особами. Підставою для відмови у відкритті конституційного провадження була відсутність обґрунтованих тверджень щодо невідповідності вищевказаних норм Конституції України, а перелічення положень українського та міжнародного законодавства чи рішень Європейського суду з прав людини не є обґрунтуванням неконституційності оспорюваних положень КУпАП. Це свідчить про необхідність подальшого аналізу та дослідження положень статті 15 КУпАП.

За загальним правилом військовослужбовці за вчинені ними правопорушення несуть дисциплінарну відповідальність. КУпАП чітко визначає перелік правопорушень, за які військовослужбовець має бути притягнутий до адміністративної, а не дисциплінарної відповідальності, зокрема це склади правопорушень, визначені у частині 1 статті 15 КУпАП та у статтях 172-10-172-20 КУпАП.

Крім того, законодавством визначено і особливості притягнення військовослужбовців до відповідальності. Так, до них не можуть бути застосовані адміністративні стягнення у вигляді громадських робіт, виправних робіт і адміністративного арешту, оскільки ці заходи не сумісні з проходженням військової служби чи іншого особливого виду державної служби [9, с. 78]. Як покарання за вчинення військових адміністративних правопорушень передбачено також арешт з утриманням на гауптвахті (крім жінок-військовослужбовців (стаття 32-1 КУпАП) та поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України). Також діє заборона накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу на військовослужбовців строкової служби.

Також діє заборона накладення штрафу на військовослужбовців строкової служби. Варто зазначити, що у процесуальному аспекті доволі складно притягнути до адміністративної відповідальності військовослужбовців строкової служби, особливо щодо відбування ним покарання через накладення стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті. Адже процедура доволі складна, займає велику кількість попередніх адміністративних процедур. Окрім того, військовослужбовець, який відбуває покарання у вигляді перебування на гауптвахті, у тривалих часових межах не виконує свої безпосередні службові обов'язки, що становить суттєве навантаження на інших представників військового колективу (цілодобові наряди, виконання бойових завдань тощо). Така відсутність на службі строковика обумовлює негативні настрої серед представників військового колективу, адже де-факто покарання накладається не на строковика-правопорушника, а на тих колег, які замість нього виконують обов'язки військової служби. Тобто, в умовах кадрового дефіциту військових наповненість особового складу є важливим чинником виконання завдань щодо оборони та захисту, тому командири військових частин прагнуть кваліфікувати діяння строковиків як дисциплінарний проступок та накладати дисциплінарне стягнення, що має обґрунтовану ефективність.

Отже, обмежена адміністративна деліктоздатність військовослужбовця пояснюється винятками з загального порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності та накладення адміністративних стягнень.

Стаття 15 КУпАП встановлює особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців, у тому числі і за статтею 204-1 КУпАП. У радянський та пострадянський період за незаконне перетинання державного кордону було передбачено кримінальну відповідальність. Так історично склалося, що із внесенням змін до кримінального законодавства та декриміналізацією дій за незаконне перетинання

державного кордону, не було внесено змін до статті 15 КУпАП, нічого не було вказано про настання адміністративної відповідальності військовослужбовців. Тому зараз відсутній детальний механізм дій уповноважених органів та осіб щодо провадження у справі про адміністративне правопорушення, а також перевірки особливого статусу правопорушника.

Механізм зміни адміністративної відповідальності на дисциплінарну чітко не передбачений ані в КУпАП, ані у ДС ЗСУ [9, с. 80–81]. У частині 4 статті 15 КУпАП тільки вказано, що у випадках, зазначених у цій статті, органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про правопорушення відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності [9]. У ДС ЗСУ не визначено порядку накладення стягнень за вчинення адміністративного правопорушення, а лише є загальне згадування, що військові несуть дисциплінарну відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень (частина 2 статті 45 ДС ЗСУ [19]). Порушення справи про адміністративне правопорушення, що вчинив військовослужбовець, надає цьому військовослужбовцю особливий процесуальний статус особи, щодо якої триває провадження.

Варто зазначити, що матеріальні підстави притягнення до адміністративної та дисциплінарної відповідальності однакові, проте процесуальні підстави мають відмінності. У разі виявлення вчиненого військовослужбовцем адміністративного правопорушення, порушується справа про адміністративне правопорушення, тобто розпочинається перша стадія провадження — адміністративне розслідування. Однак, провадження у справі про адміністративне правопорушення припиняється, справа надсилається у військову частину, де проходить військову службу військовослужбовець, далі начальником (командиром) військової частини призначається службове розслідування за фактом вчинення адміністративного проступку військовослужбовцем для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Доцільно зазначити, що відсутній механізм обов'язкового та беззаперечного застосування положень частини 1 статті 15 КУпАП. Фактично застосування вказаної норми залежить від волевиявлення правопорушника та надання або ненадання ним про себе достовірних персональних даних щодо місця роботи (тобто наявності у нього статусу військовослужбовця). Але навіть при зазначенні місця несення військової служби виникають питання достовірності вказаних даних. Особа може вказати невірні дані про себе чи надати неповну інформацію, а подальше редагування чи внесення змін до протоколу вже буде неможливим.

Водночас варто зазначити, що посадова особа, яка складає протокол, не уповноважена встановлювати ці факти (оскільки вони не відносяться до обставин правопорушення) чи вимагати надання довідок або документів щодо підтвердження статусу військовослужбовця на момент складення протоколу. Тому так складно виокремити спеціального суб'єкта адміністративного правопорушення, з метою застосування до нього положень частини 1 статті 15 КУпАП.

Ще однією проблемою процесуального механізму притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, є те, що більшість протоколів не можуть бути розглянуті взагалі. У зв'язку з тим, що у більшості випадків такі військовослужбовці самовільно залишили свої військові частини, військові начальники (командири) не можуть розглянути справу по суті, адже відповідно до частини 2 статті 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військова служба призупиняється для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували із Збройних Сил України та інших військових формувань або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством.

Початком призупинення військової служби є день внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань повідомлення командира (начальника) військової частини про вчинене кримінальне правопорушення [16]. Військовослужбовці, військову службу яким призупинено, не входять до чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань. Аналогічні норми закріплені і в пунктах 144-1-144-7 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [13], пунктах 48-1-48-7 Положення про проходження громадянами України військової служби в ДПСУ [14]. Тобто з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей за фактом самовільного залишення частини військовослужбовцем (або дезертирства) та до його закінчення командир частини не має повноважень проводити відповідне службове розслідування по такому військовослужбовцю [20].

Положення частини 2 статті 87 ДС ЗСУ передбачає загальне правило, що дисциплінарне стягнення не може бути накладено після шести місяців з дня виявлення правопорушення. Проте абзац 2 цієї статті вказує, що до зазначеного строку не зараховується час проведення службового розслідування, перебування військовослужбовця на лікуванні, у відпустці, під вартою, а також час відсутності на службі без поважних причин.

Тобто особу можна притягнути до відповідальності лише після закінчення кримінального розслідування у разі, якщо військовослужбовця буде виправдано (закрито кримінальне провадження за відсутності складу злочину чи події). При цьому

варто наголосити, що у випадку визнання військовослужбовця винним, він підлягає звільненню, що призводить до неможливості закінчення дисциплінарного провадження та притягнення його до відповідальності за правопорушення, передбачене статтею 204-1 КУпАП.

За самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцями до 10 діб, а військовослужбовцем строкової служби — до 3 діб настає адміністративна відповідальність (стаття 172-11 КУпАП), тобто відсутній склад кримінального правопорушення. У разі перевищення вищевказаного терміну — відкривається кримінальне провадження за частиною 5 статті 407 Кримінального кодексу України (далі — ККУ) або ж за частиною 4 статті 408 ККУ (з врахуванням, що обов'язковою ознакою дезертирства є мета та мотив — ухилитися від військової служби не тимчасово, а назавжди).

Однак відповідно до частини 5 статті 407 ККУ «дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану» військовослужбовцем — уже кваліфікуються як кримінальне правопорушення, у той час як у КУпАП період, що перевищує більше, ніж 3 доби (до 10 діб) передбачає вчинення адміністративного проступку (частина 3 статті 172-11). Така правова невизначеність утворилась внаслідок набрання чинності 11 серпня 2023 року Законом України [18], який посилив відповідальність військовослужбовців. Погоджуємося із висловленим баченням проблеми прийняття змін про відповідальність військовослужбовців Центру оборонних стратегій, що «ситуативні зміни законів, що регулюють адміністративну та кримінальну відповідальність за військові правопорушення, тим більше зроблені у форматі ad hoc, не досягають поставленої мети» [23, с. 7]. З обґрунтованою критикою законодавчих нововведень виступив і видатний український науковець Хавронюк М.І. [25].

В умовах дії правового режиму воєнного стану особи чоловічої статі віком від 18 до 60 років, у тому числі військовослужбовці, що незаконно перетинають державний кордон, намагаються одразу після перетинання державного кордону виявити волевиявлення про отримання тимчасового захисту на території держави-члена Європейського Союзу (далі — ЄС). На них поширюються норми міжнародного права щодо надання притулку. Не зважаючи на наявність у них правового статусу комбатанта, держави-члени ЄС дотримуються норм міграційного права [5] і не забезпечують їх повернення в Україну.

Військовослужбовці, які отримали тимчасовий захист в державах-членах ЄС, можуть підлягати процедурі екстрадиції як особи, що підозрюються або обвинувачуються в скоєнні злочину. Однак екстрадиції можуть завадити такі факти як надання особі статусу біженця (політичного притулку), а також перебування особи в громадянстві (підданстві) запитуваної сторони. Варто підкреслити, що окремі військовослужбовці, в супереч вимогам національного законодавства, можуть мати подвійне громадянство, відтак питання їхньої видачі з держави їх громадянської належності в Україну є доволі проблемним.

Окрім викладеного, слід зазначити про проект Закону № 7268 від 08.04.2022 [21], яким пропонується доповнити ККУ новою статтею 332-3 «Незаконне перетинання державного кордону України під час дії воєнного стану», одним із суб'єктів визнати військовослужбовців. Однак такі зміни щодо криміналізації діянь щодо виїзду з України військовослужбовців під час дії воєнного стану вбачаються нам кардинальними та повинні бути обґрунтовано вивченими.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, необхідно напрацювати такі адміністративно-правові норми, що усунуть пробіли у праві. Недоцільно військовослужбовців, які вчинили спробу чи незаконне перетинання державного кордону, притягувати до дисциплінарної відповідальності. У зв'язку з чим варто виключити поширення положень статті 15 КУпАП про обмежену відповідальність військовослужбовців за статтею 204-1 КУпАП як неефективну.

Виходячи із особливого статусу військовослужбовців є правильним встановлення особливого порядку їх відповідальності з врахуванням видів адміністративних стягнень, які можуть застосовуватись до визначених в частини 1 статті 15 КУпАП осіб.

Вважаємо, що є несправедливим вибірково застосовувати частину 1 статті 15 КУпАП щодо окремих військовослужбовців-правопорушників, які повідомляють про місце роботи (служби), для визначення їх особливого правового статусу військовослужбовця, оскільки порушуються базові принцип рівності громадян перед законом (судом) та принцип невідворотності справедливого покарання за скоєння правопорушень, пов'язаних з спробою або незаконним перетинанням державного кордону військовослужбовцями.

Вважаємо за необхідне внести зміни до законодавства та доповнити статтю 15 КУпАП положенням про те, що за порушення правил незаконного перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення з питань адміністративної відповідальності військовослужбовців»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Кодекс України про адміністративні правопорушення	
Стаття 15. Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт. У разі притягнення таких осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах.	**Стаття 15.** Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, **незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України,** порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт. У разі притягнення таких осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах.

Джерело: розроблено авторами

В контексті змін до законодавства з питань військового обліку і мобілізаційної підготовки щодо формування та підготовки мобілізаційного резерву (у тому числі відмови від строкової військової служби) вважаємо, що у подальших наукових дослідженнях варто зосередити увагу на порядку актуалізації притягнення до адміністративної відповідальності осіб, що проходять базову військову підготовку, а також розробці відповідної методики кваліфікації діянь. Це надасть змогу покращити методику кваліфікації діянь таких суб'єктів адміністративного правопорушення.

Література

1. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців Державної прикордонної служби України : монографія за заг. ред. О. П. Снігерьова. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2013. 190 с. URL: https://lib.nadpsu.edu.ua/webdocs/admin_pravov_status.pdf (дата звернення: 13.05.2024).

2. Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2023 рік. Департамент організації роботи, планування та контролю. Київ, 2024. 48 с. Окреме видання.

3. Вернигора В. В. Адміністративна відповідальність військовослужбовців в особливий період: сутність, ознаки і принципи. *Матеріали VII-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В.В. Копєйчикова* / Редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. К.: НАВС, 2017. С. 13–14.

4. Гембар А. О., Краковська А. Є. Особливості розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса.* Том 1 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 10–14. URL: https://1ll.ink/U44iD (дата звернення: 13.05.2024).

5. Женевська Конвенція про статус біженців (ухвалена 28.07.1951 відповідно до резолюції 429 (V) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

6. Залужний В. Ф. Сучасний стан дослідження дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних сил України. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень:* у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 11–14. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69c5bf30-74f9-40a3-9f1a-4226bdddfb9f/content (дата звернення: 13.05.2024).

7. Іщенко С. О. Поняття та ознаки адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2019 № 37. С. 73–76.

8. Коваль В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 11. С. 92–95.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 13.05.2024).

10. Кравчук М. В. Роль суду у справах про притягнення до субститутної відповідальності військовослужбовців Збройних сил України. *Теорія і практика правознавства.* 2021. № 19. С. 1–14. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=961206 (дата звернення: 13.05.2024).

11. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України. Монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2006. 184 с. URL: https://lib.nadpsu.edu.ua/webdocs/admin_vidpovid.pdf (дата звернення: 13.05.2024).

12. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2007. 20 с.

13. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#top (дата звернення: 17.05.2024).

14. Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : Указ Президента України від 29 грудня 2009 року № 1115/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text (дата звернення: 17.05.2024).

15. Посилення відповідальності для військових: необхідна міра чи поле для зловживань? *«Правозахисна Група «СІЧ»*. 29.12.2022. URL: https://1ll.ink/IfPSi (дата звернення: 13.05.2024).

16. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 17.05.2024).

17. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text (дата звернення: 13.05.2024).

18. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 № 3233-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text (дата звернення: 13.05.2024).

19. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text (дата звернення: 13.05.2024).

20. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування в Державній прикордонній службі України : Наказ МВС України від 08.11.2021 № 815. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0039-22#Text (дата звернення: 13.05.2024).

21. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України під час дії воєнного стану від 08.04.2022. № 7268. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39394 (дата звернення: 13.05.2024).

22. Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби. *Державна прикордонна служби України: офіційний вебсайт.* URL: https://dpsu.gov.ua/ua/potochniy-rik/6 (дата звернення: 20.05.2024).

23. Результативність застосування законодавчих змін щодо посилення відповідальності військовослужбовців. Аналітична довідка. Центр оборонних стратегій. Жовтень 2023. 8 с. URL: https://1ll.ink/wTCGs (дата звернення: 13.05.2024).

24. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, частини другої статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 21.12.2017. № 13-у/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013u710-17#Text (дата звернення: 13.05.2024).

25. Хавронюк М. Посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців. Про суперечності нового закону. *Центр політико-правових реформ.* 01.02.2023. URL: https://1ll.ink/WGaiC (дата звернення: 13.05.2024).

References

1. Administratyvno-pravovyi status viiskovosluzhbovtsiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal status of servicemen of the State Border Service of Ukraine]. Monohrafiia za zah. red. O. P. Sniherova. Khmelnytskyi. *Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B.Khmelnytskoho,* 2013. 190 s. [in Ukrainian].

2. Analitychne zvedennia pro obstanovku na derzhavnomu kordoni ta rezultaty operatyvno-sluzhbovoi diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy za 2023 rik [Analytical summary of the situation at the state border and the results of operational and service activities of the State Border Service of Ukraine for 2023]. *Departament orhanizatsii roboty, planuvannia ta kontroliu.* Kyiv, 2024. 48 s. Okreme vydannia [in Ukrainian].

3. Vernyhora V. V. Administratyvna vidpovidalnist viiskovosluzhbovtsiv v osoblyvyi period: sutnist, oznaky i pryntsypy [Administrative responsibility of military personnel in a special period: essence, signs and principles.]. *Materialy VII-ykh naukovykh chytann, prysviachenykh pamiati akademika V.V. Kopieichykova.* Redkol.: A. M. Zavalnyi, N. V. Lazniuk, D. O. Tykhomyrov. K.: NAVS, 2017. S. 13–14 [in Ukrainian].

4. Hembar A. O., Krakovska A. Ye. Osoblyvosti rozmezhuvannia administratyvnoi ta dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv [Peculiarities of distinguishing administrative and disciplinary responsibility of military personnel]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa.* Tom 1. Red. kol. Khadzhynov I. V. (holova) ta in. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, 2019. Vyp. 11. T. 1. P. 10–14. URL: https://1ll.ink/U44iD [in Ukrainian].

5. Zhenevska Konventsiia pro status bizhentsiv [Geneva Convention on the Status of Refugees] (ukhvalena 28.07.1951 vidpovidno do rezoliutsii 429 (V) Heneralnoi Asamblei OON vid 14.12.1950 [in Ukrainian].

6. Zaluzhnyi V. F. Cuchasnyi stan doslidzhennia dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy [The current state of research on disciplinary responsibility of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitnikh ta tekhnolohichnykh rishen: u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.).* Za zahalnoiu redaktsiieiu S. V. Kivalova. Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023. T. 2. S. 11–14. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69c5bf30-74f9-40a3-9f1a-4226bdddfb9f/content [in Ukrainian].

7. Ishchenko S. O. Poniattia ta oznaky administratyvno-pravovoho statusu viiskovosluzhbovtsia Zbroinykh Syl Ukrainy [Concepts and signs of the administrative and legal status of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia.* 2019. № 37. S. 73–76 [in Ukrainian].

8. Koval V. Elementy administratyvno-pravovoho statusu viiskovosluzhbovtsiv [Elements of the administrative and legal status of military personnel]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2018. № 11. P. 92–95 [in Ukrainian].

9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. № 8073-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 18.12.1984. 1984. № 51. [in Ukrainian].

10. Kravchuk M. V. Rol sudu u spravakh pro prytiahnennia do substytutnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy [oThe role of the court in cases of vicarious liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva.* 2021. № 19. P. 1–14. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=961206 [in Ukrainian].

11. Mota A. F. Administratyvna vidpovidalnist viiskovosluzhbovtsiv za zakonodavstvom Ukrainy [Administrative responsibility of military personnel under the legislation of Ukraine]. Monohrafiia. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU, 2006. 184 s. URL: https://lib.nadpsu.edu.ua/webdocs/admin_vidpovid.pdf [in Ukrainian].

12. Pashynskyi V. Y. Konstytutsiino-pravovyi status viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini [Constitutional and legal status of military personnel in Ukraine]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. K., 2007. 20 p. [in Ukrainian].

13. Polozhennia pro prokhodzhennia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Regulations on military service in the Armed Forces of Ukraine by citizens of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy 10 hrudnia 2008 roku № 1153/2008 [in Ukrainian].

14. Polozhennia prokhodzhennia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [Provisions for citizens of Ukraine to undergo military service in the State Border Guard Service of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29 hrudnia 2009 roku № 1115/2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text [in Ukrainian].

15. Posylennia vidpovidalnosti dlia viiskovykh: neobkhidna mira chy pole dlia zlovzhyvan? [Strengthening Accountability for the Military: Necessary Measure or Room for Abuse]. "Pravozakhysna Hrupa "SICh". 29.12.2022. URL: https://1ll.ink/IfPSi [in Ukrainian].

16. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [About military duty and military service]. Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei nesennia viiskovoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu chy v boiovii obstanovtsi [On making changes to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the specifics of military service under martial law or combat conditions]. Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2839-IX [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo usunennia superechnostei u karanosti kryminalnykh pravoporushen [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the elimination of inconsistencies in the punishment of criminal offenses]. Zakon Ukrainy vid 13.07.2023 № 3233-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text [in Ukrainian].

19. Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy [About the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1999 r. № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sluzhbovoho rozsliduvannia v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [On the approval of the Procedure for conducting an official investigation in the State Border Service of Ukraine]. Nakaz MVS Ukrainy vid 08.11.2021 № 815. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0039-22#Text [in Ukrainian].

21. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne peretynannia derzhanoho kordonu Ukrainy pid chas dii voiennoho stanu [Draft Law on Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Liability for Illegal Crossing of the State Border of Ukraine during Martial Law] vid 08.04.2022. № 7268 [in Ukrainian].

22. Sniherov O. P. Administratyvno-pravove zabezpechennia dystsyplinarnoi vidpovidalnosti pratsivnykiv ta viiskovosluzhbovtsiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal provision of disciplinary responsibility of employees and military personnel of the State Border Service of Ukraine]. *Pravo.ua.* 2017. № 2. S. 26–30. *URL:* http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2017_2_6 [in Ukrainian].

23. Rezultatyvnist zastosuvannia zakonodavchykh zmin shchodo posylennia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv [The effectiveness of the application of legislative changes to strengthen the responsibility of military personnel]. Analitychna dovidka. *Tsentr oboronnykh stratehii.* Zhovten 2023. 8 p. URL: https://1ll.ink/wTCGs [in Ukrainian].

24. Ukhvala Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny pershoi statti 15 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, chastyny druhoi statti 45 Dystsyplinarnoho statutu Zbroinykh Syl Ukrainy, zatverdzhenoho Zakonom Ukrainy «Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy» [Resolution of the Constitutional Court of Ukraine on the refusal to open constitutional proceedings in the case based on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the first part of Article 15 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the second part of Article 45 of the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, approved by the Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine"] vid 21.12.2017. № 13-u/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013u710-17#Text [in Ukrainian].

25. Khavroniuk M. Posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv. Pro superechnosti novoho zakonu [Posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv. Pro superechnosti novoho zakonu.]. *Tsentr polityko-pravovykh reform.* 01.02.2023. URL: https://1ll.ink/WGaiC [in Ukrainian].

УДК 342.9

Царук Андрій В'ячеславович
доктор філософії у галузі права,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Tsaruk Andrii
PhD in Law, Lecturer of the Department of Administrative Activity
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0002-7871-0323

Адамчук Сергій Валерійович
кандидат наук з державного управління,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Adamchuk Serhii
Candidate of Sciences in Public Administration,
Lecturer of the department of administrative activity
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0003-4216-7397

Байдич Роман Олексійович
начальник відділу адміністративно-юрисдикційної діяльності штабу
2 прикордонного загону
Baidych Roman
Head of the Department
Administrative and Jurisdictional Activities of the Headquarters
Second Border Detachment

Вибодовський Андрій Іванович
начальник прикордонного оперативно-розшукового відділу
(з місцем дислокації н.п. Сокиряни)
головного оперативно-розшукового відділу 31 прикордонного загону
Vybodovskyi Andrii
Head of the Border Operational and Search Department
(located in the Village of Sokyryana) of the
Main Operational and Search Department of the 31st Border Detachment

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9867

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ІНІЦІЙОВАНИХ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS DURING ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES INITIATED BY THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Анотація. *Вступ. Сучасна парадигма свідчить про те, що нелегальні мігранти, якими є іноземці та особи без громадянства використовують Україну як країну транзиту для переміщення до країн Євросоюзу та з цією метою приховують достовірні дані стосовно себе у випадку їхнього затримання представниками Держприкордонслужби України.*

У статті на основі дослідження законодавства України проаналізовано загальні підходи щодо дій посадових осіб Державної прикордонної служби України під час здійснення адміністративного провадження стосовно адміністративного правопорушення, починаючи з моменту виявлення ознак такого адміністративного правопорушення та вчинення необхідних дій для складання протоколу про адміністративне правопорушення стосовно іноземців та осіб без громадянства, що порушують вимоги законодавства України в прикордонній сфері. Розглянуто зміни, які відбулись в законодавстві, норми діючого законодавства, що регламентують питання співвідношення строку адміністративного затримання і строку складення протоколу про адміністративне правопорушення, проблеми ідентифікації правопорушника-іноземця (особи без громадянства) та процесу їхньої ідентифікації, а також подальші дії посадових осіб Державної прикордонної служби України у випадку неможливості проведення ідентифікації правопорушника-іноземця (особи без громадянства).

Розглянуто компетенцію органів охорони державного кордону стосовно наділення їх правом прийняття рішення про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за межі території України, яке до цього приймалося судом за адміністративним позовом таких органів охорони державного кордону.

Мета. Метою статті є виявлення наявної проблематики адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення в процесі ідентифікації особи, що вчинила адміністративне правопорушення, а також надання пропозицій з усунення наявних розбіжностей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо іноземців та осіб без громадянства; 2) роботи вітчизняних авторів, стосовно ідентифікації фізичних осіб.

В процесі проведення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (з метою характеристики процесу встановлення іноземців та осіб без громадянства); аналізу та синтезу (з метою побудови відображення процесу встановлення особи); логічного узагальнення результатів (з метою формулювання висновків).

Результати. Висвітлено колізію норм чинного законодавства щодо встановлених строків адміністративного затримання (до трьох діб з метою встановлення особи) та строку, протягом якого повинен бути складений протокол про адміністративне правопорушення (протокол має бути складений протягом двадцяти чотирьох годин з моменту з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення), запропоновано шляхи вирішення зазначеної проблематики.

Перспективи. Перспективами подальших розвідок із зазначеної проблематики є розробка механізмів спрощення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ініційованих Державною прикордонною службою України в частині ідентифікації іноземців та осіб без громадянства.

Ключові слова: *протокол про адміністративне правопорушення, адміністративне затримання, ідентифікація, неідентифіковані особи, проблематика ідентифікації, іноземці, особи без громадянства.*

Summary. *Introduction. The modern paradigm shows that illegal migrants, which are foreigners and stateless persons, use Ukraine as a transit country to move to the countries of the European Union and for this purpose hide reliable data about themselves in case of their detention by representatives of the State Border Service of Ukraine.Keywords: administrative offense protocol, administrative detention, identification, unidentified persons, identification issues, foreigners, stateless persons.*

The article, based on the study of the legislation of Ukraine, analyzes the general approaches to the actions of officials of the State Border Guard Service of Ukraine during the implementation of administrative proceedings regarding an administrative offense, starting from the moment of identifying the signs of such an administrative offense and taking the necessary actions to draw up a protocol on an administrative offense against foreigners and persons without citizenships that violate the requirements of Ukrainian legislation in the border area. The changes that have taken place in the legislation, the norms of the current legislation, which regulate the issue of the ratio of the period of administrative detention and the period of drawing up a protocol on an administrative offense, the problem of identification of a foreign offender (stateless person) and the process of their identification, improvement of the content filling of the current forms of protocols on administrative offenses have been considered. offenses, as well as further actions of officials of the State Border Service of Ukraine in case of impossibility of identification of a foreign offender (stateless person).

Considered the competence of the state border protection bodies in relation to granting them the right to make a decision on the forced deportation of foreigners and stateless persons outside the territory of Ukraine, which was previously accepted by the court on the administrative claim of such state border protection bodies.

Purpose. The purpose of the article is to identify the existing problems of the administrative and jurisdictional activity of the State Border Service of Ukraine during the implementation of proceedings in cases of administrative offenses in the process of identifying the person who committed the administrative offense, as well as to provide proposals for eliminating existing discrepancies.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for foreigners and stateless persons; 2) works of domestic authors, regarding the identification of natural persons.

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (in order to characterize the process of establishing foreigners and stateless persons); analysis and synthesis (in order to build a reflection of the identity process); logical generalization of the results (for the purpose of formulating conclusions).

Results. The collision of the norms of the current legislation regarding the established periods of administrative detention (up to three days for the purpose of identifying the person) and the period during which a protocol on an administrative offense must be drawn up (the protocol must be drawn up within twenty-four hours from the moment of detection of the person who committed the offense) is highlighted), ways of solving the mentioned problems are proposed.

Discussion. Prospects for further research on the above-mentioned issues are the development of mechanisms to simplify proceedings in cases of administrative offenses initiated by the State Border Service of Ukraine in the area of identification of foreigners and stateless persons.

Key words: *administrative offense protocol, administrative detention, identification, unidentified persons, identification issues, foreigners, stateless persons.*

Постановка проблеми. У зв'язку з актом відкритої військової агресії російської федерації проти України та запровадженням воєнного стану було посилено заходи щодо охорони державного кордону України, а також змінено порядок перетину державного кордону України іноземцями, особами без громадянства та громадянами України призовного віку (від 18 до 60 років), що посилило суспільний інтерес до діяльності посадових осіб органів Державної прикордонної служби України (далі — ДПСУ) та виконання ними завдань із забезпечення недоторканості державного кордону України.

Неухильне дотримання принципів законності, поваги до прав та свобод людини та громадянина є основоположними принципами діяльності Державної прикордонної служби України, а адміністративно-юрисдикційна діяльність — одним із ключових напрямків забезпечення неухильного дотримання цих принципів, зокрема і у сфері протидії адміністративним правопорушенням, а також при їх виявленні, фіксації та розгляді. Автори статті вважають, що законодавство України потребує додаткових змін з метою забезпечення балансу між захистом публічних інтересів держави Україна, дотриманням вищевказаних прав людини і громадянина та недопущення ухилення від відповідальності за вчинені правопорушення.

Також вважаємо, що у зв'язку із внесенням змін до Закону України «Про державний кордон України» та Постанову Кабінету Міністрів України № 1147 від 27 липня 1998 року «Про прикордонний режим» щодо запровадження порядку в'їзду, перебування, проживання, провадження робіт і пропуск у прикордонну смугу на підставі дозволу, наданого відповідним органом Державної прикордонної служби України, збільшиться кількість адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 202 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) [5], а тому необхідно приділити увагу наявним проблемним питанням в процесі виявлення та фіксації адміністративних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у питання ідентифікації осіб в юридичній площині зробили вітчизняні науковці. А.Ф. Мота [11] запропонував методологічні підходи та засоби здійснення ідентифікації нелегальних мігрантів, що виявляються органами Держприкордонслужби України шляхом використання адміністративно-правового механізму із специфічним нормативно-правовим регулюванням. І.П. Кушнір [9] досліджувала проблематику, що пов'язана з електронною ідентифікацією особи, яка подає звернення, що обумовлює необхідність нормативного закріплення механізмів і чітких алгоритмів дій для органів влади, у тому числі для Держприкордонслужби України. Ю.Б. Курилюк [8] в своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що важливим фактором впливу на злочинність мігрантів є відсутність в Україні чіткої системи їх обліку та реєстрації (у тому числі біометричної верифікації та ідентифікації) з моменту перетинання ними державного чи адміністративного кордонів, а також контролю за їх подальшим пересуванням в межах країни. Н.П. Демчик [3] наголошує на специфічності адміністративно-правового механізму видворення органами охорони державного кордону нелегальних мігрантів, а саме, в тому аспекті, що ця специфічність полягає у ідентифікації та документуванні нелегальних мігрантів. Наголошує на важливості встановлення та документального підтвердження особи. В.В. Білоусом [1] запропоновано комплексне концептуальне рішення проблеми ідентифікації особи в сучасних умовах шляхом розбудови високотехнологічної національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також використанні її потужностей у рамках міжнародної співпраці з протидії міжнародному тероризму шляхом невідкладного визначення повного переліку біометричних даних (параметрів) особи, придатних для автоматизованого опрацювання за допомогою новітньої комп'ютерної техніки та інформаційних технологій. М.М. Стефанчук [17] у своїй роботі розглянув особливості ідентифікації осіб, визначив зміст поняття «індивідуалізація», здійснив аналіз основних норм законодавства Європейського Союзу у цій сфері та їх співвідношення з Концепцією створення національної системи ідентифікації

осіб в Україні. А.В. Максименко та К.М. Рудой [10] стверджують, що розвиток заходів ідентифікації та обліку нелегальних мігрантів в Україні повинен йти за принципом амністування, без проведення такого заходу, але шляхом оформлення спеціальних документів, що дозволять знайти компроміс між виявленням нелегалів та їх тимчасовим перебуванням, що дасть перевагу для збору інформації та подальшого проведення ідентифікації для направлення осіб до пунктів тимчасового перебування іноземців. О.В. Нечипоренко та Я.В. Корпань [12] у своїй роботі роблять висновок, що серед біометричних методів, які стали вже традиційними, найбільш перспективним є розпізнавання людини по обличчю.

Оцінюючи внесок зазначених науковців у вирішенні проблем адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ, варто визнати, що реалії сьогодення диктують нові вимоги щодо вирішення питань у зазначеній сфері, зокрема, потребують проведення додаткових ґрунтовних досліджень.

Метою статті є теоретичне осмислення наявної проблематики адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України при здійснені провадження у справах про адміністративні правопорушення в процесі ідентифікації особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також надання пропозицій з усунення наявних розбіжностей на неточностей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо іноземців та осіб без громадянства; 2) роботи вітчизняних авторів, стосовно ідентифікації фізичних осіб.

В процесі проведення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (з метою характеристики процесу встановлення іноземців та осіб без громадянства); аналізу та синтезу (з метою побудови відображення процесу встановлення особи); логічного узагальнення результатів (з метою формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалося через призму розгляду дій посадових осіб Державної прикордонної служби України з моменту виявлення ознак адміністративного правопорушення та вчинення необхідних дій для складання протоколу про адміністративне правопорушення. Розглянуто співвідношення строку адміністративного затримання і строку складення протоколу, проблеми ідентифікації правопорушника (у тому числі особливості роботи з іноземцями, особами без громадянства та процесу їх ідентифікації), удосконалення змістовного наповнення діючих бланків протоколів, а також подальші дії у випадку не проведення ідентифікації іноземця (особи без громадянства).

Здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності та провадження у справах про адміністративні правопорушення належить до безпосередніх обов'язків Державної прикордонної служби України згідно ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [15].

Відповідно до ч. 1 ст. 19 зазначеного Закону на Державну прикордонну службу України відповідно до визначених законом завдань покладаються, серед іншого, організація запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, їх виявлення та припинення, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами; здійснення розвідувальної, інформаційно-аналітичної, адміністративно-юрисдикційної та оперативно-розшукової діяльності, а також здійснення контррозвідувальних заходів в інтересах забезпечення охорони та захисту державного кордону України [15].

Компетенцію посадових осіб ДПСУ щодо права складення протоколів про адміністративне правопорушення визначає КУпАП.

У ст. 255 КУпАП зазначено, що уповноважені на те посадові особи органів Державної прикордонної служби України мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення за частиною другою, четвертою і п'ятою статті 85, статтею 92, частиною четвертою статті 185-3, 185-10, 191, 204-1, 204-3, 206-1. Також посадові особи органів Державної прикордонної служби України мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, які передбачені частинами першою і третьою статті 85, статтями 121-1, 195, 205 [5].

Оформлення адміністративних правопорушень, протидію яким законодавством України віднесено до компетенції ДПСУ, має унікальні особливості з урахуванням сфери публічних відносин (охорони державного кордону України) та оформлення протоколів про адміністративне правопорушення відносно іноземців та осіб без громадянства, тим паче у випадку відсутності у вказаних осіб документів, які посвідчують їх особу.

В цьому аспекті варто зазначити суттєву роль ідентифікації особи.

У ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» закріплено, що ідентифікація особи — заходи, пов'язані із встановленням органами виконавчої влади особи заявника, який звернувся із заявою про визнання його біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і не має документів, що посвідчують його особу, або такі документи фальшиві [13].

Як зазначає Костенко О.В., ідентифікація — це процедура збору, перевірки та встановлення дійсності атрибутів ідентифікаційних даних конкретного суб'єкта, за результатами якої забезпечується однозначне встановлення суб'єкта [6].

Демчик Н. П. у своєму дослідженні акцентує особливу увагу на тому, що у зв'язку зі специфікою адміністративно-правового механізму видворення органами охорони державного кордону є ідентифікація та документування нелегальних мігрантів. Зважаючи на важливість встановлення та документального підтвердження особи ідентифікаційні повноваження доцільно передбачити в законодавстві, що регламентує діяльність прикордонної служби і правовий статус іноземців [3].

Органу охорони державного кордону необхідно приділяти особливу увагу не лише з'ясуванню обставин правопорушень (особливо при перетині чи спробі незаконного перетину державного кордону), а й ідентифікації іноземців чи осіб без громадянства, адже цей процес може потребувати залучення компетентних органів (посольств, консульств) іноземних держав шляхом направлення відповідних запитів для уточнення інформації про особу правопорушника, отриманої зі слів такої особи. На практиці такі особи часто надають неповну або і завідомо недостовірну інформацію з метою уникнення відповідальності за вчинені правопорушення та/або заходів примусового характеру, які посадові особи ДПСУ мають право застосовувати до таких осіб.

Косяк Н. В. слушно зазначає, що основними проблемами під час встановлення особи іноземців і їхнього документування є: відмова іноземного громадянина розкрити дані про свою особу або іншим чином сприяти процесу документування; відмова іноземного громадянина являтися в консульський відділ для документування; проблеми зі спілкуванням (через реальне або інсценоване незнання мови); недостатній рівень співпраці з боку консульських служб держав походження мігрантів з питань видачі документів, що засвідчують особу; відмова окремих держав видавати документи, що засвідчують особу, за відсутності волевиявлення зацікавленої особи. В переважній більшості ситуацій документи іноземцями не втрачались, а були навмисно приховані або передані співвітчизникам з метою утруднення їхнього повернення до країни походження [7].

Бойко О. П. акцентує увагу на тому, що на даний час існує проблематика встановлення особи підозрюваного (обвинуваченого) стосовно їхнього затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також притягнення до кримінальної відповідальності іноземців та осіб без громадянства які не мають відповідних документів, що посвідчують їхню особу [2].

Розуміючи вказану специфіку законодавець в ч. 2 ст. 263 КУпАП передбачив право затримання до трьох діб з метою ідентифікації особи та/або з'ясування обставин правопорушення визначеного переліку осіб, які вчинили правопорушення з прикордонних питань, зокрема незаконне перетинання державного кордону чи спроба такого. Проте строк складання протоколів про адміністративне правопорушення у цих випадках є загальним та становить двадцять чотири години з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення у відповідності до ч. 2 ст. 254 КУпАП [5].

Ч. 1 ст. 259 КУпАП закріплено, що *з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення* в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, *порушника може бути доставлено* в поліцію, в підрозділ Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, *до органу Державної прикордонної служби України,* штабу громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи громадського пункту з охорони громадського порядку поліцейським, посадовою особою Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, військовослужбовцем чи працівником Державної прикордонної служби України або членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону.

У ст. 262 КУпАП вказано, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, *може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами* України, *а саме: органами прикордонної служби* — у разі незаконного перетинання або спроби незаконного перетинання державного кордону України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду — виїзду, вчинення злісної непокори законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, порушення правил використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду через територію України, невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, порушення порядку в'їзду до району проведення антитерористичної операції або виїзду з нього [5].

Ст. 263 КУпАП передбачає, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, *може тривати не більш як три години*. Осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України або до району

проведення антитерористичної операції чи виїзду з них, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду-виїзду, правила використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або не виконали рішення про заборону в'їзду в Україну, *може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках* ***для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення — до трьох діб*** [5].

Положення вказаних статей КУпАП вступають в суперечність між собою, адже з одного боку закон надає посадовим особам ДПСУ три доби на ідентифікацію особи правопорушника та/або з'ясування обставин правопорушення, а з іншого визначає, що у будь-якому випадку протокол про адміністративне правопорушення має бути складений протягом 24 годин з моменту виявлення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, тобто до закінчення часу, наданого на ідентифікацію та/або з'ясування обставин.

Така ситуація часто зустрічається у практиці підрозділів адміністративно-юрисдикційної діяльності. При виявленні незаконного перетину державного кордону України на вхід в Україну іноземцем, який не має при собі документів, що підтверджують його особу, здійснюється затримання такої особи на строк до трьох діб для її ідентифікації, направляються відповідні запити до компетентних органів іноземних держав. Практично складно отримати відповідь на такий запит протягом двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення правопорушника, а тому, незважаючи на наявність додаткового часу на ідентифікацію особи, протокол про адміністративне правопорушення складається відповідно до наданих іноземцем даних (зі слів), які нічим не підтверджені.

При цьому важливо зазначити, що КУпАП не надає можливості редагувати чи складати новий протокол про адміністративне правопорушення після отримання відповіді з ідентифікаційною інформацією про особу затриманого іноземця-правопорушника з іншими даними, ніж первино повідомлено ним.

Автори вважають за доцільне у вказаних випадках передбачити право складення протоколу про адміністративне правопорушення протягом строку адміністративного затримання іноземця чи особи без громадянства.

Встановлення єдиних строків затримання особи та складення протоколу про адміністративне правопорушення є логічним та забезпечить як захист прав іноземців, так державних інтересів.

Окрім того, варто згадати і про проблему, що виникає в органу охорони державного кордону у випадку неотримання відповіді на запити про ідентифікацію особи іноземця-правопорушника чи відсутності інформації про таку особу (відмова особи від співпраці), тобто тоді, коли по закінченню триденного строку адміністративного затримання відомості про особу правопорушника залишаються непідтвердженими.

Не маючи іншого вибору уповноважені посадові особи Державної прикордонної служби України змушені складати протокол про адміністративне правопорушення лише на підставі даних, отриманих зі слів особи, проте залишається питання доцільності подальшого затримання такої особи з метою недопущення нелегальної міграції в Україні.

Як відомо, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону» від 24 лютого 2023 року № 2952-IX, що набрав законної сили 23 березня 2023 року [14] суттєво змінено порядок та компетенцію органів охорони державного кордону стосовно наділення їх правом прийняття рішення про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за межі території України, яке до цього приймалося судом за адміністративним позовом таких органів охорони державного кордону.

Відповідно до п. 15–2 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [15] на Державну прикордонну службу України відповідно до визначених законом завдань покладаються прийняття та виконання рішень про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, затриманих під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України.

Згідно з ч. 8 ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [16] примусове повернення не застосовується до іноземців та осіб без громадянства, які не досягли 18-річного віку, до іноземців та осіб без громадянства, на яких поширюється дія цього Закону, а так само не може бути застосовано до осіб, які не мають документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України (такі іноземці та особи без громадянства затримуються у встановленому законом порядку з метою ідентифікації, документування та забезпечення передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або примусового видворення відповідно до цього Закону).

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадян-

ства» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальні органи та територіальні підрозділи, органи охорони державного кордону або органи Служби безпеки України можуть приймати рішення про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, якщо такі особи затримані за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України або є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання рішення про примусове повернення, або якщо така особа не виконала у встановлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення, а також інших передбачених законом випадках [16].

Згідно з ч. 1 ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства (далі — КАС України) [4] за наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства, стосовно якого (якої) прийнято рішення про примусове видворення або реадмісію, ухилятиметься від виконання рішення про його (її) примусове видворення, перешкоджатиме проведенню процедури видворення чи реадмісії відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або якщо існує ризик його (її) втечі, а так само у разі відсутності в іноземця або особи без громадянства, стосовно якого (якої) прийнято рішення про примусове видворення, документа, що дає право на виїзд з України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальний орган чи підрозділ, орган охорони державного кордону, орган Служби безпеки України подає до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням зазначених органів (підрозділів) або за місцезнаходженням пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, позовну заяву про застосування судом до іноземця або особи без громадянства одного з таких заходів:

1) затримання з метою ідентифікації та/або забезпечення примусового видворення за межі території України;
2) затримання з метою забезпечення передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;
3) взяття на поруки підприємством, установою чи організацією;
4) зобов'язання внести заставу.

Отже, орган охорони державного кордону під час розгляду справи в суді зобов'язаний довести та підтвердити такі обов'язкові обставини:

1. Іноземець або особа без громадянства затримана за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України.

2. Стосовно іноземця або особи без громадянства прийнято рішення про примусове видворення або реадмісію.

3. Наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання рішення про його (її) примусове видворення чи перешкоджатиме проведенню або відсутність документа, що дає право йому (їй) на виїзд з України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Труднощі в реалізації вказаних вимог виникають у випадку відсутності у іноземця та особи без громадянства будь-яких документів, що посвідчують його особу та не отримання відповідей на запити про його ідентифікацію (чи відсутності органів яким можна вказані запити направити).

Законодавство змушує орган охорони державного кордону виносити рішення про примусове видворення фактично не встановленої (не ідентифікованої) особи, оскільки без відповідного рішення про видворення позовна заява про адміністративне затримання буде розцінена судом як передчасна та у позові буде відмовлено.

Вважаємо, що рішення про видворення не встановленої (не ідентифікованої) особи із сумнівом можна назвати законним та обґрунтованим актом індивідуальної дії, що надалі може бути підставою його скасування у судовому порядку та непомірній втраті престижу органів охорони державного кордону.

При цьому можливі подальші проблеми з реалізацією такого рішення, оскільки може виявитися, що особа надала зі слів невірну та/або неповну інформацію. Вказане рішення необхідно буде доповнювати чи редагувати, а враховуючи, що вказані особи з метою приховування своєї особи можуть надавати дані своїх родичів чи знайомих, є реальна загроза порушення такими рішеннями прав третіх осіб. Також у випадку незаконного перетину іноземцем чи особою без громадянства державного кордону України та прийняття рішення про видворення встановлюється заборона в'їзду в України такими особами строком на п'ять років. Можливе встановлення вказаної заборони третім особам є недопустимим.

Важливо звернути увагу, що інформація про особу, її громадянство та країну походження має важливе значення для розгляду питання щодо можливості прийняття рішення про видворення як такого. Положення ст. 31 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» передбачає випадки, коли іноземець або особа без громадянства не можуть бути примусово

Таблиця 1

Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку затримання неідентифікованих іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство України з прикордонних питань»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Кодекс адміністративного судочинства	
Стаття 289. Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства 2. Заходи, визначені цією статтею, також застосовуються адміністративним судом, визначеним частиною першою цієї статті, за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіального органу чи підрозділу, органу охорони державного кордону, органу Служби безпеки України до іноземців та осіб без громадянства, які до прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, або особою без громадянства вчинили порушення законодавства України про державний кордон або про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, до завершення процедури розгляду такої заяви.	**Стаття 289.** Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства 2. Заходи, визначені цією статтею, також застосовуються адміністративним судом, визначеним частиною першою цієї статті, за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіального органу чи підрозділу, органу охорони державного кордону, органу Служби безпеки України до: 1) іноземців та осіб без громадянства, які до прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, або особою без громадянства вчинили порушення законодавства України про державний кордон або про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, ***до завершення процедури розгляду такої заяви***; 2) ***іноземців та осіб без громадянства, у яких відсутні документи, що посвідчують їх особу, та відносно яких заявлена вимога про їх затримання з метою ідентифікації, без прийняття вказаними органами стосовно такої особи рішення про примусове видворення або реадмісію.*** ...
Кодекс України про адміністративні правопорушення	
Стаття 254. Складення протоколу про адміністративне правопорушення Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. Протокол не складається у випадках, передбачених статтею 258 цього Кодексу.	**Стаття 254. Складення протоколу про адміністративне правопорушення** Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, ***а у випадку адміністративного затримання такої особи згідно ч. 2 ст. 263 цього Кодексу — не пізніше трьох діб з моменту виявлення вказаної особи***, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. Протокол не складається у випадках, передбачених статтею 258 цього Кодексу.

Джерело: розроблено авторами

повернуті чи примусово видворені або видані, чи передані до відповідної країни.

Наразі не внесенні зміни в підзаконні нормативні акти, які передбачають детальний порядок прийняття рішення про видворення. Внесення змін в підзаконні нормативні акти може мінімізувати негативні наслідки (встановлення форми рішення про видворення, закріплення процедури редагування вказаного рішення, його доповнення чи скасування взагалі), але не вирішить загальну проблему прийняття рішення про видворення не ідентифікованої належним чином особи.

Доречно наголосити, що законодавець у ст. 289 КАС України передбачив окремий захід як «затримання з метою ідентифікації», що є логічним заходом для іноземців та осіб без громадянства, проте структури статті унеможливлює його застосування без прийняття рішення про видворення, оскільки передумовою зверненням до суду є саме наявність (прийняття) рішення про видворення.

Вважаємо за необхідне внести зміни до законодавства та доповнити статтю 289 КАС України положенням про можливість затримувати не іден-

тифікованих іноземців та осіб без громадянства без прийняття відповідного рішення про примусове видворення та ст. 254 КУпАП положенням стосовно того, що у випадку адміністративного затримання такої особи згідно ч. 2 ст. 263 цього Кодексу — не пізніше трьох діб з моменту виявлення вказаної особи.

Перспективами подальших розвідок із зазначеної проблематики вважаємо за доцільне визначити такі як розробка механізмів спрощення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ініційованих Державною прикордонною службою України в частині ідентифікації іноземців та осіб без громадянства.

Література

1. Білоус В.В. Актуальні питання розбудови національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства в умовах глобального зростання терористичної загрози. *Право і суспільство.* 2016. Вип. 2. С. 188–195.

2. Бойко О.П. Проблеми встановлення особи під час кримінального провадження. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 1. С. 238–248.

3. Демчик Н.П. Правовий інститут примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України: авторефер. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Хмельницький, 2021. С. 19.

4. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005. № 2747-IV. *Урядовий кур'єр*. 17.08.2005. № 153. С. 153–154.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 18.12.1984. 1984. № 51.

6. Костенко О.В. Управління ідентифікаційними даними (ідентифікація): проблеми понятійно-категоріального апарату. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations: collective monograph.* Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. С. 317–330. URL: http://surl.li/sqdey (дата звернення: 16.04.2024).

7. Косяк Н.В. Проблемні питання щодо встановлення особи та документування іноземного громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 41(2). С. 33–36. URL: http://surl.li/sqdix (дата звернення: 16.04.2024).

8. Курилюк Ю.Б. Злочинність мігрантів в Україні: детермінація та запобігання. *Юридичний бюлетень.* 2018. Вип. 8. С. 317–323. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/48.pdf (дата звернення: 03.05.2024).

9. Кушнір І.П. Проблеми та перспективи розвитку консультаційної роботи контактного центру Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії ДПСУ. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 4. URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/316 (дата звернення: 03.05.2024).

10. Максименко А.В., Рудой К.М. Ідентифікація та облік нелегальних мігрантів в Україні. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матер. міжн. наук.-практ. симпозіуму.* Івано-Франківськ, 2016. С. 84–88. **URL:** https://1ll.ink/5Cs0U (дата звернення: 03.05.2024).

11. Мота А.Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект: авторефер. дис. ... док. юр. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львів. 2019. С. 39.

12. Нечипоренко О.В. та Корпань Я.В. Біометрична ідентифікація і автентифікація особи за геометрією обличчя. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 4. С. 133–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_tekh_2016_4_26 (дата звернення: 03.05.2024).

13. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011. № 3671-VI. *Голос України.* 03.08.2011. № 142.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону : Закон України від 24.02.2023. № 2952-IX. *Голос України.* 22.03.2023. № 58.

15. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003. № 661-IV. *Голос України.* 06.05.2003. № 83.

16. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011. № 3773-VI. *Голос України.* 25.10.2011. № 199.

17. Стефанчук М.М. Перспективи адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері правового регулювання ідентифікації фізичної особи. *Право України*. 2017. Вип. 8. С. 173–181. **URL:** https://1ll.ink/IxM7A (дата звернення: 03.05.2024).

References

1. Bilous, V.V. (2016). Aktualni pytannia rozbudovy natsionalnoi systemy identyfikatsii hromadian Ukrainy, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v umovakh hlobalnoho zrostannia terorystychnoi zahrozy [Current issues of the development of the national system of identification of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons in the conditions of the global growth of the terrorist threat]. *Pravo i suspilstvo, 2,* 188–195 [in Ukrainian].

2. Boiko, O.P. (2023). Problemy vstanovlennia osoby pid chas kryminalnoho provadzhennia [Problems of identification during criminal proceedings]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka, 1,* 238–248 [in Ukrainian].

3. Demchyk, N.P. (2021). Pravovyi instytut prymusovoho povernennia i vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Legal institution of forced return and deportation of foreigners and stateless persons by the bodies of the State Border Service of Ukraine]: avtorefer. dys. ... kand. iur. nauk. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. № 2747-IV. (2005). *Uriadovyi kurier.* [in Ukrainian].

5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. № 8073-X. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR.* [in Ukrainian].

6. Kostenko, O.V. (2021). Upravlinnia identyfikatsiinymy danymy (identyfikatsiia): problemy poniatiino-katehorialnoho aparatu [Management of identification data (identification): problems of the conceptual and categorical apparatus]. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations: collective monograph.* (pp. 317–330). Riga, Latvia: "Baltija Publishing". URL: http://surl.li/sqdey [in Ukrainian].

7. Kosiak, N.V. (2016). Problemni pytannia shchodo vstanovlennia osoby ta dokumentuvannia inozemnoho hromadianyna [Problematic issues regarding identification and documentation of a foreign citizen]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, 41*(2), 33–36. URL: http://surl.li/sqdix [in Ukrainian].

8. Kuryliuk, Yu.B. (2018). Zlochynnist mihrantiv v Ukraini: determinatsiia ta zapobihannia [Criminality of migrants in Ukraine: determination and prevention]. *Yurydychnyi biuleten, 8.* URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/48.pdf [in Ukrainian].

9. Kushnir, I.P. (2019). Problemy ta perspektyvy rozvytku konsultatsiinoi roboty kontaktnoho tsentru Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Problems and prospects of the development of consulting work of the contact center of the State Border Service of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii DPSU. Seriia "Iurydychni nauky", 4.* URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/316 [in Ukrainian].

10. Maksymenko, A.V., & Rudoi, K.M. (2016). Identyfikatsiia ta oblik nelehalnykh mihrantiv v Ukraini [Identification and registration of illegal migrants in Ukraine]. *Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu "Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy".* Ivano-Frankivsk. URL: https://1ll.ink/5Cs0U [in Ukrainian].

11. Mota, A.F. (2019). Teoriia i praktyka protydii nelehalnii mihratsii orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt [Theory and practice of combating illegal migration by the bodies of the State Border Service of Ukraine: administrative and legal aspect]: avtorefer. dys. ... dok. yur. nauk. Lviv [in Ukrainian].

12. Nechyporenko, O.V., & Korpan, Ya.V. (2016). Biometrychna identyfikatsiia i avtentyfikatsiia osoby za heometriieiu oblychchia [Biometric identification and authentication of a person by facial geometry]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Khmelnytskyi. 4,* (239). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_tekh_2016_4_26 [in Ukrainian].

13. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [About refugees and persons in need of additional or temporary protection]: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011. № 3671-VI. (2011). *Holos Ukrainy.* [in Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu derzhavnoho kordonu [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the protection of the state border]: Zakon Ukrainy vid 24.02.2023. № 2952-IX. (2023). *Holos Ukrainy.* [in Ukrainian].

15. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy [About the State Border Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003. № 661-IV. (2003). *Holos Ukrainy.* [in Ukrainian].

16. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [About the legal status of foreigners and stateless persons]: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011. № 3773-VI. (2011). *Holos Ukrainy.* [in Ukrainian].

17. Stefanchuk, M.M. (2017). Perspektyvy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu u sferi pravovoho rehuliuvannia identyfikatsii fizychnoi osoby [Prospects for adaptation of Ukrainian legislation to European Union standards in the field of legal regulation of identification of a natural person]. *Pravo Ukrainy, 8,* 173–181. URL: https://1ll.ink/IxM7A [in Ukrainian].

УДК 342.9

Шило Євгеній Павлович
кандидат юридичних наук, директор
Адвокатське об'єднання «Юридична фірма «Форвард Едвайзерс»
Shylo Yevhenii
PhD, Director
Forward Advisor Law Firm
ORCID: 0000-0002-2778-3602

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9941

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

THE PRINCIPLE OF HUMANISM IN ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

Анотація. *Вступ. Принципи адміністративного права характеризують сутність і зміст галузі права і суспільних відносин, які є предметом її регулювання. Водночас у сучасній науці адміністративного права та державного управління принцип гуманізму комплексно не досліджувався. Українська наука зараз повинна запропонувати суспільству те нове, що стане певною моделлю для її відродження та подальшого цивілізаційного розвитку. Одним з таких напрямків має стати побудова взаємовідносин державних органів, їх посадових осіб та людей на основі принципу гуманізму. Тому постає необхідність проведення дослідження правової природи цього принципу та аспектів його правозастосування.*

Мета. Метою дослідження є визначення поняття і місця принципу гуманізму в адміністративному праві та аспектів його прояву і застосування в даній галузі права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове закріплення принципу гуманізму в адміністративному праві та його забезпечення під час здійснення адміністративних проваджень; 2) праці вітчизняних та закордонних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження проблематики реалізації принципів адміністративного права на практиці, включаючи принцип гуманізму.

Для проведення комплексного аналізу та досягнення поставленої у роботі мети було застосовано низку методів наукового пізнання, серед яких варто відзначити загальноюридичні (системний, аналізу, історичний, порівняння, узагальнення) і спеціально-юридичні, серед яких метод порівняльно-правовий, формально-юридичний, догматичний, метод інтерпретації.

Результати. У науковій статті розкрито важливі аспекти прояву принципу гуманізму в адміністративному праві України. Наголошено, що для побудови демократичної правової держави, де публічна адміністрація ефективно допомагає громадянам у реалізації їх прав і свобод, важливими є принципи у праві, зокрема і принцип гуманізму. Вказано на те, що у системі цінностей нашого суспільства як індикатор його розвитку і певних суспільних цінностей людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. У статті запропоновано різні наукові підходи щодо поняття «принципу», «принципу права» та «принципу гуманізму» у праві. Акцентується увага на тому, що в теорії права існує значна кількість підходів до поняття правових принципів та до поняття принципу гуманізму у праві. Зокрема, деякі дослідники взагалі не вважають гуманізм правовим принципом. Також йде мова про те, що в українській науці адміністративного права принцип гуманізму вказується у класифікаційній групі загальних принципів адміністративного права поруч із принципами законності, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, принципу рівності громадян перед законом, принципу демократизму тощо. Підсумовано, що принцип гуманізму в адміністративному праві є не лише гуманна поведінка особи, що здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення на всіх його стадіях, принцип гуманізму в адміністративному праві має проявлятися й у тому, що адміністративні стягнення не повинні мати на меті принизити людську гідність або завдати певних страждань для того на кого поширюються зазначені стягнення. Також наголошено, що через особливості правового регулювання суспільних відносин адміністративним правом, дотримання принципу гуманізму є важливим елементом для побудови правової демократичної держави, де поважатимуться права і свободи громадян зі сторони публічної адміністрації та державних службовців, а громадяни зможуть максимально ефективно реалізовувати власні права і свободи, не зіштовхуючись із фактами порушення права на гідність тощо.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розроблення методологічних підходів до розуміння природи принципу гуманізму в адміністративному праві, його законодавчого закріплення та правозастосування під час здійснення адміністративних проваджень тощо. Це надасть змогу покращити взаємовідносини держави та людини і підняти їх на новий гуманний рівень.

Ключові слова: *адміністративне право, правові принципи, повага до гідності, правова держава, публічна адміністрація, державні службовці.*

Summary. *Introduction. The principles of administrative law characterize the essence and content of a branch of law and the social relations which are the subject matter of its regulation. At the same time, the principle of humanism has not been comprehensively studied in the modern science of administrative law and public administration. Ukrainian science should now offer society something new that will become a model for its revival and further civilizational development. One of these areas should be the building of relations between state bodies, their officials and people based on the principle of humanism. Therefore, there is a need to conduct a study of the legal nature of this principle and aspects of its application.*

Purpose. The purpose of the study is to define the concept and place of the principle of humanism in administrative law and the aspects of its manifestation and application in this branch of law.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal consolidation of the principle of humanism in administrative law and its enforcement in administrative proceedings; 2) works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research on the issues of implementation of the principles of administrative law in practice, including the principle of humanism.

In order to conduct a comprehensive analysis and achieve the goal set out in this work, the author used a number of methods of scientific knowledge, among which it is worth noting the general legal methods (systemic, analytical, historical, comparison, generalization) and special legal methods, including the comparative legal method, formal legal method, dogmatic method, and interpretation method.

Results. The article reveals important aspects of the manifestation of the principle of humanism in the administrative law of Ukraine. It is emphasized that principles in law, including the principle of humanism, are important for building a democratic state governed by the rule of law, where public administration effectively assists citizens in exercising their rights and freedoms. The author points out that in the system of values of our society, as an indicator of its development and certain social values, a person, his or her life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value. The article offers various scientific approaches to the concepts of "principle", "principle of law" and "principle of humanism" in law. The author emphasizes that in the legal theory there are a significant number of approaches to the concept of legal principles and the concept of the principle of humanism in law. In particular, some researchers do not consider humanism to be a legal principle at all. The author also notes that in the Ukrainian science of administrative law, the principle of humanism is indicated in the classification group of general principles of administrative law along with the principles of legality, priority of human and civil rights and freedoms, the principle of equality of citizens before the law, the principle of democracy, etc. It is summarized that the principle of humanism in administrative law is not only the humane behavior of a person conducting proceedings on administrative offenses at all stages thereof, but also the principle of humanism in administrative law should be manifested in the fact that administrative penalties should not be intended to degrade human dignity or cause certain suffering to the person to whom such penalties apply. It is also pointed out that due to the peculiarities of legal regulation of social relations by administrative law, compliance with the principle of humanism is an important element for building a rule-of-law democratic state where the rights and freedoms of citizens are respected by the public administration and civil servants, and citizens can exercise their rights and freedoms as effectively as possible without facing violations of the right to dignity, etc.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on developing methodological approaches to understanding the nature of the principle of humanism in administrative law, its legislative consolidation and law enforcement in administrative proceedings, etc. This will help to improve the relations between the State and the individual and bring them to a new humane level.

Key words: *administrative law, legal principles, respect for dignity, rule of law, public administration, civil servants.*

Постановка проблеми. Для побудови правової демократичної держави, де публічна адміністрація та державні службовці будуть допомагати реалізовувати громадянам їх права і свободи, надзвичайно важливим є втілення принципів права, зокрема гуманізму.

Саме на їх основі і формується, вибудовується уся система права і національне законодавство, в нормах якого ці принципи містяться. Тому питання принципів права, принципів адміністративного права для теорії зазначених сфер наукових досліджень будуть, на нашу думку, є і залишатимуться актуальними, тим паче, що наука і суспільні відносини не стоять на місці, і питання гуманізму та інших принципів може розкриватися в певних історико-правових періодах по іншому.

В цьому контексті треба зазначити, що гуманізм як базовий принцип у праві та у діяльності держави щодо власних громадян, є величезним надбанням людства. Від часу, коли виникли перші держави та суспільства, до появи принципу гуманізму та розуміння, що він має бути впрова-

джений у право і у діяльність держави, пройшли тисячі років. Тривалий час людства у праві, у загальній філософії існування держави превалювала жорстокість, примат насилля і залякування задля підтримання порядку, в тому числі правопорядку, для регулювання суспільних відносин. І лише протягом останніх декількох сотень років цей принцип активно впроваджується у життя. В Україні де-факто принцип гуманізму є відносно новим явищем. Звісно, за часів Російської імперії або радянської влади про принцип гуманізму говорити не доводиться, враховуючи, наприклад, «любов» радянської влади до масових репресій, страт громадян і практику їх «перевиховання» у гулагах, де просто у нелюдських умовах люди повільно вмирали. Тому принцип гуманізму в Україні, в нашій правовій системі є величезним надбанням, яке важко переоцінити, головне, відмітимо, його реальне виконання і дотримання є важливим.

Тому, власне, варто дослідити аспекти принципу гуманізму в адміністративному праві як у галузі, що регулює важливі взаємовідносини держави і громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий доробок, де висвітлюються питання принципів адміністративного права, загальні поняття принципів права, принцип гуманізму у праві, включаючи адміністративне право, належать працям таких дослідників: С. Беньковський [4] у своєї дослідженнях звертав особливу увагу на дотримання гуманної поведінки особами, що здійснюють адміністративні провадження. Вітчизняні автори Д. Бєлов [2] та М. Громовчук [2] розглядають принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. О. Донченко [4] розглядає гуманізм як принцип правотворчості та зазначає, про необхідність його закріплення в адміністративно-процесуальних нормативних актах. М. Козюбра [7] аналізує походження принципів права та визначає методологічні підходи до розуміння природи та класифікації принципів права в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. А. Колодій [8; 9] досліджував принцип гуманізму в контексті забезпечення органами державної влади та їх посадовими особами права і свобод людини. О. Олійник [11] досліджуючи принцип гуманізму в кримінальному праві звертав увагу на недопустимості завдання страждань та принижень людині в ході застосування до них заходів впливу. П. Фомін [15] досліджував види принців адміністративного права та сформував їх систему. Т. Фулей [16] у своєму дисертаційному дослідженні аналізувала сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні; та інших.

Разом з тим в науці адміністративного права принцип гуманізму є малодослідженим, а практика його правозастосування досить обмежена, тому ці проблеми потребують подальших наукових напрацювань та вирішень.

Метою статті є визначення поняття і місця принципу гуманізму в адміністративному праві та аспектів його прояву в даній галузі права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове закріплення принципу гуманізму в адміністративному праві та його забезпечення під час здійснення адміністративних проваджень; 2) праці вітчизняних та закордонних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження проблематики реалізації принципів адміністративного права на практиці, включаючи принцип гуманізму.

Для проведення комплексного аналізу та досягнення поставленої у роботі мети було застосовано низку методів наукового пізнання, серед яких варто відзначити загальноюридичні (системний, аналізу, історичний, порівняння, узагальнення) і спеціально-юридичні, серед яких метод порівняльно-правовий, формально-юридичний, догматичний, метод інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні вважаємо за необхідне проаналізувати декілька проблемних питань, починаючи із загального визначення принципів, принципів права, принципів гуманізму у праві, проаналізувати принцип гуманізму в адміністративному законодавстві, а також для порівняння дослідити, яким чином українські науковці розглядають принцип гуманізму в кримінальному праві.

Загалом, термін «принцип» з латини означає начало, основу чогось. Також можна вказати, що принцип є тим, що лежить в основі певної теорії науки, або принцип також є переконанням людини, що слугує орієнтиром для її поведінки [13, с. 547]. В праві можуть визначати поняття принципів як певні категорії, вихідні положення, керівні ідеї або засади, загальні нормативно-керівні положення тощо. Тому тут також розглядають принципи як загальні, керівні положення [14, с. 41]. Д. Бєлов та М. Громовчук вважають таким чином, що принципи є свого роду показниками, які демонструють ступінь розвитку самого права, його відправними пунктами, що показують вектор правового регулювання, а також що принципи відображають та висловлюють основні цінності, на які орієнтоване право, несе своєрідний базис «ідеального права» [2, с. 58]. Повністю погоджуємося з тезою, що принципи відображають ступінь розвитку права. Також відмітимо, що вони відображають і ступінь розвитку суспільних відносин у сфері держави і права, ставлення суспільства до того, яким має бути держава і право, відповідно законодавці у представницькому органі в тому числі виражають бачення суспільства на систему законодавства. Принцип гуманізму в цьому питанні може виступати, на нашу думку, яскравим показником

«зрілості» та цивілізованості держави і суспільства. Також важливим показником є стан реальної реалізації на практиці публічними адміністраціями, державними службовцями принципу гуманізму.

Також треба зауважити, що у системі цінностей нашого суспільства як індикатор його розвитку людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Такі норми ст. 3 Конституції України є яскравим проявом принципу гуманізму і ознакою орієнтованості нашого суспільства і держави на дотримання соціальних та західні ліберальних цінностей. Звісно, можна слушно зауважити, що, наприклад, і в Конституції Російської Федерації вказано, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Але де-факто росіяни живуть у тоталітарній державі нацистського спрямування, де на рівні держави пропагується культ завоювання і вбивства невинних жителів інших держав, державною політикою є придушення свободи та фізичне знищення опозиціонерів та ін., використання власного населення у «м'ясних штурмах», тобто його навмисне вбивство тощо. Це все йде кардинально всупереч власним задекларованим нормам щодо принципу гуманізму.

Погоджуємося з Д. Громовчуком, що особа в демократичній, правовій державі є найвищою соціальною цінністю, і це відіграє вирішальну роль у всіх сферах матеріальної, політичної, соціальної та духовно-культурної життєдіяльності [3, с. 79]. Тому, якщо розглядати з тієї точки зору, що адміністративне право регулює суспільні відносини, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічних адміністрацій у таких ключових сферах, як забезпечення прав та свобод громадян, інтересів суспільства і держави, надання послуг населенню, принцип гуманізму може виступати одним з ключових, який впливатиме через норми законодавчих та підзаконних актів, які відповідають цьому принципу, на всю діяльність публічних адміністрацій та державних службовців, оскільки така діяльність має здійснюватися виключно в межах повноважень і згідно з процедурою, визначених у зазначених законодавчих та підзаконних актах.

В юридичній науці існує значний пласт різних підходів до визначення принципів права. Це треба підкреслити в контексті розгляду питання принципу гуманізму, принципу гуманізму в адміністративному праві. Принципи права виступають керівними засадами (ідеями), які визначають зміст і спрямованість регулювання суспільних відносин [17]; відправні засади, об'єктивно властиві праву, безперечні вимоги, які передбачені для учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання групових і суспільних інтересів; нормативні засади права, що визначають загальну спрямованість, особливості та найбільш суттєві риси правого регулювання [16]; головні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність і спрямування правового регулювання [10, с. 119]; вихідні установи, що складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [5, с. 23].

Щодо принципу гуманізму у праві також у дослідників існують певні розбіжності. Наприклад, М. Козюбра погоджується із наявністю універсальних принципів у праві, до яких багато з дослідників відносять принцип гуманізму. Водночас дослідник зауважує, що не зовсім правильно до універсальних, або загальнолюдських чи загальноцивілізаційних принципів права відносити ідеали справедливості, рівності, свободи, гуманізму тощо. Дослівно автор пише: «Ці ідеали (в своєрідному їх розумінні, обумовленому рівнем культурного розвитку, історичними традиціями різних народів і цивілізацій) швидше характеризують сутнісну властивість права, є уособленням його нерозривних зв'язків із мораллю, ніж, власне, правовими принципами» [7, с. 154]. Ми зауважимо, що в різних суспільствах є свої усталені моральні норми, певні речі, прийнятні в Німеччині або Україні, можуть бути абсолютно неприйнятними в Японії або Туреччині, але це не впливає на дотримання принципу гуманізму у взаємодії між державною владою та громадянами.

Таким чином, треба детальніше розібратися про зміст поняття принципу гуманізму у праві. П. Рабінович називає принцип гуманізації права, який розглядає як поступове втілення загальнолюдських принципів права і розширення законодавчого закріплення основоположних прав людини, розширення сфери загальнодозволеного регулювання, піднесення рівня соціальної справедливості юридичного регулювання [12, с. 122]. М. Громовчук та Д. Бєлов розглядають гуманізм як правову категорію, що уособлює світогляд, в якому людина розглядається як вища, самодостатня і самоусвідомлююча цінність. Тому гуманізм виражає ставлення до людини з двох боків: визнає соціальну цінність людської особистості й відкидає все, що є несумісним з такою її оцінкою. Таким чином дослідники зауважують, що гуманізм є моральною вимогою до поведінки людей, категорією морального усвідомлення людини найвищою соціальною цінністю в державі [2, с. 60].

А. Колодій та А. Олійник пишуть, що держава та її органи влади повинні стати головним гарантом забезпечення прав і свобод громадян, держава має реформуватися й розвиватися шляхом побудови правової держави, де основним має бути забезпечення прав і свобод, що є складовою на їх думку загальносоціального принципу гуманізму. Тобто гуманізм є принципом, згідно з яким вищою цінністю є самоцінність кожної людини в сукупності з її невіддільними правами. Складовими цього є доброта, милосердя, співчуття, увага до люди-

ни, прагнення допомогти їй і зайняти гідне місце в житті тощо [8, с. 208]. З цього погляду принцип гуманізму виступає в адміністративному праві надважливим, оскільки, власне, адміністративне право покликане регулювати суспільні відносини щодо діяльності суб'єктів публічних адміністрацій у таких ключових сферах, як забезпечення прав та свобод громадян. Власне, уся діяльність органів державної влади, всі нормативно-правові акти та їх норми мають відповідати такому універсальному правовому принципу, як принцип гуманізму. В. Васецький вказує, що принцип гуманізму є конституційним принципом, який також проголошується і у загальносвітових міжнародних документах, як Декларація прав людини тощо. Цей принцип пронизує всю правову систему України та інших країн, які хочуть називатися цивілізованими [9, с. 169].

В українській адміністративістиці принцип гуманізму вказується у класифікаційній групі загальних принципів адміністративного права поруч із принципами законності, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, принципу рівності громадян перед законом, принципу демократизму [15, с. 267]. С. Беньковський щодо дотримання принципу гуманізму в адміністративному праві зауважує, що у результаті вивчення прояву гуманізму, що виступає загальносоціальним принципом провадження у справах про адміністративні правопорушення, гуманна поведінка має бути притаманна особам, які здійснюють провадження на всіх стадіях справи від виявлення правопорушення до виконання адміністративного стягнення, у інакшому випадку порушується реалізація принципу гуманізму. О. Донченко зауважує, що таким чином важливим виступає законодавче закріплення принципу гуманізму у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення і, пропонує можливе його закріплення у Кодексі України про адміністративні правопорушення, або його закріплення таким чином, *щоб* випливати зі змісту норм, якими регулюється провадження [4, с. 183]. Загальні правила накладення стягнень за адміністративні правопорушення, які конкретизують принципи в тому числі й гуманізму, закріплені в главі 4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1, с. 407]. О. Олійник в питаннях принципу гуманізму в кримінальному праві вказує, що тут принцип гуманізму містить положення про те, що покарання та інші кримінально-правові заходи, які застосовуються до особи, яка визнана винною у вчинення злочину, не повинні мати на меті завдання їй фізичних страждань або приниження людської гідності, а покарання має бути необхідним і достатнім для його виправлення та попередження наступних злочинів [11, с. 289].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає можливість зробити висновок і про те, що принцип гуманізму в адміністративному праві є не лише гуманна і добра поведінка особи, що здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення на всіх його стадіях, принцип гуманізму в адміністративному праві має проявлятися й у тому, що адміністративні стягнення (попередження штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті [6]) не повинні мати на меті принизити людську гідність або завдати певних страждань для того на кого поширюються зазначені стягнення.

Принцип гуманізму, в контексті діяльності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, полягає у повазі до гідності і прав особи. Тобто функції і повноваження органів державної влади (публічних адміністрацій), діяльність їх посадових осіб (державних службовців) мають відповідати принципу гуманізму, тобто у своїй діяльності посадові особи зобов'язані поважати (шанобливо ставитися) людську гідність, виконувати свої професійні обов'язки відповідно до загального поняття людиноцентризму.

Отже, вважаємо, що через особливості правового регулювання суспільних відносин саме адміністративним правом, дотримання принципу гуманізму в адміністративному праві є важливим елементом для побудови правової демократичної держави, де поважатимуться права і свободи громадян зі сторони публічної адміністрації та державних службовців, а громадяни зможуть максимально ефективно реалізовуватися, відчувати себе вільними і захищеними, не зіштовхуючись із фактами порушення права на гідність тощо.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розроблення методологічних підходів до розуміння природи принципу гуманізму в адміністративному праві, його законодавчого закріплення та правозастосування під час здійснення адміністративних проваджень тощо. Це надасть змогу покращити взаємовідносини держави та людини і підняти їх на новий гуманний рівень.

Література

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
2. Громовчук М. В., Бєлов Д. М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. № 65. С. 46–50.
3. Громовчук М. В. Принцип гуманізму та його зміст в умовах формування нової парадигми в праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 70. С. 77–86.
4. Донченко О. І. Гуманізм як принцип правотворчості: теоретико-правові засади. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine: Collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30221/1/170-189.pdf (дата звернення: 25.05.2024).
5. Зайчук О. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права.* 2012. № 3. С. 22–28.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 25.05.2024).
7. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України.* 2017. Вип. 11. С. 142–164.
8. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. К. : Правова єдність, 2008. 350 с.
9. Колодій А. М. Принципи права України. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
10. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: [навч.-метод. посіб. за кредитно-модульною системою]. Київ : Атіка, 2007. 412 с.
11. Олійник О. С. Принцип гуманізму в кримінальному праві. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 286–289.
12. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 10-те, доп. Львів : Край, 2008. 224 с.
13. Словник іншомовних слів; за ред. О. С. Мельничук. К., 1974. 1044 с.
14. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 2. С. 40–43.
15. Фомін П. П. До питання про принципи адміністративного права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2013. Вип. 4. С. 264–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2013_4_34 (дата звернення: 27.05.2024).
16. Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.
17. Юридична енциклопедія: В 6 т. / ред. Ю. Шемшученко. Київ : «Укр. енцикл.», 1998.

References

1. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyy kurs: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia tretie. Kyiv: Akademiia administratyvno-pravovykh nauk, 2020. 466 s.
2. Hromovchuk M. V., Bielov D. M. Pryntsyp humanizmu, yak osnovopolozhnyi pryntsyp pobudovy suchasnoi pravovoi derzhavy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo.* 2021. № 65. S. 46–50.
3. Hromovchuk M. V. Pryntsyp humanizmu ta yoho zmist v umovakh formuvannia novoi paradyhmy v pravi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo.* 2022. № 70. S. 77–86.
4. Donchenko O. I. Humanizm yak pryntsyp pravotvorchosti: teoretyko-pravovi zasady. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine: Collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/ 30221/1/170-189.pdf (date of access: 25.05.2024).
5. Zaichuk O. Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava. *Almanakh prava.* 2012. № 3. S. 22–28.
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (date of access: 25.05.2024).
7. Koziubra M. I. Pryntsypy prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryrody ta klasyfikatsii v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh transformatsii. *Pravo Ukrainy.* 2017. Vyp. 11. S. 142–164.
8. Kolodii A. M. Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini: pidruch. K.: Pravova yednist, 2008. 350 s.
9. Kolodii A. M. Pryntsypy prava Ukrainy. K.: Yurinkom Inter, 1998. 208 s.
10. Luts L. A. Zahalna teoriia derzhavy ta prava: [navch.-metod. posib. za kredytno-modulnoiu systemoiu]. Kyiv: Atika, 2007. 412 s.

11. Oliinyk O.S. Pryntsyp humanizmu v kryminalnomu pravi. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2018. № 12. S. 286–289.

12. Rabinovych P.M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navch. posibnyk. Vyd. 10-te, dop. Lviv: Krai, 2008. 224 s.

13. Slovnyk inshomovnykh sliv; za red. O.S. Melnychuk. K., 1974. 1044 s.

14. Starchuk O.V. Shchodo poniattia pryntsypiv prava. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2012. № 2. S. 40–43.

15. Fomin P.P. Do pytannia pro pryntsypy administratyvnoho prava. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka.* 2013. Vyp. 4. S. 264–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vldu-vs_2013_4_34 (date of access: 27.05.2024).

16. Fulei T.Suchasni zahalnoliudski pryntsypy prava ta problemy yikhnoho vprovadzhennia v Ukraini: dys. ... kand. yur. nauk: 12.00.01. Lviv, 2003. 253 s.

17. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t / red. Yu.Shemshuchenko. Kyiv: "Ukr. entsykl.", 1998.

УДК 346.7

Волинець Віталій Валентинович
доктор юридичних наук,
професор кафедри готельно-ресторанної справи
Київський університет туризму, економіки і права
Volynets Vitalii
Doctor of Law, Associate Professor
Kyiv University of Tourism, Economics and Law
ORCID: 0009-0003-0714-236X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9909

АНАЛІЗ ЮРИДИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ

ANALYSIS OF LEGAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ELECTRONIC COMMERCE

Анотація. *Вступ. На сьогодні людство знаходиться на тому етапі, коли, коли розвиток технологій штучного інтелекту є приголомшливим і майже жахливим. Інструменти на основі штучного інтелекту, які виконують завдання за секунди, більше не є ідеями; вони кружляють поруч з людьми й використовуються представниками багатьох галузей для ведення своєї діяльності. Особливого значення набуває штучний інтелект при здійсненні діяльності в он-лайн просторі, що провокує собою виникнення питань щодо особливостей правового захисту учасників таких відносин.*

Мета. Метою дослідження є визначення місця штучного інтелекту в електронній комерції та систематизація юридичних особливостей його використання для цілей он-лайн діяльності.

Матеріали та методи. Для дослідження використано: нормативно-правові акти, що регулюють використання штучного інтелекту в електронній комерції, науково-практичні праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують питання використання штучного інтелекту в електронній комерції.

У ході дослідження використовувалися такі методи: формально-правовий та порівняльно-правовий, що дозволило визначити законодавство у сфері використання штучного інтелекту; функціонально-інструментальний метод, передбачений для виявлення особливостей практичного використання штучного інтелекту суб'єктами господарювання, логічного узагальнення результатів.

Результати. У дослідженні розглянуто етимологію поняття штучний інтелект, проаналізовано різні підходи до його визначення. Встановлено основні принципи роботи штучного інтелекту, графічно структуровано напрямки його використання в електронній комерційній діяльності. Конкретизовано роль штучного інтелекту в пошукових системах сайту, системах рекомендації продуктів, динамічному ціноутворенні, чат-ботах, інструментах сегментації, описах продуктів, рекламних креативах, SEO-інструментах, у прогнозній аналітиці для планування запасів та у візуальному пошуку. Розглянуто юридичні аспекти застосування штучного інтелекту в електронній комерції. Встановлено необхідність критичного ставлення до захисту даних під час діяльності пов'язаної із використанням штучного інтелекту. Деталізовано проблеми пов'язані із правами споживачів та прозорістю. Виокремлено юридичний аспект щодо визначення відповідальності у випадках помилок або неправомірної поведінки, пов'язаних зі штучним інтелектом. Запропоновано заходи, які вживаються як на законодавчому рівні, так і на рівні окремих підприємств для врегулювання можливих правових наслідків використання штучного інтелекту, а саме постійне оновлення законодавчої бази та систематичний моніторинг всіх новацій законодавства, проведення пост маркетингового моніторингу та аудиту, критичний підхід до захисту даних клієнтів та забезпечення прозорості всіх процесів пов'язаних зі штучним інтелектом. Деталізовано кожен із них.

Перспективи. В подальших наукових дослідження у окресленому напрямку пропонуємо зосередити увагу на аналізі юридичної практики щодо притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання за неправомірне використання штучного інтелекту, крізь призму визначення впливу на частоту притягнення до відповідальності прийнятого нещодавно Закону ЄС про штучний інтелект.

Ключові слова: *штучний інтелект, онлайн магазин, правова відповідальність, конфіденційність даних, права споживачів, відповідальність за неправомірну поведінку.*

Summary. *Introduction. Today, humanity is at a stage where the development of artificial intelligence technologies is staggering and almost terrifying. AI-powered tools that perform tasks in seconds are no longer ideas; they circle around people and are used by representatives of many industries to conduct their activities. Artificial intelligence becomes especially important when carrying out activities in the online space, which provokes the emergence of questions regarding the specifics of legal protection of the participants of such relations.*

Purpose. The purpose of the study is to determine the place of artificial intelligence in electronic commerce and to systematize the legal features of its use for the purposes of online activity.

Materials and methods. The following were used for the research: normative legal acts regulating the use of artificial intelligence in electronic commerce, scientific and practical works of domestic and foreign authors investigating the issue of using artificial intelligence in electronic commerce.

During the study, the following methods were used: formal-legal and comparative-legal, which made it possible to determine the legislation in the field of using artificial intelligence; the functional-instrumental method provided for identifying the features of the practical use of artificial intelligence by economic entities, logical generalization of the results.

Results. The research examines the etymology of the concept of artificial intelligence, analyzes various approaches to its definition. The main principles of the operation of artificial intelligence are established, the directions of its use in electronic commercial activity are graphically structured. The role of artificial intelligence in site search engines, product recommendation systems, dynamic pricing, chatbots, segmentation tools, product descriptions, advertising creatives, SEO tools, predictive analytics for inventory planning, and visual search is specified. The legal aspects of the use of artificial intelligence in electronic commerce are considered. The need for a critical attitude to data protection during activities related to the use of artificial intelligence has been established. Issues related to consumer rights and transparency are detailed. The legal aspect of determining liability in cases of errors or misconduct related to artificial intelligence is highlighted. Measures are proposed that are taken both at the legislative level and at the level of individual enterprises to regulate the possible legal consequences of the use of artificial intelligence, namely, constant updating of the legal framework and systematic monitoring of all legislative innovations, post-marketing monitoring and auditing, a critical approach to data protection clients and ensuring transparency of all processes related to artificial intelligence. Each of them is detailed.

Discussion. In further scientific research in the outlined direction, we propose to focus attention on the analysis of legal practice regarding the prosecution of economic entities for the improper use of artificial intelligence, through the prism of determining the impact on the frequency of prosecution of the recently adopted EU Law on Artificial Intelligence.

Key words: *artificial intelligence, online store, legal responsibility, data confidentiality, consumer rights, liability for wrongful behavior.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суспільства на сьогодні є основоположним чинником економічного зростання кожної держави, а також новим напрямком інноваційного розвитку будь-якого суспільства. Так, глобальна цифровізація — є об'єктивною реальністю провідних країн Європи та світу. Поруч із розвитком цифрових технологій відбувається стрімкий розвиток і правовідносин, які їх регулюють. Нова цифрова реальність провокує виникнення безлічі принципово нових завдань та викликів, пов'язаних із розробленням дієвих інструментів та механізмів правового регулювання різних сфер суспільного життя.

Враховуючи той факт, що ще декілька років тому штучний інтелект (ШІ) більше існував як теоретична категорія, а на сьогодні перетворився на важливий інструмент електронної комерції через який покращується комунікація з відвідувачами, технічна та пошукова оптимізація, збільшення конверсії, виникає практична потреба у нормуванні окремих правових аспектів діяльності пов'язаної з його використанням. Це пов'язано в тому числі й з тим, що використання штучного інтелекту може стати потенційним джерелом шкоди у випадку збоїв програми або недосконалої її роботи.

На основі вищенаведеного можемо стверджувати про високу актуальність дослідження юридичних аспектів використання штучного інтелекту в комерційній діяльності через мережу Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність поняття штучного інтелекту провокує наявність великої кількості дискусій щодо його правового регламентування. Вагомі результати щодо визначення та розв'язання даних проблем відстежуємо у працях таких науковців, футурологів та юристів Мічурін Є. [1], Парамонова О., Варава І. [2], Щербина Б.С., Ткаченко В.В. [4], Halmaghi M. [5], Hakeemat I. [8]. Більше звужено особливості притягнення до кримінальної та інших видів відповідальності у зв'язку із розвитком інновацій досліджували такі зарубіжні науковці як Munagapati S. [6], Danielkievich A. [7] та ін. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що стрімке зростання ступеня використання ШІ в діяльності всіх суб'єктів бізнесу формує собою поле для здійснення подальших розробок.

Постановка завдання. Метою дослідження виступає визначення місця штучного інтелекту в електронній комерції та систематизація юридичних особливостей його використання для цілей онлайн діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок електронної комерції стрімко розвивається по всьому світу. Проте на даному етапі суспільство лише починає усвідомлювати фактичні та ймовірні напрямки впливу автоматизованих систем на сфери суспільних відносин, зростання етичних, соціальних і правових проблем. Електронна комерція, яка безпосередньо пов'язана з операціями купівлі-продажу через дистанційну передачу даних, реклами мережею Інтернет та ведення бізнесу в електронній площині. Відтак, завжди існує потенційна ймовірність зловживання з боку продавців та покупців. Через це для забезпечення чесної торгівлі, дотримання правил прозорості та розкриття інформації постачальником послуг, можливості подачі скарг та захисту своїх інтересів обов'язковою є наявність правового охоплення такої діяльності. В першу чергу вважаємо за необхідне розпочати із визначення поняття штучного інтелекту, враховуючи, що саме по собі воно несе в собі проблемні моменти. Мічурін Є. під поняттям штучного інтелекту пропонує розглядати сконструйований людиною пристрій або комп'ютерну програму наділена здатністю здобувати, обробляти, застосувати інформацію, а також формувати вміння повторювати дії, які виконуються людиною [1, с. 69].

Стефанчук М. штучним інтелектом вважає здатність машин навчатись на людському досвіді та виконувати завдання, подібні до людських. Це моделювання здатності до абстрактного, творчого мислення за допомогою комп'ютерної логіки [2].

Деякі визначення ШІ випливають з того, що це «технічна система, яка повинна містити ознаки інтелекту. Іншими словами — вона піддається навчанню, може розуміти й розпізнавати інформацію та приймати рішення на основі аналізу всіх отриманих даних та заданих параметрів очікування від виконання задач [3, с. 74]. Також штучним інтелектом називають здатність комп'ютерної системи визначати за встановленими критеріями найбільш ефективний варіант вирішення поставленого завдання з наперед заданого переліку варіантів; спів ставляти здібності та рівень кваліфікації потенційних працівників із наявними вакансіями; можливості комп'ютерної програми виконувати функції людини через прийняття оптимальних рішень на основі аналізу зовнішніх чинників та з урахуванням наявного у людства досвіду; здатність до взаємодії із зовнішнім світом через спілкування, сприйняття та усвідомлення [4].

Штучний інтелект в електронній комерції покладається на комбінацію машинного навчання, обробки природної мови та факторів комп'ютерного зору, щоб зрозуміти дані та надати практичні ідеї. Усі ці 3 елементи в поєднанні допомагають штучному інтелекту зрозуміти, що відбувається в онлайн-магазині, і таким чином дають корисні пропозиції. Основні принципи роботи включають збір даних (наприклад: про переглянуті продукти, продукти, додані в кошик, кількість кліків, переходів), алгоритми навчання, прогнозування та постійне навчання [5]. В онлайн-магазині завжди додаються нові продукти та додаються нові клієнти, тому алгоритм постійно навчається з новими наборами даних. У міру того, як обробляється більше даних, системи штучного інтелекту стають кращими у визначенні закономірностей і тенденцій, сприяючи загальній ефективності бізнесу в електронній комерції.

Розглянемо напрямки використання штучного інтелекту в електронній комерції (рис. 1).

Використання ШІ у пошукових системах сайту дозволяє фільтрувати та сортувати результати видачі. Це допомагає покупцям швидше знаходити продукти в онлайн магазинах через введення ключових слів, а також дають змогу фільтрувати результати видачі за ціновим діапазоном, брендом, кольором та іншими атрибутами. Також ШІ полегшує життя покупців через авто заповнення та пропозиції на основі їх попередніх пошукових запитів. Крім того ШІ дозволяє в автоматичному режимі обробляти орфографічні помилки та підбирати слова-синоніми, щоб у випадку прописування не точного запиту, система все одно могла підібрати необхідний результат [6].

Згідно з дослідженням, приблизно 30–60% загального доходу на сайтах електронної комерції генерується відвідувачами, які використовують функцію пошуку. Попри цей значний потенціал, лише 15% компаній виділяють спеціальні ресурси для його оптимізації [5].

Система персоналізованих рекомендацій щодо продуктів надає відвідувачам вебсайту віджети з продуктами, що пропонують додаткові, перехресні продажі та заміни, на сторінці продукту, на домашній сторінці та в кошику. Це допомагає онлайн-магазинам збільшити продажі та коефіцієнт конверсії, оскільки заохочує користувачів збільшувати середню вартість замовлення

Динамічне ціноутворення допомагає магазинам електронної комерції, запроваджуючи адаптивний підхід до стратегій ціноутворення. У цій динамічній моделі ціни не є статичними, а натомість коливаються у відповідь на різні фактори, такі як попит, рівень запасів, ціни конкурентів і навіть поведінка споживачів. Це коригування в реальному часі дозволяє компаніям електронної комерції оптимізувати свої структури ціноутворення, гарантуючи, що вони залишаться конкурентоспроможними та максимізують дохід.

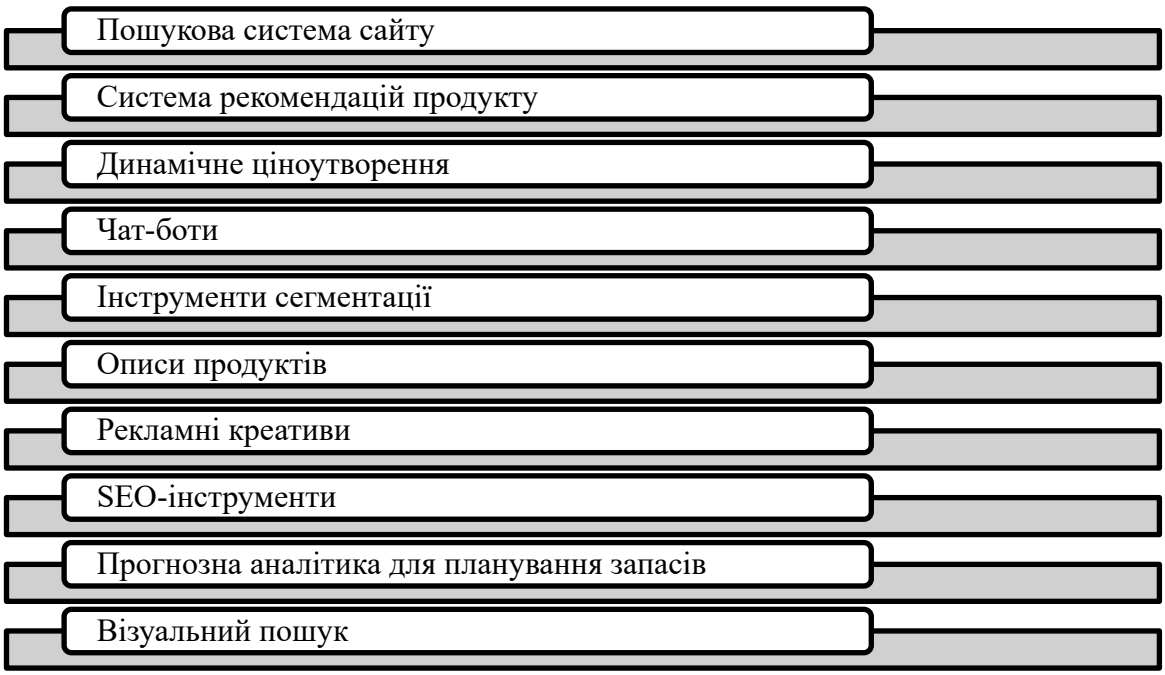

Рис. 1. Напрямки використання штучного інтелекту в електронній комерції
Джерело: розроблено автором на основі [5–7]

У багатьох онлайн-магазинах на вебсайті є вікно чату, яким керує співробітник, відповідальний за підтримку клієнтів. Тепер цю роль можна делегувати чат-ботам на основі штучного інтелекту, які призначені для обробки запитів клієнтів, надання миттєвої підтримки та зменшення часу відповіді, таким чином підвищуючи задоволеність клієнтів [7]. Інструменти сегментації класифікують клієнтів на основі поведінки, забезпечуючи цільові електронні листи, маркетингові стратегії та персоналізоване спілкування. Такі інструменти дозволяють покращувати свої маркетингові стратегії та націлювати користувачів на вміст, який відповідає їхнім конкретним інтересам.

Крім того, завдяки штучному інтелекту тепер ми можемо швидко створювати описи продуктів. Деякі системи можуть адаптувати свій стиль написання відповідно до цільової аудиторії або тону та голосу бренду; тому написання опису продукту ніколи не було таким простим.

Інструменти ШІ SEO допомагають визначити можливості для вдосконалення, виявити цінну інформацію та покращити процес оптимізації. Такі інструменти можуть допомогти в дослідженні ключових слів, оптимізації вмісту та стратегіях створення посилань, гарантуючи, що сторінки продукту не лише зручні для пошукових систем, але й пристосовані для задоволення мінливих потреб користувачів [5].

Прогнозна аналітика для прогнозування запасів може передбачати майбутні моделі попиту на продукти в асортименті. Цей підхід виходить за рамки традиційних методів, використовуючи розширені алгоритми для точного прогнозування, оптимізації рівня запасів і, зрештою, запобігання надлишку та браку.

Використовуючи розширені алгоритми машинного навчання, системи візуального пошуку можуть аналізувати та ідентифікувати об'єкти, кольори, візерунки та форми на зображеннях, що дозволяє споживачам знаходити схожі чи ідентичні продукти в асортименті роздрібного продавця. Ця можливість особливо корисна, коли покупець бачить товар, який йому подобається, у реальному світі, в журналі чи в соціальних мережах і хоче знайти його в Інтернеті [6].

Таким чином, можемо побачити, що штучний інтелект є невід'ємним елементом електронної комерції і його використання виступає одним із базових факторів успіху. Проте його використання супроводжується рядом проблем та можливих негативних наслідків, зокрема пов'язаних з правовою відповідальністю.

Однією з першочергових юридичних проблем при використанні ШІ є захист даних. Системи ШІ значною мірою покладаються на дані споживачів, щоб адаптувати рекомендації та передбачити переваги. Збір, обробка та зберігання цих даних викликає серйозні питання щодо конфіденційності користувачів і дотримання правил захисту даних. Платформи електронної комерції повинні орієнтуватися в складному ландшафті законів про захист даних, гарантуючи, що алгоритми ШІ дотримуються принципів прозорості, згоди та безпеки. Встановлення правильного балансу між персоналізацією та конфіденційністю стає вирішальним для формування та підтримки довіри споживачів.

Оскільки алгоритми ШІ впливають на процеси прийняття рішень, виникають проблеми, пов'язані з правами споживачів і прозорістю. Клієнти мають право розуміти, як системи штучного інтелекту впливають на їх онлайн-досвід, впливаючи на рекомендації продуктів, ціни та цільову рекламу. Підприємства електронної комерції повинні бути прозорими щодо використання штучного інтелекту, надаючи чітку інформацію про те, як працюють алгоритми та приймають рішення. Така прозорість не лише сприяє зміцненню довіри клієнтів, але й допомагає підприємствам дотримуватися правових стандартів, які постійно змінюються та розвиваються [8].

Ще один юридичний аспект — це визначення відповідальності у випадках помилок або неправомірної поведінки, пов'язаних зі штучним інтелектом. Коли система штучного інтелекту приймає рішення, які призводять до правових наслідків, визначення відповідальності стає складним завданням. Створення законодавчої бази, яка визначає відповідальність за дії, створені штучним інтелектом, має важливе значення для вирішення потенційних суперечок. На відміну від людей, штучному інтелекту не вистачає особистої волі, що ускладнює призначення традиційних форм відповідальності. Ця проблема особливо помітна в ситуаціях, коли штучний інтелект працює незалежно та адаптує свою поведінку з часом.

Щоб подолати цю прогалину, правові системи в усьому світі стикаються з потребою в оновленні законодавчої бази, таким чином, щоб вона чітко визначала відповідальність за дії, вчинені через використання ШІ. Це законодавство повинно досягти тонкого балансу, зобов'язуючи сторони нести відповідальність за розробку, розгортання та підтримку систем ШІ, не стримуючи інновації.

Юридичні наслідки використання штучного інтелекту в електронній комерції поширюються на дотримання існуючих і нових норм. Тому вкрай необхідно слідкувати за законами про захист прав споживачів, конфіденційність даних і чесну конкуренцію. Крім того, підприємства, які працюють у всьому світі, повинні орієнтуватися в складній мережі міжнародних правил, які регулюють використання ШІ в електронній комерції [8].

Для компаній як у межах, так і за межами юрисдикції ЄС постмаркетинговий моніторинг і аудит допоможуть мінімізувати ризики та збої під час транзакцій на платформах електронної комерції. Підприємства, які використовують системи штучного інтелекту, повинні створити системи постмаркетингового моніторингу, які відповідають Закону про штучний інтелект, ухваленого Європейським парламентом 13 березня 2024 року, щоб швидко виявляти та усувати ризики та несправності. Вони також повинні бути готові повідомити про будь-які інциденти регуляторним органам. Пріоритетом має бути дотримання положень Закону ЄС про штучний інтелект щодо моніторингу та звітності після виходу на ринок [9].

Підприємства, які займаються електронною комерцією, повинні надавати пріоритет методам захисту конфіденційності даних, щоб узгодити їх із наявним законодавством про конфіденційність даних. Вони повинні застосовувати суворі заходи захисту даних, включаючи шифрування, анонімізацію та надійний контроль доступу, щоб захистити дані клієнтів. Важливо розробити чітку та стислу політику конфіденційності, яка інформуватиме клієнтів про збір, використання та зберігання даних. Крім того, неможливо переоцінити важливість забезпечення дотримання механізмів згоди на обробку даних і гарантування права клієнтів на доступ, виправлення та видалення своїх даних.

Прозорість процесів, керованих штучним інтелектом, також є фундаментальним елементом для дотримання вимог і завоювання довіри клієнтів. Підприємства, які працюють в середовищі електронної комерції повинні підтримувати прозорість операцій ШІ, надаючи клієнтам чіткі пояснення того, як ШІ використовується на їхніх платформах. Це включає інформування клієнтів про роль штучного інтелекту в рекомендаціях продуктів, персоналізації та чат-ботах. Підприємства також повинні розкривати джерела даних, які використовуються для навчання ШІ, і критерії прийняття рішень, що лежать в основі результатів, керованих ШІ. Прозорість не тільки сприяє дотриманню нормативних вимог, але й допомагає будувати міцніші відносини з клієнтами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведене дослідження можемо сформувати висновки, що штучний інтелект виступає невіддільною складовою успішної діяльності сучасних підприємств в онлайн просторі та важливою складовою їх конкурентноздатності. Попри ряд позитивних факторів використання ШІ, діяльність пов'язана із ним створює вимоги для підприємств враховувати ряд складних юридичних аспектів. Основними з них є необхідність захисту даних, забезпечення захисту прав споживачів та прозорості та визначення відповідальності у випадках помилок або неправомірної поведінки, пов'язаних зі штучним інтелектом. Для вирішення даних аспектів нормативно-правова база підлягає постійному оновленню, щоб бути актуалізованою до нових досягнень штучного інтелекту. Окрім того, потрібно проводити постійний моніторинг законів про захист прав споживачів, конфіденційність даних і чесну конкуренцію, проводити пост маркетинговий моніторинг та аудит, а також зосереджувати значні зусилля на захисті конфіденційності даних. Перспективами для подальших досліджень в окресленому напрямку є вивчення особливостей імплементації Закону ЄС про штучний інтелект у країнах-членах та аналіз результатів такого запровадження.

Література

1. Мічурін Є. Правова природа штучного інтелекту. *Forum Prava*. 2020. № 64 (5). С. 67–74.
2. Stefanchuk M.O. Civil legal personality of individuals and features of its implementation. Kyiv: Artek, 2020.
3. Парамонова О., Варава І. Місце штучного інтелекту в системі права. *Юридичний вісник*. 2023. № 3 (68). С. 68–81.
4. Щербина Б.С., Ткаченко В.В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 1(58). С. 142–148.
5. Halmaghi M. AI in eCommerce — Top 10 AI tools. *aqurate*. 2024. URL: https://tinyurl.com/bdebvnd6 (дата звернення: 20.03.2024).
6. Munagapati S. The of Artificial Intelligence in E-commerce. Everything you need to know. *sellerapp*. 2024. URL: https://www.sellerapp.com/blog/artificial-intelligence-ai-e-commerce/ (дата звернення: 21.03.2024).
7. Danielkievich A. E-commerce Artificial Intelligence: 9 Practical Applications Businesses Need to Try. *Forbytes*. 2022. URL: https://forbytes.com/blog/e-commerce-artificial-intelligence/ (дата звернення: 21.03.2024).
8. Hakeemat I. Legal Implication of Artificial Intelligence in E-Commerce: Transforming the Online Shopping Experience. *LikedIn*. 2023. URL: https://www.linkedin.com/pulse/legal-implication-artificial-intelligence-e-commerce-online-hakeemat-xb9yc (дата звернення: 21.03.2024).
9. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parlament*. 2024. URL: https://tinyurl.com/55yzz8ss (дата звернення: 21.03.2024).

References

1. Michurin, Ye. (2020). Pravova pryroda shtuchnoho intelektu [Legal nature of artificial intelligence]. *Forum Prava*. № 64 (5). pp. 67–74 [in Ukrainian].
2. Stefanchuk, M.O. (2020). Civil legal personality of individuals and features of its implementation. Kyiv: Artek.
3. Paramonova, O., & Varava, I. (2023). Mistse shtuchnoho intelektu v systemi prava [The place of artificial intelligence in the legal system]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3 (68). pp. 68–81 [in Ukrainian].
4. Shcherbyna, B.S., & Tkachenko, V.V. (2021). Shtuchnyi intelekt yak subiekt tsyvilnoho prava [Artificial intelligence as a subject of civil law]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. № 1(58). pp. 142–148 [in Ukrainian].
5. Halmaghi, M. (2024). AI in eCommerce — Top 10 AI tools. *aqurate*. 2024. URL: https://tinyurl.com/bdebvnd6.
6. Munagapati, S. (2024). The of Artificial Intelligence in E-commerce. Everything you need to know. *sellerapp*. URL: https://www.sellerapp.com/blog/artificial-intelligence-ai-e-commerce/.
7. Danielkievich, A. (2022). E-commerce Artificial Intelligence: 9 Practical Applications Businesses Need to Try. *Forbytes*. URL: https://forbytes.com/blog/e-commerce-artificial-intelligence/.
8. Hakeemat, I. (2023). Legal Implication of Artificial Intelligence in E-Commerce: Transforming the Online Shopping Experience. *LikedIn*. URL: https://www.linkedin.com/pulse/legal-implication-artificial-intelligence-e-commerce-online-hakeemat-xb9yc.
9. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. (2024). *News European Parlament*. 2024. URL: https https://tinyurl.com/55yzz8ss.

УДК 346.32

Кравчик Сергій Миколайович
аспірант кафедри цивільного, господарського права та процесу
Академії адвокатури України
Kravchyk Serhii
Postgraduate Student of the Department of Civil, Commercial Law and Procedure
Academy of Advocacy of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4940-2097

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9883

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЯК ФОРМА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ, В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

COMPENSATION OF DAMAGES AS A FORM OF ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF ENERGY DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. В статті проаналізовано сучасний стан досліджень відшкодування збитків, як форми господарсько-правової відповідальності, в цілому та у сфері енергетики окремо, досліджено специфіку застосування такої форми господарсько-правової відповідальності саме в сфері енергетики, існуючі проблемні питання її застосування, надано пропозиції щодо їх врегулювання.*

Вивчено роль постійно діючого центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом в регулюванні питань відшкодування збитків у сфері енергетики.

Запропоновано шляхи удосконалення нормативно-правового та правозастосовчого регулювання відшкодування збитків у сфері енергетики, відповідних досліджень та розробок.

Метою статті є: виявлення закономірностей, сутнісних ознак в застосуванні такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків; визначення особливостей такої форми відповідальності в сфері енергетики, розкриття підстав, основних ознак, відмінностей між збитками і іншими формами відповідальності, що визначені і застосовуються в сфері енергетики, в сучасних умовах її існування після створення енергетичних ринків в Україні (ринки природного газу і електроенергії), а також особливостей відшкодування збитків завданих повномасштабним вторгненням РФ в Україну, як в сфері енергетики, так і в цілому.

Матеріали і методи: матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що визначають підстави для застосування такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження в сфері господарсько-правової відповідальності 3) практика вітчизняних судів.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати: у науковій статті виявлено основні закономірності в застосуванні такої форми відповідальності, як відшкодування збитків в цілому та у сфері енергетики, розкрито підстави, основні ознаки, відшкодування збитків у сфері енергетики, наведено приклади застосування таких підстав до суб'єктів господарювання.

Перспективи: в подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на практичних рекомендаціях, впровадження яких дозволить ефективно і швидко відшкодовувати збитки учасникам та учасниками енергетичних ринків, сформувати правове підґрунтя для компенсації збитків учасників енергетичних ринків завданих внаслідок бойових дій.

Ключові слова: *енергетика, енергетичні ринки, господарська діяльність, господарсько-правова відповідальність, збитки, шкода, форми господарсько-правової відповідальності.*

Summary. *Introduction. The article analyses the current state of research on compensation for damages as a form of economic and legal responsibility, in general and in the field of energy separately, the specifics of the application of this form of economic and legal responsibility specifically in the field of energy, the existing problematic issues of its application, and proposals for their application are given settlement.*

The role of a permanent central body of executive power with a special status in regulating issues of compensation for losses in the field of energy has been studied.

Ways to improve regulatory and law-enforcement regulation of damages in the field of energy, relevant research and development are proposed.

The purpose of the article is: to identify regularities, essential features in the application of such a form of economic and legal responsibility as compensation for damages; defining the features of this form of responsibility in the field of energy, revealing the grounds, main features, differences between damages and other forms of responsibility defined and applied in the field of energy, in the modern conditions of its existence after the creation of energy markets in Ukraine (natural gas and electricity markets), as well as the specifics of compensation for damages caused by the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine, both in the field of energy and in general.

Materials and methods: the research materials are: 1) regulatory and legal acts that determine the grounds for applying such a form of economic and legal responsibility as compensation for damages 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of economic and legal liability 3) practice of domestic courts.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis, and synthesis; logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results: the scientific article revealed the main regularities in the application of such a form of liability as compensation for losses in general and in the field of energy, revealed the grounds, main features, compensation for losses in the field of energy, gave examples of the application of such grounds to business entities.

Prospects: in further scientific research, it is proposed to focus attention on practical recommendations, the implementation of which will allow for efficient and quick compensation of losses to energy market participants, to form a legal basis for compensating energy market participants for losses caused because of hostilities.

Key words: *energy, energy markets, economic activity, economic and legal responsibility, damages, damage, forms of economic and legal responsibility.*

Постановка проблеми. Інститут відшкодування збитків, як юридичний механізм відновлення порушених прав управненої сторони, відомий ще з Законів царя Хаммурапі[1], де в ст. 6–126 були описані питання власності, її захист та покарання за посягання на неї. В римському праві, питання відшкодування збитків відображені також в Законах XII таблиць (451–449 р. до н.е.). В подальшому зазначені норми розвивалися і удосконалювалися разом з розвитком цивілізації.

При цьому, питання відшкодування збитків завданих війною вирішувалися, як правило після закінчення бойових дій при укладенні мирного договору, договору про капітуляцію, тощо. Історія знає безліч прикладів таких договорів, як справедливих, так і навпаки.

Зазначене свідчить, що відшкодування збитків, як спосіб відновлення порушених прав кредитора, в усі часи було і сьогодні залишається одним з основоположних завдань права, як науки.

Незважаючи на свою ефективність відшкодування збитків має і певну проблематику, як на рівні національного законодавства, так і на рівні законодавства міжнародного.

На рівні національного законодавства проблематика полягає в складності розрахунку розміру збитків через відсутність та/або недосконаліть правових механізмів такого розрахунку (методики, процедури, тощо), як наслідок неможливість доведення управненою стороною справедливого розміру відшкодування, відсутності ефективних правових механізмів притягнення до відповідальності посадових осіб суб'єктів господарювання, неправомірні дії яких призвели до збитків для іншої сторони, відсутності механізмів для стягнення збитків з органів державної влади, місцевого самоврядування, неправомірні дії яких призвели до збитків для іншої сторони та інші.

На рівні міжнародного законодавства проблематика полягає в тому, що існуючі механізми міжнародної відповідальності держав, як окремих суб'єктів відповідальності, наділених імунітетом, не можливо реалізувати на практиці без відповідного міжнародного договору (умови якого мають містити домовленості щодо виплати репарацій, контрибуцій, тощо).

Для прикладу без згоди Російської Федерації, яка здійснила і продовжує здійснювати акт агресії проти України, не можна змусити її компенсувати нанесені збитки. Тому в найближчому майбутньому існуючі механізми такої відповідальності навряд чи можуть бути застосовані, а відповідно вони не є ефективними та потребують переосмислення, як на рівні національного, так і на рівні міжнародного права.

[1] Хаммурапі — цар Вавилону, що правив приблизно в 1792–1750 рр. до н.е.

При цьому, шкода завдана повномасштабним вторгненням окремим громадянам, підприємствам і цілим галузям економіки, в т.ч. енергетиці, яка стала окремою ціллю для агресора, потребує відшкодування вже зараз, тому українські, іноземні науковці мають напрацьовувати нові підходи для розробки юридичних механізмів стягнення збитків з держави-агресора без її згоди та/або наявності міжнародних договорів про виплату репарацій, контрибуцій.

Початок формування нових міжнародних підходів щодо стягнення збитків з держави — агресора було покладено 14.11.2022 з прийняттям Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй A/RES/ES-11/5 «Сприяння виправленню та відшкодуванню за агресію проти України» [1], в якій визнається, серед іншого, що Російська Федерація повинна нести правові наслідки всіх її міжнародно-протиправних дій в Україні або проти неї, включаючи відшкодування шкоди та будь-якої шкоди, спричиненої такими діями. Резолюція також визнає необхідність створення міжнародного механізму відшкодування та рекомендує створення міжнародного реєстру збитків у співпраці з Україною.

12.05.2023 на 1466-му засіданні заступників міністрів Ради Європи було ухвалено Резолюцію CM/Res(2023)3 про встановлення Розширеної часткової угоди про реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України [2].

Резолюція була ухвалена представниками європейських країн: Албанії, Австрії, Бельгії, Хорватії, Кіпру, Чехії, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Грузії, Німеччини, Греції, Ісландії, Ірландії, Італії, Латвії, Ліхтенштейну, Литви, Люксембургу, Мальти, Республіки Молдова, Монако, Чорногорії, Нідерландів Північної Македонії, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Сан-Марино, Словацької Республіки, Словенії, Іспанії, Швеції, України та Великобританії, а також представниками Європейського Союзу, Канади, Японії та США [3].

17.02.2024 Уряд Нідерландів офіційно надав принципову згоду на пропозицію України про створення в Гаазі міжнародної організації — Реєстру збитків, завданих Україні російською агресією. Реєстр має стати першим компонентом всеохоплюючого механізму репарацій, який покликаний забезпечити виплату Україні повних репарацій за завдану шкоду, відповідно до міжнародного права.

Створення Реєстру збитків було рекомендовано в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14.11.2022 ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» [4].

При цьому, на рівні національного законодавства питання відшкодування збитків державою агресором опрацьовується точково і поки що тільки на рівні підзаконних актів, що свідчить про відсутність єдиної національної стратегії з цього питання.

Так, Постановою КМУ від 03.03.2022 № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» [5] дозволено не виконувати зобов'язання на користь громадян, підприємств держави агресора та республіки білорусь. Цікаво, що в преамбулі цієї Постанови зазначено, що вона діє до прийняття та набрання чинності Законом України щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, а отже плани щодо прийняття такого Закону є, або принаймні існували.

В розвиток зазначеного 11.05.2022 Президентом України був прийнятий Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.05.2022 «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [6], яким було визначено перелік конкретного майна, що підлягає примусовому вилученню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності збитків досліджувалося в працях таких вчених, як Л.М. Баранова, Д.А. Красніков, Т.Є. Крисань, В.І. Новошицька, І.В. Подколзін, А.В. Янчук та ін.

Як зазначає І.В. Подколзін, поняття «збитки» слід розглядати в юридичному і економічному значенні, дані поняття в юридичній науці не розглядаються як тотожні, але є взаємопов'язаними.

«Чистими» економічними збитками автор вважає негативні наслідки у формі зменшення майнових благ як обумовлені, так і не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати. Збитками, як юридичною категорією, дослідник вважає лише ті, які виникають внаслідок порушення в межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків [7, с. 6].

Т.Є. Крисань також вважає, що якщо економічне розуміння збитків — це зменшення майна, то юридичне — зменшення майна в результаті протиправного порушення права [8, с. 12]. З наведених вище поглядів слідує, що економічне і юридичне поняття збитків взаємопов'язані, але мають різне навантаження. Так, економічна сутність збитків означає, що для потерпілої особи настають негативні наслідки у вигляді додаткових майнових втрат або неотриманих доходів, які мали б бути отримані за звичайних обставин. З юридичної ж точки зору збитки — це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

На думку А.В. Янчук, збитками є вартість втраченого особою матеріального блага, а також

грошова сума, на яку зменшилась вартість матеріального блага внаслідок часткової втрати ним цінності (зокрема, в разі пошкодження), або вартість відновлення матеріального блага (реальні збитки) [9, с. 8].

Т. Є. Крисань доходить висновку, що під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненого проти нього цивільного правопорушення, але на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазнаних негативних наслідків [8, с. 6].

Л. О. Єсіпова зазначає, що під збитками слід розуміти будь-яку майнову шкоду, майнові втрати особи, спричинення яких тягне виникнення встановлених законом правових наслідків [10, с. 35].

Дискусійним також є питання співвідношення понять «шкода» і «збитки». На сьогодні однозначного розуміння їх співвідношення в юридичній літературі не сформовано. Деякі науковці розглядають їх як синоніми, інші, навпаки, розмежовують ці поняття та вказують, що шкода — це родове поняття негативних майнових наслідків правопорушення, а збитки — це натурально-речова форма виявлення шкоди, якій відповідає один із встановлених в законі способів її відшкодування — відшкодування в натурі (надання речі того ж роду, тієї ж якості чи виправлення пошкодженої речі тощо).

В цілому можна констатувати, що терміни «збитки» і «шкода» використовуються у різних контекстах і можуть мати різне значення. Збитки можуть бути виражені в фінансовій та/або матеріальній формі. Так, фінансові збитки — це втрата грошей або вартості, спричинені певними подіями або обставинами. Наприклад, підприємство може зазнати збитків через низький обсяг продажів або надмірні витрати. Матеріальні збитки — це втрати вартості матеріальних речей, таких як автомобіль, будівля або інше майно, зазвичай через їх пошкодження або знищення.

Шкода, в свою чергу, може бути виражена у вигляді матеріальної та/або моральної шкоди. Матеріальна шкода — це втрати вартості майна або фінансових активів через певні події або дії. Моральна шкода — це втрата або ушкодження благополуччя, честі, гідності або емоційного стану фізичної або юридичної особи.

Метою статті є: виявлення закономірностей, сутнісних ознак в застосуванні такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків. Особливості такої форми відповідальності в сфері енергетики, розкриття підстав, основних ознак, відмінностей між збитками і іншими формами відповідальності, що визначені в застосовуються в сфері енергетики, в сучасних умовах її існування після створення енергетичних ринків в Україні (ринки природного газу і електроенергії). Особливостями відшкодування збитків завданих повномасштабним вторгненням РФ в Україну, як в сфері енергетики, так і в цілому.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що визначають підстави для застосування такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження в сфері господарсько-правової відповідальності 3) практика вітчизняних судів.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Нормами ч. 2 ст. 224 ГК України [11] визначено, що під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

В ст. 20 ГК України зазначено, що одним з способів захисту прав суб'єктів господарювання є стягнення збитків на рівні з такими способами, як застосування штрафних, оперативно-господарських санкцій, адміністративно-господарських санкцій та ін.

Отже, збитки — є формою господарсько-правової відповідальності та одним з способів захисту прав суб'єктів господарювання за негативні економічні наслідки, які настали для такого суб'єкту, внаслідок неправомірних, винних дій боржника, які підлягають відшкодуванню в добровільному або примусовому (судовому) порядку, в силу положень законодавства та/або умов договору.

Така форма відповідальності може бути застосована самостійно або одночасно з іншими формами юридичної відповідальності.

Ст. 224 ГК України визначає примірний, але не виключний перелік негативних економічних наслідків для кредитора, які можуть бути визнані його збитками, зокрема до таких відносять: витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи.

В ст. 225 ГК України, зазначено дещо інший-розширений, в порівнянні зі ст. 224 ГК України, перелік негативних наслідків для кредитора. До таких наслідків законодавець відносить: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала

збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

В ст. 623 ЦК України [12] законодавець зазначає, що збитками є неодержаний дохід (упущена вигода).

Отже, норми ГК України і норми ЦК України дещо по різному визначають склад збитків. Так ГК України оперує поняттями «неодержаний прибуток (втрачена вигода), а норми ЦК України оперують поняттями «неодержаний дохід (упущена вигода)».

При цьому, поняття «прибуток» (profit) і «дохід» (revenue) співвідносяться, як частина і ціле. Так, прибуток-це різниця між доходами і витратами, взагалі користь, вигода, а дохід-це всі грошові кошти, отримані за певний період часу. Вбачається, що підхід застосований в ГК України є більш справедливим по відношенню до кредитора, а тому більш суворим по відношенню до боржника.

Стягнення з боржника на користь кредитора сум, які мали становити його дохід, було б надміру обтяжливою формою відповідальності, адже частина з цих коштів фактично не належала кредитору та мала б бути сплачена на користь третіх осіб (оплата по договорам, податки, обов'язкові платежі, тощо), з іншого боку кредитор справедливо очікував отримати такі кошти, але не отримав через неправомірні дії боржника, тому в кінцевому результаті склад і розмір збитків мають розраховуватися кредитором виходячи з реальних сум втраченої вигоди.

В сфері енергетики відшкодування збитків, як форма відповідальності за порушення господарського зобов'язання є також досить поширеною.

Збитками в енергетиці є негативні економічні наслідки завдані учаснику енергетичного ринку протиправними, винними діями третіх осіб за які така особа може бути притягнута до відповідальності, в силу норм закону та/або положень договору, така форма відповідальності може наступати, як в горизонтальних, так і в вертикальних відносинах.

В енергетиці дискусійним залишається питання щодо можливості стягнення збитків з державних органів, що здійснюють державне регулювання енергетичних ринків. За загальним правилом, на якому неодноразово наголошував Верховний Суд, для стягнення збитків управненій стороні необхідно довести наявність усіх чотирьох складових, які вимагаються для стягнення збитків, в тому числі вини.

Так, наприклад довести наявність вини в діях Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі також — НКРЕКП, Регулятор), у разі якщо такими діями було завдано збитків учаснику енергетичних ринків вкрай важко.

За результатами аналізу судової практики, було виявлено декілька рішень Верховного Суду про стягнення збитків з Регулятора, що свідчить про те, що учасники ринку, які вважають, що діями Регулятора їм було завдано збитків, можуть ефективно захистити свої права через суд, але рідко таким правом користуються.

Іншим проблемним питанням в даному випадку є можливість реального виконання такого рішення суду, з врахуванням відсутності в органів державної влади власних коштів та спеціального порядку примусового виконання рішень судів, боржниками в яких є органи державної влади. По суті органи державної влади не мають власних коштів, за рахунок яких можуть бути відшкодовані збитки, а є лише розпорядником бюджетних коштів, тому потрібно чітко визначити хто ж в таких справах є належним відповідачем — державний орган чи Державна казначейська служба.

В цілому можна констатувати, що так як органи державної влади є учасниками господарських відносин, то вони мають на рівні з іншими учасниками таких відносин відповідати за порушення норм чинного законодавства та//або господарських договорів не залежного від того в якій ролі вони виступають у відносинах з іншими учасниками, як суб'єкт господарювання, чи як орган державної влади.

При цьому, саме стягнення збитків може бути тим фактором, який має змусити посадових осіб господарських товариств всіх форм власності, органів державної влади діяти в межах та спосіб передбачений законом.

Розвиток національного законодавства, судова практика йдуть в напрямку посилення відповідальності саме посадових осіб юридичних осіб (господарських товариств, банків, та ін.), у разі не належного виконання ними своїх обов'язків. Інститут відшкодування збитків розвивається від загальної відповідальності (відповідальність господарського товариства, органу державної влади) до відповідальності індивідуальної (відповідальність посадових осіб господарського товариства, органу державної влади).

Так, в 2015 році були внесені зміни до законодавства, які передбачили відповідальність посадових осіб господарського товариства за завдані такому товариству збитки. В ст. 89 ГК України (в редакції Закону України № 289-VIII від 07.04.2015) [13] зазначено, що посадові особи господарського товариства відповідають за збитки, завдані ними такому товариству, у разі, якщо такі збитки були завдані:

діями, вчиненими посадовою особою з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями;

діями посадової особи, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або ін-

шої процедури прийняття рішень щодо вчинення подібних дій, встановленої установчими документами товариства;

діями посадової особи, вчиненими з дотриманням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення відповідних дій, встановленої товариством, але для отримання такого погодження та/або дотримання процедури прийняття рішень посадова особа товариства подала недостовірну інформацію;

бездіяльністю посадової особи у випадку, коли вона була зобов'язана вчинити певні дії відповідно до покладених на неї обов'язків;

іншими винними діями посадової особи.

Отже, відповідальність посадових осіб господарського товариства чітко визначена на рівні законодавства, сформована певна судова практика щодо застосування таких норм законодавства.

Законодавством також передбачена відповідальність посадових осіб банків. Ст. 43 Закону «Про банки і банківську діяльність» [14] передбачає, що при виконанні своїх обов'язків відповідно до вимог цього Закону керівники банку зобов'язані діяти на користь банку та клієнтів і ставити інтереси банку вище власних. Пов'язана з банком особа несе цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Щодо відповідальності посадових осіб органів державної влади, що регулюють діяльність на енергетичних ринках, то в ст. 23 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [15] (далі також — НКРЕКП, Регулятор) визначено, що збитки, завдані суб'єкту господарювання, що провадить діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, внаслідок прийняття Регулятором неправомірного рішення, дій чи бездіяльності Регулятора, підлягають відшкодуванню в порядку, передбаченому законом.

Посадові особи Регулятора, як передбачено в Законі «Про НКРЕКП», несуть персональну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, за бездіяльність, невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків, у тому числі за завдання збитків державному бюджету та/або за розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, у порядку, встановленому законом.

Підходи законодавця щодо покладення відповідальності юридичних осіб на їх посадових осіб підіймає ще одну важливу проблему. Як зазначено в Постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.11.2019 по справі № 522/1423/16-ц [16], спеціальні Закони (Закон «Про банківську діяльність») установлюють винятки з основоположного принципу цивільного та корпоративного права про те, що юридична особа самостійно відповідає всім належним їй майном за своїми зобов'язаннями, а учасник юридичної особи не несе відповідальності за її зобов'язаннями (стаття 96 ЦК України, стаття 3 Закону України «Про акціонерні товариства»).

У національній цивілістичній доктрині, судовій практиці, майже аксіомою є те, що юридична особа і учасники такої юридичної особи є окремими суб'єктами, і відповідно не здійснюють виконання зобов'язання одне одного.

Хоча, очевидно, що з урахуванням як світових тенденцій, зокрема, існування та застосування, доктрини пронизування корпоративної вуалі (piercing the veil of incorporation), і для охорони інтересів добросовісного кредитора юридичної особи, починають закріплюватися на рівні законодавства випадки за яких саме на учасника юридичної особи, посадових осіб покладається обов'язок виконувати зобов'язання юридичної особи.

Основні ідеї доктрини проникнення корпоративної вуалі включають: прозорість і відкритість; захист інтересів стейкхолдерів (акціонери, співробітники та ін.); відповідальність керівництва; розумний нагляд. Всі ці основоположні ідеї можуть і мають бути впровадженні на рівні органів державної влади.

Ця доктрина важлива для забезпечення ефективного функціонування корпоративного сектору та захисту інтересів усіх зацікавлених сторін. Вона сприяє збалансованому розвитку корпоративних структур та сприяє довірі до корпоративного управління, отже має бути застосованою і до посадових осіб органів державної влади, які по суті своїми рішеннями також здійснюють управління господарською діяльністю учасників енергетичних ринків.

В цілому такий підхід є новим витком розвитку інституту відшкодування збитків в господарських правовідносинах, як способу захисту прав кредиторів, т.я. фактично відповідальність за дії юридичної особи несуть її посадові особи, які приймають рішення від її імені.

В подальшому розвиток цього інституту має бути спрямований на встановлення і врегулювання питання притягнення до відповідальності посадових осіб не тільки господарських товариств, а і органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Крім того, законодавчо має бути чітко врегульовано питання реального стягнення таких збитків, як з органів державної влади, органів місцевого самоврядування, так і з їх посадових осіб.

Отже, відшкодування збитків, як форма господарсько-правової відповідальності потребує подальшого удосконалення, як в цілому, так і у сфері енергетики зокрема. Правозастосовча практика сформувала основні підходи щодо переваг і недоліків відшкодування збитків в сфері енергетики, з врахуванням специфіки відносин, що склались саме в енергетиці.

Специфіка енергетики полягає в тому, що енергія, як товар, як правило, характеризується одночасністю її виробництва і споживання, відповідно і порушення суб'єктами господарювання правил ведення діяльності в сфері господарювання призводить до того, що управненому суб'єкту такими діями миттєво наносяться збитки.

На енергетичних ринках, створено досить складні правові механізми реалізації, передачі, розподілу енергії. Так, наприклад, на оптовому ринку електричної енергії створено декілька окремих ринків (балансуючий, двосторонніх договорів, на добу наперед, внутрішньодобовий, допоміжних послуг), які мають окремих операторів, учасників, специфічні механізми для розрахунків (рахунки ескроу), тощо. Такі механізми, окрім саме механізмів реалізації енергії, також мають забезпечувати ефективне відшкодування збитків учасникам таких ринків.

Враховуючи специфіку відносин в енергетиці доцільним було б визначити певну градацію господарських відносин між учасниками енергетичних ринків. Для такої градації можна було б використати підхід щодо горизонтальних та вертикальних відносин, але не в їх класичному розумінні (маються на увазі відносини між органом управління та господарським товариством).

Горизонтальними відносинами в енергетиці доцільно визнати відносини між рівнозначними учасниками енергетичних ринків, які не мають взаємних обов'язків, наприклад споживач — споживач, постачальник — постачальник, оператор системи розподілу — оператор системи розподілу.

Вертикальними ж відносинами в енергетиці доцільно визначити відносини між учасниками енергетичних ринків, один з яких наділений в силу закону та/або договору адміністративною, організаційною та/або ринковою владою по відношенню до іншого.

Для прикладу такі відносини можуть виникати між ПрАТ «НЕК Укренерго», як оператором системи передачі електричної енергії (ОСП)[2], центральним диспетчером та оператором системи розподілу (ОСР)[3], як диспетчером нижчого рівня.

В силу положень законодавства, ОСП має право надавати диспетчерські команди ОСР, а той, в свою чергу, має такі команди беззаперечно виконувати, за не виконання команд ОСП для ОСР визначена відповідальність аж до позбавлення ліцензії. Такі відносини покликані забезпечити стабільність та стійкість енергетичної системи, в свою чергу дії ОСП не завжди можуть бути виправдані, а тому їх наслідком можуть бути збитки нанесені ОСР.

Іншим таким прикладом можуть бути відносини між ОСР і Споживачем, Основним споживачем і субспоживачем, адже ОСР, основний споживач має право вимагати від споживача дотримуватись вимог щодо улаштування електроустановок, збереження приладів обліку, дотримання режимів їх роботи, тощо, а у разі їх недотримання ОСР має право припинити надання послуг такому споживачу та ін.

Таким чином в сфері енергетики побудовані відмінні від інших сфер господарської діяльності відносини. Наявність специфічних відносин покликана забезпечити дотримання основних принципів на яких будується функціонування енергетичних ринків, як то забезпечення енергетичної безпеки; збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування енергосистеми; єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею.

Вказані специфічні риси призводять до необхідності формування в енергетиці ефективних, а головне швидких правових механізмів, які мають забезпечити на практиці реальне відшкодування збитків учасникам енергетичних ринків.

Окрім відшкодування збитків існують і інші форми відповідальності, як то штрафні, оперативно-господарські, адміністративно-господарські санкції.

Наявність, інших, окрім саме відшкодування збитків, видів відповідальності, очевидно свідчить, про те, що відшкодування збитків має переваги і недоліки, і має застосовуватись в залежності від індивідуальних обставин вчиненого правопорушення, складу учасників та обраного способу відновлення порушених прав кредитора.

Перевагами відшкодування збитків в енергетиці є те, що така форма відповідальності, на відміну від інших, тісно пов'язана саме з тими збитками, які понесла управнена сторона. В результаті відшкодування збитків управнена сторона має можливість відновити свій майновий стан до того стану, який існував до його порушення. Таким чином саме в енергетиці відшкодування збитків має бути основною формою господарсько-правової відповідальності, з метою недопущення стягнення надмірних сум з учасників ринку, що може призвести до втрати ними своєї платоспроможності, як результат неможливості здійснення ними своїх функцій на енергетичних ринках.

Крім того, на відміну від інших форм відповідальності, в склад збитків, можуть бути включені реальні збитки (вартість втраченого, пошкодже-

[2] Оператор системи передачі електричної енергії (ОСП) — юридична особа, відповідальна за експлуатацію, диспетчеризацію, забезпечення технічного обслуговування, розвиток системи передачі та міждержавних ліній електропередачі, а також за забезпечення довгострокової спроможності системи передачі щодо задоволення обґрунтованого попиту на передачу електричної енергії;

[3] Оператор системи розподілу — юридична особа, відповідальна за безпечну, надійну та ефективну експлуатацію, технічне обслуговування та розвиток системи розподілу і забезпечення довгострокової спроможності системи розподілу щодо задоволення обґрунтованого попиту на розподіл електричної енергії з урахуванням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення енергоефективності;

ного майна); додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом, що також є позитивною рисою, адже таким чином враховуються всі можливі витрати кредитора.

Негативними рисами відшкодування збитків є складність їх розрахунку та доведення. Для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування збитків, потрібна наявність повного складу правопорушення. Відсутність хоча б одного з елементів, утворюючих склад правопорушення, звільняє боржника від відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності, оскільки його поведінка не може бути кваліфікована як правопорушення.

В цілому, допускається, що боржник може добровільно компенсувати завдані збитки кредитору, навіть у разі відсутності усіх зазначених складових правопорушення, але якщо він відмовиться від добровільної оплати, то доведення в суді цих складових є обов'язковим і тоді тягар їх доказування покладається саме на кредитора.

При цьому, позитивним моментом в правозастосовній практиці є те, що суди почали більш активно застосовувати концепцію «доведеності розміру збитків з розумним ступенем достовірності».

Така концепція передбачає, що якщо боржник не спростовує розрахунки кредитора щодо розміру збитків, то такий розмір збитків є доведеним із розумним ступенем достовірності, а тому такі збитки мають бути стягнуті судом. Використання такого підходу не виключає можливості здійснення судом перерахунку розміру збитків самостійно або шляхом проведення відповідної експертизи.

Досить поширеним порушенням в сфері енергетики, внаслідок якого завдаються збитки учасникам енергетичних ринків, є «викрадення енергії» споживачами (електроенергія, природний газ, речовини, що транспортуються трубопровідним транспортом) не залежно від способів реалізації такого викрадення (споживання без договору, вплив на роботу лічильників, з метою зменшення їх показів, зупинення роботи, зрив, пошкодження пломб на засобах вимірювальної техніки та ін.).

До складу таких збитків, окрім вартості самої енергії також можуть бути включені додаткові витрати (штрафні санкції, за спожиту енергію сплачені іншим учасникам енергетичних ринків, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), неодержаний прибуток (втрачена вигода).

Отже, у випадку з «викраденням енергії» маємо зрозумілу, класичну юридичну конструкцію: наявні неправомірні дії боржника, наслідком яких є нанесення збитків учаснику енергетичних ринків (кредитору), які мають бути відшкодовані боржником.

При цьому, правозастосовна судова практика таку конструкцію оцінює по іншому. Так, до 2020 року судова практика зводилась до того, що нарахування між суб'єктами господарювання вважалися оперативно-господарською санкцією, тому суди розглядали спори між суб'єктами господарювання, як про стягнення нарахувань (санкцій) за позовами енергокомпаній так і про їх скасування за позовами споживачів.

Потім, 14.01.2020 Велика Палата Верховного Суду (справа № 910/17955/17) [17] дійшла висновку, що нарахування за недовраховану електроенергію, здійснене на підставі договору, є платою за поставлену електричну енергію, а відповідно такі нарахування не є оперативно-господарською санкцією.

Така позиція Верховного Суду не врахувала декілька суттєвих нюансів, а саме нарахування по Актам порушень здійснюються не по приладам обліку (дані приладів обліку не враховуються), як то передбачено договором, а по спеціальній методиці, яка фактично встановлює порядок розрахунку збитків.

Нарахування по методиці, як правило, є значно вищими, ніж нарахування по лічильнику, викрадення енергії можливо і без договору взагалі (деліктні зобов'язання).

Висновки викладені в зазначеній Постанові Великої палати, призвели до того, що після її прийняття, при стягненні з споживача нарахувань за «недовраховану» енергію, на суми таких нарахувань також нараховуються і суми передбачені ст. 625 ЦК України, а при наявності договору також пеня і штраф. Хоча до її прийняття в стягненні таких нарахувань суди відмовляли, адже вважали такі нарахування оперативно-господарськими санкціями, а за загальним правилом санкції на санкції не нараховуються. Очевидно, що суд не передбачав таких наслідків для споживача формуючи свої висновки, адже тим самим становище споживача тільки погіршилося.

Іншим проблемним питанням по такого виду правопорушенням є те, що існуючі підзаконні нормативні акти НКРЕКП, які регулюють порядок розрахунку недоврахованої енергії, не оперують поняттям «збитки». Такий підхід Регулятора, призводить до того, що при розрахунку, вартості «недоврахованої енергії», окрім саме вартості енергії, взагалі не враховуються додаткові витрати оператора системи[4], як то неустойка, вартість проведених експертиз, гроші в часі, втрачена вигода, тощо.

[4] Оператор системи — учасник енергетичного ринку — оператор системи розподілу електроенергії, оператор газорозподільних систем — особа, на яку покладено обов'язок здійснювати розрахунок та стягнення вартості недоврахованої енергії, сплачувати її вартість іншим учасникам ринку електричної енергії.

Крім того, вказане порушує один з основоположних принципів функціонування енергетичних ринків, а саме неможливість поєднання діяльності з управління системою розподілу, яку здійснюють оператори системи з діяльністю з постачання енергії, яку мають здійснювати окремі суб'єкти господарювання — постачальники.

Розділення діяльності з розподілу енергії та її постачання — анбандлінг[5] є однією з основних умов для імплементації Україною вимог Європейського союзу в енергетичному секторі.

Запропонований Регулятором, при розрахунку вартості недоврахованої енергії, підхід унормовує ситуацію за якої особа, яка споживає енергію без договору, має сплачувати її вартість оператору системи і за умови, якщо споживання енергії є триваючим, то оператор системи стає для такого споживача також і постачальником, тобто особою, яка закуповує для такого споживача енергію на організованих сегментах ринку і здійснює її постачання для такого споживача.

Вартість енергії для кінцевого споживача складається з вартості саме енергії, як товару, вартості послуг з її транспортування (передача, розподіл), вартості послуг постачальника, податків, акцизів і зборів. У разі розрахунку вартості енергії по затвердженим Регулятором правилам, вартість послуг постачальника не включається в такий розрахунок, що в свою чергу може призвести до ситуації при якій споживачу вигідніше споживати енергію без договору з постачальником, фактично викрадати, ніж при наявності такого договору, що є недопустимим.

Всі ці проблемні питання, можна було б вирішити шляхом внесення Регулятором змін до нормативно-правової бази, в частині чіткого визначення порядку нарахування вартості недоврахованої енергії, при наявності договорів з оператором системи, постачальником, за їх відсутності, визначити правову природу таких нарахувань, їх склад.

Зміни повинні також передбачати передачу ролі особи, що має право на стягнення збитків з оператора системи на постачальника з спеціальними обов'язками, наприклад на постачальника «останньої надії», постачальника універсальних послуг, які сьогодні створені і діють, як на ринку природного газу, так і на ринку електричної енергії.

Щодо формування правозастосовної практики, яка часто не враховує специфічні умови діяльності учасників енергетичних ринків, судам слід було б звернутись до поширеної міжнародної практики залучення висновків від amicus curiae[6] при розгляді спорів в сфері енергетики.

Роль amicus curiae в Україні могли б відігравати експерти енергетичних ринків, працівники провідних енергетичних компаній країни, працівники НКРЕКП, Держенергонагляду, профільних вищих навчальних закладів, громадських організацій відповідної направленості. Зазначені особи, могли б надати допомогу суду в формуванні позицій не тільки щодо конкретних ситуацій, а й щодо контексту кожної справи.

Як зазначають А. Тенасе та Г. Папуашвілі в своєму дослідженні [18], Amicus curiae (amicus) висновки «друзів суду» надаються особами, які мають високий рівень зацікавленості в предметі розгляду, але не є стороною та не беруть безпосередньої участі у судовому процесі. Такий висновок може надавати «унікальну інформацію або представляти погляди, що можуть допомогти суду», виходячи за межі того, що в змозі або бажають надати сторони. Таким чином, інтерес авторів amicus у справі є більш віддаленим та часто ширшим. Автор amicus може мати зацікавленість в іншій справі, на яку може вплинути судове рішення (але не настільки, щоб висновок amicus фактично міг впливати на хід справи).

Amicus може подаватися до конституційного або інших верховних судів фізичною або юридичною особою, неурядовою або міжнародною організацією. Висновки amicus «зазвичай спрямовуються на захист інтересів осіб чи організацій, не представлених у процесі, але інтересам яких потенційно загрожує судовий процес».

Так як викрадення енергії є досить поширеним, Регулятором розроблені методики розрахунку вартості недоврахованої енергії, які включення до правил, які впроваджені на енергетичних ринках. Методики передбачають випадки її застосування, формули розрахунку вартості недоврахованої енергії, які в свою чергу визначають період нарахування, застосування різноманітних коефіцієнтів, згідно яких оператор системи має розраховувати вартість недоврахованої енергії.

Наявність методик на енергетичних ринках з одного боку максимально формалізує процес здійснення донарахувань за недовраховану енергію, таким чином обмежуючи можливість порушення прав боржника кредитором, з іншого боку такі обмеження не дозволяють застосовувати вимоги методик, у випадках викрадення енергії способами, які такими методиками не передбачені, до розрахунків включаються витрати операторів системи, які фактично він міг і не понести.

Для прикладу, при розрахунку вартості недоврахованої електричної енергії враховується вар-

[5] Анбандлінг на енергетичних ринках — процес розділення послуг, пов'язаних з виробництвом, транспортуванням (передача, розподіл) та постачанням енергії, з метою регулювання ринку та створення умов для конкуренції. Анбандлінг є важливим елементом реформування енергетичного сектору, оскільки він сприяє розвитку конкуренції, забезпечує ефективне використання ресурсів та стимулює інновації в галузі енергетики, що в свою чергу призводить до підвищення якості та доступності енергії для споживачів.

[6] Amicus curiae (лат.) — друг суду.

тість її закупівлі оператором системи на балансуючому ринку, тобто це сама висока ціна на ринку, при тому, що оператор системи може закупити її на ринках, де ціна значно нижче ніж на балансуючому ринку (різниця може становити до 30% вартості).

В цілому практика застосування таких методик свідчить про необхідність їх удосконалення, шляхом узагальнення та надання можливості учасникам ринків застосовувати їх положення з більш ширшим власним розсудом, з одночасним посиленням відповідальності учасників ринку за зловживання своїми правами. Методики повинні враховувати загальні підходи до відшкодування збитків, які закріплені, як на законодавчому рівні, так і на рівні сформованої судової практики, зокрема чітко визначати, якою формою господарсько-правової відповідальності є донарахування недоврахованої енергії, хто має право проводити такі донарахування, що і як має включатись до складу таких нарахувань, які наслідки і коли можуть настати за умови їх неповної, несвоєчасної оплати, тощо.

Іншим прикладом методики відшкодування збитків на енергетичних ринках можна вважати Порядок забезпечення стандартів якості електропостачання та надання компенсацій споживачам за їх недотримання [19]. Фактично в ньому НКРЕКП визначено випадки порушення прав споживача, за яку він має право отримати відповідну компенсацію. Зазначене є нічим іншим, як формою господарсько-правової відповідальності, тобто стягненням збитків, але вони також «завуальовані» Регулятором під компенсацію.

Такі дії Регулятора пов'язані з тим, що стягнення збитків є надмірним тягарем для учасників господарських правовідносин, особливо, коли йде мова з одного боку про учасника енергетичних ринків, а з іншого боку про споживача, або про учасника енергетичних ринків і монополіста, який виконує певні специфічні функції на енергетичних ринках.

При цьому, в сфері енергетики не поодинокими є випадки нанесення збитків учасникам ринку, в тому числі кінцевим споживачам, органами державної влади (НКРЕКП), державними підприємствами, що виконують окремі ролі на енергетичних ринках, суб'єктами природних монополій.

Такими підприємствами в сфері природного газу є НАК «Нафтогаз України» (монополія, яка забезпечує розвідку та видобування вуглеводнів, зберігання природного газу, транспортування нафти, трейдинг, постачання газу кінцевим споживачам, газорозподіл, теплоенергетику), ТОВ «Оператор газотранспортної системи» (монополія, яка забезпечує транспортування природного газу споживачам України та країн Європейського Союзу), оператори газорозподільних систем (Облгази), постачальники газу, тощо.

В сфері електроенергетики такими підприємствами є ПрАТ «НЕК Укренерго» (оператор системи передачі електроенергії, оператор розрахунків, адміністратор комерційного обліку, адміністратор DataHub, оператор балансуючого ринку електроенергії, центральний диспетчер), АТ «НАЕК Енергоатом» (найбільший виробник, трейдер, експортер), ДП «Гарантований покупець» (купівля всієї «зеленої енергії», розрахунки з виробниками ВДЕ[7]), та ін.

Як правило, у разі нанесення збитків зазначеними вище суб'єктами (органами державної влади, природними монополіями) іншим учасникам ринку, споживачам, тощо зазначені вище суб'єкти перебувають у більш вигідному положенні по відношенню до кредитора, т.я. вони мають інші способи впливу на таких учасників, а тому стягнення збитків з них, як правило не ініціюється і не проводиться.

Така ситуація в довгостроковій перспективі призводить або може призвести до випадків, коли порушення прав інших осіб стають безкарними, а відповідно жодних дій щодо їх усунення в майбутньому особи, чиї дії призвели до нанесення збитків, не вживають. В даному аспекті важливим є формування нормативного підґрунтя для безакцептного відшкодування збитків такими суб'єктами, а вже у разі їх незгоди з таким відшкодуванням саме вони мають доводити відсутність підстав для такого відшкодування.

Нормативне обґрунтування такого механізму може бути створене по аналогії з стандартами якості, які вже реалізовані і діють в сфері електроенергетики і передбачають безакцептне зменшення вартості послуг, в разі порушенням прав споживачів учасником ринку електричної енергії (постачальником, оператором системи). Крім того, потрібно на законодавчому рівні визначити учасників енергетичних ринків, інших суб'єктів, що здійснюють діяльність на енергетичних ринках між якими повинні бути створені спеціальні механізми відшкодування збитків, порядок розрахунку їх розміру та безпосередньо механізми відшкодування.

Такі законодавчі зміни забезпечили б справедливе відшкодування збитків управненій стороні, а головне такі механізми стали б ефективними рушіями змін в існуючі на енергетичних ринках процеси, які формують передумови порушення прав інших учасників енергетичних ринків, особливо найменш захищених — споживачів.

В цілому можна констатувати, що відшкодування збитків, як форма господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики є ефективним способом поновлення порушених прав кредитора, при цьому така форма є складною для реалізації,

[7] ВДЕ — відновлювальні джерела енергії.

у випадку добровільної відмови боржника від відшкодування збитків.

Не зважаючи на ефективність такої форми відповідальності спеціальне законодавство в сфері енергетики (Закони України «Про ринок електричної енергії» [20], «Про ринок природного газу» [21], «Про трубопровідний транспорт» [22], «Про НКРЕКП») не оперує поняттями «збитки», «відшкодування збитків» при описі питань відповідальності за порушення законодавства, що регулює функціонування енергетичних ринків, хоча відповідальності на енергетичних ринках у вказаних Законах виділено окремий розділ.

Так на ринку електричної енергії, природного газу спеціальними Законами передбачено такі види відповідальності: попередження про необхідність усунення порушень; штраф; зупинення дії ліцензії; анулювання ліцензії. Очевидним є той факт, що такі види відповідальності направлені на ліцензіатів, що здійснюють діяльність на енергетичних ринках і фактично описують адміністративно-господарські санкції та взагалі не враховують інші форми господарсько-правової відповідальності. Зазначене, в свою чергу, свідчить про те, що законодавець регулювання господарсько-правової відповідальності на енергетичних ринках покладає на загальні норми права, тобто норми ЦК України і ГК України.

Спеціальне законодавство направлене не на захист інтересів учасників енергетичних ринків, коло яких визначено цими ж спеціальними законами, а на врегулювання питань пов'язаних з притягненням Регулятором до відповідальності ліцензіатів на енергетичних ринках.

Такий підхід в цілому свідчить про не ефективність і однобокість такого нормативного регулювання, адже в переліку правопорушень, який наведений в цих же спеціальних Законах, передбачено такі види порушень, які можуть бути вчинені тільки споживачем (крадіжка енергії, самовільне підключення до об'єктів енергетики, споживання енергії без приладів обліку та ін.). Отже, спеціальне законодавство в цій частині потребує доопрацювання та удосконалення.

Щодо відшкодування збитків енергетиці, завданих збройною агресією Російської Федерації, то на сьогодні оцінка розміру збитків відрізняється в різних джерелах, крім того об'єкти енергетики продовжують руйнуватися внаслідок цілеспрямованих атак російських військ, тому така оцінка не буде завершена до завершення військових дій.

Так, відповідно до інформації від Київської школи економіки, станом на січень 2024 року збитки української енергетики вже становили понад 9 млрд. доларів США [23, с. 15], розмір збитків зростає з кожним днем, з кожною новою атакою російських військових.

При цьому, основоположними принципами функціонування енергетики є безперервність та доступність, а дотримання цих принципів можна забезпечити лише шляхом належної експлуатації, ремонту, реконструкції, відновлення пошкоджених, зруйнованих об'єктів енергетики.

Наразі фінансування заходів щодо відновлення, відшкодування збитків завданих об'єктам енергетики здійснюється декількома шляхами, як то фінансування за власні кошти учасників енергетичних ринків, за кошти власників, акціонерів, кредитні кошти, кошти іноземних донорів, кошти бюджетів різних рівнів, тощо.

Очевидним є факт, що держава — агресор має нести повну відповідальність за нанесену нею шкоду, в т.ч. шляхом відшкодування збитків, але існуючих міжнародних правових механізмів, які б могли забезпечити відшкодування збитків державою агресором не напрацьовано, хоча ідеї вже формуються. Зокрема такі ідеї зводяться до конфіскації активів РФ за кордоном та подальше спрямування їх на погашення завданих збитків та/або до конфіскації лише відсотків від таких активів, які накопичилися за період війни та ін.

Російський бізнес, в т.ч. державні компанії РФ, активно вкладали кошти в українську економіку, значна кількість активів належала колаборантам, які сприяли неспровокованій агресії РФ і щодо яких введені національні санкції. Українська економіка вже має внутрішні ресурси, для формування національного фонду, кошти з якого можуть бути направлені на відшкодування збитків завданих РФ.

При цьому, в Україні має бути створено прозорий і дієвий механізм, як саме створення фонду, так і використання коштів з такого фонду.

Потрібно зазначити, що певний фонд відшкодування збитків в Україні вже створений і діє. Так, Постановою КМУ № 118 від 10.02.2023 «Про затвердження Порядку використання коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії» [24] передбачено створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Станом на кінець 2023 року в Фонді було акумульовано 61,8 млрд. грн. [25].

При цьому, розподіл коштів з цього фонду здійснюється у відповідності до зазначеної Постанови на відбудову, реконструкцію інфраструктури, об'єктів життєдіяльності, соціальних об'єктів, закупівлю соціального транспорту та ін. Звернення про виділення коштів фонду на проекти (об'єкти, заходи) за рахунок коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії, подаються до Мінінфраструктури центральними органами виконавчої влади, а також обласними, Київською міською держадміністраціями (обласними військовими, Київською міською військовою адміністраціями) з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування (відповідних військових адміністрацій у разі їх утворення). Очевидно, що створений механізм не враховує багатьох аспектів, галузей, що потре-

бують допомоги і постраждали від агресії Росії, а відповідно не є і не може вважатись механізмом справедливим.

Важливо враховувати, що енергетика не єдина галузь, яка зазнала таких катастрофічних збитків, збитків зазнали і інші сфери економіки, а головне, потрібно пам'ятати — війна забрала життя і здоров'я багатьох українців, громадян інших національностей, сім'ї втратили рідних, близьких.

Отже, вже сьогодні на національному рівні Україна може забезпечити дієвий правовий механізм використання активів РФ, що знаходяться на території України задля компенсації завданих внаслідок бойових дій збитків.

Запропонований механізм може передбачати такі основні складові:

Зняття на законодавчому рівні з РФ імунітету від юрисдикції України на території України. Верховний Суд, на рівні практики, підтвердив можливість стягнення з РФ збитків національними судами, але такий підхід є недостатнім з точки зору легітимізації таких дій на території України. Держава має чітко і зрозуміло заявити, що має намір націоналізувати активи РФ на території України і що такі активи будуть направлені на відшкодування збитків завданих військовою агресією РФ. Окремо має бути розглянуто питання відповідальності осіб, що сприяли агресії, як то суб'єкти господарювання, органи влади, посадові особи Республіки Білорусь.

Визначення на законодавчому рівні поіменного переліку активів РФ, що підлягають конфіскації (власність держави РФ, як суб'єкта міжнародного права; громадян РФ, крім тих, що проживають на території України на законних підставах; колаборантів; юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до законодавства РФ; юридичних осіб, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером), що має частку в статутному капіталі 10 і більше відсотків, якої є РФ, громадянин РФ, крім того, що проживає на території України на законних підставах, або юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства РФ, юридичні особи, утворені відповідно до законодавства іноземної держави, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером), що має частку в статутному капіталі 10 і більше відсотків, яких є Російська Федерація, громадянин Російської Федерації, крім того, що проживає на території України на законних підставах) — далі активи.

Формування Національного фонду компенсації збитків від неспровокованої агресії Російської Федерації.

Визначення уповноваженого суду для розгляду справ про стягнення збитків з РФ.

Визначення належного складу учасників таких справ. З метою дотримання справедливого балансу сторін та унеможливлення безпідставного стягнення коштів на користь осіб, які не зазнали збитків внаслідок дій РФ, має бути забезпечено в таких судах представництво інтересів відповідача. Як приклад таке представництво може бути покладено на органи прокуратури, Міністерства юстиції.

Визначення спрощеного порядку розгляду судами заяв про стягнення активів, з метою скорочення строків такого стягнення.

Визначення розмірів, порядку сплати або звільнення від сплати судового збору при поданні позовів про стягнення активів.

Надання на законодавчому рівні повноважень особам публічного права України (далі також — ініціатор) ініціювати стягнення активів РФ на користь держави України, для подальшого використання таких активів, з метою фінансування фонду. Звернення до суду таких осіб має бути визначено, як обов'язок і не передбачати дискреції для них звертатися чи не звертатися за стягненням активів, чітко також мають бути визначені повноваження таких осіб, процесуальні строки, відповідальність.

Звернення ініціатора до суду та стягнення за рішенням суду активів РФ на користь держави за позовом ініціатора.

Пред'явлення ініціатором на примусове виконання такого рішення суду до органів Державної виконавчої служби.

Стягнення Державною виконавчою службою на рахунок з спеціальним режимом використання відкритий в Державній казначейській службі (далі також — Рахунок) коштів, вартості активів, для подальшого їх розподілу між особами, що зазнали збитків внаслідок збройної агресії РФ.

Алгоритм розподілу коштів з Рахунку має бути прозорим, з можливістю відкритого доступу до інформації щодо стягнутих з РФ активів, повідомлень, про їх розподіл, декларуванням про отримання коштів, тощо.

Крім того, такий алгоритм має передбачати певні черги для кредиторів, які мають бути чітко визначені та врегульовані.

Для прикладу, можна скористатися сформованим підходом до розподілу коштів боржника, який на с.д. діє при примусовому виконанні рішень суду, розгляді справ про банкрутство з деякими змінами, які наведені нижче.

Так, черги задоволення вимог щодо відшкодування збитків можуть бути розділені таким чином (в порядку черговості):

1) внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, втраті годувальника;
2) внаслідок заподіяння шкоди//руйнування єдиного помешкання громадян, в якому проживали//проживають потерпілий, його сім'я;
3) внаслідок заподіяння шкоди//руйнування соціальних закладів (заклади охорони здоров'я,

освіти, надання адміністративних послуг населенню);
4) внаслідок заподіяння шкоди//руйнування об'єктів сил оборони, що безпосередньо забезпечують діяльність і виконання завдань силами оборони;
5) внаслідок заподіяння шкоди//руйнування об'єктів електроенергетики, постачання природного газу, теплопостачання, водопостачання і водовідведення, які безпосередньо задіяні у виробничому процесі;
6) всі інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги можуть задовольнятися в міру надходження на спеціальний рахунок коштів від продажу активів після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу активів, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

У разі відмови кредитора від отримання коштів протягом розумного строку, державний виконавець розподіляє ці кошти між іншими кредиторами. У разі відмови кредитора від отримання коштів, такі вимоги вважаються погашеними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи викладене можна констатувати, що стягнення збитків є ефективним способом захисту прав кредитора, але складним до реалізації на практиці. Вказане, в свою чергу, в сфері енергетики призвело до того, що на законодавчому рівні, усілякими способами, поняття «відшкодування збитків» підмінюється іншими поняттями, такими як «компенсація», «нарахування вартості необлікованої енергії», тощо.

Хоча юридичний аналіз таких компенсацій, нарахувань, дає можливість стверджувати, що вони є нічим іншим, як відшкодуванням збитків, але така підміна понять в нормативних документах надає можливість кредитору відшкодовувати збитки без необхідності доведення усіх необхідних складових, доведення яких є обов'язковим саме при стягненні збитків.

З одного боку така ситуація має позитивні риси, адже надає кредитору можливість отримати справедливе відшкодування в спрощеному порядку, з іншого боку така підміна понять призводить до правової невизначеності для боржника і кредитора, в частині визначення складу збитків, адже, як правило, в сфері енергетики до складу компенсацій, нарахувань не включаються втрачена вигода, додаткові витрати, тощо. Така ситуація на енергетичних ринках свідчить про порушення основоположних принципів правотворчої діяльності, які закріплені в Законі «Про правотворчу діяльність» [26], а саме принципів юридичної визначеності, системності, наукового забезпечення, а тому підходи щодо регулювання відшкодування збитків на енергетичних ринках мають бути змінені з врахуванням викладеного.

Щодо відшкодування збитків, завданих внаслідок неспровокованої військової агресії РФ, то вирішення цього питання лежить в двох площинах, а саме в площині міжнародного права і в площині національного права. Якщо вирішення питання в площині міжнародного права не буде вирішено до підписання мирної угоди та перемоги України, то питання на рівні національного законодавства можна і потрібно вирішити вже сьогодні, пропозиції щодо такого врегулювання викладенні в тексті цієї доповіді.

Література

1. Сприяння виправленню та відшкодуванню за агресію проти України : Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй A/RES/ES-11/5.

2. Про укладення Розширеної часткової угоди щодо Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція CM/Res(2023)3. Ухвалено Комітетом міністрів 12.05.2023 на 1466-му засіданні заступників міністрів. URL: https://rm.coe.int/cm-res-2023–3-ukr/1680ac1d39 (дата звернення: 17.04.2024).

3. Сидорович Я. Конфіскація російських активів та притягнення країни-агресора до відповідальності. *ANTS*. 2023. URL: https://ants.org.ua/konfiskacziya-rosijskih-aktiviv-ta-prityagnennya-kra%D1%97ni-agresora-do-vidpovidalnosti/ (дата звернення: 17.04.2024).

4. Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН: ES-11/5 від 14.11.2022.

5. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова КМУ від 03.03.2022 № 187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 17.04.2024).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.05.2022 Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Указ Президента від 11.05.2022 № 326/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text (дата звернення: 17.04.2024).

7. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.

8. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с.

9. Янчук А.В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 22 с.

10. Єсіпова Л.О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістки.* 2015. Вип. 18. С. 33–36.

11. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 23.01.2024).

12. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV ВІД 16.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 23.01.2024).

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів : Закон України № 289-VIII від 07.04.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-19#Text (дата звернення: 17.04.2024).

14. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 17.04.2024).

15. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України № 1540-VIII від 22.09.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text (дата звернення: 17.04.2024).

16. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.11.2019 по справі № 522/1423/16-ц. URL: https://iplex360.com.ua/sud.php?doc=86400592 (дата звернення: 17.04.2024).

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.01.2020 в справі № 910/17955/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/87053623 (дата звернення: 17.04.2024).

18. Тенасе А., Папуашвілі Г. Концепція AMICUS CURIAE у сучасному правосудді. Концептуальний документ для Конституційного Суду України. 2022. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf (дата звернення: 17.04.2024).

19. Про затвердження Порядку забезпечення стандартів якості електропостачання та надання компенсацій споживачам за їх недотримання : Постанова НКРЕКП № 375 від 12.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0375874-18#Text (дата звернення: 17.04.2024).

20. Про ринок електричної енергії : Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text (дата звернення: 17.04.2024).

21. Про ринок природного газу : Закон України № 329-VIII від 09.04.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text (дата звернення: 17.04.2024).

22. Про трубопровідний транспорт : Закон України № 192/96-ВР від 15.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 17.04.2024).

23. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України, станом на початок 2024 року. *Київська школа економіки.* URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення: 17.04.2024).

24. Про затвердження Порядку використання коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії : Постанова КМУ № 118 від 10.02.2023. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP230118?an=10 (дата звернення: 17.04.2024).

25. Із загального обсягу 61,7 млрд. грн Фонду ліквідації наслідків збройної агресії у 2023 р. виділено 58,2 млрд. *Інтерфакс Україна*. 2024. URL: https://interfax.com.ua/news/economic/960621.html (дата звернення: 17.04.2024).

26. Про правотворчу діяльність : Закон України № 3354-IX від 24.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 17.04.2024).

References:

1. Promoting correction and compensation for aggression against Ukraine: Resolution of the General Assembly of the United Nations A/RES/ES-11/5.

2. On the conclusion of the Extended Partial Agreement on the Register of Damages Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine Resolution CM/Res (2023)3. Adopted by the Committee of Ministers on 12.05.2023 at the 1466th meeting of deputy ministers. URL: https://rm.coe.int/cm-res-2023-3-ukr/1680ac1d39 (date of access: 17.04.2024).

3. Sydorovich Ya. Confiscation of Russian assets and bringing the aggressor country to justice. *ANTS*. 2023. URL: https://ants.org.ua/konfiskacziya-rosijskih-aktiviv-ta-prityagnennya-kra%D1%97ni-agresora-do-vidpovidalnosti/ (date of access: 17.04.2024).

4. Promoting legal protection and providing compensation for damages in connection with aggression against Ukraine: Resolution of the UN General Assembly: ES-11/5 dated 14.11.2022.

5. On ensuring the protection of national interests in future lawsuits by the state of Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation: Resolution of the CMU dated 03.03.2022 No. 187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text (date of access: 17.04.2024).

6. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 11.05.2022 On the forced seizure of property rights of the Russian Federation and its residents in Ukraine. Presidential Decree No. 326/2022 of May 11, 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text (date of access: 17.04.2024).

7. Podkolzin I. V. Damages and their compensation in the contract law of Ukraine: abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences: 12.00.03. Kyiv, 2009. 22 p.

8. Krysan T. Ye. Damages as a category of civil law of Ukraine: abstract of the dissertation of the candidate of law sciences: 12.00.03. Odesa, 2008. 21 p.

9. Yanchuk A. V. Compensation for damages to protect civil rights and interests: abstract of the dissertation of the candidate of law sciences: 12.00.03. Kyiv, 2011. 22 p.

10. Yesipova L. O. The civil-legal essence of the concepts of damage and damage. *Journal of a civilian*. 2015. Vol. 18. P. 33–36.

11. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 436-IV dated January 16, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (date of access: 23.01.2024).

12. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV DATED 16.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (date of access: 23.01.2024).

13. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the protection of investors' rights: Law of Ukraine No. 289-VIII dated 04/07/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-19#Text (date of access: 17.04.2024).

14. About banks and banking activities: Law of Ukraine No. 2121-III dated 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (date of access: 17.04.2024).

15. About the National Commission, which carries out state regulation in the spheres of energy and communal services: Law of Ukraine No. 1540-VIII dated September 22, 2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text (date of access: 17.04.2024).

16. Resolution of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated November 27, 2019 in case No. 522/1423/16-ts. URL: https://iplex360.com.ua/sud.php?doc=86400592 (date of access: 17.04.2024).

17. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated January 14, 2020, in case No. 910/17955/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/87053623 (date of access: 17.04.2024).

18. Tenase A., Papuashvili G. The concept of AMICUS CURIAE in modern justice. *Conceptual document for the Constitutional Court of Ukraine*. 2022. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf (date of access: 17.04.2024).

19. On approval of the Procedure for ensuring quality standards of electricity supply and providing compensation to consumers for their non-compliance: Resolution of the NCRECP No. 375 of June 12, 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0375874-18#Text (date of access: 17.04.2024).

20. On the electric energy market: Law of Ukraine No. 2019-VIII dated 04/13/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text (date of access: 17.04.2024).

21. About the natural gas market: Law of Ukraine No. 329-VIII of April 9, 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text (date of access: 17.04.2024).

22. About pipeline transport: Law of Ukraine No. 192/96-VR dated 15.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80#Text (date of access: 17.04.2024).

23. Report on direct damage to infrastructure from destruction because of Russia's military aggression against Ukraine, as of the beginning of 2024. *Kyiv School of Economics*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (date of access: 17.04.2024).

24. On the approval of the Procedure for the use of funds of the fund for liquidation of the consequences of armed aggression: CMU Resolution No. 118 of February 10, 2023. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP230118?an=10 (date of access: 17.04.2024).

25. Out of the total amount of UAH 61.7 billion of the Fund for liquidation of the consequences of armed aggression in 2023 58.2 billion was allocated. *Interfax-Ukraine*. 2024. URL: https://interfax.com.ua/news/economic/960621.html (date of access: 17.04.2024).

26. About law-making activity: Law of Ukraine No. 3354-IX dated August 24, 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (date of access: 17.04.2024).

УДК 349.414

Горун Юрій Валерійович
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Horun Yurii
Postgraduate Student of the
Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the
National University "Odesa Law Academy"
ORCID: 0000-0002-5822-9313

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9933

ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

TOOLS FOR DIGITALIZATION OF LAND RELATIONS

Анотація. *Вступ. В основному законі України зазначено, що земля є об'єктом права власності Українського народу. Права власника від імені Українського народу здійснюють уповноважені на це державні органи та органи місцевого самоврядування.*

Своє подальше вираження відповідна норма законодавства знаходить в профільному, кодифікованому акті, а саме в Земельному кодексі України.

Земельний кодекс України чітко регламентує повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері земельних правовідносин, а також порядок набуття у власність земельних ділянок.

Окрім Земельного кодексу України є інші нормативно-правові акти, що забезпечують регулювання земельних правовідносин, основними із них є Закон України від 22.05.2003 року № 858-IV «Про землеустрій» та Закон України від 07.07.2011 року № 3613-VI «Про Державний земельний кадастр».

Під час аналізу нинішнього стану регулювання земельних правовідносин можна дійти висновку, що таке регулювання є застарілим, де не використовуються сучасні технології.

Під сучасними технологіями розуміється в тому числі і діджиталізація, як певне технологічне явище, що пов'язане із оцифруванням документів та переведенням їх з паперової форми у цифрову форму.

При аналізі інших галузей права можна встановити, що діджиталізація досить широко використовується у сфері будівництва. Так, майже всі документи, що створюються учасниками будівництва є виключно у цифровій формі без використання паперових носіїв.

Схожий процес функціонування та обміну документів можна використовувати і у земельних правовідносинах, що значно спростить їх регулювання.

При цьому для запровадження відповідних інновацій не потрібно розробляти новий реєстр/портал/тощо, а можна використовувати ті портали, які наразі вже розроблені та функціонують. Таким порталом є Єдина державна електронна система у сфері будівництва, де вже зараз існують модулі, що відносяться до землеустрою.

Мета. Метою дослідження є огляд використання технологій при здійсненні регулювання суміжних до земельного права галузей та інститутів, та перспективи використання відповідних технологій при регулюванні земельних правовідносин.

Матеріали та методи. При написанні цієї статті було використано нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері земельного права, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, що досліджували схожі питання.

Також при проведенні відповідного наукового дослідження було використано наступні методи наукового пізнання: формально-догматичний метод; системний метод наукового пізнання; порівняльно-правовий метод; метод правового моделювання.

Результати. У науковій статті розкрито сутність діджиталізації у земельних правовідносинах. Під діджиталізацією у земельному праві варто розуміти явище, за допомогою якого регулювання земельних правовідносин відбувається

у цифровому вимірі, використовуючи сучасні технології та зменшуючи кількість та обсяги документів у паперовій формі.

Вже зараз на основі тих засобів, що існують у суміжних галузях права, можна значно спростити процес оформлення права власності на земельну ділянку.

На основі порталу Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (далі – ЄДЕССБ) можна реалізувати пілотний проект щодо оформлення земельних ділянок у власність за умови, що на такій земельній ділянці є об'єкт нерухомості, що зареєстрований відповідно до чинного законодавства та особа, якій належить цей об'єкт не отримувала безоплатно у власність земельну ділянку.

Перспективи. Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у дослідженні діджиталізації інших процесів, що відбуваються у земельних правовідносинах, зокрема: оформлення права користування земельною ділянкою юридичними особами, набуття права власності на земельну ділянку юридичними особами, отримання у власність земельних ділянок фізичними особами на умовах безоплатної передачі.

Ключові слова: *діджиталізація, земельні правовідносини, земельне право, державна реєстрація, земельна ділянка.*

Summary. *Introduction. The Basic Law of Ukraine states that land is an object of ownership of the Ukrainian people. The owner's rights on behalf of the Ukrainian people are exercised by authorized state bodies and local self-government bodies.*

The relevant legal provision is further expressed in a specialized, codified act, namely the Land Code of Ukraine.

The Land Code of Ukraine clearly regulates the powers of state and local authorities in the field of land relations, as well as the procedure for acquiring land plots.

In addition to the Land Code of Ukraine, there are other legal acts that regulate land relations, the main ones being the Law of Ukraine No. 858-IV "On Land Management" dated 22.05.2003 and the Law of Ukraine No. 3613-VI "On the State Land Cadastre" dated 07.07.2011.

Analyzing the current state of regulation of land relations, it can be concluded that such regulation is outdated and does not use modern technologies.

Modern technologies include digitalization, as a certain technological phenomenon associated with the digitization of documents and their transfer from paper to digital form.

When analyzing other areas of law, it can be found that digitalization is quite widely used in the field of construction. Thus, almost all documents created by construction participants are exclusively in digital form without using paper media.

A similar process of functioning and exchange of documents can be used in land relations, which will greatly simplify their regulation.

At the same time, the introduction of relevant innovations does not require the development of a new registry/portal/etc., but rather the use of portals that are already developed and functioning. Such a portal is the Unified State Electronic System in the Field of Construction, which already has modules related to land management.

Purpose. The purpose of the study is to review the use of technologies in the regulation of land law-related industries and institutions, and the prospects for the use of relevant technologies in the regulation of land relations.

Materials and methods. The author used the legal acts regulating relations in the field of land law, as well as scientific works of domestic and foreign scholars who have studied similar issues.

In addition, the following methods of scientific cognition were used in conducting the relevant scientific research – formal and dogmatic methods; systematic method of scientific cognition; comparative legal method; method of legal modeling.

Results. The article reveals the essence of digitalization in land legal relations. Digitalization in land law should be understood as the phenomenon by which land relations are regulated digitally, using modern technologies and reducing the number and volume of paper documents.

The process of land ownership registration can already be greatly simplified by using the tools that exist in related areas of law.

The example of the portal of the Unified State Electronic System in the Field of Construction (hereinafter referred to as the USESC) can be used to implement a pilot project on land ownership, provided that there is a real estate object on such a land plot registered in accordance with applicable law and the person who owns the object has not received the land plot free of charge.

Discussion. Prospects for further scientific research may lie in the study of digitalization of other processes occurring in land relations, in particular: registration of the right to use a land plot by legal entities, acquisition of ownership of a land plot by legal entities, and acquisition of land plots by individuals on the terms of free transfer.

Key words: *digitalization, land relations, land law, state registration, land plot.*

Постановка проблеми. Конституцією України, а саме статтею 13 визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Подальше правове регулювання земельних правовідносин здійснюється кодифікованим нормативно-правовим актом, а саме Земельним

кодексом України, який був прийнятий 25.10.2001 року та набув чинності 01.01.2002 року.

Окрім цього з метою здійснення регулювання відповідних правовідносин законодавцем було прийнято профільні закони, а саме Закон України від 22.05.2003 року № 858-IV «Про землеустрій» та Закон України від 07.07.2011 року «Про Державний земельний кадастр».

Відповідні нормативно-правові акти є основними в сфері регулювання земельних правовідносин. Проте суспільство знаходиться у своєму постійному розвитку та винайденні новітніх технологічних засобів для кращого існування і в тому числі регулювання суспільно-правових відносин.

Якщо ми проаналізуємо дотичні до земельного права галузі та інститути, то встановимо, що правове регулювання відносин, що там виникають, здійснюється із використанням відповідних технологічних здобутків.

У той же час регулювання земельних правовідносин здійснюється так би мовити старими методами, зокрема, але не виключено: не використання різного роду технологічних здобутків, великий формалізм та бюрократизація при отриманні документів та інше.

Хоча у XXI столітті можливо здійснювати більш краще регулювання земельних правовідносин, враховуючи, що до прикладу будівельним законодавством використовуються відповідні технологічні засоби для здійснення такого регулювання, а отже можуть і використовуватись у земельному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження інституту права власності на земельні ділянки внесли такі науковці, як: І.І. Каракаш [1], Т.Є. Харитонова [2], В.І. Андрейцев, В.В. Носік, А.М. Мірошниченко, П.Ф. Кулинич, І.О. Костяшкін, Н.В. Бондарчук [3], А.М. Третяк [4].

Предметом наукових досліджень також був інститут землеустрою у земельному праві та порядок виготовлення та оформлення проектів із землеустрою, дослідженням цього питання займались такі вчені як В.А. Рябчій та В.В. Рябчій [5], А.Г. Мартин та Б.О. Аврамчук [6].

Визначенням поняття діджиталізації, як явища у правовій науці, займаються науковці, а саме: Н.В. Атаманова [7], Н. Б., Крестовська [8] та інші.

Проте, відкритою для досліджень залишається тема діджиталізації саме у земельних правовідносинах.

Метою статті є огляд використання технологій при здійсненні регулювання суміжних до земельного права галузей та інститутів, та перспективи використання відповідних технологій при регулюванні земельних правовідносин.

Матеріали і методи. При написанні цієї статті було використано нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері земельного права, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, що досліджували схожі питання.

Також при проведенні відповідного наукового дослідження було використано наступні методи наукового пізнання:

- формально-догматичний метод, за допомогою якого було проаналізовано чинне законодавство, що регулює земельні правовідносини, а також законодавство, що регулює дотичні до земельного права галузі та інститути;
- системний метод наукового пізнання за допомогою якого було проаналізовано окремий інститут земельного права, а саме інститут набуття права власності на земельну ділянку та наведено недоліки, які там існують;
- порівняльно-правовий метод за допомогою якого було порівняно процес оформлення земельної ділянки та процес розробки проєктної документації в частині будівництва та встановлено ключові особливості кожного процесу;
- метод правового моделювання, за допомогою якого на основі опрацьованої інформації та здійснення аналізу було змодельовано можливі варіанти вирішення постановленої у цьому науковому дослідженні проблеми.

Виклад основного матеріалу. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією — відповідно до статті 13 Конституції України [9].

Подальша деталізація відповідної норми Конституції України у частині реалізації прав на землю знаходить своє відображення у Земельному кодексі України.

Глави 2–3 Земельного кодексу України регламентують повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування в частині реалізації земельних правовідносин.

Якщо проаналізувати відповідні норми Земельного кодексу України (статті 6–17-1), то можна дійти проміжного висновку, що фактично в рамках поділу земель між державною та комунальною власністю відповідні органи місцевого самоврядування уповноважені приймати рішення щодо надання земельних ділянок у власність або користування (в залежності від суб'єкта звернення).

При цьому процес отримання земельних ділянок у власність або користування різними суб'єктами є дуже бюрократизованим, зокрема: використання документів виключно в паперовій формі, проходження декількох етапів, які за своєю суттю є тотожними.

Як вказує Н.В. Бондарчук, існує досить багато проблем в частині отримання земельних ділянок у власність, які умовно можна поділити на дві групи: 1) це великий ризик корумпованості при оформленні документів, що засвідчують факт власності на землю (отримання хабаря за підробку документів, пришвидшення видачі тих чи інших документів та інше); 2) проблеми у сфері нормативно-правового регулювання, зокрема недосконаліть земельного законодавства, яке має досить багато прогалин, щодо набувальної дальності, реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень [3, с. 290].

І.І. Каракаш при огляді особливостей набуття права власності на земельні ділянки вказує на певні протиріччя, що існують у законодавстві щодо суб'єктів права власності на земельні ділянки [1, с. 662].

Отже, як ми бачимо процес реалізації суб'єктами свого права на земельні ділянки в силу недосконалості земельного законодавства є ускладненими. При цьому внаслідок реформи, щодо розмежування державної та комунальної власності в сфері земельних правовідносин, яка відбулась на підставі Закону України від 28.04.2021 року № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин», саме органи місцевого самоврядування стали повноцінним суб'єктами, що розпоряджаються землями, які знаходяться в межах населених пунктів. Також прийняття відповідного закону спонукало органи місцевого самоврядування провести інвентаризацію земель в межах кордонів населених пунктів.

Проте прийняття відповідного Закону України від 28.04.2021 року № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» додатково навантажило органи місцевого самоврядування як суб'єкта владних повноважень, що здійснює вирішальну роль при оформленні права власності на земельні ділянки, що розташована в межах населеного пункту [10].

Так, відповідно до пункту б частини 1 статті 12 Земельного кодексу України, органи місцевого самоврядування здійснюють передачу земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб. Рішення про передачу земельних ділянок у власність органами місцевого самоврядування здійснюється колегіально, шляхом прийняття відповідного рішення на сесії такої ради [11].

Тобто суб'єкту, який бажає оформити земельну ділянку у власність, необхідно чекати сесії, окрім цього сесія органу місцевого самоврядування може і не включати до порядку денного питання щодо передачі земельних ділянок у власність чи оренду. Також процес підготовки документів (проєктів землеустрою, різного роду документів, супровідних листів, заяв) здійснюється виключно у паперовій формі, що створює додаткове навантаження на відповідні органи місцевого самоврядування та на фізичних та юридичних осіб.

Проте відповідний процес оформлення земельних ділянок можна значно спростити та діжиталізувати, як це вже зроблено у будівельній сфері.

Діжиталізація є відносно новим явищем, що наразі почало широко використовуватись в різних галузях права.

Діджиталізація — це процес, який пов'язаний із перетворенням будь-якої інформації у цифрову форму [12, с. 1].

У юридичній науці під діджиталізацією варто розуміти цифрову трансформацію, автоматизацію які проявляється у вигляді зміни в процесах регламентованих законодавством України та пов'язаних із переходом від процесів у паперовій формі до онлайн процедур [7, с. 5].

Діжиталізація досить широко використовується у будівництві, де станом на зараз, майже всі процеси пов'язані із отриманням дозвільних документів відбуваються у цифровій формі.

Якщо здійснювати порівняння порядку отримання будь-яких документів під час будівництва та оформлення земельної ділянки, то з урахуванням галузевих норм, це виглядає наступним чином.

Отже, при порівнянні двох процесів, які відбуваються у суміжних галузях права, ми бачимо що у випадку використання діджиталізації як засобу для регулювання правовідносин це дозволить значно спростити процедури, що там відбуваються.

З метою наведення прикладу, як можна використовувати сучасні технології при оформленні земельної ділянки у власність (на якій розташовано об'єкт нерухомості, що належить особі на праві приватної власності та відповідна особа не використовувала своє право на безоплатне отримання земельної ділянки у власність), можна запропонувати наступні альтернативи:

1. Особа, яка бажає оформити земельну ділянку у власність, звертається та укладає договір з інженером-землевпорядником на розробку технічної документації із землеустрою.

2. Інженер-землевпорядник на підставі укладеного договору розробляє та завантажує до системи готову технічну документацію із землеустрою. Після чого відправляє її електроним способом для присвоєння кадастрового номеру.

3. Після присвоєння кадастрового номеру відповідна документація передається на затвердження органу місцевого самоврядування, при цьому таке затвердження повинно відбуватись без проходження сесії та необхідно встановити чіткі строки, протягом яких уповноважений орган місцевого самоврядування повинен надати відповідь про затвердження або відмову у затвердженні.

Таблиця 1

Порівняльно-правовий аналіз отримання дозвільних будівельних документів та документів права власності на земельну ділянку

Під час будівництва	Під час оформлення земельної ділянки
Ініціатор будівництва укладає договір про виконання проєктних робіт із кваліфікованою організацією (яка має у штаті сертифікованих інженерів, відповідно до об'єкта будівництва);	Особа, яка має право на оформлення земельної ділянки у власність, звертається до сертифікованого інженера-землевпорядника з метою розробки проекту землеустрою.
Після підписання відповідного договору між проєктувальником та замовником підписується електронно у ЄДЕССБ завдання на проєктування, яке відразу реєструється у системі із присвоєнням унікального ідентифікатора.	Сертифікований інженер-землевпорядник здійснює розробку технічної документації із землеустрою. Після розробки технічної документації із землеустрою, необхідно у паперовій формі підписати акт приймання-передачі межових знаків та акт погодження меж земельної ділянки із дотичними власниками.
Проєктувальник на підставі укладеного договору здійснює виготовлення відповідної проєктної документації та після її виготовлення завантажує відповідну документацію до ЄДЕССБ, при цьому у разі необхідності отримання будь-яких погоджень від державних органів (містобудівних умов та обмежень, енергетичних сертифікатів, інвентаризації будівель) такі погодження відбуваються виключно в електронній формі, шляхом направлення документів та запитів, використовуючи електронний цифровий підпис.	За результатами підписаних документів, інженер-землевпорядник сканує відповідні документи та через портал Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру подає відповідний пакет документів для отримання витягу з Державного земельного кадастру про земельну ділянку на підтвердження державної реєстрації земельної ділянки (присвоєння кадастрового номеру).
Після отримання всіх погоджень Проєктувальник у разі необхідності направляє відповідну проєктну документацію на проведення будівельної експертизи, результати якої також завантажуються до ЄДЕССБ.	Після отримання витягу з Державного земельного кадастру про земельну ділянку на підтвердження державної реєстрації земельної ділянки інженером-землевпорядником готується пакет документів у паперовій формі, який складається із технічної документації із землеустрою (з додатками) та відповідного витягу та віддається особі, яка має право на оформлення земельної ділянки.
Експертний висновок за результатами будівельної експертизи є підставою для початку будівельних робіт. При цьому всі документи щодо проєктної документації, початку виконання будівельних робіт, завершення будівельних робіт містяться у системі, де за допомогою унікальних ідентифікаторів такі документи можна переглядати.	Після чого особа, яка має право на оформлення земельної ділянки, подає відповідний пакет документів до органу місцевого самоврядування з метою затвердження відповідної документації на сесії відповідного органу.
	Після затвердження сесією органу місцевого самоврядування технічної документації із землеустрою така документація у паперовій формі разом із рішенням сесії подається до державного реєстратора з метою реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

У даній таблиці в частині оформлення земельної ділянки наведено процес, який відбувається у разі якщо, на земельній ділянці розташовано об'єкт нерухомості, що належіть відповідній особі, та така особа не використала право на безплатну передачу земельної ділянки у власність.

Джерело: узагальнено автором на основі [13; 14; 15; 16]

4. Після затвердження уповноваженим органом місцевого самоврядування документації, така документація автоматично формує необхідні документи, та такі документи направляються на реєстрацію у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі вище наведеного можна дійти наступних висновків.

По-перше, діджиталізація як явище для регулювання суспільних правовідносин може широко використовуватись при врегулюванні земельних правовідносин.

Під діджиталізацією у земельному праві варто розуміти явище, за допомогою якого регулювання земельних правовідносин відбувається у цифровому вимірі, використовуючи сучасні технології та зменшуючи кількість та обсяги документів у паперовій формі.

По-друге, вже зараз на основі тих засобів, що існують у суміжних галузях права, можна значно спростити процес оформлення права власності на земельну ділянку.

Так, як було наведено у цьому науковому дослідження, на основі порталу ЄДЕССБ можна реалізувати пілотний проект щодо оформлення земельних ділянок у власність за умови, що на

такій земельній ділянці є об'єкт нерухомості, що зареєстрований відповідно до чинного законодавства та особа, якій належить цей об'єкт не отримувала безоплатно у власність земельну ділянку.

Запровадження відповідного пілотного проекту також забезпечить прозорість та відкритість у земельному праві та значно розвантажить органи місцевого самоврядування.

У цьому науковому дослідження було розглянуто лише один із декількох варіантів, коли особа набуває у власність земельну ділянку. Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у дослідженні діджиталізації інших процесів, що відбуваються у земельних правовідносинах, зокрема: оформлення права користування земельною ділянкою юридичними особами, набуття права власності на земельну ділянку юридичними особами, отримання у власність земельних ділянок фізичними особами на умовах безоплатної передачі.

Література

1. Каракаш І.І. Особливості набуття права власності на землю в Україні іноземними громадянами, іноземними юридичними особами та іноземними державами. *Актуальні проблеми держави та права.* 2011. № 61. С. 621–625.

2. Харитонова Т.Є. Визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів як гарантій захисту їх прав. *Часопис цивілістики*. 2018. № 31. С. 65–70.

3. Бондарчук Н.В. Проблеми права власності на землю в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 289–291.

4. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : навчальний посібник. Аграрна наука, 2002. 280 с.

5. Рябчій В.А., Рябчій В.В. Удосконалення нормативно-правового забезпечення перевірки якості документації із землеустрою. *Вісник геодезії та картографії.* 2013. № 3. С. 38–41.

6. Мартин А.Г., Аврамчук Б.О. Регулювання землеустрою у Європейському Союзі: напрями адаптації для України. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель.* 2018. № 1. С. 4–13.

7. Атаманова Н.В. Діджиталізація державно-правової сфери в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 3–8.

8. Крестовська Н.М. Нові підходи до типології держави. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія. Одеса, 2012. Підрозд. 3.9. С. 256–268.

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1998 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 31.05.2024).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1423-20 (дата звернення: 31.05.2024).

11. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2768-14 (дата звернення: 31.05.2024).

12. Карачинцев В. Словник доби. Діджиталізація. *Всеукраїнський культурологічний тижневик.* 2020. № 4 (1056). С. 1–2.

13. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/858–15 (дата звернення: 31.05.2024).

14. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3613-17 (дата звернення 31.05.2024).

15. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3038-17 (дата звернення: 31.05.2024).

16. Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 681. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/681-2021-%D0%BF (дата звернення: 31.05.2024).

References

1. Karakash I.I. Osoblyvosti nabuttia prava vlasnosti na zemliu v Ukraini inozemnymy hromadianamy, inozemnymy yurydychnymy osobamy ta inozemnymy derzhavamy. *Aktualni problemy derzhavy ta prava.* 2011. № 61. S. 621–625.

2. Kharytonova T.Ie. Vyznachennia prav i oboviazkiv zemlevlasnykiv i zemlekorystuvachiv yak harantii zakhystu yikh prav. *Chasopys tsyvilistyky.* 2018. № 31. S. 65–70.

3. Bondarchuk N.V. Problemy prava vlasnosti na zemliu v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2013. № 3. S. 289–291.

4. Tretiak A. M. Istoriia zemelnykh vidnosyn i zemleustroiu v Ukraini: navchalnyi posibnyk. Ahrarna nauka, 2002. 280 s.

5. Riabchii V. A., Riabchii V. V. Udoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia perevirky yakosti dokumentatsii iz zemleustroiu. *Visnyk heodezii ta kartohrafii.* 2013. № 3. S. 38–41.

6. Martyn A. H., Avramchuk B. O. Rehuliuvannia zemleustroiu u Yevropeiskomu Soiuzi: napriamy adaptatsii dlia Ukrainy. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel.* 2018. № 1. S. 4–13.

7. Atamanova N. V. Didzhytalizatsiia derzhavno-pravovoi sfery v Ukraini. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* 2022. № 1. S. 3–8.

8. Krestovska N. M. Novi pidkhody do typolohii derzhavy. Aktualni hrani zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii: monohrafiia. Odesa, 2012. Pidrozd. 3.9. S. 256–268.

9. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1998 roku № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy upravlinnia ta derehuliatsii u sferi zemelnykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 28.04.2021 № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1423-20.

11. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2768-14.

12. Karachyntsev V. Slovnyk doby. Didzhytalizatsiia. *Vseukrainskyi kulturolohichnyi tyzhnevyk.* 2020. № 4 (1056). S. 1–2.

13. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 858-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/858-15.

14. Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr: Zakon Ukrainy vid 07.07.2011 № 3613-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3613-17.

15. Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3038-17.

16. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.06.2021 № 681. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/681-2021-%D0%BF.

УДК 342.1:342.7

Карпінський Борис Андрійович
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівський національний університет імені Івана Франка
Karpinsky Borys
Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Business Management
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-5996-7724

Карпінська Олена Борисівна
кандидат юридичних наук, адвокат
Львівський національний університет імені Івана Франка
Karpinska Olena
PhD in Law, Lawyer
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-7698-8404

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9861

ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: АПАРАТ Й НАПРЯМИ РОЗГЛЯДУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ

THE PHENOMENON OF LEGAL INDIFFERENCE IN THE SOCIAL SPACE: APPARATUS AND DIRECTIONS OF CONSIDERATION FROM THE POSITION OF STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION

Анотація. *Вперше синтезовано й обґрунтовано, що явище правової байдужості пов'язується з відсутністю будь-якого інтересу, уваги або відповідальності щодо врахування наявних правових положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини (людей) в суспільному просторі, обумовлюючи тим ігнорування традиційними загальнолюдськими цінностями, зниження ефективності механізму формування і функціонування державотворення та обмежуючи прояв мотивної стабільності людських (чи колективних) взаємовідносин.*

Запропоновано та розроблено інструментарний апарат щодо інтегральної оцінки рівня прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації на основі врахування конституційних принципів, основних законів, правових норм й прав громадян та їх безпосередньої участі у громадянському житті. Підкреслено, що оцінювальні методи доцільно комбінувати для отримання комплексної картини рівня прояву правової байдужості. Синтезовано гіпотезу: прояв явища правової байдужості у суспільному просторі володіє накопичувальним ефектом у динаміці, порівняно із людським співпереживанням чи відповідальністю один за одного та які можуть поступово трансформуватись у дане явище за часово-тривалого проміжку чи розгляду територіально віддаленого об'єкта спостереження.

Обґрунтовано, що відкриття даного явища має широкий спектр прояву у різних наукових напрямах соціально-гуманітарного спрямування (право, державотворення, економіка, філософія, психологія, соціологія, освіта, військова справа, дипломатія, медицина, історія, управління тощо), які стосуються поводження людей та прийняття ними рішень у конкретних ситуаціях.

Підкреслено, що фундаментальна проблематика прояву явища правової байдужості має цілеспрямовано розглядатись як у законодавчому полі України, так і міжнародному праві. Наголошено, що увага до явища правої байдужості, окрім чисто раціональних правових аспектів, має й прагматичну сторону, тобто конкретний фінансовий вимір. Так,

зміна лише на 1% рівня тіньової економіки світу, через цілеспрямоване обмеження й уникнення прояву явища правової байдужості, додатково дозволить отримати до 100 млрд. доларів США податкових надходжень у бюджети держав.

Ключові слова: *право, апарат, інструментарій, явище правової байдужості, суспільний простір, державотворчий патріотизм нації, громадяни, податки, механізм, відповідальність.*

Summary. *For the first time, it was synthesized and substantiated that the phenomenon of legal indifference is associated with the lack of any interest, attention or responsibility in taking into account the existing legal provisions or norms in the specific context of the activity of a person (people) in the public space, thus causing the ignoring of traditional universal values, a decrease in efficiency the mechanism of formation and functioning of state formation and limiting the manifestation of the motivational stability of human (or collective) relationships.*

An instrumental apparatus was proposed and developed for the integral assessment of the level of manifestation of the phenomenon of legal indifference from the standpoint of state-creating patriotism of nation based on taking into account constitutional principles, basic laws, legal norms and rights of citizens and their direct participation in civil life. It is emphasized that it is advisable to combine assessment methods to obtain a comprehensive picture of the level of manifestation of legal indifference. A hypothesis was synthesized: the manifestation of the phenomenon of legal indifference in the public space has a cumulative effect in dynamics, compared to human empathy or responsibility for one another, which can gradually transform into this phenomenon over a long period of time or consideration of a territorially distant object of observation.

It is substantiated that the discovery of this phenomenon has a wide range of manifestations in various scientific areas of social and humanitarian direction (law, state-creating, economics, philosophy, psychology, sociology, education, military affairs, diplomacy, medicine, history, management, etc.) that relate to the behavior of people and their decision-making in specific situations.

It is emphasized that the fundamental problem of the manifestation of the phenomenon of legal indifference should be purposefully considered both in the legislative field of Ukraine and international law. It is emphasized that attention to the phenomenon of law-wing indifference, in addition to purely rational legal aspects, also has a pragmatic side, that is, a specific financial dimension. Thus, a change of only 1% of the level of the shadow economy of the world, due to purposeful limitation and avoidance of the manifestation of the phenomenon of legal indifference, will additionally allow to receive up to 100 billion US dollars in tax revenues for state budgets.

Key words: *law, apparatus, tools, phenomenon of legal indifference, public space, state-creative patriotism of nation, citizens, taxes, mechanism, responsibility.*

Постановка проблеми. Накопичення ознак й прояв байдужості має специфічне значення у формуванні збалансованих правових взаємовідносин між людьми, оскільки через неї (тобто без проведення будь-яких дій), за відповідного динамічного синергізму може проходити розбалансування, а з тим й розмежування традиційних життєвих цінностей спільноти і ймовірної втрати накопичених тисячоліттями загальнолюдських якостей (зокрема, співпереживання чи загроза життю). Практика показує, що в сучасних умовах жорсткої боротьби України з державою-анексором (агресором), байдужість (прикриваючись декларативними намірами чи певною втомою) призводить до затягування виконання зобов'язань та зниження збірних надходжень від конкретних людей і держав.

Не слід нехтувати й тим, що байдужість в еволюційному плані залишається на різних рівнях життєдіяльності людини досить консервативним станом, який змінюється від задіяння мотиву. Властиво тому, виходячи з загрозливих наслідків при її синергічному прояві, явище байдужості має вчасно виявлятись та відчутно нівелюватись. Об'єктивно, цілеспрямований розгляд проблематики прояву байдужості у соціальній системі з врахуванням динамічних умов та логічне залучення її в конкретизацію окремих статей правової науки є доцільним. Зазначимо також, що байдужість у правовому полі це, на жаль, передумова зміни ціннісних орієнтирів на різних рівнях (включно з міжнародно-інституційними), а з ними й прояв більшого зла **[1–7].**

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі активно дискутуються питання, які стосуються тих чи інших проблемних аспектів розвитку держави чи людини у конституційному просторі. Так, у працях як вітчизняних науковців [1–3, 5–7, 18], так і зарубіжних — R. Bird [9], L. Camera [10], K. Carroll [11], G. Dent [12], D. Doran [14], R. Dubey [14], D. Fox [13], M. Giannakis [14], R. Gropas [8], J. Goodman [15], A. Hirschman [16], S. Huntington [17], P. Iglesias-Rodriguez [8], L. Lopucki [19], A. Masson [20], L. McCoy [21], D. Mee [14], S. Park [22], J. Proctor [23], M. Shariff [20], B. Taylor [24], A. Triandafyllidou [8], W. Weyrauch [19] та ін., представлено правничо-управлінську сутність нестабільності й розвитку світу, цивілізацій й господарчих систем; їх взаємодії, національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; зіткнення і зсуви балансу влади серед цивілізацій; виділено загрози військової агресії з її злочинами проти людяності та геноцидом; охарактеризовано тенденційну зміну конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, ідентичності й гідності українців в умовах

воєнного стану; розглянуто характерні чинники обґрунтування прав людини через концепцію буттєвих прав і свобод людини (як явища, яке виникає та існує незалежно від держави).

Водночас, незважаючи на їх кількісні параметри, так і фундаментальну значущість наукових публікацій, ще не сформовано узагальненоакадемічний підхід до комплексного поєднання правового забезпечення і врахування прояву мотивів людей у реальних ситуаціях, зокрема, напрямів й засобів активізації патріотизму громадян в умовах війни. Саме тому реальної пріоритетності набувають підходи, які взаємодоповнююче поєднують право з засадничими положеннями як публічного управління, так і врахуванням конституційно-патріотичних можливостей громадян за структурних трансформацій.

Об'єктивно, що на такі процеси можуть додатково накладатись ще швидкозмінні процеси, зокрема, політико-фінансові кризи чи воєнні дії. Практично, обмеженість результативних наукових праць (з врахуванням сучасних реалій розвитку державотворення) за проблематикою розкриття байдужості через систему права та потреба і обумовили спрямованість цього дослідження.

Метою цієї статті є виділення фундаментальних особливостей явища правової байдужості в суспільному просторі з позиції державотворчого патріотизму нації, розгляд інструментарного апарату його оцінювання та систематизація напрямів прояву, виходячи з мотивів та потреб прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Байдужість — це характерний психолого-емоційний стан, коли людина проявляє відсутність інтересу, емоційного відгуку чи зацікавленості у власному відношенні до певної ситуації, події, або іншої людини (груп людей) у суспільному просторі. Прийнято, що цей стан може обумовлюватись достатньо різними причинами, зокрема, втомленість, розчарування, втрата інтересу, або просто суб'єктивного бажання уникнути емоційного сплеску (впливу).

Зазначимо, що людина із своєю внутрішньоенергетичною інтуїцією у багатьох випадках може передбачати як події, так і наслідки свого відчепного аспекту чи й власної бездіяльності, але часто не прагне брати на себе відповідальність, тобто не робить необхідних зусиль, щоб змінити ситуацію, перебуваючи в стані гіпнотичного сну перед нею та ще більш її ускладнюючи. Коректний аналіз обставин та прийняття рішення характеризує особу як таку, що не піддається спокусі ігнорування зовнішнього впливу, властиво опираючись на власне розуміння, опановування й контролювання обставин.

Зокрема, проживаючи у суспільному просторі часто вчасно розумієм, але не приймаємо конкретного рішення, що пов'язане з різними обмежувальними чи ресурсними причинами: брак інформації, фінансів, сировини, матеріалів тощо.

Загалом, фундаментальна сутність байдужості полягає у відсутності мотиву активної участі або відповідної реакції на події чи реальну взаємодію з іншими сторонами. Означене може проявлятись через відсутність емоційних виявів, тобто характерному не виявленні певного інтересу чи взаємодії. Фактично, прояви байдужості можуть бути достатньо відмінними, включаючи як відсутність емоційних ознак, пасивність, відсутність реакції на зовнішні подразники, так і характерну відсутність бажання взаємодіяти або приймати участь у спільних роботах (заходах).

Виходячи з наведеного, можливо стверджувати, що *явище правової байдужості* пов'язується з відсутністю будь-якого інтересу, уваги або відповідальності щодо врахування наявних правових положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини (людей) в суспільному просторі, обумовлюючи тим ігнорування традиційними загальнолюдськими цінностями, зниження ефективності механізму формування і функціонування державотворення та обмежуючи прояв мотивної стабільності людських (чи колективних) взаємовідносин (табл. 1).

Зазначимо також, що байдужість може проявлятись і у неживій природі, однак там вона характеризується, насамперед, відсутністю зміни стану досліджуваного тіла від зовнішніх подразнень (впливів), зокрема, температури, тиску, радіації тощо. Найбільш доступно означене синтезується та пояснюється у сфері машин, де поява нехарактерного шуму може свідчити за певну проблемність роботи та наближення поломки якогось вузла чи механізму. Тобто: у неживій природі байдужість (як протидія впливу) не призводить до динамічного руйнування чи фазових змін конкретної системи. Лише накопичення дієвих подразників може обумовити зміну стану байдужості, зокрема, циклічний згин досліджуваного зразка (у матеріалознавстві чи механіці деформівного твердого тіла) може призвести до появи мікротріщин, які агрегуючись та поширюючись призведуть до появи магістральної тріщини, а з нею й руйнування даного зразка. Практично в природньо-технічних об'єктах, байдужість перекликається з відповідним розрахунком критичних коефіцієнтів напруженості матеріалу чи характерною циклічністю його повернення до початкового стану.

Тварини також можуть відчувати й демонструвати свою байдужість, якщо це не стосується або не відповідає їх прямим природнім інстинктам (хоча вони й мають розвинутий чуттєвий зв'язок із відчутно-проблемними природніми процесами: землетруси, виверження вулканів, цунамі тощо).

Байдужість в економіці ґрунтується на положеннях теорії споживання й можливостях надання переваги окремому товару (тобто криві байдужості й точки байдужості в контексті поєднання факторів виробництва на підприємстві та обсягів

Таблиця 1

Сутнісно-базове наповнення та прояв явища правової байдужності в процесній діяльності людини у суспільному просторі

Базові правові аспекти байдужості	Сутнісне наповнення	Характерний прояв
Відсутність знань про закони й права	Незнання чинних законів та відповідних правових положень	Нерозуміння власних прав та обов'язків, можливість порушення закону через незнання його вимог щодо ситуації
Недбалість щодо дотримання й виконання правових норм	Відсутність бажання дотримуватись або реальної мотивації виконувати правові норми у своїй діяльності	Ігнорування або самовільне порушення законодавчих положень, норм, правил, тобто свідоме ухилення від власних обов'язків, які можуть системно впливати на ефективність результату
Байдужість до дотримання правопорядку	Відсутність інтересу до збереження правопорядку й стабільності, які забезпечуються та регулюються наявними правовими нормами	Ігнорування правничих норм чи загальноприйнятих правил без відчуття характерної особистої відповідальності, тобто загальна байдужість до прояву негативних ситуативних наслідків для суспільства загалом чи інших осіб
Власне дистанціювання, ігнорування та неучасть у правовому процесі	Відсутність бажання брати участь у правовому процесі або вирішенні конфліктних ситуацій відповідно до чинного законодавства	Відмова від власної участі у судових процесах, відсутність інтересу до врегулювання конфліктних ситуацій шляхом проведення правового аналізу й цілеспрямованого застосування законних засобів.

Джерело: сформовано авторами

випущеної продукції, за якого збільшення одного з факторів призводить до зростання витрат, що дорівнюють приросту доходу).

На відміну від наведеного, у соціальному просторі прояв явища правової байдужості призводить до реальних трансформацій вже загальнолюдських цінностей на різних рівнях функціонування суспільних взаємовідносин.

Гіпотеза: прояв явища правової байдужості у суспільному просторі володіє накопичувальним ефектом у динаміці, порівняно із людським співпереживанням чи відповідальністю один за одного та які можуть поступово трансформуватись у дане явище за часово-тривалого проміжку чи розгляду територіально віддаленого об'єкта спостереження.

Можливо також підкреслити, що загальною рисою явища правової байдужості (ЯПБ) стає відсутність відповідальності в особи щодо її реального бажання діяти в межах законодавчого поля. Виходячи з наведеного, правова байдужість може впливати на правопорядок, справедливість і рівень взаємодії між людьми у суспільному просторі. Правовими прикладами цього можуть бути конфліктні ситуації чисто як побутового характеру (зокрема, врахування черговості біля пішохідних переходів на автомобільних шляхах, суперечках у магазинах й базарах, не звертання уваги на домашнє насильство), так і вищого рівня (зокрема, міжкордонних блокуваннях й потрясіннях).

Водночас, більш значущим рівнем явища правової байдужості порівняно з її рівнем конкретної особи проходить за її зниження в державотворчому патріотизмі нації (ДТПН). Підкреслимо також, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) — це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [1, с. 30–33; 2, с. 8–9].

Доцільно зазначити, що правова байдужість у ДТПН може мати характерні прояви, які вказують на відсутність уваги, інтересу або відповідальності національної спільноти щодо дотримання чи врахування правових аспектів, зокрема:

- ігнорування або порушення конституційних основ, то в цьому аспекті цей прояв полягає у нецікавості або неповазі до базових положень конституції, яка визначає основні принципи й цінності національної держави;
- байдужість до прав людини та громадянських свобод, за неї постає відсутність реакції на порушення прав людини, нецікавість щодо забезпечення пріоритетності захисту громадянських свобод й прав;
- невідповідальність перед законом, постає у відсутності відповідальності перед законом, ігнорування його вимог й обхід чинних правових норм;
- байдужість до участі у державотворчих процесах, проходить через не відчуття необхідності або байдужість до участі в політичному житті, вираження своєї волі за проведення виборів та інших громадянських діях;
- ігнорування або неповага до інститутів правосуддя, полягає у певній відсутності поваги до судової системи, відсутності довіри до правосуддя і рішень судових органів;

– небажання дотримуватися законів і норм, у цьому аспекті байдужість до пріоритету того, щоб жити відповідно до закону та дотримуватись правових положень й норм.

Означенні прояви явища правової байдужості в системі зниження рівня ДТПН об'єктивно впливатимуть на стабільність, розвиток і єдність нації, оскільки вони свідчать про характерну відсутність уваги та обмеженого залучення громадян до реалізації правових процесів й норм. На відміну від цього, заходи щодо подолання загрози правової байдужості через активізацію ДТПН можуть цілеспрямовано включати освіту, інформаційні кампанії та зміцнення правової культури в суспільному просторі.

Інструментарний апарат щодо оцінювання прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації. Зазначимо, що інтегральна оцінка рівня прояву явища правової байдужості у системі ДТПН може включати низку критеріїв й методів, зокрема:

– аналіз загальної правової обізнаності населення, проходить через проведення системних опитувань і досліджень, щоб визначити рівень знань громадян про конституційні принципи, основні закони й права людини;
– спостереження за участю у громадянських процесах, забезпечується визначенням рівня участі громадян у виборчих процесах, публічних обговореннях, громадянських об'єднаннях тощо;
– аналіз відношення до правосуддя, проходить через оцінку довіри населення до судової системи, визначення частоти порушень закону та ставлення громадян до рішень суду;
– вивчення рівня дотримання законів, забезпечується аналізом ступеня виконання громадянами правових норм, виявлення фактів порушення законів та вивчення причин цього;
– оцінка участі у громадянському вихованні, обумовлюється аналізом програм громадянського виховання в освітніх закладах і рівня усвідомлення національних цінностей та правових принципів;
– моніторинг медіа та громадської думки, проходить через спостереження за тоном і спрямованістю медіа, виявлення наявності або відсутності обґрунтувань й обговорень правових питань у громадській думці;
– оцінка участі у громадянському житті, забезпечується аналізом рівня активності громадян у громадських ініціативах, благодійної діяльності, громадських об'єднаннях тощо.

Властиво наведенні оцінювальні методи доцільно комбінувати для отримання комплексної картини рівня прояву правової байдужості в ДТПН (табл. 2–3).

Об'єктивно, що динаміку зміни інтегрального показника прояву ЯПБ з позиції державотворчого патріотизму нації аналізують через його відповідне порівняння у базовому та досліджуваному періодах (тобто.

Окрім того, принципово важливо також враховувати динамічний контекст, історичні та культурні особливості формування суспільного простору при цілеспрямованій оцінці означеного аспекту права у державотворчих процесах чи специфічних напрямах його прояву.

Доцільно також підкреслити, що цілеспрямована увага до явища правої байдужості, окрім чисто оціночно-раціональних і душевно-правових аспектів, має й прагматичну сторону, тобто конкретний фінансовий вимір у контексті його особливого зв'язку із рівнем тіньової економіки. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки світу через цілеспрямоване обмеження й уникнення прояву ЯПБ у суспільному просторі додатково дозволить отримати до сотні млрд. доларів додаткових податкових надходжень у бюджети держав (зокрема, за експертними даними Світового банку глобальна тінізація економіки оцінюється в 8–10 трлн. дол. США щорічно). Частину цих фінансових ресурсів можливо буде використати на конкретні заходи щодо подальшого зниження рівня тіньової економіки, тобто активізувати процес боротьби з корупцією (властиво, корупція ще більш загрозлива навіть порівняно з тіньовою економікою, оскільки вона підриває духовні підвалини життєіснування суспільного простору), а з тим уникаючи її агрегування в явищі правової байдужості. Такий фундаментальний механізм (аналогічно, як підвищення попиту через зростання купівельної спроможності населення, обумовлює поштовх економіки до продукування товарів й послуг) дозволятиме людям ефективніше розуміти свої конституційні права, не оминаючи й безпосередніх обов'язків громадянина щодо сплати податків, формуючи через них власну державу.

Філософія і явище правової байдужості. Доцільно підкреслити, що розгляд прояву явища правової байдужості в філософських концепціях з позиції державотворчого патріотизму нації органічно включає в себе системний аналіз філософських поглядів про сутність громадянського захоплення та патріотичної відданості державі через призму правового підґрунтя у конкретних періодах становлення й розвитку державності. Виходячи з означеного в табл. 4 наведено загальну сутність прояву та базові підходи до оцінювання цього явища в філософських концепціях.

Окрім того, зазначимо, що оцінювання прояву ЯПБ в філософських концепціях з позиції ДТПН вимагає цілеспрямованого аналізу як самих концепцій, так і їхнього впливу на формування громадянської позиції в контексті дотримання громадянами правових норм у динаміці становлення й розвитку державотворення.

Релігія і явище правової байдужості. Загалом релігія — це багатоаспектна система вірувань

Таблиця 2

Інструментарний апарат щодо оцінки прояву явища правової байдужості

Назва показника	Формула для оцінювання	Змістове наповнення
Індекс правової байдужості (Legal Indifference Index)	$$I_{ПБ} = \frac{К_{ПН}}{ЗК_{П}} \times 100,$$ де $К_{ПН}$ — кількість порушень правових норм; $ЗК_{П}$ — загальна кількість порушень	Оцінюється відсоток порушень норм у відношенні до загальної кількості порушень
Індекс усвідомленого дотримання норм (Index of conscious compliance with norms)	$$I_{УДН} = \frac{К_{ЛУДН}}{ЗК_{Н}} \times 100,$$ де $К_{ЛСДН}$ — кількість людей, що усвідомлено дотримуються норм; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Оцінюється відсоток людей, які усвідомлено дотримуються правових норм
Показник відповідності законодавства (Indicator of compliance with legislation)	$$П_{ВЗ} = \frac{К_{ПЗ}}{ЗК_{ДПЗ}} \times 100,$$ де $К_{ПЗ}$ — кількість порушень законів; $ЗК_{ДПЗ}$ — загальна кількість дій, що підпадають під законодавство	Оцінюється відсоток випадків, коли дії людей або організацій суперечать законодавству
Індекс довіри до правосуддя (Index of trust in justice)	$$I_{ДПС} = \frac{К_{ЛВСС}}{ЗК_{Н}} \times 100\,,$$ де $К_{ЛВСС}$ — кількість людей, які вірять у справедливість суду; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Оцінюється рівень довіри громадян до судової системи
Показник ефективності правозастосування (Law enforcement effectiveness indicator)	$$П_{ЕПЗ} = \frac{К_{ВС}}{ЗК_{КС}} \times 100\,,$$ де $К_{ВС}$ — кількість вирішених справ; $ЗК_{КС}$ — загальна кількість справ	Через показник вказується на ефективність правозастосування в системі
Інтегральний показник прояву явища правової байдужості (An integral indicator of the phenomenon of legal indifference)	$$I_{ПЯПБ} = \sum_{i=1}^{5}(I_{ПБ} + I_{СПН} + П_{ВЗ} + I_{ДПС} + П_{ЕПЗ}).$$	Просторовий показник, який дозволяє не лише оцінити сумарне значення ЯПБ, а й врахувати зміни в окремих його складових

Джерело: сформовано і запропоновано авторами

із своїми стійкими цінностями й поведінковим світоглядом через безсумнівне мотиваційно-контролююче поклоніння віддаленому з орієнтованістю на узагальнене відображення людської духовності. Виходячи з фундаментальності логіки духовного наголосу «Будьте уважними», прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в контексті релігії з позиції ДТПН і можливості його оцінювання володіють характерною специфікою (табл. 5).

Загалом, комплексне розв'язання проблеми правової байдужості у релігії обумовлює та вимагає збалансованого підходу, який враховує як релігійні переконання громадян, так і прагне до забезпечення відповідної гармонії між релігійними свободами та державними інтересами. Врахування релігійних поглядів населення та потреб держави через уникнення активізаційних наслідків явища правої байдужості особливо посилюється в умовах жорстких трансформаційних змін (зокрема, війни).

Історія і явище правової байдужості. В історії прояв явища правової байдужості в суспільному просторі та відповідне оцінювання об'єктивно відіграють достатньо вагому роль як у формуванні, так і утвердженні ДТПН. Властиво правова байдужість може виявлятися в різних аспектах історії, а її оцінка має на меті визначити вплив цього явища на правову систему, державні інституції та суспільство загалом. Зокрема, в табл. 6 наведено деякі характерні аспекти та приклади щодо означеного історичного процесу.

Оцінка ЯПБ в історії з позиції ДТПН дозволяє виявити характерні тенденції, які можуть принципово впливати на державотворення і становлення патріотичності нації, а також визначити певні пробіли законодавчого поля минулого й необхідні

Таблиця 3

Інструментарний апарат щодо оцінки прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Назва показника	Формула для оцінювання	Змістове наповнення
Індекс дотримання законів (Law enforcement index)	$I_{ДЗ} = \frac{K_{ГДЗ}}{ЗК_{Н}} \times 100,$ де $K_{ГДЗ}$ — кількість громадян, що дотримуються законів; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Оцінюється відсоток громадян, які дотримуються законів держави
Індекс державо-творчого патріотизму нації (Index of state-creative patriotism of nation)	$I_{ДТПН} = \frac{K_{ГППДЗ}}{ЗК_{Н}} \times 100,$ де $K_{ГППДЗ}$ — кількість громадян, що проявляють патріотизм шляхом дотримання законів; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Оцінюється рівень патріотизму, через підтримку та дотримання законів громадянами
Індекс правової свідомості та патріотизму (Index of legal consciousness and patriotism)	$I_{ПСП} = \frac{K_{ГПСП}}{ЗК_{Н}} \times 100,$ де $K_{ГПСП}$ — кількість громадян, що проявляють розуміння правових норм й патріотизму; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Враховується як свідоме дотримання законів, так і патріотичності громадян
Показник державної лояльності (Indicator of state loyalty)	$I_{ДЛ} = \frac{K_{ГВЗДД}}{ЗК_{Н}} \times 100,$ де $K_{ГВЗДД}$ — кількість громадян, що визнають законність дій держави; $ЗК_{Н}$ — загальна кількість населення	Оцінюється рівень підтримки дій та рішень держави серед населення
Індекс патріотичної активності в правозахисті (Index of patriotic activity in human rights protection)	$I_{ПАП} = \frac{K_{ГОІ}}{ЗК_{ГО}} \times 100,$ де $K_{ГОІ}$ — кількість громадських організацій чи ініціатив, спрямованих на захист громадян й держави; $ЗК_{ГО}$ — загальна кількість громадських організацій чи ініціатив	Визначається активність громадських структур у захисті прав та інтересів нації
Інтегральний показник прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації (An integral indicator of the manifestation of the phenomenon of legal indifference from the standpoint of state-creative patriotism of nation)	$I_{ПЯДТПН} = \sum_{i=1}^{5}(I_{ДЗ} + I_{ДТПН} + I_{ПСП} + I_{ДЛ} + I_{ПАП}).$	Просторовий показник, який дозволяє не лише оцінити сумарне значення ЯПБ з позиції ДТПН, а й врахувати зміни в окремих його складових

Джерело: сформовано і запропоновано авторами

заходи для усунення негативних явищ у правовому просторі теперішнього періоду.

Психологія і явище правової байдужості. Прояви явища правової байдужості у суспільному просторі доцільно розглядати і через призму інструментарного апарату психології, оскільки людське мислення, становлення особистості, її поведінка в розвитку чи деградації відчутно залежать від зовнішнього сприйняття, яке нівелюється байдужістю до її інтересів і прагнень, наносячи психологічний стрес. Оцінювання цього явища вже в контексті ДТПН передбачає врахування особливостей поведінки людських спільнот (людей) у становленні та розвитку держави. Виходячи з означеного, проявами ЯПБ у психології на рівні спільноти чи окремої особи можна управляти (табл. 7).

Практично, взаємодія між психологією, правовою байдужістю та державотворчим патріотизмом може слугувати основою для розроблення стратегіологічного тренду, спрямованого на залучення громадян до активно-свідомої участі в формуванні психологічних орієнтирів уникнення процесу байдужості при міжособистісній діловій комунікації (зокрема, з урахуванням психологічного стану партнерів), нарощування правової культури та розвитку держави. Властиво, розуміння психологіч-

Таблиця 4

Напрями та сутнісне наповнення та особливості оцінювання явища правової байдужості в філософських концепціях у контексті державотворчого патріотизму нації

Напрями	Сутнісне наповнення	Оцінювання
Обов'язок та відповідальність	Філософські концепції, які базуються на державотворчому патріотизмі нації, переконливо наголошують на обов'язку та відповідальністю громадян перед власною державою та її правовими нормами.	Систематизація й аналіз рівня внутрішньої мотивації громадян належно виконувати свої конституційні обов'язки та особливостей відчуття власної відповідальності перед функціонуючим правовим порядком з його правовим забезпеченням.
Правова культура й громадянська освіта	Філософські концепції виділяють і цілеспрямовано висвітлюють важливість правової культури й громадянської освіти в формуванні активної громадянської позиції.	Систематичний моніторинг рівня правової обізнаності у різних сегментах функціонування держави та участі громадян у конкретних громадських освітніх проєктах й програмах.
Інтеграція в громадянське суспільство	Філософські концепції підкреслюють роль і значення інтеграції громадян у громадянське суспільство через безпосередню участь у правових процесах та громадянських ініціативах.	Цілеспрямоване спостереження за рівнем участі громадян у громадських організаціях, проєктних заходах та інших формах проявлення громадянської активності.
Етичні й моральні принципи	В окремих філософських концепціях може бути наголошено на пріоритетності етичних й моральних принципів у формуванні правової свідомості громадян.	Системний аналіз відповідності поведінки громадян етичним й моральним нормам, які аргументуються та підкреслюються філософськими концепціями.
Взаємодія з правосуддям	Виділення та визначення ролі громадян у взаємодії з правосуддям і їхня реальна участь у формуванні справедливого правового середовища.	Порівняльний аналіз рівня довіри громадян до системи правосуддя і їхньої безпосередньої готовності приймати активну участь у правових процесах.
Динаміка історичного розвитку	Виділення та розгляд впливу історичного контексту на формування правової свідомості й громадянської активності на етапах розвитку державності.	Цілеспрямоване спостереження за процесними тенденціями щодо фактичного сприйняття громадянами ролі правового порядку протягом різних історичних періодів.

Джерело: сформовано авторами

них індивідуальних особливостей дозволяє вносити раціональні зміни в поведінку індивідуума, його емоційний стан та розвивати здібності (зокрема, через аутотренінг, медитацію, нейролінгвістичне програмування), а значить формувати громадян з небайдужим мисленням і прагненням до позитивних змін у різних сферах державотворення. Загальне зміцнення патріотичних почуттів людей нейтралізує правову байдужість та об'єктивно сприяє формуванню їх відповідального ставлення до правових норм, оскільки патріотизм передбачає любов і відданість своїй державі.

Соціологія і явище правової байдужості. Прояви явища правової байдужості у суспільному просторі доцільно розглядати і в контексті розвитку соціологічної перспективи, зокрема, за оцінки динаміки зміни інтересу громадян до правових питань. Окрім того, об'єднавча позиція ДТПН щодо свідомої участі громадян у творенні власної держави активізує сприйняття і безпосередню участь громадян у правовому житті на різних рівнях функціонування держави. Означене в контексті ЯПБ та соціології наведено в табл. 8.

Загалом, виділена масштабна взаємодія між правовою байдужістю, соціологією та державотворчим патріотизмом органічно визначає фундаментальний зміст соціально-політичного розвитку держави чи її регіонів у суспільному просторі, обумовлюючи тим сучасну потребу в становленні і застосуванні комплексних стратегій та системних заходів у контексті активізації засад функціонування суспільних відносин щодо безпосередньої участі громадян в процесному правовому житті нації. Соціологія дає узагальнену відповідь на зміну пріоритетів у суспільних відносинах (зокрема, ціннісних орієнтирів спільноти) через прояв явища публічної байдужості, дозволяючи приймати вчасні ефективні рішення, коли ситуація в соціальній сфері ще не вийшла за контрольовані межі.

Також наголосимо, що вище наведенні варіанти специфічних напрямів прояву явища правової байдужості не є кінцевими, однак вони наочно показують його багатогранність та потребу в прийнятті зважених рішень у конкретних ситуаціях. Кожен з напрямів має характерні спільності й відмінності, демонструючи власні ознаки, виходячи

Таблиця 5

Прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в релігії з позиції державотворчого патріотизму нації та його оцінювання

Чинники	Прояв	Оцінювання
Правова байдужість у релігійних практиках	Наявна практика можливості, що окремі релігійні спільноти або індивіди можуть проявляти байдужість до виконання чи дотримання державних законів щодо їх обов'язків через вплив релігійних норм або відповідних переконань.	Властиво правова байдужість у цьому контексті практик обумовлює, а значить й призводить до недотримання певних правових норм поведінки та взаємовідносин через власні переконання в їхній неправомірності чи невідповідності усталеним релігійним положенням.
Оцінювання впливу на державотворчий патріотизм нації	За своєю сутністю, державотворчий патріотизм нації передбачає активну громадянську позицію та належну взаємодію з державною системою.	Якщо частина суспільства виявляє правову байдужість через свої релігійні переконання, то це може викликати додаткові напруження у відносинах між релігійними громадами та державною владою.
Потенційне вирішення конфліктів	Важливо на всіх рівнях відшукувати оптимальний компроміс та спільне узгодження позицій між державою й релігійними спільнотами.	Уважність до позицій сторін, відкритий діалог та взаєморозуміння сприяють вчасному вирішенню конфліктних ситуацій та забезпеченню взаємодії на користь становлення й розвитку державотворчого патріотизму нації.
Освіта й інформаційна діяльність	Нарощування освітнього рівня й інформованості суспільства дозволяє уникати практики активізації правової байдужості у релігійних громадах.	Цілеспрямоване поширення інформації щодо важливості дотримання законів для забезпечення стабільності та благополуччя нації сприяє усвідомленню громадянами їхнього власного внеску у процес державотворення.

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 6

Чинники та оцінювання явища правової байдужості у суспільному просторі в історії з позиції державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв	Оцінка
Порушення прав людини й громадянських свобод	Масові порушення прав людини, дискримінація, обмеження громадянських свобод на різних історичних етапах.	Оцінка деталізує та включає аналіз історичних подій, що свідчать про конкретні порушення прав й свобод, та відповідної реакції державних інституцій чи суспільства на ці явища. Доцільно розглядати правові документи й акти та враховувати специфіку їх дотримання в історичному контексті.
Неправомірні зміни у владі	Заворушення, державний переворот, порушення функціонування конституційного ладу.	Визначення реальних обставин, що обумовили заворушення і до неправомірних змін у владі, та системний аналіз проблемних наслідків для державної стабільності і правової системи у певному періоді.
Воєнні конфлікти й правова безпека	Порушення міжнародного гуманітарного права, військові злочини.	Аналіз правових аспектів участі держави у воєнних конфліктах, дослідження правової відповідальності за воєнні злочини та врахування їх впливу на державотворчий процес у певному історичному періоді.
Недостатність правового регулювання важливих аспектів суспільства	Відсутність чітких норм та законів у сферах, які визначають соціально-економічний розвиток, забезпечують права національних меншин, екологічну безпеку території й виробництва тощо	Вивчення визначальних періодів історії для виділення й визначення проблем й трендів, які поставали перед державою та систематизація конкретних джерел й недоліків у законодавчому наповненні можливостей щодо правового регулювання тих чи інших аспектів розвитку суспільства у певному історичному періоді.

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 7

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості у психології в контексті державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
Психологічні аспекти правової байдужості	*Байдужість як захисна реакція:* У психології байдужість може бути сприйнята як захисна реакція на невпевненість чи відчуття безпомічності стосовно складних правових процесів. Індивід може уникати взаємодії з правовими питаннями, спираючись на реакційний механізм захисту.
	Психологічні бар'єри: Низький рівень освіченості, відсутність довіри до системи правосуддя, апатія чи безпорадність служать реальними психологічними бар'єрами, які коагулюючись сприяють виникненню правової байдужості.
Взаємодія з державотворчим патріотизмом нації	*Формування патріотичних цінностей:* Державотворчий патріотизм прагне формувати позитивні національні цінності, які мають стимулювати громадян до активної участі у житті держави.
	Зміцнення правової свідомості: Патріотизм може слугувати каталізатором для зміцнення правової свідомості, підвищення інтересу до правових аспектів та стимулювання відповідальності перед законом.
Оцінювання та стратегіологія протидії наслідкам	*Дослідження психології поведінки:* Аналіз динаміки рівня правової байдужості через психологію поведінки людей провадиться на основі моніторингу їх рішень в конкретних випадках, тобто врахування психології виконавців, уникаючи конфліктність інтересів.
	Освітні та інформаційні заходи: Державотворчий патріотизм нації через розуміння психології поведінки впливає на поведінкову позицію громадян, тобто стає сприятливим для впровадження освітніх та інформаційних заходів, спрямованих на підвищення правової свідомості й активізацію громадянських поглядів.
	Участь громадян: Зміна поведінки людей від простих виконавців до активних громадян, які прагнуть впливати на рішення, які стосуються розвитку спільноти, вироблення стійкої громадянської позиції як пріоритету загального, внутрішня згода на лідерство іншого.

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 8

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості в соціології в контексті державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
Прояви явища правової байдужості у соціології	*Соціально-економічні фактори:* Базові ознаки правової байдужості можуть виникати через фінансово-економічні труднощі, внутрішню дисгармонію й соціальну нерівність та певне відчуття віддаленості від справедливості рішень правових інституцій.
	Сприйняття правосуддя: Достатньо негативне сприйняття роботи правосуддя, постійна лавина корупційних скандалів та відчуття безпорадності перед цією системою можуть обумовити відмову від активної участі у багаторівневому правовому житті.
Державотворчий патріотизм нації та вплив на правову свідомість	*Формування громадянської ідентичності:* Державотворчий патріотизм сприяє виділенню і формуванню громадянської ідентичності та стійко підтримує життєве відчуття прив'язаності, а з тим й обов'язку, до держави.
	Відчуття відповідальності: Стійкі патріотичні цінності можуть стимулювати й зміцнювати відчуття відповідальності перед правовими нормами і підтримувати безпосередню готовність громадян взяти активну участь у правозахисних заходах.
Оцінювання та стратегіологія протидії наслідкам	*Соціологічні дослідження:* Виділення і дослідження рівня правової байдужості ґрунтується на аналізі публічної думки, соціологічних опитуваннях та моніторингу змін інтересу громадян до конкретних правових питань.
	Стимулювання патріотичних цінностей: Розвиток і активна підтримка патріотичних освітніх програм та інформаційних кампаній сприяє формуванню позитивного іміджу та ставлення до правових процесів і публічних інституцій.
	Участь громадян: Активне залучення громадян до ухвалення різносторонніх рішень, справедливі консультації з громадськістю та відповідне забезпечення доступності правової інформації стимулюють активізацію громадської участі у територіальному розвитку.

Джерело: сформовано авторами

з позиції державотворчого патріотизму нації та детальної розробки заходів.

Висновки. Явище правової байдужості у суспільному просторі, насамперед, відображає ситуацію, коли наявне пасивне ставлення громадян до свідомого дотримання законів й норм, які регулюють їхнє життя. Означене може бути реальним наслідком достатньо різних факторів, зокрема: недовіра до правосуддя, відчуття безпорадності перед правничою системою, некомпетентність чи неефективність правоохоронних органів, або неналежне відчуття безпеки через проблемність отримання покарання за порушення закону. Саме через загострення прояву явища правової байдужості, розглядаючи проблематику вже з позиції державотворчого патріотизму нації, відбувається зміщення ціннostних пріоритетів, формується загроза для національної єдності, стабільності різнопланових взаємовідносин та й розвитку. Оскільки державотворчий патріотизм нації спрямований в своїй фундаментальній основі на зміцнення державності, законності та громадянської позиції то явище правової байдужості явно стоїть цьому на перешкоді. Властиво тому, державні інституції мають активно провадити політику на зниження й уникнення прояву даного явища через цілеспрямоване виховання громадянської свідомості та зміцнення правової культури громадян, отримуючи від того й вагомі податкові поступлення в бюджет.

В явищі правової байдужості у суспільному просторі найбільш рельєфно відображається сутнісне наповнення того, що ігнорування очевидного факту (починаючи від рівня окремої особи та завершуючи загальним рівнем людської спільноти) може мати проблемно-жорсткі, а то й катастрофічні наслідки загалом для державотворчого процесу.

Однак, у всіх випадках за явищем правової байдужості у соціальному просторі з позиції державотворчого патріотизму нації приховується фактор мотивного вибору, тобто свідоме прийняття конкретного рішення чи реальний вияв громадянської позиції, а його уникнення чи ігнорування (через особисті, психологічні, ментальні, релігійні перепони чи часово-територіальні відстані) призводить до наслідкового накопичення ризику із синергічним ефектом. Властиво через означене прояв явища правової байдужості у соціальному просторі стає мультидисциплінарним, із специфічними особливостями розгляду, втратами та можливостями уникнення за активізації державотворчого патріотизму нації.

Література

1. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання : монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).

2. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 6–15. doi: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15.

3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Аксіоматика та ознаки генезису життя й державотворення та їх соціоекономічне забезпечення. *Бізнес Інформ*. 2020. № 9. С. 6–19. doi: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-9-6-19.

4. Карпінський Б. А., Божко С. М. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель : монографія. Львів : Логос, 2005. 256 с.

5. Макаренков О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. doi: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6.

6. Павко Я. Підрив Каховської ГЕС: перспективи притягнення злочинців до відповідальності. *Голос України*. 18 серпня 2023. URL: http://www.golos.com.ua/article/372997 (дата звернення: 08.04.2024).

7. Юридична енциклопедія: в 6 томах / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.

8. Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.

9. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. Vol. 44:1. P. 61–97. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131 (дата звернення: 08.04.2024).

10. Camera L. Education Department Begins Sweeping Rewrite of Title IX Sexual Misconduct Rules. *U.S. News*. 2021. URL: https://www.usnews.com/news/education-news/articles/2021-06-07/education-department-begins-sweeping-rewrite-of-title-ix-sexual-misconduct-rules (дата звернення: 09.04.2024).

11. Carroll K. The Deliberate Indifference Standard: A Broken Promise to Protect and Serve the Mentally Ill. *Touro Law Review*. 2021. 37. P. 399–425.

12. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. *Case Western Reserve Law Review*. 2003. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/ faculty_publications/249 (дата звернення: 09.04.2024).

13. Fox D., Sims B. The Victimization of Transgender Individuals: Addressing the Needs of a Hidden Population. 2021. 26 p. URL: https://www.igi-global.com/dictionary/the-victimization-of-transgender-individuals/99785 (дата звернення: 8.04.2024).

14. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. P. 6607–6627. doi: https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976.

15. Goodman J. Deliberately Indifferent: Institutional Liability for Further Harassment in Student-on-Student Title IX Cases. *Vanderbilt Law Review*. 2023. 75. P. 1273–1304.

16. Hirschman A.O. Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. Harvard University Press, 1970. 162 p. URL: https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/ps240/05%20Cooperation%20with%20States%20as%20Unitary%20Actors/Hirschman%20-%20Exit,%20voice,%20and%20loyalty%20%5BCh%201-5%5D.pdf (дата звернення: 08.04.2024).

17. Huntington S.P. Political Order in Changing Societies. New Haven and London: Yale University Press, 1968. 488 p. URL: https://pdfs. semanticscholar.org/bf7d/7528a7d3614f3550ec9ef1b869f7f7d731a1.pdf (дата звернення: 08.04.2024).

18. Karpinsky B.A., Bozshko S.M. Economic Growth at sustainable development of economy: monografy. Lviv: Prostir-M, 2006. 376 p.

19. Lopucki L.M., Weyrauch W.O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. P. 1405–1486. doi: https://doi.org/10.2307/1373051.

20. Masson A., Shariff M.J. Legal Strategies. How Corporations Use Law to Improve Performance. *Verlag Berlin Heidelberg*. 2009. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0.

21. McCoy L. Defining Deliberate Indifference and Institutional Liability Under Title IX. *Marguette Sports Law Review*. 2022. 32. P. 141–142.

22. Park S.K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. P. 711–749. doi: https://doi.org/10.1111/ablj.12194.

23. Proctor J. Attorney alleges «deliberate indifference» to COVID-19 in NM prisons, threatens legal action. *New Mexico In Depth*. 2020. URL: https://nmindepth.com/2020/attorney-alleges-deliberate-indifference-to-covid-19-in-nm-prisons-threatens-legal-action/ (дата звернення: 09.04.2024).

24. Taylor B. Professional Judgment or Deliberate Indifference? *University of Illinois Law Review*. 2020. URL: https://illinoislawreview.org/online/professional-judgment-or-deliberate-indifference/ (дата звернення: 09.04.2024).

References

1. Karpinskyi, B.A. (2018). *Derzhavotvorchyy patriotyzm natsiyi: podatkova dominanta investytsiynoho zrostannya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]*. L'viv: Kolir PRO (Seriya "Derzhava i stratehiolohiya") [in Ukrainian].

2. Karpinskyi, B.A., & Karpinska, O.B. (2023). Motyv yak upravlinska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motiveas a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform — Business Inform, 2,* 6–15. doi: https://doi.org/ 10.32983/2222-4459-2023-2-6-15 [in Ukrainian].

3. Karpinskyi, B.A., & Karpinska, O.B. (2020). Aksiomatyka ta oznaky henezysu zhyttia y derzhavotvorennia ta yikh sotsio-ekonomichne zabezpechennia. [The Axiomatics and Signs of Both the Life Genesis and the State Formation, Their Socio-Economic Provision]. *Biznes Inform — Business Inform, 9,* 6–19. doi: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-9-6-19 [in Ukrainian].

4. Karpinskyi, B.A., & Bozhko, S.M. (2005). Stalyi rozvytok ekonomiky: uzahalnena model [Sustainable Economic Development: A Generalized Model]. L'viv: Lohos [in Ukrainian].

5. Makarenkov, O.L. (2023). Pravova vyznachenist dobrykh chesnot v obrazi ukraintsiv yak umova yikhnoi intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu [Legal determination of good virtues in the image of Ukrainians as a condition for their integration into the European Union]. *Pravo i suspilstvo — Law and society, 3,* 40–48. doi: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6 [in Ukrainian].

6. Pavko, Ya. (2023). Pidryv Kakhovskoi HES: perspektyvy prytiahnennia zlochyntsiv do vidpovidalnosti [Undermining the Kakhovskaya HPP: prospects for bringing criminals to justice]. *Holos Ukrainy — Voice of Ukraine*. Retrieved from http://www.golos.com.ua/article/372997 [in Ukrainian].

7. Yurydychna entsyklopediia: v 6 tomakh [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. (1998–2003). Yu.S. Shemshuchenko (rep. ed.) and others. K.: "Ukrainian Encyclopedia" named after M.P. Bazhana [in Ukrainian].

8. Iglesias-Rodriguez, P., Triandafyllidou, A., & Gropas, R. (2016). After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan.

9. Bird, R.C. (2011). Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review, 44:1.* 61–97. Retrieved from https://opencommons.uconn.edu/law_review/131.

10. Camera, L. (2021). Education Department Begins Sweeping Rewrite of Title IX Sexual Misconduct Rules. *U.S. News*. Retrieved from https://www. usnews.com/news/education-news/articles/2021-06-07/education-department-begins-sweeping-rewrite-of-title-ix-sexual-misconduct-rules.

11. Carroll, K. (2021). The Deliberate Indifference Standard: A Broken Promise to Protect and Serve the Mentally Ill. *Touro Law Review, 37,* 399–425.

12. Dent, G.W. (2003). The Role of Lawyers in Strategic Alliances. *Case Western Reserve Law Review*. Retrieved from https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249.

13. Fox, D., & Sims, B. (2021). The Victimization of Transgender Individuals: Addressing the Needs of a Hidden Population. Retrieved from https://www.igi-global.com/dictionary/the-victimization-of-transgender-individuals/99785.

14. Giannakis, M., Doran, D., Mee, D., & Dubey, R. (2018). The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research, 56(20)*, 6607–6627. doi: https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976.

15. Goodman, J. (2023). Deliberately Indifferent: Institutional Liability for Further Harassment in Student-on-Student Title IX Cases. *Vanderbilt Law Review, 75*, 1273–1304.

16. Hirschman, A.O. (1970). Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. Harvard University Press. Retrieved from https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/ps240/05%20Cooperation%20with%20States%20as%20Unitary%20Actors/Hirschman%20-%20Exit,%20voice,%20and%20loyalty%20%5BCh%201-5%5D.pdf.

17. Huntington, S.P. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven and London: Yale University Press. Retrieved from https://pdfs. semanticscholar.org/bf7d/7528a7d3614f3550ec9ef1b869f7f7d731a1.pdf.

18. Karpinsky, B.A., & Bozshko, S.M. (2006). Economic Growth at sustainable development of economy: monografy. Lviv: Prostir- M.

19. Masson, A., & Shariff, M.J. (2009). Legal Strategies. How Corporations Use Law to Improve Performance. *Verlag Berlin Heidelberg*. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0.

20. Lopucki, L. M., & Weyrauch, W.O. (2020). A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal, 49(6),* 1405–1486. doi: https://doi.org/10.2307/1373051.

21. McCoy, L. (2022). Defining Deliberate Indifference and Institutional Liability Under Title IX. *Marguette Sports Law Review, 32,* 141–142.

22. Park, S.K. (2021). Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal, 58(4),* 711–749. doi: https://doi.org/10.1111/ablj.12194.

23. Proctor, J. (2020). Attorney alleges "deliberate indifference" to COVID-19 in NM prisons, threatens legal action. *New Mexico In Depth*. Retrieved from https://nmindepth.com/2020/attorney-alleges-deliberate-indifference-to-covid-19-in-nm-prisons-threatens-legal-action/.

24. Taylor, B. (2020). Professional Judgment or Deliberate Indifference? *University of Illinois Law Review*. Retrieved from https://illinoislawreview. org/online/professional-judgment-or-deliberate-indifference/.

УДК 343.9

Лацько Анна Віталіївна
аспірантка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Latsko Anna
Postgraduate Student of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0003-2581-2198

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9896

ЛАТЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

LATENCY OF CRIMINAL VIOLATIONS OF WATER PROTECTION RULES

Анотація. *Актуальність заявленої теми дослідження зумовлена існуванням проблеми латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, яка з ряду різних причин не знаходить свого відображення у державному обліку вчинених злочинів та неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які їх вчиняють.*

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до визначення сутності поняття латентності кримінальних правопорушень, наведена розширена класифікація факторів (причин) такої латентності. Авторкою досліджено стан та рівень латентності злочинів проти довкілля, методи її встановлення. У результаті дослідження виявлено фактори, які впливають на латентність кримінально караного порушення правил охорони вод: високий рівень корупції у органах, що мають повідомляти про факти забруднення водних об'єктів; наявні складнощі при проведенні експертизи щодо встановлення оцінки забруднення та наслідків такого злочинного забруднення, існування причинного зв'язку між злочинним діянням та наслідками; низький рівень взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів та населення; складність/неможливість встановлення факту злочинного забруднення вод; недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу. Узагальнено та охарактеризовано заходи мінімізації рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля.

Метою статті є розкриття наукових підходів до сутності латентності кримінальних правопорушень та її класифікації, виявлення факторів (причини), які впливають на існування латентності кримінально караних порушень правил охорони вод та запровадження заходів (шляхів) щодо зниження її рівня.

Матеріал дослідження становлять: 1) монографічні та дисертаційні дослідження вітчизняних кримінологів у царині латентності кримінальних правопорушень; 2) результати власного емпіричного дослідження. У процесі здійснення дослідження було застосовано низку соціологічних, психологічних та статистичних методів дослідження. Для збору соціологічної інформації було проведено опитування населення.

Обґрунтовано висновок, що впровадження заходів мінімізації рівня латентної злочинності повинен значно вплинути на повніше виявлення фактично вчинених кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод, що надасть державі та суспільству реальне уявлення про рівень цих кримінальних правопорушень та у подальшому сприятиме їх запобіганню.

Ключові слова: *латентність, латентність кримінальних правопорушень проти довкілля, кримінальне правопорушення, порушення правил охорони вод, емпіричне дослідження, фактори латентної кримінальних правопорушень проти довкілля, протидія латентності кримінально караних порушень правил охорони вод.*

Summary. *The relevance of the stated research topic is brought about by the problem of latency of criminal offenses against the environment, which, for a number of different reasons, is not reflected in the State accounting of crimes committed and the impossibility of bringing the perpetrators to criminal liability.*

The article analyzes scientific approaches to defining the essence of the concept of latency of criminal offenses, and provides an extended classification of factors (causes) of such latency. The author examines the status and level of latency of crimes against the environment and the methods of its determination. As a result of the study, the author identifies the factors which

influence the latency of criminal violation of water protection rules: high level of corruption in the bodies which are supposed to report the facts of water pollution; difficulties in conducting an expert examination to establish the assessment of pollution and the consequences of such criminal pollution, the existence of a causal link between the criminal act and the consequences; low level of interaction between law enforcement, environmental protection bodies and the public; difficulty/impossibility of establishing the fact of criminal pollution. The article summarizes and characterizes the measures to minimize the level of latent crime.

The purpose of the article is to reveal the scientific approaches to the essence of latency of criminal offenses and its classification, to identify the factors (causes) which influence the existence of latency of criminalized violations of water protection rules and to introduce measures (ways) to reduce its level.

The research material consists of: 1) monographic and dissertation studies of domestic criminologists in the field of latency of criminal offenses; 2) the results of the author's own empirical research. In the course of the study, a number of sociological, psychological and statistical research methods were used. To collect sociological information, a survey of the population was conducted.

It is concluded that the implementation of measures to minimize the level of latent crime should have a significant impact on a more complete detection of actually committed criminal offenses related to violation of water protection rules, which will provide the State and society with a realistic picture of the level of these criminal offenses and will further contribute to their prevention.

Key words: *latency, latency of criminal offenses against the environment, criminal offence, violation of water protection rules, empirical research, factors of latent criminal offenses against the environment, counteracting the latency of criminal violations of water protection rules.*

Постановка проблеми. На сьогодні Україна є однією із найменш водозабезпечених країн Європи. Оскільки, гострішою стає проблема виснаження водних ресурсів внаслідок їхнього техногенного та антропогенного забруднення, в зв'язку з чим, виникає глобальна екологічна криза. Причинами якої є: неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, відсутності дієвої системи протидії та запобігання злочинам проти довкілля. Попередній кримінологічний аналіз сучасного стану і тенденцій кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні свідчить, що всього 1,1% кримінальних правопорушень у сфері охорони вод складають їх структуру, що свідчить про високу латентність цих правопорушень, оскільки вони мають швидкоплинний та неочевидний характер учинення, а їх наслідки не мають явно визначеного характеру. Однією з найсуттєвіших проблем під час емпіричного дослідження латентності кримінальних правопорушень проти довкілля є необхідність пошуку відповідних методик, які б із максимальною точністю дали змогу виявляти сутнісні характеристики їх латентності й насамперед її масштаби, структуру, детермінуючі фактори тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема латентності кримінальних правопорушень стала об'єктом монографічних та дисертаційних досліджень таких кримінологів, як В. В. Голіна [1], І. М. Даньшин [2], О. М. Джужа [3], О. Г. Кальман [4], А. П. Закалюк [5], А. Ф. Зелінський [6], В. Ф. Оболенцев [7] та інших науковців.

При цьому латентні кримінальні правопорушення проти довкілля досліджувалися такими науковцями, як Ю. А. Турловою [8], А. М. Шульгою [9], Г. С. Поліщуком [10], Т. В. Корняковою [11] та іншими. Водночас, комплексно проблема латентності кримінальних правопорушень проти довкілля та фактори, що її зумовлюють досліджена не була.

Метою статті є розкриття наукових підходів до сутності латентності кримінальних правопорушень та її класифікації, виявлення факторів (причини), які впливають на існування латентності кримінально караних порушень правил охорони вод та запровадження заходів (шляхів) щодо зниження її рівня.

Виклад основного матеріалу. Термін «латентний» походить від латинського «latens» («latentis») і тлумачиться як «прихований», «невидимий» [12]. Слово «прихований» означає таємний, який не виявляється явно, тобто протилежний явному, загальновідомому; «невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний [13]. Визначені ознаки характеризують латентну злочинність в цілому, однак потребують формалізованого та наукового визначення.

Латентна злочинність — це сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що внаслідок інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності. Похідним від поняття «латентна злочинність» є поняття «латентність», яке означає властивість злочинів залишатися невідомими для уповноважених органів [14, с. 73].

Латентну злочинність А. П. Закалюк визначає як частку злочинності, що становить сукупність злочинів різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їх учиненні до відповідальності [5, с. 177].

Однак, запропоноване А. П. Закалюком визначення піддала критиці Ю. А. Турлова, оскільки вона вважає, що недостатньо обґрунтовано визначати латентну злочинність через категорію «притягнення винних у їхньому вчиненні до від-

повідальності». За такого розуміння латентної злочинності порушуються логічні правила поділу понять, адже розподіл відбувається за двома критеріями — не тільки облік, а й притягнення винних до відповідальності. Саме тому випадки непритягнення особи, котра фактично вчинила злочин, до відповідальності (і навіть не встановлення її) не повинні бути критерієм віднесення злочину до розряду латентних. Отже, якщо провадження у зв'язку з певними процесуальними причинами не було закінчено обвинувальним вироком суду, це не дає підстави вважати вчинений злочин латентним. Наявний поділ понять є некоректним, а відтак при визначенні латентної злочинності застосовуватись не може [8, с. 106].

На підтвердження цьому, заслуговує на увагу поняття сформульоване В.Ф. Оболенцевим: «латентна злочинність — це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності» [7, с. 6]. Подібні визначені надані О.М. Джужею та О.Г. Кальманом [3, с. 60–61; 4, с. 98], характерною ознакою латентної злочинності вони виділяють — невідображення у офіційній кримінально-правовій статистичній звітності злочинів.

Відомий науковець-кримінолог В.І. Шакун зазначає, що латентну злочинність необхідно виявляти, щоб: володіти інформацією про реальний стан злочинності на території обслуговування; визначати справжню структуру злочинності; мати чітке уявлення про тенденції в динаміці злочинності; визначати розмір збитків, заподіяних державі та громадянам; виявляти обставини, що породжують злочинність і визначати шляхи їх усунення; прогнозувати та планувати боротьбу зі злочинністю [15, с. 183].

Фактична злочинність — кількість вчинених кримінальних правопорушень, у більшості випадків значно перевищує ту кількість правопорушень, які реєструються і розслідуються. Тому існування такої властивості як «латентність» дає підстави вважати приховані посягання більш небезпечними у порівнянні з тими, які виявлені.

Нереагування на вчинені злочини є порушенням принципу законності та невідворотності покарання. У таких випадках компенсація заподіяної шкоди не відбувається, а пошкоджені суспільні відносини не відновлюються. Затримка у виявленні злочинних дій мінімізує ймовірність збереження їх слідів, отже, і унеможливлює розкриття злочинів. Безкарність знижує довіру до правоохоронної діяльності у законослухняних громадян та їх активність у протидії криміналітету, а злочинців мотивує на продовження протиправної діяльності. Відсутність достовірних даних про кількість латентних посягань ускладнює планування заходів боротьби зі кримінальними правопорушеннями, тож негативно впливає на правоохоронну діяльність у цілому. Усе згадане разом зумовлює напруженість у суспільстві та перешкоджає його соціально-економічному розвитку [14, с. 73–74].

Залежно від механізму латентизації доцільно поділити латентні злочини на такі, про вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію (природнолатентні), і злочини, що стали відомими правоохоронним органам, але в силу різних причин залишилися за рамками законного реагування (штучно-латентні). Зазначена класифікація латентних злочинів (яка є найпростішою з наявних у кримінологічній науці та найбільш точною) надає можливість достатньо ґрунтовно дослідити фактори існування латентності як екологічної злочинності загалом, так і окремих видів екологічних злочинів [16, с. 96].

Беручи до уваги вище викладене та враховуючи видовий поділ латентної злочинності, можна визначити її як частину всієї злочинності, інформація про яку або не надійшла до органів, що реєструють кримінальні правопорушення, або в силу тих чи інших причин інформація, яка надійшла, не була відповідним чином відпрацьована й не знайшла свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці [17, с. 78–79].

Точних даних про розміри латентності кримінальних правопорушень немає — існують лише ймовірнісні розрахункові показники, що дозволяють визначити її рівень та стан на певний час. У літературі зазначається, що стан латентності кримінальних правопорушень можна відобразити за допомогою формули (формула 1):

Формула 1: Л.з. = Нз. + Нр.з. + З.в.

де Нз. — незареєстровані злочини; Н.р.з. — нерозкриті злочини; З.в. — злочини, за якими не винесені обвинувальні вироки (але вони розкриті).

Існує загальна формула для обчислення латентної злочинності (формула 2):

Формула 2: Зл = Зф – Зв

де Зл — злочинність латентна; Зф — злочинність фактична; Зв — злочинність врахована.

$$\text{Формула 3: } Рз = \frac{Зв}{Зф}.$$

де Рз — рівень латентної злочинності (формула 3) [18, с. 90].

Однією з найсуттєвіших проблем під час емпіричного дослідження латентності злочинності є необхідність пошуку відповідних методик, які б із максимальною точністю дали змогу виявляти сутнісні характеристики латентної злочинності й насамперед її масштаби, структуру, детермінуючі фактори тощо [16, с. 97]. Тож, для встановлення рівня латентної злочинності застосовують як

загальні, так і спеціальні методи. До загальних методів належать: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка під час опитуванні спеціалістів, вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів та ін.

Спеціальні методи — це, зокрема: аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття та прийняття санкцій; екстраполяція; системно-структурний аналіз тощо. Чітке виявлення об'єктивних і суб'єктивних обставин кожного злочину сприяє здійсненню необхідних заходів щодо ослаблення таких явищ у майбутньому [19, с. 137].

Загалом, латентність кримінальних правопорушень надає спотворене та неповне уявлення про рівень злочинність у державі, викликає у населення почуття безкарності та прагнення до повторного вчинення злочинних діянь, оскільки особи, які є винними у їх вчиненні, не несуть передбачені законом покаранням.

Однак, слід із обережністю аналізувати зазначені показники рівня кримінальних правопорушень проти довкілля, адже їй властивий високий рівень латентності. За даними різних досліджень, рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля сягає від 70 до 95%. Серед чинників такого рівня латентності: відсутність потерпілого від цього виду злочинів (шкода, як правило, заподіюється державі або територіальній громаді); складність встановлення розміру заподіяної шкоди; незацікавленість посадових осіб документувати факти вчинення злочинів проти довкілля та повідомляти відповідні правоохоронні органи; не завжди обґрунтоване постійне реформування уповноважених державних органів у природоохоронній сфері; незадовільний стан державної системи моніторингу довкілля; високий рівень корупції в країні тощо [14, с. 283].

Актуальним залишається питання протидії латентним кримінальним правопорушенням проти довкілля, яке зумовлене пошуком класифікаційних підстав для подальшої систематизації видів латентності, в чому вбачається резерв нарощування ефективності діяльності правоохоронних органів, спрямованої на протидію злочинності в сучасних умовах. Теоретичний і практичний інтерес становлять питання наукових засад класифікації латентності кримінальних правопорушень [20, с. 280]. Необхідним є дослідження класифікацій різновидів латентності.

Оригінальну класифікацію латентної злочинності запропонував В. Ф. Оболенцев, який розділив її таким чином: 1) природна латентність — сукупність фактично вчинених злочинів, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо; 2) штучна латентність — злочини, відомі окремим громадянам і посадовим особам, але ні ті, ні інші з різних мотивів не повідомляють про них у відповідні органи; 3) латентність як суміжний стан — злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім особам, але той, хто виявив їх, через неясність ситуації чи неправильну правову оцінку не повідомляє про це в органи кримінальної юстиції; 4) приховування злочинів від обліку — злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник з різних причин не реєструє виявлений злочин [6, с. 71–72].

Більш розширеною була запроваджена класифікація А. П. Закалюком, в основу якої покладено критерій причин і механізмів латентизації злочинів:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, заінтересованого повідомляти про їхнє вчинення.

4. Злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо нерозповсюдження відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих, повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів.

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними у встановленому кримінально-процесуальному порядку як кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину [5, с. 179].

Однак, вважаю за доцільне констатувати, що найбільш прийнятною та простою для вивчення є класифікація запропонована Ю. А. Турловою, а саме:1) злочини про вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію (природно-латентні), та 2) злочини, що стали відомими правоохоронним органам, але які внаслідок різних причин залишилися за рамками законного реагування (штучно-латентні) [21, с. 198].

Значна увага у науковій літературі приділяється дослідниками встановленню факторів (причин) латентної злочинності, при цьому кримінальні правопорушення проти довкілля не є виключенням.

Під факторами латентності кримінальних правопорушень розуміється сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, ма-

теріального, правового, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, що перешкоджають виявленню та реєстрації злочинів. Передусім ідеться про обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця, низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельне приховування злочинного посягання, витонченість способу вчинення злочину, рівень кримінального професіоналізму винного тощо. Не менш впливовими є обставини, пов'язані з недоліками діяльності правоохоронних органів: протиправне нереагування на виявлену інформацію про злочин, випадки помилкової кваліфікації злочинних дій як адміністративного, цивільно-правового або дисциплінарного делікту, свідоме порушення порядку ведення кримінально-статистичного обліку, негативна практика «покращення» звітних показників через приховування виявлених посягань; низька кваліфікація працівників правоохоронних органів [14, с. 75].

Питання про причини (фактори), що перешкоджають правоохоронним органам своєчасно виявляти вчинені злочини, тим самим зумовлюючи латентизацію кримінальних правопорушень, завжди викликало значний теоретичний і практичний інтерес кримінологів науковців. Причини, що зумовлюють латентність кримінальних правопорушень, є обставинами, що безпосередньо пов'язані з діями злочинців. Невтручання правоохоронців у процес посягання для злочинців є обов'язковою умовою досягнення злочинного результату й уникнення покарання [22, с. 50].

В основу дослідження було покладено результати власного емпіричного дослідження, в перебігу якого було застосовано низку соціологічних, психологічних та статистичних методів дослідження. Для збору соціологічної інформації було проведено опитування населення. Так 86,5% населення з 244 опитаних вважають, що злочин передбачений статтею 242 КК України — є латентним. Факторами, які впливають на його латентність респондентами було виділено такі:

1) Високий рівень корупції у органах, що мають повідомляти про факти забруднення водних об'єктів — 63,2% (153 відповідей);
2) Наявні складнощі при проведенні експертизи щодо встановлення оцінки забруднення та наслідків такого злочинного забруднення, існування причинного зв'язку між злочинним діянням та наслідками (наприклад, між забруднення вод та наслідками, такими як небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля або спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки) — 52,1% (126 відповідей);
3) Низький рівень взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів та населення — 47,9% (116 відповідей);
4) Складність/неможливість встановлення факту злочинного забруднення вод (відсутність інформації від правоохоронних органів, населення, посадових осіб) — 48,3% (117 відповідей);
5) Недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу — 28,1% (68 відповідей).

Однак, масштаби латентної злочинності ніколи достеменно не відомі. Аналізуючи офіційний кримінально-правовий статистичний облік суспільно небезпечних діянь Офісу Генерального Прокурора (табл. 1) [23], можна припустити, що статистика немає єдиної явно виведеної тенденції нестабільність чи то зростання, чи спадання вчинення злочинів у сфері проти довкілля, яка у свою чергу пов'язана із штучною латентністю, зумовленою відсутністю практики щодо розкриття злочинів проти довкілля.

Відображенням високого рівня латентності є кількісна та якісна характеристика розгляду судами кримінальних проваджень щодо порушення правил охорони вод. Низький рівень облікованих злочинів пов'язаних з порушенням правил охорони вод зумовлений тим, що працівники правоохоронних органів вважають вчинення цих злочинів соціально малозначущими та другорядними, зазвичай мало знайомі зі специфікою цієї категорії злочинів внаслідок чого на стадії досудового розслідування допускаються помилки, що зводять нанівець можливість доведення справи до судового розгляду.

Таблиця 1

Кількість виявлених злочинів та засуджених осіб в Україні за 2019–2023 рр.

Рік	Усього обліковано злочинів проти довкілля	Обліковано злочинів пов'язаних з порушенням правил охорони вод	Усього засуджено осіб
2019	3769	87	1
2020	4558	88	1
2021	5416	126	2
2022	4018	67	1
2023	4741	103	3

Джерело: узагальнено авторкою на основі єдиних звітів про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України у період з 2019–2023 рр. [23]

Більше третини опитаних респондентів (39,4%) вважають, що на сьогодні діяльність (поліції, прокуратури) щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля є скоріше неефективною, 37,8% населення вважаю їхню роботу — недостатньо ефективною, а 20,3% — вважає її зовсім неефективною та всього — 2,5% вважають цю діяльність ефективною. Зазначена статистика дає підстави зробити висновок про те, що громадяни мають недовіру до органів державної влади; вважають їх корумпованими; безвідповідальними, які байдуже ставляться до стану довкілля та майбутнього природи, що у свою чергу впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві та формує негативне ставлення громадян до спроможності держави забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів. Це свідчить про наявність суб'єктивного фактору, який полягає у ненадходженні інформації від населення про вчинення злочинів пов'язаних з порушенням правил охорони вод, що зумовлено низьким рівнем екологічної культури соціуму та деформації його правосвідомості, переоцінкою здатності довкілля, а зокрема водних ресурсів до самовідновлення.

На виявлення та облікованість суспільно небезпечних діянь в Україні суттєво впливають корумпованість органів правопорядку, а також апатія і зневіра громадян, які нерідко не повідомляють про кримінальні правопорушення через низький рівень довіри до правоохоронців [14, с. 98].

Зневіра значної частини населення в можливість розкриття злочинів, а також упевненість у відсутності належного реагування на повідомлену правоохоронним органам інформацію та притягнення до відповідальності осіб, винних у їх учиненні. Як засвідчують результати спеціальних досліджень, 41,5% опитаного населення України, якщо довідаються про вчинення злочину та осіб, які його вчинили, за власною ініціативою правоохоронцям про це не повідомлять [24, с. 215–218].

При цьому екологічна, економічна, соціальна, політична та моральна шкода від латентної складової злочинності за масштабами не тільки не поступається, а навпаки, перевищує аналогічні наслідки зареєстрованої частини злочинності, зважаючи на те, що латентність, беручи участь у формуванні причинного комплексу злочинності, є однією з форм її самодетермінації [25, с. 201].

Явище латентності створює перешкоди для боротьби із виявленням та запобіганням кримінальним правопорушенням проти довкілля, створення стратегій їх протидії, спотворює реальну картину загрози глобальної екологічної кризи.

Тож, щоб мінімізувати латентну складову кримінальних правопорушень проти довкілля має бути чітко визначені фактори латентизації злочинів проти довкілля. Оскільки існування такого негативного явища як латентність кримінальних правопорушень проти довкілля унеможливлює застосування всіх можливостей системи запобігання та протидії злочинності, що в кінцевому результаті призводить до викривлення одного з основних принципів кримінальної відповідальності — принципу неминучості покарання.

З огляду на надзвичайно високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, що в науковій літературі визначається як такий, що дорівнює 95–99%, зазначений принцип має декларативний характер. Наявність латентності створює перепони для адекватної боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля. Не маючи відомостей про фактичні розміри латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, їх рівень, структуру та динаміку, неможливо визначити потрібні для боротьби з нею кількість сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямах цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан кримінальних правопорушень проти довкілля й не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем. Немає також можливості для розроблення правильної тактики і стратегії протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, у тому числі правозастосовної і законодавчої діяльності. Неможливо реально оцінити ефективність екологічної профілактики та дієвість екологічного законодавства [26, с. 86].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, існування латентності кримінальних правопорушень проти довкілля значно ускладнює оцінку дійсних масштабів злочинності в цілому, розмір та характер шкоди, завданої громадянам та суспільству внаслідок злочинних посягань. Основною проблемою латентності є те, що вона впливає на рівень виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню кримінальних правопорушень проти довкілля, та своєчасне реагування на їх усунення та запобігання. На її фоні відбувається зростання такого негативного явища як само детермінація злочинності, тобто її самовідтворення за рахунок зростання рецидивних злочинів. Серед населення в деякій мірі формується уявлення про злочинність як про альтернативний регулятор суспільних відносин [27, с. 204].

Для мінімізації латентності кримінально караних порушень правил охорони вод, вважаю за необхідне впровадити заходи щодо зниження її рівня, якими можуть бути:

– цілеспрямована діяльність з виявлення та усунення причин, умов та інших детермінант, що сприяють латентності. При цьому слід впливати на самі об'єкти: громадян, які не повідомляють про скоєнні правопорушення та співробітників

правоохоронних органів, які приховують від реєстрації та обліку злочини, які ними були викриті. Ця діяльність повинна проводитися шляхом наділення повноваженнями органів державної влади, правоохоронних органів спеціальними повноваженнями щодо вивчення та виявлення латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, та порушення правил охорони вод, зокрема;
- зниження рівня латентності має ґрунтуватися на підвищенні загальної екологічної правосвідомості громадян, шляхом впровадження заходів освіти для збільшення рівня правової культури населення, зниження правового нігілізму та підвищення індивідуальної правосвідомості громадян;
- розроблення інструментарію та критеріїв громадського моніторингу щодо доступу населення до реєстру судових рішень у справах, що пов'язані з порушенням норм кримінального та екологічного законодавства;
- вдосконалення норм кримінального та екологічного законодавства; запровадження методик, що використовуються для статичних спостережень за злочинами проти довкілля;
- підвищення рівня матеріального та технічного забезпечення співробітників правоохоронних органів, здійснення комплексних заходів організаційно-управлінського та правового характеру;
- запровадження заходів професійної підготовки працівників правоохоронних органів, які направленні на досягнення пріоритету раціонального природокористування, попередження кримінальних правопорушень проти довкілля та їх запобігання, забезпечення екологічної безпеки, вироблення ефективного механізму участі громадськості у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти довкілля.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на, тому що тільки комплексне, системне та безперервне застосування зазначених вище заходів може значно вплинути на повніше виявлення фактично вчинених кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод, що надасть державі та суспільству реальне уявлення про рівень цих кримінальних правопорушень.

Література

1. Голіна В.В. «Тіньова» злочинність. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2017. № 1. С. 134–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shssl_2017_1_16 (дата звернення: 13.05.2024).

2. Даньшин І.М., Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: поняття, причини, негативні наслідки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2000. № 10. С. 29–34 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_10_7 (дата звернення: 13.05.2024).

3. Кримінологія : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В.В. Чернєя, О.М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

4. Кальман А.Г., Христич И.А. Понятийный апарат современной криминологии. Терминологический словарь / за ред. В.В. Голины. Харьков : Гимназия, 2005. 272 с.

5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

6. Зелінський А.Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. С. 32.

7. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 185 с.

8. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 106 с.

9. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Х. : НікаНова, 2012. 192 с. URL: https://docplayer.net/65834206-Zlochiniproti-dovkillya-pitannyakvalifikaciyi.html (дата звернення: 12.05.2024).

10. Поліщук Г.С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2004. № 5. С. 83–94.

11. Т.В. Корнякова, Н.С. Юзікова Кримінологія: курс лекцій. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 243 с.

12. Словник іншомовних слів. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1977. 385 с.

13. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 453 с.

14. Кримінологія: підручник / Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.Ю. Шостко та ін.; за ред. Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.

15. Шакун В.І. Межі впливу на злочинність. *Щорічник українського права.* 2010. № 2. С. 183–190.

16. Турлова Ю.А. Фактори латентності екологічної злочинності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2016. № 2. С. 95–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_2_15 (дата звернення: 12.05.2024).

17. Гончарова М.А., Кулик Л.М. Запобігання латентній злочинності неповнолітніх та молоді: проблеми та шляхи їх подолання. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1–2. С. 77–81.

18. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

19. Рішко Б.С. Латентна злочинність: поняття, причини, методи виявлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2016. Вип. 41, Том 2. С. 136–138.

20. Сидорчук О.О. Щодо класифікації латентної злочинності. *Правове життя сучасної України:* у 2 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2019 р.). Одеса : ВД «Гельветика». 2019. Т. 2. С. 280–282.

21. Турлова Ю.А. Деякі оціночні показники латентності екологічної злочинності. *Право і суспільство.* 2016. № 3, ч. 2. С. 194–199.

22. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навчальний посібник. Київ : Паливода. 2006. 264 с.

23. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 12.05.2024).

24. Карпов Н.С. Злочинна діяльність : монографія. Київ : Вид-во Семенка Сергія, 2004. 308 с.

25. Турлова Ю.А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України: матеріали І Щорічної міжнар. наук.-практ. конф.* (22 вер. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України. 2016. С. 200–202.

26. Поліщук Г.С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2004. № 5. С. 83–94.

27. Лацько А.В. Латентність екологічної злочинності. *Протидія злочинності і корупції: зб. тез міжнар. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених* (16 листопада 2021 р.). Харків : Юрайт, 2021. С. 203–204.

References

1. Holina V.V. "Tinova" zlochynnist. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Pravo.* 2017. № 1. S. 134–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shssl_2017_1_16.

2. Danshyn I.M., Obolentsev V.F. Latentna zlochynnist: poniattia, prychyny, nehatyvni naslidky. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* 2000. № 10. S. 29–34 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_10_7.

3. Kryminolohiia: pidruchnyk / O.M. Dzhuzha, V.V. Vasylevych, V.V. Cherniei, S.S. Cherniavskyi ta in.; za zah. red. V.V. Chernieia, O.M. Dzhuzhi. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 612 s.

4. Kalman A.H., Khrystych Y.A. Poniatyinыi aparat sovremennoi krymynolohyy. Termynolohycheskyi slovar / za red. V.V. Holynы. Kharkov: Hymnazyia, 2005. 272 s.

5. Zakaliuk A.P. Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kyiv: In Yure, 2007. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424 s.

6. Zelinskyi A.F. Kryminolohiia: kurs lektsii. Kharkiv, 1996. S. 32.

7. Obolentsev V.F. Aktualni problemy latentnoi zlochynnosti: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2001. 185 s.

8. Turlova Yu.A. Protydiia ekolohichnii zlochynnosti v Ukraini: kryminolohichni ta kryminalno-pravovi zasady: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2018. 106 s.

9. Shulha A.M. Zlochyny proty dovkillia. Pytannia kvalifikatsii: naukovo-praktychne vydannia. Kh.: NikaNova, 2012. 192 s. URL: https://docplayer.net/65834206-Zlochiniproti-dovkillya-pitannyakvalifikaciyi.html.

10. Polishchuk H.S. Chynnyky, shcho zumovliuiut latentnist zlochyniv proty dovkillia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy.* 2004. № 5. S. 83–94.

11. T.V. Korniakova, N.S. Yuzikova Kryminolohiia: kurs lektsii. Dnipropetr. nats. un-t im. Olesia Honchara. Dnipropetrovsk: Lira, 2014. 243 s.

12. Slovnyk inshomovnykh sliv. Kyiv: Hol. red. URE, 1977. 385 s.

13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 4. 453 s.

14. Kryminolohiia: pidruchnyk / B.M. Holovkin, V.V. Holina, O.Yu. Shostko ta in.; za red. B.M. Holovkina. Kharkiv: Pravo, 2020. 384 s.

15. Shakun V.I. Mezhi vplyvu na zlochynnist. *Shchorichnyk ukrainskoho prava.* 2010. № 2. S. 183–190.

16. Turlova Yu.A. Faktory latentnosti ekolohichnoi zlochynnosti. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky.* 2016. № 2. S. 95–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_2_15.

17. Honcharova M.A., Kulyk L.M. Zapobihannia latentnii zlochynnosti nepovnolitnikh ta molodi: problemy ta shliakhy yikh podolannia. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* 2022. № 1–2. S. 77–81.

18. Kryminolohiia: pidruchnyk / A.M. Babenko, O.Yu. Busol, O.M. Kostenko ta in.; za zah. red. Yu.V. Nikitina, S.F. Denysova, Ye.L. Streltsova. 2 he vyd., pererob. ta dopov. Kharkiv: Pravo, 2018. 416 s.

19. Rishko B.S. Latentna zlochynnist: poniattia, prychyny, metody vyiavlennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo.* 2016. Vyp. 41, Tom 2. S. 136–138.

20. Sydorchuk O.O. Shchodo klasyfikatsii latentnoi zlochynnosti. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 2 t.: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (17 trav. 2019 r.). Odesa: VD "Helvetyka". 2019. T. 2. S. 280–282.

21. Turlova Yu.A. Deiaki otsinochni pokaznyky latentnosti ekolohichnoi zlochynnosti. Pravo i suspilstvo. 2016. № 3, ch. 2. S. 194–199.

22. Ivanov Yu.F., Dzhuzha O.M. Kryminolohiia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Palyvoda. 2006. 264 s.

23. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Heneralna prokuratura Ukrainy.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

24. Karpov N.S. Zlochynna diialnist: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo Semenka Serhiia, 2004. 308 s.

25. Turlova Yu.A. Shchodo latentnosti zlochyniv, poviazanykh iz protypravnym zavolodinniam pryrodnymy resursamy. *Zakhyst prava vlasnosti Ukrainskoho narodu: vitchyzniani realii ta zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy: materialy I Shchorichnoi mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (22 ver. 2016 r.). Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy. 2016. S. 200–202.

26. Polishchuk H.S. Chynnyky, shcho zumovliuiut latentnist zlochyniv proty dovkillia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy.* 2004. № 5. S. 83–94.

27. Latsko A.V. Latentnist ekolohichnoi zlochynnosti. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: zb. tez mizhnar. nauk. konf. z kryminolohii dlia studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh* (16 lystopada 2021 r.). Kharkiv: Yurait, 2021. S. 203–204.

УДК 343.2

Луцький Тарас Миколайович
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права і кримінології
Львівський державний університет внутрішніх справ
Lutskyi Taras
PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of
Criminal Law and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-1725-4029

Авраменко Олексій Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Львівський державний університет внутрішніх справ
Avramenko Oleksiy
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6572-3627

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9858

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ

CRIMINAL LIABILITY FOR EVASION OF A CONVICTED PERSON FROM SERVING A SENTENCE OF PROBATIONARY SUPERVISION

Анотація. *Вступ. Дослідження присвячене висвітленню питання, щодо кримінальної відповідальності за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду. Проведеним дослідженням встановлено, що санкція аналізованої статті не відповідає рівню суспільної небезпеки. У статті здійснено кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення, наведено приклади, коли особа засуджена до покарання у виді пробаційного нагляду, ухиляючись від його відбування перебуває в більш вигідному становищі, ніж та особа, до якої таке покарання застосовано не було. Встановлено, що проблема щодо визначення розміру санкцій за вчинення кримінальних правопорушень в Україні залишається однією з найбільш актуальних та важливих тем сучасної правової науки.*

Метою є дослідження теоретичних та практичних проблемних питань кримінальної відповідальності за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Кримінальний кодекс України 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження щодо теоретичних та практичних проблем апробаційного нагляду.

Результати. В статті обґрунтовано впровадження такого кримінального правопорушення, як ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду слідуванням тенденціям до гуманізації кримінальної відповідальності, задоволенням рекомендацій Європейського суду з прав людини щодо необхідності оптимізації пенітенціарної системи та зменшення кількості засуджених та розбудовою демократичної правової держави у напрямку якої ми рухаємося.

Перспективи. Проаналізувавши новели законодавства можна дійти висновку, що покарання у вигляді пробаційного нагляду має схожість із застосуванням судом звільнення від відбування покарання з випробовуванням (ст. 75 КК України). Але сфера застосування статті 75 КК України є більш широкою, оскільки вона поширюється і на тяжкі злочини.

Зазначено, що остаточні висновки щодо доцільності таких змін до системи кримінальної юстиції та кримінального законодавства можна буде зробити лише після періоду адаптації законодавчо прийнятих нововведень та вирішення

питань, які будуть виникати в ході вчинення такого кримінального правопорушення як ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, пробаційний нагляд, покарання, кримінальна відповідальність, ухилення від відбування покарання.*

Summary. *Introduction. The study is devoted to the issue of criminal liability for evasion of a convicted person from serving a sentence in the form of probationary supervision. The study has established that the sanction of the analyzed article does not correspond to the level of public danger. The article provides a criminal law characterization of the crime and gives examples when a person sentenced to probationary supervision, evading its serving, is in a more favorable position than a person to whom such a sentence was not imposed. It is established that the issue of determining the amount of sanctions for criminal offenses in Ukraine remains one of the most relevant and important topics of modern legal science.*

Purpose. The purpose of the article is to study the theoretical and practical issues of criminal liability for evasion of a convicted person from serving a sentence in the form of probationary supervision.

Materials and methods. The research materials are: 1) the Criminal Code of Ukraine 2) works of domestic authors conducting their scientific and practical research on theoretical and practical problems of approbation supervision.

Results. The article substantiates that the introduction of such a criminal offense as a convicted person's evasion of serving a sentence under probation supervision is in line with the trends towards humanization of criminal liability, satisfaction of the recommendations of the European Court of Human Rights regarding the need to optimize the penitentiary system and reduce the number of convicts, and the development of a democratic state governed by the rule of law towards which we are moving.

Discussion. After analyzing the novelties of the legislation, we can conclude that the punishment in the form of probationary supervision is similar to the court's application of release from serving a sentence with probation (Article 75 of the Criminal Code of Ukraine). However, the scope of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine is broader, as it also applies to serious crimes.

It is noted that final conclusions regarding the expediency of such changes to the criminal justice system and criminal legislation can be made only after a period of adaptation of legislatively adopted innovations and resolution of issues which will arise in the course of committing such a criminal offense as punishment as evasion of a convicted person from serving a sentence in the form of probationary supervision.

Key words: *criminal offense, probationary supervision, punishment, criminal liability, evasion of serving a sentence.*

Постановка проблеми. 23 серпня 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», яким впроваджується новий вид основного покарання — пробаційний нагляд. Метою прийняття Закону є гуманізація пенітенціарної системи та розширення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства. Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Новий вид покарання може бути призначений судом як основне покарання на строк від одного до п'яти років, а щодо неповнолітніх від одного до двох років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток та дослідження окремих питань пробаційного нагляду та кримінальної відповідальності за ухилення від відбування такого покарання мають праці науковців: Бауліна Ю.В., Борисова В.І, Тютюгіна В.І. [1], Гранкіної В.І. [3] Лисоєд О.В. [5], Луцького Т.М. [8], Остапчук Л.Г. [10], Телефанка Б.М. [11] та інших юристів. Водночас необхідність впровадження європейських стандартів в Україні вимагає проведення додаткових теоретико-правових досліджень такого виду покарання як пробаційний нагляд.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням та цілями наукової статті є дослідження теоретичних та практичних проблемних питань кримінальної відповідальності за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні існує усталена думка, що призначене покарання досягає своєї цілі лише за умови ізоляції особи від суспільства. Тобто лише за умови карального впливу та постійного контролю особа, що вчинила кримінальне правопорушення, здатна виправитись та перевиховатись. Сьогодні світова спільнота розглядає позбавлення особи волі як крайній захід, який застосовується у разі дійсної загрози інтересам безпеки суспільства. Досвід зарубіжних країн став поштовхом для вироблення не лише нових підходів у царині призначення покарань, альтернативних позбавленню волі, а й абсолютно нового комплексного процесу формування соціально сприятливих змін у особистості правопорушника, яким по суті стала наглядова пробація. Саме впровадження наглядової пробації виявилось «первинним імпульсом» соціально-виховної роботи, спрямованої на визначення криміногенних потреб засуджених, шляхом до попередження

вчинення кримінальних правопорушень та виправлення правопорушників. Паралельно з розвитком альтернативних позбавленню волі видів покарань та усвідомленням необхідності надання всебічної допомоги засудженим удосконалювалось законодавство, що знайшло своє відображення у прийнятті Закону України «Про пробацію» [3, с. 16].

Ухиляючись від відбування покарання, засуджений ігнорує виконання обов'язків, покладених на нього вироком суду, який набрав законної сили, при цьому засуджений порушує встановлений порядок та умови відбування покарання. Всі дії засудженого, пов'язані з ухиленням від відбування призначеного покарання, спрямовані проти того самого об'єкта — правосуддя. Здійснення правосуддя розуміється як діяльність, пов'язана з нормальним функціонуванням не лише судової влади, а й інших органів та осіб, які сприяють діяльності суду щодо здійснення правосуддя [1, с. 506]. Об'єктом ухилення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність окремих ланок державного апарату, які здійснюють правосуддя, в тому числі відповідають за виконання вироку у виді пробаційного нагляду, тобто органи пробації. Покарання є засобом державного примусу, тобто ніхто, окрім держави, а саме судової влади, не може призначати покарання. Виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами можна досягти лише за умови належного виконання покарання, призначеного відповідно до вироку суду.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 389 КК України, полягає в ухиленні засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду.

Таке покарання, як пробаційний нагляд, містить комплекс заходів впливу на засудженого, що індивідуалізуються судом у винесенні вироку та реалізовується органами пробації, на які покладено обов'язок виконувати даний вид покарання відповідно до чинного законодавства.

У кримінальному праві України термін «ухилення» використовується переважно для визначення поведінки засудженого, що полягає у відмові або уникненні негативних наслідків, пов'язаних із застосуванням конкретного виду кримінального покарання [9, с. 960].

Норми кримінально-виконавчого права встановлюють конкретну систему правообмежень, визначаючи при цьому поведінку засудженого відповідно до вироку суду. Зрозумілим є те, що ухилення від відбування покарання — це відмова засудженого прийняти правообмеження, визначені вироком суду [10, с. 310]. Ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, може здійснюватися як шляхом дії, так і бездіяльності. Дією є активна поведінка особи, в якій виражена її воля, спрямована на спричинення різних негативних наслідків. При цьому мається на увазі будь-яка активна поведінка особи (жест, слово, фізична сила), що порушує суспільні відносини.

Ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є систематичне невиконання засудженим обов'язків, передбачених статтею 49^{-1} Кримінально-виконавчого кодексу України, або вчинення адміністративних правопорушень, зникнення з місця проживання, створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду. Систематичним вважається невиконання без поважних причин три і більше разів обов'язків, передбачених статтею 49^{-1} Кримінально-виконавчого кодексу України, покладених на особу рішенням суду (зокрема: засуджений не з'являється для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; не повідомляє уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання; або здійснила виїзд за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації) або вчинення трьох і більше адміністративних правопорушень.

Систематичне невиконання засудженим обов'язків покладених на нього законом і судом, або систематичне вчинення адміністративних правопорушень (три і більше), свідчать про небажання засуджених ставати на шлях виправлення та свідчить про ухилення від відбування покарання у вигляді пробаційного нагляду.

Суб'єктом ухилення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду можуть бути лише особи, засуджені до покарання у виді пробаційного нагляду. Це фізичні особи, осудні, які досягли відповідного віку, засудженні до покарання у виді пробаційного нагляду та на яких вироком суду покладено виконання визначених обов'язків. Отже, відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, може нести тільки особа, наділена ознаками спеціального суб'єкта. Такими можуть виступати лише особи, стосовно яких на законних підставах винесено вирок суду, що набув законної сили.

Суб'єктивна сторона ухилення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, характеризується прямим умислом, оскільки винний, здійснюючи такі дії, усвідомлює, що він повністю ухиляється від відбування покарання або продовжує ухилятися від його відбування після винесення письмового попередження працівником органу пробації, при цьому передбачає і бажає настання негативних наслідків такої протиправної поведінки.

Що стосується кримінальної відповідальності за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, то санкцією ч. 3 ст. 389 КК України передбачено покарання у виді обмеження волі строком на 3 роки. Вважаємо таку

санкцію занадто м'якою, та такою, що не відповідає ступеню суспільної небезпеки вчинюваного діяння. Формулючи санкцію в даному кримінальному правопорушенні, законодавець мав би звернути увагу на те, що таке покарання як пробаційний нагляд передбачене в санкціях статей, де поряд із пробаційним наглядом передбачені інші більш суворіші види покарання у виді обмеження або позбавлення волі.

Але, законодавець в цьому випадку допустив прогалину, яка полягає в тому, що, якщо змоделювати ситуацію в якій особа скоїла кримінальне правопорушення передбачене ч. 2 ст. ст. 185 КК України та судом було їй призначено покарання у виді пробаційного нагляду строком на 5 років. Далі, ця особа не виконує покладені на неї обов'язки зазначені в ст. 59-1 КК України, тобто в її діянні вбачаються ознаки кримінального правопорушення передбаченого за ч. 3 ст. 389 КК України (Ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду). І що саме цікаве, санкція в ч. 3 ст. 389 КК України передбачає покарання у виді обмеженням волі на строк до трьох років. Таким чином, вчинивши два кримінальні правопорушення (ч. 2 ст. 185 КК України та ч. 3 ст. 389 КК України), максимальне покарання яке може отримати за це особа становить 5 років обмеження волі, і це лише в тому випадку якщо застосовувати ст. 72 КК України, в якій зазначено, що при складанні покарань за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення: одному дню позбавлення волі відповідають два дні пробаційного нагляду; одному дню обмеження волі відповідає один день пробаційного нагляду. Оскільки, в санкції ч. 3 статті 389 КК України передбачено лише один вид покарання у виді обмеження волі, то невідбуту частину покарання у виді пробаційного нагляду можна перевести лише в покарання у виді обмеження волі, яке встановлюється на строк від одного до п'яти років.

Але як бути в тому випадку, якщо засудженим, який ухиляється від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є неповнолітня особа, вагітна жінка або жінка, яка має дітей віком до чотирнадцяти років, чи особа, що досягла пенсійного віку, військовослужбовць строкової служби або особа з інвалідністю першої чи другої групи?

Відповідно до ч. 3 ст. 61 КК України покарання у виді обмеження волі не може бути призначено зазначеній вище категорії осіб [4].

Виникає питання, а чи правильно зробив законодавець передбачивши таку санкцію за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду? На нашу думку, ні. Оскільки, вважаємо за доцільне, що у випадку вчинення такого кримінального правопорушення як ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, покарання за нього не може бути меншим, ніж покарання передбачене санкцією тієї статті кримінального кодексу, яке зумовило притягнення особи до такого покарання як пробаційний нагляд (в аналізованому нами прикладі воно не мало б бути меншим ніж 5 років обмеження або 5 років позбавлення волі). Іншим твердженням, стосовно того, що санкція досліджуваної статті не відповідає ступеню суспільної небезпеки, є те, що таке покарання як пробаційний нагляд передбачене в санкціях кримінальних проступків та не тяжких злочинів. Враховуючи, те, що нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років, то доцільно було б передбачити в санкції ч. 3 ст. 389 КК України окрім обмеження волі, ще й покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років.

На переконання О. Лисоєда, гуманізація кримінально-правового регулювання суспільно небезпечних відносин потребує диференційованого підходу, а відтак не варто розглядати гуманізацію покарання як винятково безвідповідальне зниження санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК України. За словами автора, Україна повинна встановити таку негативну (ретроспективну) кримінальну відповідальність, яка не мала б символічного характеру, а натомість була б необхідною й достатньою для виконання завдань загальної та спеціальної превенції. Санкції кримінально-правових норм Особливої частини КК України повинні чинити належний профілактичний вплив не лише на злочинця, але й щодо всіх членів суспільства [5, с. 219]. З іншої сторони, як слушно зазначає Б. Телефанко, санкції кримінально-правових норм не повинні перевищувати допустимих меж — лише в такому випадку можна стверджувати про відповідність норм КК України загальнолюдським цінностям і традиційним моральним устоям суспільства [11, с. 297].

На нашу думку, саме санкція у виді обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до 5 років є найбільш оптимальною, у випадку вчинення досліджуваного кримінального правопорушення.

Проте, можуть виникнути питання, чому саме 5 років позбавлення волі, а не 3 роки (так як в випадку покарання у виді обмеження волі)? Поясненням відповіді на це логічне запитання є те, що починає прослідковуватися тенденція, коли суди у випадку вчинення тяжкого злочину призначають покарання у вигляді пробаційного нагляду, при цьому застосовуючи ст. 69 КК України при призначенні покарання [8]. Так, Ковпаківський

районний суд міста Суми вироком від 03.04.2024 року визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України і призначив покарання із застосуванням частини 1 статті 69 Кримінального кодексу України у виді пробаційного нагляду на строк 1 рік 6 місяців [2]. Зазначений судовий вирок свідчить про те, що в перспективі значно зменшиться кількість застосування ст. 75 КК України, а у випадках де вона могла бути судом застосована, будуть призначатися покарання у виді пробаційного нагляду.

Призначаючи покарання у виді пробаційного нагляду, суди повинні враховувати ступінь небезпечності кримінального діяння, адже у випадку вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів такий вид покарання взагалі не мав би призначатися, оскільки в цьому випадку воно не здатне забезпечити дотримання балансу між суспільною безпекою та справедливою карою за скоєне кримінальне правопорушення [8].

Тому, варто також звернути увагу на необхідність впорядкування системи санкцій, скорочення видів альтернативних покарань, зменшення розриву між мінімальною та максимальною межею покарань, що в свою чергу дозволить оптимізувати діяльність законодавця під час криміналізації та пеналізації діянь [6, с. 241; 7, с. 195].

Аналізуючи новели Закону № 3342-IX можна дійти висновку, що покарання у вигляді пробаційного нагляду має схожість із застосуванням судом звільнення від відбування покарання з іспитовим строком (ст. 75 КК України). Але сфера застосування статті 75 КК України є більш широкою, оскільки вона поширюється і на тяжкі злочини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши склад досліджуваного кримінального правопорушення, варто зазначити, що його об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність окремих ланок державного апарату, які здійснюють правосуддя, в тому числі відповідають за виконання вироку у виді пробаційного нагляду, тобто діяльність органів пробації.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 389 КК України, полягає в ухиленні засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, зокрема систематичне невиконання засудженим обов'язків покладених на нього законом і судом, або систематичне вчинення адміністративних правопорушень (три і більше).

Суб'єкт — спеціальний, лише особи, засуджені до покарання у виді пробаційного нагляду.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу, факультативні ознаки такі як мотив та мета можуть бути різними та на кваліфікацію не впливають.

Враховуючи практичні проблеми, які можуть виникнути під час призначення судами покарання за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 389 КК України та притягнення осіб до кримінальної відповідальності, вважаємо за доцільне внести зміни до законодавства, що полягають у зміні санкції за вчинення ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду у виді обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

В перспективі доцільно дослідити та проаналізувати судові вироки, щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення засуджених від відбування покарання у виді пробаційного нагляду.

Література

1. Баулін Ю. В., Борисов В.І, Тютюгін В. І. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид.4-е, перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 608 с.

2. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 03.04.2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118086536 (дата звернення: 14.04.2024).

3. Гранкіна В. І. Наглядова пробація при виконанні покарань, альтернативних позбавленню волі: дис. ... д-ра філ.: 081 Право / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 276 с.

4. Кримінальний Кодекс України станом на 09.04.2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (дата звернення: 29.04.2024).

5. Лисоєд О. В. Обмеження волі: трансформація у пробаційний контроль та пробаційний нагляд. *Нове українське право.* 2021. Вип. 6. С. 214–223.

6. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні: теорія та практика: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 544 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5027/1/%d0%9b%d1%83%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%202022.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

7. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті іншій особі: дис. ... д-ра філ.: 081 Право. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 385 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/luckiy_d.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

8. Луцький Т.М. Пробаційний нагляд в системі покарань кримінального кодексу України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 4. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-4-9830; URL: https://www.inter-nauka.com/issues/law2024/4/9830 (дата звернення: 29.04.2024).

9. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. Київ : Каннон, А.С.К., 2003. 1104 с.

10. Остапчук Л.Г. Поняття «ухилення» та «запобігання ухиленню» від відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 307–312.

11. Телефанко Б.М. Пробація як захід кримінально-правового впливу на рецидивну злочинність. *Підприємництво, господарство і право. Серія «Кримінальне право»*. 2018. № 12. С. 295–298.

References

1. Baulin Yu.V., Borysov V.I, Tiutiuhin V.I. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruchnyk / za zah. red. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. Vyd.4-e, pererob. i dop. Kharkiv: Pravo, 2010. 608 s.

2. Vyrok Kovpakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 03.04.2024 roku. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118086536 (date of access: 14.04.2024).

3. Hrankina V.I. Nahliadova probatsiia pry vykonanni pokaran, alternatyvnykh pozbavlenniu voli: dys. ... d-ra fil.: 081 Pravo / Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kropyvnytskyi, 2023. 276 s.

4. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy stanom na 09.04.2024 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (date of access: 29.04.2024).

5. Lysoied O.V. Obmezhennia voli: transformatsiia u probatsiinyi kontrol ta probatsiinyi nahliad. *Nove ukrainske pravo*. 2021. Vyp. 6. S. 214–223.

6. Lutskyi T.M. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiiannia smerti v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. 544 s. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5027/1/%d0%9b%d1%83%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%202022.pdf (date of access: 14.04.2024).

7. Lutskyi T.M. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiiannia smerti inshii osobi: dys. ... d-ra fil.: 081 Pravo. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 385 s. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/luckiy_d.pdf (date of access: 14.04.2024).

8. Lutskyi T.M. Probatsiinyi nahliad v systemi pokaran kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2024. № 4. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-4-9830; URL: https://www.inter-nauka.com/issues/law2024/4/9830 (date of access: 29.04.2024).

9. Melnyk M.I., Khavroniuk M.I. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. Kyiv: Kannon, A.S.K., 2003. 1104 s.

10. Ostapchuk L.H. Poniattia "ukhylennia" ta "zapobihannia ukhylenniu" vid vidbuvannia pokaran, ne poviazanykh z pozbavlenniam voli. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 11. S. 307–312.

11. Telefanko B.M. Probatsiia yak zakhid kryminalno-pravovoho vplyvu na retsydyvnu zlochynnist. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Seriia "Kryminalne pravo"*. 2018. № 12. S. 295–298.

УДК 343.5

Юр'єв Денис Сергійович
старший викладач
кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Yuriev Denis
Senior Lecturer of the
Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-7251-9114

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9898

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО РОЗКРАДАНЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ

ORGANIZATION AND TACTICS OF CONDUCTING INDIVIDUAL INVESTIGATORS (DETECTIVE) ACTIONS REGARDING THEFTS AT METALLURGICAL INDUSTRY ENTERPRISES COMMITTED BY OFFICIAL PERSONS

Анотація. *У статті автором розкрито проблематику та особливості організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. Наголошено на тому, що металургійна промисловість в Україні є однією з ключових галузей економіки та має значний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Металургійні підприємства спеціалізуються на виробництві металевих матеріалів шляхом переробки металевих руд, зокрема залізної руди, вугілля та марганцевих руд. Службові особи на металургійних підприємствах мають доступ до значних ресурсів та можуть мати можливість вчинення кримінальних правопорушень. Таким чином автором узагальнено те, що службові особи, маючи доступ до різних ресурсів та можливостей вирішення питань власного обслуговування, можуть вчиняти злочинні дії, такі як розкрадання металевої продукції, фінансове махінації, підроблення документів та інші. Ці дії можуть мати серйозні економічні наслідки для підприємств та влади національних держав. Розкрадання матеріальних ресурсів може призвести до значних втрат для виробництва, а також може спричинити збитки в бюджетній системі через уникання оподаткування та інші фінансові махінації. У статті зроблено висновки про те, що вчинення економічних злочинів не є очевидним, не залишає відвертих слідів, вчиняється особами, які часто є представниками білокомірцевих спеціальностей, що суттєво ускладнює виявлення ознак злочину та доведення винуватості й причетності (сприяння) до злочину окремих осіб. Тому у таки ситуаціях чітка організація проведення слідчих (розшукових) дій є важливою, оскільки дозволяє ефективно зібрати докази порушень і винних осіб, а також оцінити реальні наслідки для економіки та населення. Це може допомогти у встановленні відповідальності за шкоду довкіллю та розробці стратегій відновлення та захисту порушених в майбутньому.*

Вступ. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України розширив можливості слідчих в одержанні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Особливо вагомим внеском це стало в розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарювання, зокрема, розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. Вчинення економічних злочинів не є очевидним, не залишає відвертих слідів, вчиняється особами, які часто є представниками білокомірцевих спеціальностей, що суттєво ускладнює виявлення ознак злочину та доведення винуватості й причетності (сприяння) до злочину окремих осіб.

Тож, розширення можливостей слідчих у одержанні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій є важливим кроком у боротьбі з економічними злочинами, зокрема легалізацією (відмиванням) доходів, що отримані злочинним шляхом. Економічні злочини, як правило, вчиняються досить витончено і залишають мало відвертих слідів, що ускладнює їх виявлення та розслідування. Застосування, зокрема негласних слідчих (розшукових) дій, дозволяє слідчим отри-

мати доступ до інформації, яка може бути важливою для виявлення ознак економічного злочину та доведення вини осіб, причетних до нього. Ці дії можуть включати в себе використання підслуховування, організацію спеціальних операцій та здійснення контррозвідувальних заходів. Дослідження в цій області є дуже важливим, оскільки вони спрямовані на розвиток нових методів та технологій для ефективного виявлення та протидії економічним злочинам. Такі дослідження сприяють удосконаленню правоохоронних практик і забезпечують більш ефективну боротьбу з цим видом злочинності.

Мета. Мета дослідження полягає у розкритті та виокремленні подальших пропозицій у вдосконаленні організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині розслідування економічних злочинів, зокрема щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики особливостей організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті розкрито проблематику та особливості організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. Визначено, що службові особи, маючи доступ до різних ресурсів та можливостей вирішення питань власного обслуговування, можуть вчиняти злочинні дії, такі як розкрадання металевої продукції, фінансове махінації, підроблення документів та інші. Ці дії можуть мати серйозні економічні наслідки для підприємств та влади національних держав. З'ясовано, що розкрадання матеріальних ресурсів може призвести до значних втрат для виробництва, а також може спричинити збитки в бюджетній системі через уникання оподаткування та інші фінансові махінації. Зроблено висновки про те, що вчинення економічних злочинів не є очевидним, не залишає відвертих слідів, вчиняється особами, які часто є представниками білокомірцевих спеціальностей, що суттєво ускладнює виявлення ознак злочину та доведення винуватості й причетності (сприяння) до злочину окремих осіб. Тому у таки ситуаціях чітка організація проведення слідчих (розшукових) дій є важливою, оскільки дозволяє ефективно зібрати докази порушень і винних осіб, а також оцінити реальні наслідки для економіки та населення. Це може допомогти у встановленні відповідальності за шкоду довкіллю та розробці стратегій відновлення та захисту порушених в майбутньому.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень можуть полягати в розвитку та використанні новітніх технологій, методів і підходів для ефективного здійснення розслідування злочинів. Ось деякі можливі напрями наукової новизни в цій області:

1. Використання штучного інтелекту (ШІ) та аналітики даних: розробка алгоритмів та систем ШІ для автоматизованого аналізу великих обсягів даних, зібраних під час проведення СРД. Це може включати в себе аналіз текстової інформації, відео- та аудіозаписів, що допоможе виявити закономірності та зв'язки між різними елементами розслідування.

2. Використання розподілених систем та хмарних технологій: розвиток систем для безпечного обміну та зберігання інформації, що зібрана під час СРД. Це може включати в себе створення розподілених баз даних та інтеграцію з хмарними сервісами для забезпечення доступу до інформації з будь-якої точки земної кулі.

3. Використання дронів та високоточних супутникових зображень: впровадження систем аеріального спостереження за об'єктами, пов'язаними з розслідуванням, що дозволить отримати високоякісні зображення та відео для аналізу та виявлення можливих слідів злочинів.

4. Розробка спеціалізованих програмних засобів: створення програмного забезпечення для автоматизації певних етапів СРД, таких як аналіз великих обсягів даних, організація доказової бази, інтеграція з різними джерелами інформації тощо.

5. Використання квантових технологій: дослідження можливостей використання квантових обчислень для шифрування та обробки інформації під час проведення НСРД, що забезпечить високий рівень захисту конфіденційності даних.

Ключові слова: *економічні злочини, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, службові особи, правоохоронні органи, організація, тактика, розкрадання.*

Summary. *In the article, the author revealed the problems and peculiarities of the organization and tactics of conducting individual investigative (search) actions regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry, committed by officials. It is emphasized that the metallurgical industry in Ukraine is one of the key branches of the economy and has a significant impact on the socio-economic development of the country. Metallurgical enterprises specialize in the production of metal materials by processing metal ores, in particular iron ore, coal and manganese ores. Officials at metallurgical enterprises have access to significant resources and may have the opportunity to commit criminal offenses. Thus, the author summarized the fact that officials, having access to various resources and the ability to solve issues of their own service, can commit criminal acts, such as theft of metal products, financial fraud, forgery of documents and others. These actions can have serious economic consequences for businesses and national governments. The embezzlement of material resources can lead to significant losses for production, and can also cause losses in the budget system due to tax evasion and other financial manipulations. The article concludes that the commission of economic crimes is not*

obvious, does not leave obvious traces, is committed by persons who are often representatives of white-collar professions, which significantly complicates the detection of signs of crime and the proof of guilt and involvement (assistance) in the crime of individual persons. Therefore, in such situations, a clear organization of investigative (search) actions is important, as it allows to effectively collect evidence of violations and guilty persons, as well as to assess the real consequences for the economy and the population. This can help in establishing liability for environmental damage and developing strategies to restore and protect future violations.

Introduction. The current Criminal Procedure Code of Ukraine has expanded the possibilities of investigators in obtaining evidence by conducting investigative (search) actions. This was a particularly important contribution to the disclosure and investigation of crimes committed in the sphere of economy, in particular, embezzlement at enterprises of the metallurgical industry committed by officials. The commission of economic crimes is not obvious, does not leave obvious traces, is committed by persons who are often representatives of white-collar specialties, which significantly complicates the detection of signs of a crime and the proof of guilt and involvement (assistance) in the crime of individual persons.

Therefore, expanding the capabilities of investigators in obtaining evidence by conducting investigative (search) actions is an important step in the fight against economic crimes, in particular, legalization (laundering) of proceeds obtained through crime. Economic crimes, as a rule, are committed quite subtly and leave few overt traces, which makes them difficult to detect and investigate. The use, in particular, of covert investigative (detective) actions, allows investigators to gain access to information that may be important for identifying signs of an economic crime and proving the guilt of persons involved in it. These activities may include the use of eavesdropping, the organization of special operations, and the implementation of counterintelligence activities. Research in this area is very important, as it is aimed at the development of new methods and technologies for effective detection and countermeasures against economic crimes. Such studies contribute to the improvement of law enforcement practices and ensure a more effective fight against this type of crime.

Purpose. The purpose of the study is to reveal and highlight further proposals for improving the organization and tactics of conducting individual investigative (search) actions regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry committed by officials.

Materials and methods. The research materials are: 1) normative and legal support for the regulation of the conduct of individual investigative (search) actions regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry, committed by officials; 2) works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research in the field of investigation of economic crimes, in particular, regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry committed by officials.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the peculiarities of the organization and the tactics of conducting separate investigative (search) actions regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry committed by officials); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The scientific article reveals the problems and peculiarities of the organization and tactics of conducting separate investigative (search) actions regarding embezzlement at enterprises of the metallurgical industry committed by officials. It was determined that officials, having access to various resources and opportunities to solve their own service issues, can commit criminal acts, such as theft of metal products, financial fraud, forgery of documents, and others. These actions can have serious economic consequences for businesses and national governments. It was found that the theft of material resources can lead to significant losses for production, and can also cause losses in the budget system due to tax evasion and other financial manipulations. It was concluded that the commission of economic crimes is not obvious, does not leave obvious traces, it is committed by persons who are often representatives of white-collar professions, which significantly complicates the identification of signs of a crime and the proof of guilt and involvement (facilitation) in the crime of individual persons. Therefore, in such situations, a clear organization of investigative (search) actions is important, as it allows you to effectively collect evidence of violations and guilty persons, as well as assess the real consequences for the economy and the population. This can help in establishing responsibility for environmental damage and developing strategies to restore and protect future violations.

Discussion. Prospects for further research may lie in the development and use of the latest technologies, methods and approaches for effective investigation of crimes. Here are some possible areas of scientific innovation in this area:

1. Use of artificial intelligence (AI) and data analytics: development of AI algorithms and systems for automated analysis of large volumes of data collected during the SRD. This may include the analysis of textual information, video and audio recordings, which will help to identify patterns and connections between different elements of the investigation.

2. Use of distributed systems and cloud technologies: development of systems for secure exchange and storage of information collected during SRD. This may include the creation of distributed databases and integration with cloud services to provide access to information from anywhere on the globe.

3. Use of drones and high-precision satellite images: implementation of aerial surveillance systems for objects related to the investigation, which will allow obtaining high-quality images and videos for analysis and detection of possible traces of crimes.

4. Development of specialized software tools: creation of software for automation of certain stages of SRD, such as analysis of large volumes of data, organization of the evidence base, integration with various sources of information, etc.

5. Use of quantum technologies: research into the possibilities of using quantum computing for encryption and processing of information during NSRD, which will ensure a high level of data privacy protection.

Key words: *economic crimes, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, officials, law enforcement agencies, organization, tactics, embezzlement.*

Постановка проблеми. Незважаючи на захист, що забезпечується правовими інструментами, економіка продовжує залишатися мовчазною жертвою збройних конфліктів у всьому світі. Крім того, багато міжнародних організацій та науковців задокументували та проаналізували наслідки різноманітних збитків, завданих економіці держави під час конфлікту та війни. Основні висновки цих оцінок свідчать про те, що пряма і непряма шкода економіці в поєднанні з руйнуванням інституцій призводять до економічних ризиків, які можуть загрожувати здоров'ю людей, джерелам існування і безпеці, і в кінцевому підсумку підривають процеси миробудування. У такій ситуації чітка організація проведення слідчих (розшукових) дій є важливою, оскільки дозволяє ефективно зібрати докази порушень і винних осіб, а також оцінити реальні наслідки для економіки та населення. Це може допомогти у встановленні відповідальності за шкоду довкіллю та розробці стратегій відновлення та захисту порушених в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо злочинів у сфері промисловості були предметом наукового дослідження таких українських учених та практиків: С.С. Чернявського [4], О.А. Солдатенко, [5], О.О. Ханя [6], К.О. Чаплинського [9], О.В. Пчеліна [13], М.В. Дементьєва [14], В.В. Вапнярчука [15], О.Є. Користіна [5], О.І. Чучмана [16] та ін. Водночас питання вдосконалення організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами є малодослідженими.

Метою статті є розкриття та виокремленні подальших пропозицій у вдосконаленні організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині розслідування економічних злочинів, зокрема щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики особливостей організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Важко визначити точний масштаб незаконних доходів від вчинених злочинів на підприємствах, наявні ознаки вказують на те, що такі злочини є одними з найприбутковіших злочинів у світі, приносячи приблизно від 110 до 281 мільярдів доларів США злочинних доходів щороку, збільшуючись на 5–7% щорічно. Це робить такий вид злочинності четвертою за масштабами злочинною діяльністю у світі після контрабанди наркотиків, підробки і торгівлі людьми [1].

Такі вражаючі цифри демонструють серйозний розмір проблеми вказаних злочинів і підкреслюють важливість боротьби з цим явищем. Розмір незаконних доходів свідчить про значний економічний стимул для вчинення таких дій, а це також підкреслює необхідність ефективного розслідування та притягнення винних до відповідальності. Вищезгадані статистичні дані служать як мотивація для урядів та міжнародних організацій для прийняття рішучих заходів для боротьби зі злочинністю.

Основними галузями економіки України є сільське господарство, видобуток корисних копалин та хімічна промисловість. Багаті мінеральні ресурси України (особливо залізо) формують основу великої металургійної промисловості, а залізна руда, вугілля та марганець є одними з найважливіших експортних продуктів. Інші корисні копалини включають титан і боксити. Видобуток вугілля є важливою галуззю промисловості в Україні, з основним використанням палива на теплових електростанціях. Україна залежить від викопного палива та ядерної енергетики для виробництва електроенергії, а гідроенергетика становить менше 10%. Незважаючи на багаті поклади вугілля, Україна також імпортує нафту і газ для задоволення своїх енергетичних потреб [2].

Металургійна промисловість в Україні є однією з ключових галузей економіки та має значний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Металургійні підприємства спеціалізуються на виробництві металевих матеріалів шляхом переробки металевих руд, зокрема залізної руди, вугілля та марганцевих руд. Проте, разом з економічними можливостями, металургійна промисловість також стикається з різними проблемами, серед яких важливе місце займає екологічна проблематика. Зловживання та порушення правил у цій сфері може призвести до серйозного забруднення навколишнього середовища, знищення природних ресурсів та загрози здоров'ю населення.

Службові особи на металургійних підприємствах мають доступ до значних ресурсів та можуть мати можливість вчинення кримінальних правопорушень.Таким чином, службові особи, маючи доступ до різних ресурсів та можливостей

вирішення питань власного обслуговування, можуть вчиняти злочинні дії, такі як розкрадання металевої продукції, фінансове махінації, підроблення документів та інші. Ці дії можуть мати серйозні економічні наслідки для підприємств та влади національних держав. Розкрадання матеріальних ресурсів може призвести до значних втрат для виробництва, а також може спричинити збитки в бюджетній системі через уникання оподаткування та інші фінансові махінації. Особливо небезпечними можуть бути випадки, коли розкрадання відбуваються в області виробництва металів, таких як залізо чи сталь. Такі випадки можуть призвести до значних екологічних проблем, таких як забруднення ґрунту та водних ресурсів, а також можуть шкодити здоров'ю населення через випуск шкідливих речовин у повітря.

Запобігання та виявлення випадків розкрадання на підприємствах металургійної промисловості вимагає від правоохоронних органів ефективної діяльності, а також впровадження ефективних механізмів контролю та нагляду за фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Слідча практика містить низку випадків, коли за такими обставинами відкрито кримінальні провадження та скеровано до суду, про що свідчить такий приклад. Підсудна ОСОБА_1, будучи директором ТзОВ «Коломия-М'ясо» та службовою особою, умисно з корисливих мотивів, в інтересах третіх осіб, використовуючи своє службове становище, усупереч інтересам служби, завдала шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам юридичної особи, що спричинило тяжкі наслідки. Крім цього, підсудна ОСОБА_1, будучи службовою особою, внесла до офіційних документів завідомо неправдиві відомості, а також склала та видала завідомо неправдиві документи, що спричинило тяжкі наслідки, а також вчинила фінансові операції з коштами, які були одержані внаслідок вчинення нею суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинила дії, спрямовані на приховання незаконного походження таких коштів та володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, набуття, володіння та використання цих коштів, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Як встановлено в судовому засіданні, злочин вчинено за таких обставин [3].

Цей приклад свідчить про важливість і ефективність слідчої практики в розкритті та розслідуванні економічних злочинів, зокрема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Особливо важливою є роль слідчих в документуванні фактів, що свідчать про вчинення злочину, та зборі доказів, які підтверджують участь підозрюваних осіб у суспільно небезпечних діяннях. В даному випадку слідчі встановили факти умисного використання службового становища для особистої наживи та завдачі шкоди підприємству. Також було доведено, що підсудна особа намагалася легалізувати незаконно отримані доходи та приховати їх походження. Судовий розгляд цього злочину свідчить про важливість правової системи в протистоянні економічній злочинності та забезпеченні правопорядку. Призначення відповідної кримінальної відповідальності для осіб, винних у вчиненні злочину, є важливим елементом запобігання подібним правопорушенням у майбутньому.

Обвинувачена ОСОБА_1, працюючи директором ТзОВ «КоломияМ'ясо» та будучи службовою особою, з метою отримання банківського кредиту у Чернівецькій філії АКБ «ТАС-Комерцбанк» видала собі завідомо фіктивну довідку про заробітну плату за період 2005–2006 рр., до якої внесла завідомо неправдиві дані про отримання нею заробітної плати на очолюваному нею підприємстві, у розмірі 9000 грн на місяць, яку подала в банк, та 13.03.2006 оформила кредит на суму 250 тис. грн, які одержала готівкою. Згодом отримані в банку кошти були внесені готівкою в касу підприємства у вигляді поворотної фінансової допомоги в сумі 250 тис. грн та використані підсудною ОСОБОЮ_1 у господарській діяльності підприємства. Після чого підсудна ОСОБА_1 з метою незаконного одержання доходів, здобутих злочинним шляхом, вчиняла фінансові операції та укладала угоди з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчиняла дії, спрямовані на приховання та маскування незаконного походження коштів і володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, легалізувавши отриманий нею незаконно кредит у розмірі 250 тис. грн [3].

У даному випадку обвинувачена особа вчинила кілька кримінальних дій, що мають елементи економічного злочину та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Вона витягла незаконний кредит у банку, представивши фальшиві документи щодо своєї заробітної плати, а потім використала ці кошти для особистої потреби та в господарській діяльності підприємства, яке очолювала. Дії обвинуваченої особи свідчать про намірне зловживання службовим становищем та шахрайство з метою особистої наживи. Її поведінка спричинила значні збитки банку і підприємству, а також створила загрозу для фінансової стабільності та довіри до фінансової системи. У таких ситуаціях слідчі розшукові дії включають в себе вивчення фінансових операцій, виявлення власності та руху коштів, аналіз фінансових звітів та документації підприємства. Також важливо провести дослідження щодо походження та легалізації коштів, а також з'ясувати роль і причетність інших осіб у вчиненні

злочину. Це допоможе у встановленні всіх обставин справи та прийнятті обґрунтованих рішень щодо подальшого кримінального переслідування.

Як зазначав О.Є. Користін, найчастіше процес легалізації (відмивання) здійснюється через такі канали: 1) незаконне переведення грошових коштів у готівку; 2) використання пральних комерційних структуру, зокрема, дочірніх підприємств, підставних фірм, довірених партнерів тощо для приховання результатів своєї фінансово-господарської діяльності; 3) приховування за межами країни та незаконне використання доходів від зовнішньоекономічної діяльності [4, с. 45].

Ці канали легалізації коштів відображають різноманітні методи, які використовуються злочинцями для того, щоб зробити незаконно отримані кошти легальними та невідслідковуваними. Розглянемо кожен з них:

1. Незаконне переведення грошових коштів у готівку: цей метод полягає у тому, щоб перевести незаконно отримані кошти у готівку, щоб уникнути їх відстеження та залучення у відповідальність за порушення закону. Готівка легко пересувається та використовується для подальших транзакцій без слідів у фінансових системах.

2. Використання пральних комерційних структур: це означає використання компаній або структур, які створені з метою приховування походження коштів. Ці структури можуть бути дочірніми підприємствами, підставними фірмами або довіреними партнерами, через які проводяться фінансові операції для легалізації грошей.

3. Приховування за межами країни та незаконне використання доходів від зовнішньоекономічної діяльності: цей метод включає в себе виведення коштів за межі країни та їх подальше використання для легалізації через зовнішньоекономічну діяльність. Це може включати створення іноземних банківських рахунків, інвестиції у закордонні активи або здійснення міжнародних фінансових операцій для приховування походження коштів.

Таким чином, всі ці методи створюють значні труднощі для правоохоронних органів у виявленні та припиненні легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Для боротьби з цими явищами необхідно вдосконалювати правові механізми, залучати міжнародну співпрацю та вдосконалювати методи розслідування економічних злочинів.

Як показує практика, новими способами є використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвертації злочинних коштів. Отже, способи вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, класифікують за сферами господарської діяльності як усередині країни, так і в межах транснаціональних корпорацій. Вони пов'язані з офшорними зонами, зумовлені відкриттям анонімних рахунків (законодавство деяких країн це дозволяє). Підвищений ризик вчинення легалізації (відмивання) наявний у сфері спорту, що потребує скеровувати зусилля на виявлення офіційних джерел набуття коштів, сплачених у вигляді благодійності.

Варто також наголосити на тому, що способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є постійно еволюційними, і правоохоронні органи повинні постійно адаптуватися до нових методів та технологій, щоб бути ефективними в боротьбі з цим явищем. Нові способи, які виокремлені в практиці, включають такі:

– використання державних коштів цільових програм (злочинні елементи можуть намагатися використовувати державні кошти, призначені для цільових програм або проектів, для легалізації своїх незаконно набутих доходів; це може відбуватися шляхом вигадування фіктивних проектів або завдання неправдивих звітів про використання коштів);
– створення конвертаційних центрів (ці центри можуть використовуватися для обміну незаконно набутих грошей на іноземну валюту або цінні папери, що може ускладнити відстеження їхнього походження та легалізацію);
– одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур (злочинці можуть намагатися отримати доступ до рахунків легальних компаній або структур, що здійснюють господарську діяльність, для проведення фінансових операцій з метою легалізації незаконних доходів).

Для забезпечення вказаного, вважаємо, що доцільним виступає розширення повноваження правоохоронних органів щодо юридичних осіб, а саме передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України запобіжні заходи для юридичних осіб на період розслідування, тобто заборонити ліквідацію структури, продаж цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій, брати участь у тендерах.

У зв'язку з попередньою тезою, природно, може виникнути заперечення стосовно змін до законодавства. Із цього приводу можна зазначити, що, незважаючи на свою відносну «новизну», законодавство України у сфері запобігання відмиванню «брудних» грошей та фінансуванню тероризму схильне до так званого старіння, коли певні норми припиняють діяти або діють іншим чином, ніж це передбачалось під час їх створення. Це зумовлено тим, що кримінальний світ знаходить нові методи порушення закону. Це зобов'язує органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, створювати ефективніші засоби такої боротьби.

Таким чином, з цього можна зробити висновок про те, що розширення повноважень правоохоронних органів щодо юридичних осіб у сфері

запобігання відмиванню «брудних» грошей важливе для ефективної боротьби з цими видами злочинності. Введення запобіжних заходів для юридичних осіб на період розслідування, які включають заборону ліквідації структури, продажу цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій та участь у тендерах, може значно ускладнити злочинну діяльність та забезпечити краще збереження доказів і забезпечення майна під час розслідування. Проте, важливо збалансувати ці заходи з принципами правової держави та забезпечити дотримання прав юридичних осіб. Необхідно враховувати можливість зловживання владою та можливість завдання шкоди невинним сторонам у разі неправомірного застосування цих заходів. Тому важливо встановити чіткі критерії та процедури для застосування таких запобіжних заходів, а також забезпечити ефективний механізм контролю за їх застосуванням. Враховуючи зазначені обставини та динаміку розвитку злочинності, важливо постійно адаптувати законодавство та процедури правоохоронних органів до нових викликів і загроз. Тільки так можна забезпечити ефективну боротьбу з організованою злочинністю та зберегти високий рівень захисту прав і свобод громадян.

Однією з найрезультативніших слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обшук, який, відповідно до ст. 234 КПК України, проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [5].

Обшук проводиться за місцем вчинення легалізації (відмивання) доходів (у конвертаційному центрі, у фінансовій установі, за місцем проживання осіб, причетних до злочину, у транспортних засобах). Ретельність підготовки до його проведення жодним чином не має нівелювати його раптовість. До організаційних заходів належить чітке з'ясування місця розташування офісу підприємства (центру), оскільки такі структури іноді перебувають у ділових центрах, які мають сотні офісів, що ускладнює реалізацію принципу раптовості. Похідне встановлення офісного приміщення в охорони або інших співробітників має високий ризик знищення інформації або значне її пошкодження, передачу даних про початок кримінального переслідування іншим кримінальним партнерам злочинного бізнесу. Так, в одному з випадків співробітники Генеральної прокуратури України разом зі спецназом прийшли о 7 годині ранку проводити обшук, унаслідок зволікання на вимогу добровільно впустити їх у приміщення, збирались виламати двері. Згодом виявилося, що правоохоронці помилилися адресою. З'ясовувати точну адресу, де треба проводити обшук, вирішили у власника садиби, який наражався на порушення його конституційних прав [6].

Обшук є однією з найефективніших слідчих (розшукових) дій у розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Ця дія, як визначено в Кримінальному процесуальному кодексі України, має на меті виявлення та фіксацію обставин вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Організація обшуку вимагає ретельної підготовки, щоб забезпечити ефективність та безпеку проведення [7, с. 300]. Важливо чітко визначити місце розташування об'єкта обшуку, яке може бути офісом підприємства, конвертаційним центром чи іншою установою. Похідне встановлення місця проведення обшуку вимагає уникнення витоку інформації та знищення можливих доказів, тому необхідно забезпечити збереження раптовості та конфіденційності. Проте, при проведенні обшуку необхідно дотримуватися законодавства та захищати права та свободи осіб, які перебувають під обшуком. Невиважений підхід до організації обшуку може призвести до порушення конституційних прав громадян та завдати шкоди репутації правоохоронних органів. Таким чином, обшук є важливим інструментом в розслідуванні легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, проте його проведення повинно здійснюватися з урахуванням законодавчих вимог та забезпеченням захисту прав громадян.

Не менш важливою слідчою (розшуковою) дією є допит. Під час допиту слідчий ставить собі за мету одержати від особи, яка підлягає допиту, об'єктивну інформацію, яка буде використана для перевірки наявної та створення нових доказів. Для цього необхідно провести суттєву підготовчу роботу. На думку О. Ханя, під підготовкою до допиту потрібно розуміти сукупність попередніх заходів з метою забезпечення результативності допиту, економії часу слідчого при повному забезпеченні процесуальних гарантій прав особи [8, с. 57]. Допит як спосіб одержання інформації має пізнавальне значення. Під час розслідування слідчий не тільки одержує дані про подію злочину та пов'язані з ним обставини, а й використовує результати допиту для встановлення фактів, які йому раніше були невідомі, перевіряє та оцінює їх, висуває нові версії.

Допит у цій категорії проваджень вимагає попередньої консультації відповідних спеціалістів у галузі фінансів, фондового ринку, банківської справи, міжнародних фінансових розрахунків тощо. Високий рівень обізнаності слідчого сприятиме проведенню допиту, а саме «активності, цілеспрямованості, об'єктивності та повноті» [9, с. 94].

Підготовка до допиту є ключовим етапом у розслідуванні, оскільки вона забезпечує результативність процесу та забезпечує захист прав особи. Підготовча робота перед допитом включає проведення ряду заходів з метою забезпечення ефективності та повноти отримання інформації, яка буде використана для перевірки наявних доказів або створення нових. Це означає, що слідчий повинен детально підготуватися до допиту, ознайомитися з усіма обставинами справи, попередніми доказами та іншими матеріалами, що стосуються справи. Для цього можуть знадобитися консультації спеціалістів у фінансовій сфері, щоб отримати глибше розуміння ситуації та визначити стратегію допиту. Важливо також мати високий рівень обізнаності у сфері фінансів, банківської справи та інших аспектів, що можуть стати предметом допиту. Це дозволить слідчому бути активним, цілеспрямованим, об'єктивним та повнотою в ході проведення допиту. Отже, підготовка до допиту має включати ретельне вивчення матеріалів справи, консультації з фахівцями та поглиблене розуміння фінансових аспектів справи, щоб забезпечити ефективність та об'єктивність процесу допиту.

Окрім цього, важливо наголосити на тому, що в більшій частині випадків суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень є особи, які обізнані із формами та методами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Такі особи, з метою ухилення від кримінальної відповідальності, вживають комплекс заходів спрямованих на приховування своєї злочинної діяльності, наприклад: додаткове укріплення конструкції офісних приміщень (посилене бетонування підлоги або стін), встановлення камер відеоспостереження та сигналізації по зовнішньому периметру та в середині приміщень, спілкування за допомогою інтернет месенджерів, зміна місця проживання, користування декількома транспортними засобами, часта заміна Сім-карток із одночасним використанням мобільного телефону з нульовим IMEI та інше.

Такі дії свідчать про високий рівень організації та професіоналізм осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Вони виявляють глибоке розуміння процесів розслідування та діяльності правоохоронних органів, а також ефективно використовують технології та методи для ухилення від відповідальності. Додаткове укріплення конструкції офісних приміщень може ускладнити доступ правоохоронцям та затримати їхню діяльність у проведенні обшуків або збору доказів. Встановлення камер відеоспостереження та сигналізації може допомогти злочинцям оперативно виявляти та реагувати на будь-які спроби проведення слідчих дій або операцій правоохоронців. Спілкування за допомогою інтернет-месенджерів та зміна місця проживання можуть ускладнити виявлення та відстеження злочинців правоохоронними органами. Користування декількома транспортними засобами та заміна SIM-карток можуть унеможливити точне визначення місцезнаходження та маршрутів переміщення підозрюваних. Для протидії таким діям важливо посилити контроль та виявлення випадків корупції та злочинних дій у власних рядах правоохоронців, вдосконалити систему контролю за доступом до конфіденційної інформації та забезпечити надійний захист від кібератак та перехоплення переписки. Також важливо вдосконалити законодавство та правові механізми для ефективного протидії таким злочинам та забезпечення відповідної кримінальної відповідальності для винних осіб.

Тому особливу роль відведено в розслідуванні цієї категорії злочинів негласним слідчим (розшуковим) діям, які проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Для виявлення і фіксації дійсних намірів особи на вчинення кримінальних правопорушень за рішенням прокурора здійснюється контроль за вчиненням злочину. До проведення вказаної НСРД на підставі конфіденційного співробітництва можуть залучатись особи [10].

Контроль за вчиненням злочину шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) є важливим інструментом для виявлення та фіксації кримінальних правопорушень. Цей процес дозволяє правоохоронним органам здійснювати дії, що важко або неможливо провести публічно, з метою зібрати докази, зловити злочинців та запобігти вчиненню злочинів.

Проведення негласних слідчих дій може бути здійснене на підставі рішення прокурора і за участю конфіденційних джерел або осіб, які мають інформацію про можливі кримінальні дії. Це можуть бути співробітники правоохоронних органів, особи зі свідченнями або інші особи, які можуть надати корисну інформацію. Негласні слідчі дії можуть включати в себе різноманітні заходи, такі як проведення таємних спостережень, перехоплення комунікацій, використання підмінних осіб або технічних засобів для збору інформації тощо. Ці заходи дозволяють отримати докази про вчинення злочину та ідентифікувати осіб, які займаються кримінальною діяльністю. Важливою частиною проведення негласних слідчих дій є забезпечення захисту конфіденційності джерел інформації та уникнення розголошення їхньої особистої інформації. Такий контроль за вчиненням злочину сприяє попередженню та припиненню злочинів, а також забезпечує ефективне розслідування кримінальних правопорушень.

Крім цього, в комплексі проведення вказаної виду НСРД на підставі ухвали слідчого судді апеляційного суду проводяться інші слідчі (розшукові) дії такі як: аудіо-, відеоконтроль особи, спостереження за особою, спостереження за річчю,

зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та інші [5].

Після надання слідчим суддею дозволу на проведення НСРД, відповідні ухвали разом із письмовим дорученням скеровуються начальнику оперативного підрозділу. При цьому в дорученні не вказується конкретний співробітник оперативного підрозділу, якому доручено виконання ухвал. Питання щодо того, хто саме із числа співробітників оперативного підрозділу виконуватиме ухвали про надання дозволу на проведення НСРД відноситься до виключної компетенції начальника оперативного підрозділу, якому скеровано письмове доручення [11].

У випадку якщо особа, щодо якої необхідно провести НСРД, користується додатковими процесуальними гарантіями, сторона обвинувачення має неухильно дотримуватись визначеної законом процедури щоб забезпечити допустимість зібраних доказів під час їх дослідження в судовому порядку.

Разом із цим для дотримання конспірації прокурору із відповідним клопотанням необхідно звернутись до слідчого судді відповідного апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (абз. 2 ч. 2 ст. 247 КПК України).

Отже, негласні слідчі (розшукові) дії часто передують проведенню слідчих (розшукових) дій. Прикладом успішної комбінації стало проведення обшуку Генеральною прокуратурою в приміщенні Полтавської обласної податкової служби у зв'язку з підозрою про співробітництво податківців з «конвертаційним центром». У Дніпрі правоохоронці виявили організаторів «конвертаційного центру», а також підприємства, які користувались його послугами і через які відмивались мільйонні кошти. Під час санкціонованих обшуків в офісах «конвертаційного центру» поліцейські вилучили печатки фіктивних суб'єктів господарської діяльності, комп'ютерну техніку, а також документацію чорнової бухгалтерії та господарської діяльності [12].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновки про те, що особливості проведення слідчих (розшукових) дій полягають у забезпеченні конфіденційності та захисті прав осіб, які перебувають у зоні контролю, а також у збереженні цілісності та достовірності зібраної інформації. Такий підхід дозволяє ефективно використовувати негласні методи в розслідуванні кримінальних справ, забезпечуючи одночасно додержання принципів правової держави та збереження довіри громадськості до правоохоронних органів. Організація негласних слідчих дій на підприємствах металургійної промисловості вимагає ретельного планування, забезпечення безпеки для оперативників, використання технічних засобів та дотримання правових норм. Ці заходи спрямовані на ефективне розслідування злочинних випадків і виявлення порушників. Автором вище викладено аналіз особливостей організації та планування негласних слідчих дій на підприємствах металургійної промисловості, зокрема у випадках, коли злочинні дії вчиняються службовими особами.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати в розвитку та використанні новітніх технологій, методів і підходів для ефективного здійснення розслідування злочинів. Ось деякі можливі напрями наукової новизни в цій області:

1. Використання штучного інтелекту (ШІ) та аналітики даних: розробка алгоритмів та систем ШІ для автоматизованого аналізу великих обсягів даних, зібраних під час проведення СРД. Це може включати в себе аналіз текстової інформації, відео- та аудіозаписів, що допоможе виявити закономірності та зв'язки між різними елементами розслідування.

2. Використання розподілених систем та хмарних технологій: розвиток систем для безпечного обміну та зберігання інформації, що зібрана під час СРД. Це може включати в себе створення розподілених баз даних та інтеграцію з хмарними сервісами для забезпечення доступу до інформації з будь-якої точки земної кулі.

3. Використання дронів та високоточних супутникових зображень: впровадження систем аеріального спостереження за об'єктами, пов'язаними з розслідуванням, що дозволить отримати високоякісні зображення та відео для аналізу та виявлення можливих слідів злочинів.

4. Розробка спеціалізованих програмних засобів: створення програмного забезпечення для автоматизації певних етапів СРД, таких як аналіз великих обсягів даних, організація доказової бази, інтеграція з різними джерелами інформації тощо.

5. Використання квантових технологій: дослідження можливостей використання квантових обчислень для шифрування та обробки інформації під час проведення НСРД, що забезпечить високий рівень захисту конфіденційності даних.

Література

1. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів (КРЄП) № 17 (2022) щодо ролі прокурорів в охороні навколишнього середовища, пункт 36. Страсбург, 4 жовтня 2022 р. URL: https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e (дата звернення: 01.05.2024).

2. United Nations Environment Programme (2022). *The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: a Preliminary Review*. URL: https://wedocs.unep.org/20.500.11822/40746 (дата звернення: 01.05.2024).

3. Справа № 1-231/11. Вирок від 08 лютого 2012 р.м. Коломия, Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/21288493 (дата звернення: 01.05.2024).

4. Користін О.Є., Чернявський С.С. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ, 2009. 272 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.05.2024).

6. Обшук у Ляшка: у ГПУ пояснили, що відбулося. *24 канал: вебсайт*. 2016. URL: https://24tv.ua/obshuk_u_lyashka_u_gpu_poyasnili_shho_vidbulosya_n697911 (дата звернення: 01.05.2024).

7. Солдатенко О. Проблемні питання та перспективи вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку як слідчої (розшукової) дії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 294–302.

8. Хань О.О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій: монографія; за заг. ред. В.А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.

9. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДДУВС, 2006. 308 с.

10. Постанова ВС від 14.12.2022 у справі № 754/10882/17 (провадження № 51-1223км22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938586 (дата звернення: 01.05.2024).

11. Постанова ВС від 07.12.2022 у справі № 385/619/16 (провадження № 51-2496км21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205 (дата звернення: 01.05.2024).

12. У Дніпрі виявили конвертаційний центр, що «вивів у тінь» понад 90 млн. грн. URL: http://zik.ua/news/2016/06/26/u_dnipri_vyyavyly_konvertat (дата звернення: 01.05.2024).

13. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 137–145.

14. Дементьєв М.В. Принципи оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Процесуальне та технікокриміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 28 лист. 2019 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 214–216.

15. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 70. С. 405–410.

16. Чучман О.І. Особливості оцінки достовірності доказів та її вплив на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 55. С. 82–85.

References

1. Vysnovok Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh prokuroriv (KRIeP) № 17 (2022) shchodo roli prokuroriv v okhoroni navkolyshnoho seredovyshcha, punkt 36. Strasburh, 4 zhovtnia 2022 r. URL: https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e [in Ukrainian].

2. United Nations Environment Programme (2022). *The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: a Preliminary Review*. URL: https://wedocs.unep.org/20.500.11822/40746.

3. Sprava № 1-231/11. Vyrok vid 08 liutoho 2012 r.m. Kolomyia, Kolomyiskyi miskraionnyi sud Ivano-Frankivskoi oblasti. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/21288493 [in Ukrainian].

4. Korystin O.Ye., Cherniavskyi S.S. Protydiia vidmyvanniu koshtiv v Ukraini. Pravovi ta orhanizatsiini zasady pravookhoronnoi diialnosti: navch. posib. / za red. O.M. Dzhuzhi. Kyiv, 2009. 272 s. [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text [in Ukrainian].

6. Obshuk u Liashka: u HPU poiasnyly, shcho vidbulosia. *24 kanal: vebsait*. 2016. URL: https://24tv.ua/obshuk_u_lyashka_u_gpu_poyasnili_shho_vidbulosya_n697911 [in Ukrainian].

7. Soldatenko O. Problemni pytannia ta perspektyvy vdoskonalennia pravovoho rehuliuvannia protsedury provedennia obshuku yak slidchoi (rozshukovoi) dii. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2023. № 2. S. 294–302 [in Ukrainian].

8. Khan O.O. Teoretychni osnovy planuvannia ta prohramuvannia provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii: monohrafiia; za zah. red. V.A. Zhuravlia. Odesa: Vydavnychyi dim "Helvetyka", 2021. 198 s. [in Ukrainian].

9. Chaplynskyi K.O. Taktyka provedennia okremykh slidchykh dii: monohrafiia. Dnipropetrovsk: RVV DDUVS, 2006. 308 s. [in Ukrainian].

10. Postanova VS vid 14.12.2022 u spravi № 754/10882/17 (provadzhennia № 51-1223km22). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938586 [in Ukrainian].

11. Postanova VS vid 07.12.2022 u spravi № 385/619/16 (provadzhennia № 51-2496km21). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205 [in Ukrainian].

12. U Dnipri vyiavyly konvertatsiinyi tsentr, shcho «vyviv u tin» ponad 90 mln hrn. URL: http://zik.ua/news/2016/06/26/u_dnipri_vyyavyly_konvertat [in Ukrainian].

13. Pchelina O.V. Osoblyvosti predmeta dokazuvannia u kryminalnykh spravakh pro ekonomichni zlochyny. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2009. № 4. S. 137–145 [in Ukrainian].

14. Dementiev M.V. Pryntsypy otsinky dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 lyst. 2019 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2019. S. 214–216 [in Ukrainian].

15. Vapniarchuk V.V. Shchodo osoblyvostei okremykh sposobiv zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2022. № 70. S. 405–410 [in Ukrainian].

16. Chuchman O.I. Osoblyvosti otsinky dostovirnosti dokaziv ta yii vplyv na ukhvalennia protsesualnykh rishen slidchym suddeiu. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. 2022. № 55. S. 82–85 [in Ukrainian].

УДК 343.1

Демура Марина Ігорівна
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Demura Maryna
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University

Крикун Анастасія Володимирівна
студентка Факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Krykyn Anastasiia
Student of the Faculty of the Prosecutor's Office
Yaroslav Mudryi National Law University

Росомаха Злата Романівна
студентка Факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Rosomakha Zlata
Student of the Faculty of the Prosecutor's Office
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9915

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ON THE ISSUE OF PARTICIPATION OF WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN MODERN CONDITIONS

Анотація. *Вступ. Досудове розслідування є першою і однією з найважливіших стадій кримінального провадження, що характеризується здійсненням слідчих (розшукових) дій, зібранням доказів та повним дослідженням усіх можливих обставин справи, забезпечивши цим самим здійснення подальшого справедливого судового розгляду. Саме на стадії досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій законодавець передбачає здійснення фіксування їх ходу та результату. Наразі одним з таких способів фіксування є залучення понятих.*

Шляхом критичного осмислення проблематики його функціонування на сучасному етапі у роботі висвітлено недоліки процесуального статусу понятих та полеміку щодо необхідності їх залучення для фіксування ходу та результату процесуальних дій або заміни цього інституту на цифрові способи.

Мета. Метою дослідження є розкриття питання участі понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій, порівняння інституту понятих і його ефективності із застосуванням засобів відеофіксації, а також аналізі останніх законодавчих пропозицій щодо удосконалення засобів та способів фіксування ходу та результатів проведення процесуальних дій.

Результати. Проаналізовано положення п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, ч. 7 ст. 223 КПК України, абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, законопроєктів «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» № 6454–1 та «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень» № 10206. Було розкрито передумови цих законодавчих пропозицій, їх доцільність, а також співставлено їх між собою, аби проаналізувати, наскільки вони відрізняються в питанні необхідності функціонування понятих та новацій, які ними передбачені.

З огляду на положення абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України проведено аналіз альтернативного до інституту понятих способу фіксації, а саме здійснення безперервної відеофіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Резюмовано, що окреслене нововведення може розглядатись як певний проміжний етап до подальшої повної відмови від інституту понятих.

Ключові слова: *поняті, незаінтересовані особи, відеофіксація, воєнний стан, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, фіксування кримінального провадження.*

Summary. *Introduction. The pre-trial investigation is the first and one of the most important stages of criminal proceedings, characterised by the conduct of investigative (detective) actions, collection of evidence and full investigation of all possible circumstances of the case, thereby ensuring a fair trial. It is at the stage of pre-trial investigation during the conduct of investigative (detective) actions that the legislator provides for the recording of their progress and results. Currently, one of these methods of recording is the involvement of witnesses.*

Through a critical reflection on the issues of its functioning at the present stage, the article highlights the shortcomings of the procedural status of witnesses and the debate on the need for such a method of recording or its replacement with digital methods.

Purpose. The purpose of the study is to address the issue of participation of witnesses in investigative (detective) actions, to compare the institute of witnesses and its effectiveness with the use of video recording devices, and to analyse the latest legislative proposals for improving the means and methods of recording the course and results of procedural actions.

Results. The article analyses the provisions of para. 25 of Part 1 of Article 3 of the CPC of Ukraine, Part 7 of Article 223 of the CPC of Ukraine, subpara. 3, para. 1, part 1, Article 615 of the CPC of Ukraine, draft laws No. 6454–1 "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine" and No. 10206 "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Optimisation of Pre-trial Investigation and Trial of Criminal Proceedings". The author reveals the prerequisites for these legislative proposals, their feasibility, and compares them with each other to analyse how they differ in terms of the need for the functioning of the concepts and innovations they envisage.

Given the provisions of subpara. 3, para. 1, part 1, Art. 615 of the CPC of Ukraine, the author analyses an alternative method of recording to the institute of witnesses, namely, continuous video recording during investigative (detective) actions under martial law. The author concludes that this innovation may be considered as a certain intermediate stage before further complete abandonment of the institute of witnesses.

Key words: *concepts, uninvolved persons, video recording, martial law, investigative (search) actions, criminal proceedings, recording of criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Питання необхідності існування інституту понятих у кримінальному процесуальному праві є складним і неоднозначним. Це зумовлено насамперед тим, що цей інститут є постійним об'єктом дискусій як на законодавчому, так і доктринальному рівнях. Динамічний розвиток технологій ще більше посилює формування різноманітних пропозицій зі зміни способів фіксування проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, застосування технічних засобів, відмови від залучення понятих тощо. Численна кількість пропозицій, обговорень, фахових дискусій зумовлює необхідність у детальному дослідженні цього інституту.

Пропозиції щодо відходу від залучення понятих як способу фіксування проведення процесуальних дій пов'язаний з низкою факторів, серед яких: недостатня чіткість нормативного закріплення статусу незаінтересованих осіб та прогалини у практичній реалізації цього інституту. Зокрема, не закріплено процесуальний статус таких осіб, їх права та обов'язки, не передбачено їх відповідальність за відмову від участі в тих чи інших процесуальних діях. Більше того, як показує практика, знайти понятих або досить складно, або ж вимагає достатньо великої кількості часу, що натомість негативно впливає на дотримання розумних строків у кримінальному провадженні.

Теоретичні та практичні аспекти доцільності існування інституту понятих висвітлені у достатньо великій кількості наукових робіт, здійснених такими науковцями як Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. [3; 4], Нанка А.О., Філімонова Ю.О. [5], Перцова-Тодорова Л.М. [6], Скрябін О.М. [12], Смірнов О.С. [13], Смоков С.М., Кирилюк О.А. [14], Тетерятник Г.К. [15] та ін. В раніше проведених дослідженнях наголошувалося на визначенні місця інституту понятих у системі кримінального процесу, а також висловлювалися пропозиції як щодо вдосконалення правового регулювання цього способу фіксування дотримання законності процесуальних дій, так і стосовно введення альтернативи їх існування у вигляді відеофіксації. Важливість самостійного дослідження цього питання обумовлена першочерговою потребою у з'ясуванні доцільності відмови від застосування інституту понятих в кримінальному процесі, а також можливих негативних наслідків, пов'язаних з його прийняттям.

Дослідження питання участі понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій, порівняння інституту понятих і його ефективності із застосуванням засобів відеофіксації становитиме мету дослідження. Також планується проаналізувати останні законодавчі пропозиції щодо удосконалення засобів

та способів фіксування ходу та результатів проведення процесуальних дій.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в фахових колах тривають дискусії щодо необхідності чи навпаки недоцільності існування інституту понятих у кримінальному провадженні. Дійсно, його не можна недооцінювати, адже саме завдяки цій категорії осіб здійснюється забезпечення процесуальних гарантій у кримінальному судочинстві, виключається можливість фальсифікацій з боку працівників правоохоронних органів, їх наявність не дозволяє слідчому та прокурору зловживати своїми повноваженнями, підвищується надійність отриманих доказів, а також забезпечується участь народу у здійсненні кримінального провадження.

Проте, попри досить вагоме значення цього способу фіксування проведення процесуальних дій у кримінальному процесі, на сьогодні його функціонування має суттєві прогалини, які умовно можна поділити на дві групи:

1) законодавча реалізація, неточності якої мають прояв у недостатній чіткості законодавчих приписів щодо процесуального статусу понятого, його прав та обов'язків, віку, з якого така особа може долучатися до здійснення певних законодавчо визначених дій, тощо;
2) практична реалізація, для якої характерний формальний підхід у виборі незаінтересованих осіб, неможливість точної перевірки наданих ними суджень, складнощі забезпечення участі у окремих випадках та ін.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України) п. 25 ч. 1 ст. 3 визнає понятого учасником кримінального провадження [1]. Аналізуючи права та обов'язки понятого першочергово варто наголосити на тому, що сьогодні про понятого згадується зокрема в ч. 7 ст. 223 КПК України, проте його права та обов'язки, як це передбачено щодо інших учасників провадження, не визначаються [14]. У цій нормі закладено якісні (незацікавленість) та кількісні (не менше двох) критерії до осіб, які можуть бути понятими, та наведено перелік слідчих (розшукових) дій, до участі в яких вони запрошуються [1]. Водночас, закріплення лише цих двох критеріїв недостатньо для дотримання всіх вимог, які стосуються інституту понятого у кримінальному процесі, адже для того, щоб участь цих осіб була ефективною, слідчий повинен роз'яснити їм їхні права та обов'язки, а також суть і значення проведеної ними певної слідчої (розшукової) дії [5, с. 631]. Крім того, через відсутність у понятих чіткого розуміння обсягу своєї правосуб'єктності, існують проблеми у розумінні ними того, як саме вони повинні діяти, яких дій не мають права вчиняти, чи наділяються вони якимись гарантіями при здійсненні певних актів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, та ін [3, с. 128; 4, с. 130]. Не надає чіткого розуміння і кількісний критерій участі понятих, який не усуне можливих проблем функціонування цього інституту, пов'язаного, наприклад, із відсутністю чітких законодавчих вимог до такої особи.

До того ж ч. 7 ст. 223 КПК України визначає, що понятими не можуть бути особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження [1]. З цього випливає оціночний характер уявлення про них як об'єктивних учасників кримінального процесу [2, с. 227]. Така зацікавленість передусім означає існування власного процесуального інтересу, наявність якого виключає запрошення понятого для участі у проведенні слідчої (розшукової) дії [6, с. 178]. Це породжує значну проблему прозорості здійснення останньої, через яку такі особи здатні свідчити упереджено. Тому для підтвердження слідчим особистої незаінтересованості понятого, який залучається ним для участі під час проведення усіх необхідних дій, варто законодавчо закріпити зобов'язання таких осіб повідомляти інформацію про особисті зв'язки та стосунки з іншими учасниками справи, яка підлягає занесенню слідчим до протоколу [12, с. 223]. Підтримуючи вказану пропозицію, підсумуємо, що інститут понятих у кримінальному процесі, не дивлячись на свою важливість, має низку суттєвих недоліків, пов'язаних насамперед із забезпеченням принципу законності проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, а тому потребує подальшого вдосконалення у кримінальному процесуальному законодавстві. Основною проблемою, яка, на наш погляд, породжує усі наступні є відсутність чіткого законодавчого визначення понятого, його прав та обов'язків і разом з цим його процесуального статусу та в цілому місця інституту понятих в системі кримінального провадження.

Зважаючи на викладене низка чинних норм у КПК, які пов'язані з регулюванням інституту понятих, потребують вдосконалення. Тому табл. 1 пропонуємо можливі варіанти вирішення прогалин, пов'язаних із законодавчим врегулюванням залучення цих незаінтересованих осіб до здійснення окремих процесуальних дій.

На реорганізацію залучення незаінтересованих осіб мало вплив, зокрема, введення воєнного стану на території нашої держави. Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 року (далі — Закон № 2201-IX) було введено норму, якою внесено зміни у процедуру залучення понятих до слідчих (розшукових) дій [9]. Абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України зафіксовано, що проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, може здійснюватися за відсутності понятих, коли їхнє залучення є об'єктивно неможливим або

Таблиця 1

Новели до чинної редакції КПК щодо врегулювання процесуального статусу понятого

Чинний КПК	Власні пропозиції
П. 25 ч. 1 ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу»: одним з учасників кримінального провадження є понятий.	Доповнити Главу 3. Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження, § 5. Інші учасники кримінального провадження статтею 67^1 «Понятий», і в частині 1 викласти: 1. Понятий — повнолітня дієздатна особа, яка долучається слідчим, прокурором до процесуальних дій, передбачених цим Кодексом та є незаінтересованою у результатах їх проведення, не є учасником кримінального провадження і не пов'язана з ними родинним зв'язками.
Відсутня норма, присвячена правам та обов'язкам понятого	Доповнити Главу 3. Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження, § 5. Інші учасники кримінального провадження статтею 67^1 «Понятий» частинами 2 та 3 і викласти: 2. Понятий має право: 1) бути обізнаним, для участі у вчиненні яких дій або застосуванні яких заходів він запрошений; 2) на роз'яснення слідчим, прокурором власних прав та обов'язків перед проведенням процесуальної дії; 3) робити зауваження стосовно проведення окремих С(Р)Д; 4) знайомитися з протоколом відповідної слідчої дії та за потреби вимагати внесення зауважень та доповнень; 5) відмовитись від участі в проведенні процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. 3. Понятий зобов'язаний: 1) брати участь у проведенні С(Р)Д від початку до кінця і не покидати це місце без дозволу особи, яка її здійснює; 2) слідувати вказівками особи, яка проводить слідчі (розшукові) дії; 3) засвідчити факт, зміст і результати процесуальних дій, під час проведення яких він був присутній зі своїми зауваженнями або без них; 4) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора та суду відомостей, які стали йому відомі під час проведення С(Р)Д;

Джерело: авторська розробка

таким, що безпосередньо пов'язане з небезпекою для їхнього життя чи здоров'я [1]. На заміну їм закріплено положення про проведення безперервної відеофіксації ходу проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи за допомогою доступних технічних засобів [1].

Проведення обшуку та огляду житла чи іншого володіння особи без залучення понятих в умовах воєнного стану пов'язане з конкретними факторами, однак ці обставини можуть виникнути не тільки в умовах особливого правового режиму, отже пропонуємо дослідити їх більш детально.

З аналізу змісту абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК можна встановити, що у цю норму закладено два ключових чинники, з якими й пов'язані розглядувані нововведення. Так, можливість проведення окреслених у вищезазначеному положенні слідчих (розшукових) дій без залучення до їх участі понятих стосується ситуацій, коли: а) існуватиме об'єктивна неможливість присутності цих осіб; б) матимуть вплив фактори потенційної небезпеки для них [1]. Дійсно, введення такої норми є досить обґрунтованим та доцільним з огляду на ситуацію, що склалась на території нашої держави на сьогодні.

Ці фактори неможливості залуження понятих до проведення процесуальних дій потенційно можуть скластися не тільки в умовах воєнного стану. Наприклад, коли слідчі (розшукові) дії проводяться у якихось досить віддалених від населених пунктів місцевостях, а також у важкодоступних місцях, зумовлених, наприклад, оглядом території чи об'єктів, які знаходяться під водою, у гірських регіонах чи на місцевостях, що постраждали від техногенних аварій або у випадках антитерористичних заходів [4, с. 131; 15, с. 196–197]. Також об'єктом проведення обшуку може стати приміщення зі спеціальним режимом доступу тощо. Це натомість суттєво ускладнює залучення понятих, через обмежену доступність та можливу небезпеку для життя та здоров'я осіб або ж взагалі унеможливлює їх участь. Врахування в подальшому таких ситуацій є важливим аспектом удосконалення кримінального процесуального закону задля забезпечення ефективного та законного здійснення кримінального провадження.

Отже, підкреслимо, що на шляху до заміни обов'язкової участі понятих під час дії воєнного стану на території України було запроваджено безперервне відеофіксування доступними засобами обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи [12]. Цим додатково підкреслюється спроба законодавця поступово замінити традиційний інститут залучення понятих на більш сучасні засоби фіксування.

Так, технологічні засоби додатково сприятимуть здатності зафіксувати весь процес слідчих (розшукових) дій та дозволять зберігати об'єктивний запис подій. Окреслене в подальшому створить можливості виявлення гіпотетичних випадків недотримання слідчими, прокурорами та оперативними співробітниками процесуальних вимог [13, с. 119]. Це важливо, бо при залученні понятих важко довести ці порушення у діях уповноважених осіб через неможливість неупереджено їх оцінити.

Ведення безперервного відеозапису під час проведення слідчих (розшукових) дій також є вагомою гарантією достовірності змісту протоколу, адже саме для першого характерна значно більша об'єктивна візуалізація, рівень деталізації та довготривале збереження фактичного матеріалу на носії без змін у порівнянні з людським фактором, сприйняттям подій особистістю та їх можливими багатоманітними інтерпретаціями [4, с. 123–124].

Загалом окреслене нововведення може слугувати підґрунтям для майбутніх законодавчих змін, пов'язаних з частковим або повним обмеженням участі понятих під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Однак слід підкреслити, що запровадження відеофіксації вважатиметься ефективним тільки за умови додержання безпеки та захисту відеозапису від ліквідації, зміни або знищення окремих частин, а також при належному дотриманні процедури його отримання стороною захисту [13]. Також додамо, що важливим аспектом є дотримання безперервності під час проведення відеофіксації. Саме безперервність, на нашу думку, забезпечує повне фіксування і можливість подальшої оцінки уповноваженими суб'єктами на предмет дотримання кримінальних процесуальних норм.

Нові підходи до поступового відступу від залучення понятих простежуються не тільки у зв'язку з введенням воєнного стану. Варто зазначити, що цей спосіб фіксування дотримання законності процесуальних дій останнім часом стає постійним об'єктом активних дискусій, внаслідок чого неодноразово висувались пропозиції реформування цього інституту на законодавчому рівні.

Проєктом Закону України № 6454-1 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» від 4 січня 2022 року були запропоновані наступні зміни, що безпосередньо стосуються предмету нашого дослідження: пунктом п'ятим щодо внесення змін до ч. 6 статті 104 КПК та пунктом сьомим до абз. 1 ч. 7 статті 223 КПК [10]. Доцільність їх внесення ініціатори законопроєкту пов'язують з покращенням ефективності досудового розслідування у кримінальних провадженнях [7]. Особливу увагу зосереджено на необхідності забезпечення дотримання правоохоронними і судовими органами розумних строків при проведенні слідчих дій з метою скорочення випадків штучного затягування цього процесу.

Так, ч. 6 статті 104 КПК було запропоновано внести зміни до останнього речення стосовно відображення факту відмови особи від підписання протоколу за відсутності захисника двома незаінтересованими особами (понятими), що фіксуватиметься додатково за допомогою технічних засобів [10].

Запропонована у законопроєкті № 6454-1 редакція абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК полягає у заміні поточного обов'язку залучення понятих для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи на ведення безперервного відеозапису ходу зазначених слідчих (розшукових) дій. Однак важливим уточненням є те, що участь двох незаінтересованих осіб залишається можливою, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне [10].

Презюмуємо, що цим автори намагались додатково зміцнити збереження об'єктивності процесу протоколювання у випадку деструктивної поведінки учасника проведеної дії, сприяти підвищенню довіри до процесу фіксації відмови та уникненню можливих непорозумінь щодо її достовірності.

Внесення змін до інституту понятих було передбачено ще одним законопроєктом «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень» від 02.11.2023 р. № 10206 [11].

Його метою є оптимізація досудового розслідування шляхом повної відмови від архаїчного та морально застарілого інституту понятих [8]. Проте зміни, спрямовані на її досягнення, не можна вважати достатньо прогресивними, адже незаінтересовані особи з самого початку свого існування були покликані забезпечити належний контроль за компетентними особами під час проведення ними слідчих (розшукових) дій, зловживання якими своїми повноваженнями під час їх здійснення було та на сьогодні залишається досить поширеним явищем.

Ініціаторами цього законопроєкту насамперед запропоновано внести зміни до ст. 104 КПК України та повністю виключити понятих при засвідченні факту відмови особи від підписання протоколу із введенням альтернативи у вигляді засобів аудіо- та відеозапису [11]. Нововведення торкнулись також і ч. 7 ст. 223 КПК, якою було передбачено повноцінний перехід на аудіо- та відеозапис ходу проведення С(Р)Д без можливості слідчим або прокурором запрошувати понятих для участі у цих процесуальних діях [11].

Спостерігається, що такі пропозиції є досить радикальними в питанні відмови від інституту незаінтересованих осіб у кримінальному процесі, адже є підстави стверджувати, що повне виключення понятих не забезпечить виконання загальних цілей та завдань кримінального провадження,

а також мети самого проєкту до Закону щодо оптимізації досудового розслідування.

Отже, у проаналізованих нами законопроєктах простежуються спроби часткової заміни інституту понятих на цифрові способи фіксування ходу і результатів слідчих (розшукових) дій, або ж взагалі повного вилучення цього інституту.

Підсумовуючи викладене зробимо **загальний висновок** про те, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства, на наш погляд, найбільш ефективним способом фіксування ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій буде закріплення обов'язкового одночасного залучення понятих та відеофіксації. Підкреслимо, що під обов'язковістю залучення понятих маємо на увазі зміну законодавчої моделі після скасування дії воєнного стану.

Так, враховуючи викладене, пропонуємо внести зміни до ч. 6 ст. 104 КПК і викласти останнє речення таким чином: «факт відмови особи від підписання протоколу, а також надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності — понятих, що фіксується за допомогою технічних засобів шляхом здійснення безперервного відеозапису».

На додаток до цього, у абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК варто зазначити таке: «Слідчий, прокурор зобов'язаний залучити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) до здійснення безперервного відеозапису ходу проведення пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи». Абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК варто викласти таким чином: «Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих та фіксуються за допомогою застосування технічних засобів шляхом здійснення безперервного відеозапису відповідної слідчої (розшукової) дії».

Поєднання інституту понятих і засобів технічної фіксації додатково посилюватиме забезпечення важливої гарантії безпосереднього та неупередженого фіксування під час проведених слідчих (розшукових) дій обставин і фактів, які в подальшому матимуть значення для розслідування, а також сприятиме їх максимально повному та об'єктивному відтворенню в процесуальних документах. Такий підхід за належної апробації правового регулювання на законодавчому рівні максимально сприятиме підвищенню довіри до правосуддя, збереже дієвість традиційного механізму з поєднанням сучасних новацій та забезпечить більш точну й неупереджену оцінку подій у кримінальному провадженні.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 20.05.2024).

2. Лебєдєва А. Особливості процесуального статусу понятого у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 5. С. 275–279.

3. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков Б.Є. Інститут понятих в системі процесуальних гарантій захисту прав особи. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції.* Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 224–226.

4. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О.Б. Унормування інституту понятих у чинному КПК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Том 3, № 81. С. 128–132.

5. Нанка А.О., Філімонова Ю.О. Актуальні питання функціонування інституту понятих у кримінальному провадженні. *Молодий вчений.* 2018. № 5(2). С. 631–633.

6. Перцова-Тодорова Л.М. Деякі питання участі понятих під час проведення обшуку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник.* 2019. № 2. С. 176–179.

7. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо дотримання розумних строків кримінального провадження). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73555&pf35401=558050 (дата звернення: 20.05.2024).

8. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2052850 (дата звернення: 20.05.2024).

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text (дата звернення: 20.05.2024).

10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо дотримання розумних строків кримінального провадження) : Проєкт Закону України від 04.01.2022 р. № 6454-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73555&pf35401=558043 (дата звернення: 20.05.2024).

11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень : Проєкт Закону України від 02.11.2023 р. № 10206. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2052847 (дата звернення: 20.05.2024).

12. Скрябін О. М. Проблемні питання участі понятих у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2020. № 5. С. 220–224.

13. Смірнов О. С. Обшук у кримінальному провадженні: дис. ... канд. філос. наук: 08.081.01. Кропивницький, 2023. 250 с.

14. Смоков С. М., Кирилюк О. А. Участь понятих у слідчих (розшукових) діях на стадії досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 101–106.

15. Тетерятник Г. К. Інститут понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони. Серія Право.* 2020. № 4. С. 195–199.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (date of access: 20.05.2024).

2. Lebiedieva A. Osoblyvosti protsesualnoho statusu poniatoho u kryminalnomu provadzhenni. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2019. № 5. S. 275–279.

3. Lukianchykov, Ye. D. Lukianchykov B. Ye. Instytut poniatykh v systemi protsesualnykh harantii zakhystu prav osoby. *Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kyiv: VAITE, 2021. S. 224–226.

4. Lukianchykov Ye. D., Lukianchykov B. Ie., Mykytenko O. B. Unormuvannia instytutu poniatykh u chynnomu KPK Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu.* 2024. Tom 3, № 81. S. 128–132.

5. Nanka A. O., Filimonova Yu. O. Aktualni pytannia funktsionuvannia instytutu poniatykh u kryminalnomu provadzhenni. *Molodyi vchenyi.* 2018. № 5(2). S. 631–633.

6. Pertsova-Todorova L. M. Deiaki pytannia uchasti poniatykh pid chas provedennia obshuku. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii: naukovyi zbirnyk.* 2019. № 2. S. 176–179.

7. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo dotrymannia rozumnykh strokiv kryminalnoho provadzhennia). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73555&pf35401=558050 (date of access: 20.05.2024).

8. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo optymizatsii dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhen. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2052850 (date of access: 20.05.2024).

9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 r. № 2201-IKh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text (date of access: 20.05.2024).

10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo dotrymannia rozumnykh strokiv kryminalnoho provadzhennia): Proiekt Zakonu Ukrainy vid 04.01.2022 r. № 6454-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73555&pf35401=558043 (date of access: 20.05.2024).

11. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo optymizatsii dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhen: Proiekt Zakonu Ukrainy vid 02.11.2023 r. № 10206. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2052847 (date of access: 20.05.2024).

12. Skriabin O. M. Problemni pytannia uchasti poniatykh u kryminalnomu provadzhenni. *Pravo i suspilstvo.* 2020. № 5. S. 220–224.

13. Smirnov O. S. Obshuk u kryminalnomu provadzhenni: dys. ... kand. filos. nauk: 08.081.01. Kropyvnytskyi, 2023. 250 s.

14. Smokov S. M., Kyryliuk O. A. Uchast poniatykh u slidchykh (rozshukovykh) diiakh na stadii dosudovoho rozsliduvannia. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva.* 2017. № 2. S. 101–106.

15. Teteriatnyk H. K. Instytut poniatykh pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv. *Derzhava ta rehiony. Seriia Pravo.* 2020. № 4. S. 195–199.

УДК 340

Олійник Ольга Борисівна
доктор юридичних наук, доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов, філології та журналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Oleinyk Olha
Doctor of Legal Sciences, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism
Kyiv University of Intellectual Property and Law of
National University «Odesa Law Academy»
ORCID: 0000-0002-4053-3819

Соляник Світлана Федорівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та психології
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Solyanyk Svitlana
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology
Kyiv University of Intellectual Property and Law of
National University «Odesa Law Academy»
ORCID: 0000-0003-4393-5749

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9894

КОНЦЕПЦІЯ ГЕНЕРАЛІЗАЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

CONCEPT OF GENERALIZATION THEORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Анотація. *У статті проведено аналіз витоків концепції генералізації суспільних цінностей, що переросли у суспільні комунікації, першопричини та сучасні чинники, що впливають на комунікації. Було досліджено рушійну силу, що керує сучасним розвитком генералізаційної концепції комунікацій у соціумі, включаючи стрімкий технологічних процес, який запустив, похідні від нього, потоки інформації у зовнішнє середовище, що мають неосяжний вплив на більшу частину людства та вплив досвіду минулих поколінь на сучасні взаємозв'язки соціальних груп та світовий розвиток.*

Вступ. Комунікації в житті людини відіграють одну з основних ролей та є фундаментом існування суспільства в цілому. За допомогою комунікацій суспільство генерує зв'язки та взаємовідносини між його членами, що дозволяє нормальне його становлення функціонування та розвиток. Соціальні комунікації доволі складний та багаторівневий процес, де відбувається сприйняття та пізнання сенсів, що доносяться від джерела інформації до її реципієнта (отримувача), через усне, письмо чи віртуальне мовлення, а також смисли можуть міститися у виробах, предметах творчості, відео та аудіо матеріалах. Тобто реципієнт отримує інформацію від суспільних джерел наших предків чи з сучасних технологій, з метою зміни його поведінки або розширення соціальних знань чи установок, що впливають на успішність розвитку людства, внутрішньої взаємодії та співіснування. В той самий момент потрібно розділяти соціальну та індивідуальну комунікацію, в основі якої задоволення особистісних потреб в обміні інформацією, це може бути пряма бесіда, індивідуальний прийом, тобто найчастіше вона вербальна та усна, призначена для задоволення особистих потреб індивіда.

Мета. Мета статті полягає в тому щоб на основі думок дослідників та науковців дійти до першопричини та необхідності в сучасному світі генералізації соціальної комунікації та чітко окреслити різницю соціальної та індивідуальної (особистісної комунікації).

Матеріали і методи. Об'єктом нашого дослідження була теоретична база на основі вчень і робіт науковців у сфері розкриття сутності генералізації соціальної комунікації та комунікацій в цілому. У дослідженні було використано низку наукових методів. У загальнонауковому методі основним є метод системного аналізу. У межах підходу аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного аналізу явищ, який визначає спосіб формування характеру соціальних комунікацій в аналізованій сфері.

Результати. Сьогодні можна стверджувати про глибоке опрацювання різних аспектів комунікативної проблематики. Феномен комунікації досліджувався з різних точок зору, дисциплін, підходів, йому приділяли увагу суспільні, природничі та технічні науки. Кореляція між комунікативним і суспільним розвитком була помічена давно й аналізувалася досить докладно в роботах багатьох дослідників. За загальним визнанням, соціальна комунікація являє собою багатоскладний феномен, який можна розглядати з різних точок зору, використовуючи різні методологічні підходи. Комунікація здавна досліджувалася на теоретичному і практичному рівні з позицій різних дисциплін і підходів. Окремі питання, що стосуються соціальної комунікації, досить докладно висвітлювалися у філософській та соціологічній літературі. Отже, це дуже багатогранна та різностороння тема, що включає в себе багато соціальних та комунікаційних аспектів людства.

Перспективи. Подальші наукові розвідки авторів будуть спрямовані на дослідження процесу глобалізації соціальних комунікацій, їхнього інформаційно-технологічного розвитку та впливу на різні сфери суспільного життя.

Ключові слова: *комунікації, соціальна комунікація, генералізація, зв'язок, розвиток, суспільство, глобалізація соціальних комунікацій.*

Summary. *The article analyzes the origins of the concept of generalization of social values, which have evolved into public communications, the root causes and current factors influencing communications. The article also examines the driving force behind the modern development of the generalization concept of communications in society, including the rapid technological process that launched it, the rapid flow of information into the external environment, which has an immense impact on most of humanity, and the influence of the experience of past generations on the current interrelationships of social groups and the impact on world development.*

Introduction. Communications play one of the main roles in human life and are the foundation of society as a whole. With the help of communications, society generates connections and relationships between its members, which allows for its normal formation, functioning and development. Social communication is a rather complex and multi-level process, where the perception and cognition of meanings that are conveyed from the source of information to its recipient (recipient) through oral, written or virtual speech, and also meanings can be contained in products, objects of creativity, video and audio materials, take place. That is, the recipient receives information from the social sources of our ancestors or from modern technologies, with the aim of changing his behavior or expanding social knowledge or institutions that affect the success of human development, internal interaction and coexistence. At the same time, it is necessary to separate social and individual communication, the basis of which is the satisfaction of personal needs in the exchange of information, it can be a direct conversation, an individual reception, that is, most often it is verbal and oral, designed to satisfy the personal needs of an individual.

Purpose. The purpose of the article is to, on the basis of the opinions of researchers and scientists, arrive at the root cause and necessity in the modern world of the generalization of social communication and to clearly outline the difference between social and individual (personal) communication.

Materials and methods. The object of our research was a theoretical base based on the teachings and works of scientists in the field of revealing the essence of the generalization of social communication and communications in general. A number of scientific methods were used in the research. In the general scientific method, the method of system analysis is the main one. Within the limits of the analysis approach, the dominant research method was the formal-dogmatic approach to the theoretical analysis of phenomena, which determines the way of forming the character of social communications in the analyzed sphere.

Results. Today, it is possible to claim that various aspects of communication problems have been studied in depth. The phenomenon of communication was studied from different points of view, disciplines, approaches, social, natural and technical sciences paid attention to it. The correlation between communicative and social development was noticed a long time ago and was analyzed quite thoroughly in the works of many researchers. By general recognition, social communication is a complex phenomenon that can be considered from different points of view, using different methodological approaches. Communication has long been studied at the theoretical and practical level from the standpoint of various disciplines and approaches. Some issues related to social communication were covered quite thoroughly in philosophical and sociological literature. So, this is a very multifaceted and multifaceted topic that includes many social and communication aspects of humanity.

Discussion. Further research by the authors will be aimed at researching the process of globalization of social communications, their information and technological development and impact on various spheres of social life.

Key words: *communications, social communication, generalization, connection, development, society, globalization of social communications.*

Постановка проблеми. Основними завданнями в статті є розкриття сутності та передумов генералізації соціальних комунікацій для подальшого їх розвитку та вдосконалення на національному та світовому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із базових понять нашого дослідження є термін «соціальна комунікація» — це інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві [1]. Автор даного визначення також дуже змістовно розкрив причини зародження ідей і теорій соціальних комунікацій. По-перше, створення бібліотек на початку III тис. до н.е. було новим етапом розвитку цивілізації, що вимагало нового підходу до збереження інформації. По-друге, існування Римської імперії протягом п'яти століть було відзначено різними типами й видами соціальних дій, взаємодій та відносин, що «диктувало» появу нового комплексу організованих дій на всіх рівнях суспільства. По-третє, зародження й розповсюдження християнства в I ст. внесло суттєві зміни в соціальні стосунки між індивідами, соціальними групами, соціальними класами й інститутами. По-четверте, стрімкий розвиток засобів масових комунікацій (винахід радіо (О. Попов і Г. Марконі), механічного телебачення (П. Ніпков)) у XIX ст., електронного телебачення й інтернету у XX ст. стали причиною формування нових поглядів на засоби збору, збереження, трансляції й обміну інформації. По-п'яте, від середини 80-х років XX ст. з'явився стільниковий (мобільний) телефон, обмін інформацією завдяки якому став вимагати нових правил та принципів соціальних дій, що слід вважати причиною появи нових соціальних комунікацій [1]. Отже, ці чотири основних чинника прогресу, такі як: створення письменництва та бібліотек; розвиток Римської імперії протягом п'яти поколінь; стрімкий технологічний розвиток засобів масової інформації та технічний прогрес, у вигляді створення радіо, телебачення, інтернету та телефонного зв'язку, дозволяє зрозуміти першоджерела розвитку соціальних комунікацій та передбачити в нашому недалекому майбутньому появу соціальних комунікацій нового покоління.

Нові умови збереження інформації постійно вимагають появу нових стратегій організованих дій, спрямованих на збереження й трансляцію соціокультурної інформації, яка виконує роль регулятора соціальних дій, взаємодій та відносин між соціальними інститутами та індивідами. А оскільки технологічні джерела створюють неймовірно обширне коло споживачів свого інформаційного продукту, то питання розвитку генералізації соціальних комунікацій, що означає- узагальнення, логічний перехід від часткового до загального, не залишає по собі сумнівів. Адже чим більше реципієнтів охоплено джерелом інформації, тим більш генералізованим стає поширення всіх інформаційних сенсів і створюється так звана «інформаційна бульбашка», доступ до якої мають біля 78% реципієнтів в Україні та близько 58% споживачів інформації у світі.

Російсько-українська війна стала потужним об'єднувальним досвідом спілкуванням між людьми та іншими соціальними суб'єктами на різних рівнях, обміну інформацією, суцільним знаковим повідомленням, у якому відображена інформація, стиль, ідея, знання, компетенція, емоції тощо. Україна надала приклад світу та показала, як потрібно будувати комунікації між людьми та іншими соціальними суб'єктами під час активної фази повномасштабної війни яка досі триває. Такі модеренізовані соціально дії стали підґрунтям для появи й функціонування нових правил, принципів та норм суспільства, для збору, обробки, збереження й трансляції інформації.

Розглянемо таку передумову створення соціальних комунікацій як «Етос комунікативних спільнот як підстава для генералізації соціальної комунікації» — це узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, що дала вплив на сучасні комунікації, цю тему досліджували науковці Михайло Бойченко, Ніклас Луман та Юрген Габермас.

Мета полягає в тому щоб на основі думок дослідників та науковців дійти до першопричини та необхідності в сучасному світі генералізації соціальної комунікації та чітко окреслити різницю соціальної та індивідуальної (особистісної комунікації).

Матеріали і методи. Об'єктом нашого дослідження була теоретична база на основі вчень і робіт науковців у сфері розкриття сутності генералізації соціальної комунікації та комунікацій в цілому. У дослідженні було використано низку наукових методів. У загальнонауковому методі основним є метод системного аналізу. У межах підходу аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного аналізу явищ, який визначає спосіб формування характеру соціальних комунікацій в аналізованій сфері.

Виклад основного матеріалу. Теоретична постановка питання про цінності в межах пари категорій «універсальне / партикулярне (приватне)» видається проблематичною, хоча і вказує на важливу реальну колізію погодження цінностей різних соціальних спільнот. Колізія полягає у тому, що при спробах узагальнення цінностей постає питання: які цінності є більш достовірними — цінності первинних спільнот чи цінності комунікації між цими спільнотами через їхніх представників. Це процес неоднозначний, адже в ньому паралельно відбуваються різні процеси утворення цінностей. При

такому погодженні цінностей вихідних спільнот неминуче втрачається щонайменше частково сила значущості цих цінностей, які ґрунтуються вже не винятково на власному безпосередньому досвіді членів первинної комунікативної спільноти, але й частково на не підтверджених таким досвідом цінностях іншої спільноти. Замість опертя на досвід цінності починають частково спиратися на цінності, причому інші, чужі. Вони набувають дещо симулятивного характеру, тобто більше виглядають як цінності, ніж є такими насправді. З іншого боку, сам процес комунікації, взаємодії створює новий досвід, який цілком може давати власне підґрунтя для виникнення нових цінностей — цінностей діалогу, порозуміння або ж цінностей конфлікту, непорозуміння, тобто позитивних і негативних цінностей. Як зауважує Юрген Габермас, навіть компроміс з іншим як орієнтація на стратегічну дію передбачає відступ від власних вихідних принципів, зокрема, на прикладі виникнення сучасної соціальної держави [2]. Така втрата принципової позиції означає втрату основи для укладання надійного консенсусу та й взагалі стійкої орієнтації на його пошук — достатньо компромісу. Якщо поняття можуть мати загальне (універсальне) значення, яке може конкретизуватися в окремих випадках їхнього (партикулярного) осмислення, то цінності виростають із конкретики соціального досвіду, а вже потім можуть до певної міри і у певному стосунку бути генералізованими, тобто набувати певний ступінь узагальнення, але ніколи не сягати обсягу квантора універсальності. Тобто для утвердження цінностей окремим індивідом необхідно, щоби певний новий смисл-символ набув хоча би одиничного, але фактичного втілення (у витворі мистецтва генія або в новому типі поведінки харизматичного лідера), лише потім можна говорити про підстави для створення зразка контрфактичної поведінки для всього суспільства, а на цій основі очікувати останню стадію — універсалізацію певних нових цінностей у вигляді норм, коли контрфактичність із деонтологічної площини особистих зобов'язань переходить у площину легітимації на рівні соціальних груп середнього й великого масштабу. Саме поняття етносу передає нередукованість життєсвіту комунікативних спільнот до понятійно-змістових підстав порозуміння. Цей етнос може бути переданий лише сукупністю та ієрархією цінностей конкретних комунікативних спільнот і ніколи не може набути універсального понятійного поширення, хоча етноси кількох таких спільнот і можуть стати підставою для утворення більш вузького за кількістю цінностей, але більшого за кількістю і обсягом смислів та символів генералізованого етносу їхнього порозуміння [4]. Отже, взаємне створення цінностей представниками різних комунікативних спільнот може доповнюватися створенням нових, спільних, генералізованих цінностей. Цей шлях лежить в основі процедури генералізації соціальних комунікації і завжди передбачає виявлення спільного змісту і встановлення на засадах спільного соціального досвіду. Комунікація завжди передбачає наявність цільового компоненту. Соціальну комунікацію можна розглядати як позиціювання в середовищах життєдіяльності людини, організації простору цілей — комунікаційного простору Всесвіту. У наш час поширені три основні інтерпретації терміну «комунікація»: 1) комунікація є засобом зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто як певна структура; 2) це спілкування, в процесі якого люди обмінюються інформацією; 3) під комунікацією розуміється передача та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство та його складові компоненти.

В людському суспільстві, як зазначалось раніше комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами через знакові системи мови усної та письмової, через аудіо та відео формат інформування та через об'єкти творчості. Зміст та форми комунікації відображають суспільні стосунки та історичний досвід людей [6]. А отже, на нашу думку, без комунікації не було необхідних передумов для функціонування та розвитку всіх соціальних систем, тому що саме комунікація забезпечує зв'язок між людьми, робить можливим обмін та накопичення соціального досвіду людства та спілкування між соціальними класами, групами та общинами.

Виникнення соціально-комунікаційних потреб за спіраллю еволюції в тріаді «об'єкт середовище-взаємодія» відображує стан свідомості: знання — незнання — пізнання — знання. Протягом усього шляху становлення соціальних комунікацій прослідкуються циклічні закономірності. Періоди соціально-комунікаційних циклів обмежені кордонами трансформаційних змін в засобах, формах, технологіях, цілях, управлінні, що в певному сенсі співпадає з макро-, мезо-, мікроциклами, проявляючись на макрорівні так званими інформаційними (комунікаційними) революціями [6].

Соціальні комунікації на найвищому рівні свого розвитку перетворюються у розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) й простору цілей (комунікації) в тріаді Діяльність — Мислення — Свідомість в просторі Буття людини. Глобальність соціальної взаємодії в умовах інформаційного суспільства надає соціально-комунікаційному знанню, практиці й управлінню стратегічного значення в соціокультурному цивілізаційному розвитку. Соціально-комунікаційна ідея з гіпотези (середина XX ст.) перетворилася на основу розгортання нової парадигми наукових досліджень. Вона охопила різні сфери, об'єктами яких є соціальні структури, підсистеми, соціальні інститути та

процеси соціальної взаємодії в суспільстві. Поглиблення даних досліджень на системному рівні є умовою вирішення багатьох практичних завдань, що відносяться до організації діяльності й управління соціально-комунікаційними структурами, соціально-інформаційними об'єктами інформаційного простору та соціальної свідомості як результату становлення соціального інтелекту. Наявний методологічний рівень пізнання соціального феномену дозволяє посилити наші уявлення про соціальні комунікації (як цілісну й специфічну соціальну структуру), методи її дослідження — комплексний, якісно-кількісній аналіз, міждисциплінарний й міжнауковий синтез), мету цих досліджень — встановлення закономірностей, обґрунтування, оцінювання комунікаційного досвіду для отримання даних, необхідних для управління, підготовки рішень й впливів на стан соціальної взаємодії, досягнень певного рівня розуміння учасників соціальної комунікації на різних рівнях організації суспільства. Складність формування науки про соціальні комунікації пов'язана з протиріччями, що породжуються нелінійним характером соціальних зв'язків, мультипредметністю соціально-комунікаційних процесів й лінійністю організації наукового знання (прагнення лінійного упорядкування комунікаційних феноменів), що належать сучасній дисциплінарній і міжнауковій теоретизації [6].

На сьогодні бачимо, що комунікативно-інформаційні потреби суспільства знаходяться в процесі постійного зростання й розвитку. Інформаційне суспільство перестало бути віддаленою перспективою. Інформаційні технології народжують у соціумі нові області людського буття, найбільш відомим прикладом яких є інтернет. Разом із появою нових каналів швидкісної передачі інформації прискорюється соціальний розвиток, прискорюється взаємодія між різними соціальними групами. Процеси інтеграції, що відбуваються всередині світової спільноти, не можна уявити без інформаційних мереж, які продукують загальний комунікативний простір для взаємодії.

Сучасний інтерес до комунікативної проблематики визначається тим, що інтенсивний розвиток засобів комунікації й активне впровадження їх у життя суспільства привносить часом важко прогнозовані й радикальні зміни в життя соціуму. Засоби комунікації впливають на структуру й динаміку суспільного розвитку, що вимагає соціально-філософського аналізу сучасної інформаційно-комунікативної ситуації та соціальної комунікації. На теперішній час можна говорити про глибоку розробленість різних аспектів комунікативної проблематики. Феномен комунікації досліджувався з різних точок зору, дисциплін, підходів. Йому приділяли увагу суспільні, природничі та технічні науки. Кореляція між комунікативним і суспільним розвитком була помічена давно й аналізувалася досить докладно в роботах багатьох дослідників. За загальним визнанням, соціальна комунікація являє собою багатоскладний феномен, який можна розглядати з різних точок зору, використовуючи різні методологічні підходи [7]. Тому сенс в глобалізації соціальних комунікацій полягає саме в сучасному технологічному розвитку, коли вся інформація наближається до узагальнення, тобто глобалізації. Зв'язок сучасного прогресивного розвитку соціальних мереж в інтернеті приведе людство до одного спільного джерела інформації, з якого новини, настанови і заклики до дій будуть поширюватись зі швидкістю світла. Та потрібно бути дуже обачними у «фільтруванні даних» установок та інформаційних потоків та розуміти де правда, а де брехня. Тому що в наш час інформаційна машина — це один з найсильніших засобів впливу на поведінку суспільства та окремих індивідів. Отже, споживання та обмін інформацією в комунікаційних сучасних системах неминучий, але потрібно звертати увагу і на окремі джерела з альтернативними витоками інформації, окрім глобальних, глобалізованих джерел.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Комунікація здавна досліджувалася на теоретичному і практичному рівні з позицій різних дисциплін і підходів. Окремі питання, що стосуються соціальної комунікації, досить докладно висвітлювалися у філософській та соціологічній літературі. Тому що це дуже багатогранна та різностороння тема, що включає в себе багато соціальних та комунікаційних аспектів людства. Починаючи з часів Стародавнього Риму та до наших часів окремі класи та групи людей у суспільстві створювали свої соціально-комунікативні зв'язки задля обміну та збереження інформації, як в пам'яті на перших етапах, так в книгах і бібліотеках пізніше і врешті на інформаційних носіях, таких як комп'ютери, флешки, диски, тощо. Тому з прогресом підхід до соціальних комунікацій змінювався та розвивався. Від конкретних-індивідуальних соціальних інформаційних систем соціальні комунікації здобули вигляд генералізаційних та узагальнених систем, бо інформація стала розповсюджуватись на більші групи людей, за допомогою книг та об'єктів творчості, а згодом і по всьому світу з великою швидкістю за допомогою інтернету та стільниковому зв'язку. Наразі інформація — це сила і зброя в руках її власника і за допомогою глобальних соціальних комунікації наш світ здобув надшвидкий темп розвитку в здобутті нових знань, актуальної інформації та новітнім комунікаціям. Якщо ми будемо рухатись цим же шляхом і надалі, то науковий та соціально-комунікативний прогрес не змусить себе чекати і генералізації будуть набувати більшість комунікативних систем у світі.

Література

1. Холод О.М. Соціальні комунікації: тенденції розвитку : навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Білий Тигр, 2018.

2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Пер. з нім. А.Дахній. Львів : Астролябія, 2015. 416 с.

3. Луман Н. Соціальні системи. Загальна теорія Н.Луман. Пер. з нім. И.Д. Газієва; ред. Н.А. Головина. Київ : Наука, 2017. 648 с.

4. Бойченко М. Етос комунікативних спільнот як підстава для генералізації цінностей: межі понятійного осмислення (критика концепції цінностей Георга Гегеля). *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2016. Вип. 18. С. 172–182.

5. Соціальні комунікації: теорія та практика, реком. бібліогр. покажчик / Бібліотека Криворізького державного педагогічного університету. Упоряд. О.Поліщук; бібліогр. ред. О.Дікунова; за ред. О.Кравченко. Кривий Ріг, 2023. 51 с.

6. Ільганаєва В.О. Соціальні комунікації. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання. Київ: Ліра-К, 2022. 328 с.

7. Джалілова О.М. Значущість теорії соціальних систем для становлення філософії соціальної комунікації: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 18 с.

References

1. Kholod, O.M. (2018). Sotsialni komunikatsii: tendentsii rozvytku: navch. posibnyk [Social communications: development trends]. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kyiv: Bilyi Tyhr» [in Ukrainian].

2. Habermas, Yu. (2015). Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii [Involving the Other: Studies in Political Theory]. Per. z nim. A.Dakhnii. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].

3. Luman, N. (2017). Sotsialni systemy. Zahalna teoriia N.Luman [Social systems. General theory by N.Luman]. Per. z nim. Y.D. Haziieva; red. N.A. Holovyna. Kyiv: Nauka [in Ukrainian].

4. Boichenko, M. (2016). Etos komunikatyvnykh spilnot yak pidstava dlia heneralizatsii tsinnostei: mezhi poniatiinoho osmyslennia (krytyka kontseptsii tsinnostei Heorha Hehelia) [The ethos of communicative communities as a basis for the generalization of values: the limits of conceptual understanding (criticism of Georg Hegel's concept of values)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofski nauky*. Vyp. 18. S. 172–182 [in Ukrainian].

5. Sotsialni komunikatsii: teoriia ta praktyka, rekom. bibliohr. pokazhchyk [Social communications: theory and practice, recommended bibliographic indicator]. (2023). Biblioteka Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Uporiad. O.Polishchuk; bibliohr. red. O.Dikunova; za red. O.Kravchenko. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

6. Ilhanaieva, V.O. (2022). Sotsialni komunikatsii. Teoretyko-metodolohichnyi syntez sotsialno-komunikatsiinoho znannia [Theoretical and methodological synthesis of social and communication knowledge]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

7. Dzhalilova, O.M. (2017). Znachushchist teorii sotsialnykh system dlia stanovlennia filosofii sotsialnoi komunikatsii [The significance of the theory of social systems for the development of the philosophy of social communication]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.03. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 340

Олійник Ольга Борисівна
доктор юридичних наук, доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов, філології та журналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Oleinyk Olha
Doctor of Legal Sciences, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism
Kyiv University of Intellectual Property and Law of
National University «Odesa Law Academy»
ORCID: 0000-0002-4053-3819

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9895

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

ACADEMIC HONESTY AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL CATEGORY

Анотація. *Дослідження присвячено аналізу академічної доброчесності як ключового компонента в системі вищої освіти, що спрямоване на забезпечення високих етичних стандартів у науковій спільноті. У статті розглянуто академічну доброчесність як фундаментальний принцип, що сприяє забезпеченню якості освітнього процесу та наукових досліджень. Аналізуються різні аспекти академічної недоброчесності, включаючи плагіат, фальсифікацію даних, недотримання авторських прав, що ставить під загрозу довіру до наукової спільноти та освітніх інститутів. Висвітлюється роль законодавства, освітніх ініціатив і міжнародного співробітництва у формуванні ефективної системи забезпечення академічної доброчесності.*

Вступ. У сучасному світі, який стрімко розвивається під впливом глобалізації, академічна та наукова діяльність стикається з низкою нових викликів та можливостей. Прогрес у технологіях та освіті, що набирає обертів, вимагає не лише впровадження інноваційних методик та засобів навчання, але й забезпечення високого рівня етичності в наукових дослідженнях та освітньому процесі. Академічна доброчесність виступає ключовим стовпом у підтриманні стандартів якості та етики, незамінним у забезпеченні довіри та відповідальності у науковій спільноті. На тлі цих процесів, доступність величезної кількості інформації через Інтернет та постійний розвиток технологій відкривають нові горизонти для досліджень та освіти, одночасно створюючи додаткові виклики для збереження академічної чесності. Питання, як забезпечити дотримання академічних норм у такому динамічному середовищі, стає все більш актуальним. Академічна доброчесність, як невід'ємна частина наукової роботи, вимагає не тільки осмислення існуючих етичних стандартів, але й розробки нових підходів до їх реалізації та контролю.

Мета. Метою дослідження є вивчення проблематики академічної доброчесності, ідентифікація основних викликів та пропозицій ефективних шляхів їх подолання в контексті сучасних тенденцій глобалізації та розвитку інформаційних технологій.

Матеріали і методи. Об'єкт дослідження – теоретико-методологічна база поняття «академічна доброчесність», що аналізувалася на основі різних концепцій, висновків науковців у розкритті сутності академічної доброчесності в правовому аспекті. У дослідженні було використано низку науково-методологічних підходів. У загальнонауковому методі основним слугує метод системного аналізу. У межах підходу аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного аналізу правових явищ, що визначає спосіб формування характеру академічної доброчесності як філософсько-правової категорії.

Результати. Доведено, що академічна доброчесність як філософо-правова категорія є критично важливою у забезпечення якості освіти та наукових досліджень, формування моральних цінностей в суспільстві та підвищення міжнародного іміджу української освіти та науки. Визначено необхідність комплексного підходу до проблеми, що включає законодавче регулювання, розвиток освітніх програм, залучення всіх учасників освітнього процесу до діалогу та співпраці, а також міжнародну інтеграцію ефективних практик і стандартів академічної доброчесності як правової категорії.

Перспективи. Подальші наукові розвідки автора будуть спрямовані на вивченні національного законодавства та міжнародних документів у формуванні єдиних стандартів та принципів, які повинні дотримуватися університети та наукові інституції. Україна, слідуючи сучасним міжнародним тенденціям, активно працює над створенням ефективної системи академічної етики, що передбачає як законодавче регулювання, так і практичні заходи з моніторингу, оцінки та підтримки академічної доброчесності.

Ключові слова: *академічна доброчесність, філософсько-правова категорія, якість освіти, наукові дослідження, етичні стандарти, фальсифікація даних, авторське право, законодавство.*

Summary. *The study is devoted to the analysis of academic integrity as a key component in the higher education system, aimed at ensuring high ethical standards in the scientific community. The article examines academic integrity as a fundamental principle that contributes to ensuring the quality of the educational process and scientific research. Various aspects of academic dishonesty are analyzed, including plagiarism, falsification of data, non-compliance with copyright, which endangers the trust in the scientific community and educational institutions. The role of legislation, educational initiatives and international cooperation in the formation of an effective system for ensuring academic integrity is highlighted.*

Introduction. In the modern world, which is rapidly developing under the influence of globalization, academic and scientific activity faces a number of new challenges and opportunities. Progress in technology and education, which is gaining momentum, requires not only the introduction of innovative methods and teaching tools, but also the provision of a high level of ethics in scientific research and the educational process. Academic integrity is a key pillar in maintaining quality and ethical standards, indispensable in ensuring trust and accountability in the scientific community. Against the background of these processes, the availability of a huge amount of information through the Internet and the constant development of technologies open new horizons for research and education, while creating additional challenges for maintaining academic integrity. The question of how to ensure compliance with academic norms in such a dynamic environment is becoming increasingly urgent. Academic integrity, as an integral part of scientific work, requires not only the understanding of existing ethical standards, but also the development of new approaches to their implementation and control.

Purpose. The purpose of the study is to study the problems of academic integrity, identify the main challenges and offer effective ways to overcome them in the context of modern trends of globalization and the development of information technologies.

Materials and methods. The object of the research is the theoretical and methodological basis of the concept of "academic integrity", which was analyzed on the basis of various concepts, the conclusions of scientists in revealing the essence of academic integrity in the legal aspect. A number of scientific and methodological approaches were used in the research. In the general scientific method, the method of system analysis serves as the main one. Within the limits of the analytical approach, the dominant research method was the formal-dogmatic approach to the theoretical analysis of legal phenomena, which determines the way of forming the character of academic integrity as a philosophical-legal category.

Results. It has been proven that academic integrity as a philosophical and legal category is critically important in ensuring the quality of education and scientific research, forming moral values in society and improving the international image of Ukrainian education and science. The need for a comprehensive approach to the problem, which includes legislative regulation, development of educational programs, involvement of all participants in the educational process in dialogue and cooperation, as well as international integration of effective practices and standards of academic integrity as a legal category, is determined.

Discussion. Further research of the author will be aimed at the study of national legislation and international documents in the formation of uniform standards and principles that must be followed by universities and scientific institutions. Ukraine, following modern international trends, is actively working to create an effective system of academic ethics, which includes both legislative regulation and practical measures to monitor, evaluate and support academic integrity.

Key words: *academic integrity, philosophical-legal category, quality of education, scientific research, ethical standards, falsification of data, copyright, legislation.*

Постановка проблеми. Академічна доброчесність визначає етичні стандарти та цінності наукової та освітньої діяльності, втім, виклики, пов'язані з академічною недоброчесністю, в сучасному світі лише загострюються. Розвиток інформаційних технологій та простота доступу до обширних даних значною мірою сприяли зростанню випадків плагіату, інтелектуального запозичення, а також фабрикації та фальсифікації наукових результатів. Ці порушення підривають основи наукової чесності та довіру до академічної спільноти, вимагаючи від усіх її членів не лише усвідомлення проблеми, але й активної участі у її вирішенні. Зміцнення законодавчої бази та розробка ефективних механізмів контролю є критично важливими для запобігання академічній недоброчесності. Проте перед науковою спільнотою та освітніми інституціями стоїть завдання не лише боротьби з плагіатом, а й розробки комплексних підходів до вирішення ширшого спектру проблем, що стосуються академічної доброчесності. Важливим аспектом є створення умов, при яких етичні норми сприймаються як невід'ємна частина наукової та освітньої діяльності, а дотримання цих норм стає загальноприйнятою практикою. В цьому контексті постає питання про необхідність удосконалення існуючих механізмів

виявлення та запобігання академічній недоброчесності, а також про розробку нових, більш ефективних методів контролю, які б могли адекватно реагувати на сучасні виклики. Потреба у більш комплексному підході до академічної доброчесності, який охоплює не тільки превенцію, але й освітні та культурні ініціативи, є одним з ключових викликів для академічної спільноти сьогодні.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень та публікацій підкреслює значну увагу, яку вчені з різних країн, зокрема з України, приділяють проблематиці академічної доброчесності. Ця тема вважається ключовим елементом у забезпеченні якості освіти та наукових досліджень. Дослідники, такі як С. Ніколаєва, В. Черниш та Я. Дьячкова, у своєму виступі на 5-й Міжнародній науково-практичній конференції в Мадриді, зосередилися на аспектах академічної доброчесності в контексті професійної підготовки здобувачів вищої освіти [13]. Їхнє дослідження підкреслює необхідність інтеграції принципів академічної доброчесності у професійну освіту. Також значну роль у підтримці академічної доброчесності відіграють законодавчі акти України, зокрема Закон України «Про освіту» (2017 р., № 2145-VIII) та Закон «Про вищу освіту» (2014 р., № 1556-VII), які закріплюють вимоги до університетів щодо забезпечення академічної чесності [5,6]. Важливість міжнародної співпраці у цій сфері підкреслюється через різноманітні міжнародні документи та рекомендації, такі як документи від Американської ради з міжнародної освіти (2023), які пропонують інструментарій для аналізу академічної доброчесності в закладах вищої освіти [12]. Дослідження І. Я. Омецінської та І. В. Мельничук, представлене на X Міжнародній науковій конференції в Афінах, також наголошує на важливості академічної доброчесності як основи для забезпечення якісної вищої освіти, вказуючи на її значення для сталого розвитку університетів [9]. Ці та інші дослідження та законодавчі акти вказують на всеохоплюючу природу проблематики академічної доброчесності, підкреслюють її значимість на різних рівнях освітнього процесу та наукової роботи, а також зумовлюють необхідність розробки та імплементації комплексних підходів для її забезпечення та підтримки.

Метою статті є дослідження концепції академічної доброчесності як фундаментального принципу, що визначає етичні стандарти наукової та освітньої діяльності у сучасному глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному українському освітньому та науковому просторі питання академічної доброчесності займає центральне місце, оскільки є важливим фундаментом на шляху до інтеграції в європейське суспільство. Академічна доброчесність охоплює не тільки професійні знання, але й глибоке розуміння та дотримання законів, етичних правил і норм, що формують основу академічного життя і сприяють розвитку моральності суспільства. Феномен доброчесності в коренях європейської цивілізації зароджується в античні часи, коли філософи, письменники та релігійні діячі прагнули розкрити сутність морального життя. Ідея доброчесності, як морально-ціннісного орієнтиру, формувала аксіологічні пріоритети як для суспільства в цілому, так і для індивіда, підкреслюючи важливість етичних принципів у розвитку культури та освіти.

Центр академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity), створений у 1992 р., значно розширив поняття академічної доброчесності та сприяв створенню універсального кодексу наукової етики, підкреслюючи її міжнародне значення. Ці заходи спрямовані на створення ефективних механізмів виявлення та запобігання академічному плагіату, а також на формування відповідального ставлення до наукової чесності серед учасників освітнього процесу [1, с. 69].

З роками концепція академічної доброчесності еволюціонувала та розширювалася через внески таких основоположних документів, як Європейський кодекс наукової етики (The European Code of Conduct for Research Integrity), який видавався у 2011, 2017 та оновлювався у 2023 рр. Ці документи зіграли важливу роль у формуванні сучасного розуміння академічної доброчесності, її значення для наукової спільноти та освіти [13, с. 230].

Сукупність моральних цінностей, таких як чесність, довіра, повага, справедливість, відповідальність, є основою академічної доброчесності. Ці етичні стандарти мають вплив не лише на розвиток академічної спільноти, але й на формування загальної моральності суспільства. Вони закріплені у міжнародних документах, зокрема в Бухарестській декларації, яка визначає ключові цінності та принципи академічної доброчесності, підкреслюючи важливість чесності та відповідальності в освітньому процесі. Академічна доброчесність становить основу якісної освіти та наукових досліджень, відіграючи критичну роль у забезпеченні довіри до академічних та наукових досягнень. Використання терміна «академічна доброчесність» в українському освітньому контексті дещо відходить від його первісної базової семантики, зосереджуючись на конкретних аспектах, таких як повага, самостійність, і правдивість у науковому дослідженні. Це відображає еволюцію поняття від загальної моральної доброчесності до специфічних вимог академічної чесності.

Хоча поняття «академічна доброчесність» ефективно втілює сучасні етичні принципи в освітньому процесі, його використання може створювати певну термінологічну напруженість через відмінності базової семантики слова «доброчесність». Це вказує на необхідність глибшого осмислення та

можливої адаптації лексичних сполук для точнішого відображення етичних аспектів академічної діяльності. Для підвищення адекватності лексичної сполучуваності можна розглядати альтернативні терміни, такі як «академічна етика», що може більш точно відображати сутність етичних вимог до учасників освітнього процесу. Така оптимізація сприятиме чіткішому розумінню та використанню термінології в академічному середовищі [2, с. 134]. В Україні прийняття Законів «Про освіту» та «Про вищу освіту», а також ряду інших нормативних документів, зокрема постанов та листів Міністерства освіти та науки України, засвідчує рішучість у питаннях забезпечення та підтримки академічної доброчесності [5, 6]. У сучасній Україні поняття «академічна доброчесність» втілює семантичне збагачення давнього концепту доброчесності, адаптоване до потреб освітньої та юридичної термінології. Згідно зі статтею 42 Закону України «Про освіту», академічна доброчесність об'єднує етичні принципи та правила, спрямовані на забезпечення довіри до академічних результатів. Це поняття акцентує на значущості посилань на джерела інформації, дотриманні норм авторського права, правдивості досліджень та особистій відповідальності у науковій діяльності [6].

Важливість академічної доброчесності в українських навчальних закладах зростає, але її принципи потрібно впроваджувати вже зі шкільної лави, роз'яснюючи учням значення нормативних категорій, закріплених у національному законодавстві та міжнародних правових документах. Освітня система повинна гарантувати не лише отримання знань, а й розвиток відповідальності та моральних цінностей серед студентів. Академічна доброчесність є фундаментом для забезпечення якості та надійності наукових досліджень. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», вона включає відсутність академічного плагіату, дотримання етичних норм, авторського права, та добросовісне ставлення до праці інших вчених. Ці принципи формують етичну основу наукової діяльності та освітнього процесу [5]. Заклади вищої освіти мають відігравати ключову роль у формуванні та підтримці культури академічної доброчесності. Вони повинні не лише надавати здобувачам освіти відповідні знання та інструменти для дотримання цих принципів, але й забезпечувати чітку систему відповідальності за порушення. Антиплагіатне програмне забезпечення є важливим інструментом у виявленні та запобіганні академічного плагіату. Проте неоднозначність результатів, отриманих з різних джерел, та відсутність єдиних стандартів використання таких програм створюють додаткові виклики. З метою оптимізації процесу виявлення та запобігання академічному плагіату, важливо розробити та закріпити на законодавчому рівні чіткі рекомендації щодо використання антиплагіатного програмного забезпечення. Крім того, необхідно забезпечити більшу прозорість та об'єктивність процесу оцінювання наукових робіт, включаючи чітке визначення відповідальності за якість досліджень. Для подолання викликів, пов'язаних з академічною недоброчесністю, та підтримки принципів академічної доброчесності необхідно забезпечити узгоджену роботу усіх зацікавлених сторін: вищих навчальних закладів, державних органів, міжнародних організацій. Важливо зосередитися на розробці та імплементації ефективних освітніх програм, що сприяють вихованню моральних цінностей і розвитку відповідальної академічної культури [12, с. 278]. Академічна доброчесність виступає не просто як набір правил або рекомендацій, а як фундаментальний принцип, що забезпечує якість освіти та наукових досліджень, формуючи основу для розвитку відповідального та морального суспільства. У відповідь на виклики сучасної освітньої та наукової сфери в Україні, ініціатива SAIUP (Проєкт сприяння академічній доброчесності) виступає як значущий крок до підвищення стандартів академічної чесності. Ця програма, реалізована за підтримки Американських Рад з міжнародної освіти та Міністерства освіти і науки України, ставить за мету не просто формальне дотримання норм академічної доброчесності, а формування культури чесності, відповідальності, справедливості, та поваги у сфері вищої освіти [12, с. 24]. Реалізація проекту SAIUP в Україні відкриває шлях до системних змін у вищій освіті, зокрема, шляхом покращення іміджу національних вищих навчальних закладів. Проект зосереджений на розвитку інструментів та методів, які сприяють викоріненню академічного плагіату, фальсифікації даних, а також інших форм порушень академічної етики. Важливою складовою цієї ініціативи є навчання та залучення до діалогу всіх учасників освітнього процесу — від студентів до професорсько-викладацького складу [10, с. 168]. Наукові дослідження, присвячені академічній доброчесності в Україні, підкреслюють значення етичних чеснот у науковій роботі. Вони закликають до осмислення і впровадження етичних норм як невід'ємної частини академічного життя. Важливість етичної відповідальності в науці, наголошена в роботах Н. Бойченко, С. Мовчана, В. О. Зінченко, підкреслює невіддільність моральних цінностей від процесу навчання та наукових досліджень [3]. Згідно з Етичним кодексом вченого України, наукова спільнота має дотримуватися високих моральних стандартів, сприяти відкритості та чесності наукових досліджень. Практична реалізація цих принципів передбачає відповідальність за дотримання законодавства про авторське право, об'єктивне представлення результатів досліджень, та активне сприяння культурі академічної доброчесності серед здобувачів освіти [7, с. 19].

Впровадження принципів академічної доброчесності у вищих навчальних закладах є важливим кроком до забезпечення якості освіти та наукових досліджень в Україні. Це дозволяє не лише підвищити імідж національної освіти та науки на міжнародній арені, але й сприяти формуванню справедливого, відповідального та високоморального суспільства. Важливість дотримання принципів академічної доброчесності в українських вищих навчальних закладах набуває особливого значення у контексті формування цивілізованого суспільства, де висока моральність та етика вчених та студентів є фундаментальними елементами. Створення власних політик і правил, котрі відображають засади академічної доброчесності в кожному окремому закладі освіти, дозволяє не тільки адаптувати загальні принципи до специфіки установи, але й забезпечує можливість формування власної унікальної академічної культури [11, с. 123]. Наголошення на необхідності освітньої роботи серед студентів щодо академічного письма, правил коректного використання інформаційних ресурсів, а також процедур виявлення та реагування на академічні порушення є ключовим для підвищення рівня інформованості та сумлінності серед студентської молоді. Консультування та доступ до навчальних матеріалів мають стати невід'ємною частиною навчального процесу, що сприяє формуванню відповідального ставлення до власної академічної діяльності. Особливу роль у цьому процесі відіграє національна політика в сфері освіти, котра повинна спрямовуватись на створення умов для розвитку академічної доброчесності на всіх рівнях освітнього процесу. Практичне втілення етичних принципів академічної доброчесності має базуватися на комплексному підході, що включає розробку та реалізацію відповідних нормативно-правових актів, кодексів, політик і програм освіти [8]. Залучення науково-педагогічних працівників до процесу навчання студентів основам академічної етики та доброчесності є фундаментальним для формування моральних засад в університетському середовищі. Виховання поваги до інтелектуальної власності, самостійності у наукових дослідженнях, та відповідального використання запозиченої інформації повинно стати невід'ємною частиною академічного життя [9, с. 413]. Розвиток академічної доброчесності та етики в українських вищих навчальних закладах не тільки сприятиме підвищенню якості освіти та наукових досліджень, але й стане засобом формування відповідального, морального суспільства, готового до вирішення сучасних викликів. Втілення принципів академічної доброчесності у життя — це спільне завдання всієї академічної спільноти та суспільства в цілому, що вимагає злагоджених дій, взаєморозуміння та підтримки на шляху до забезпечення високих етичних стандартів в освіті.

Висновки. Поняття «академічна доброчесність» у сучасній Україні відображає глибоке історичне коріння ідеї доброчесності, адаптуючи її до сучасних вимог академічного світу. Водночас воно вимагає додаткового осмислення та можливої адаптації для забезпечення більшої відповідності між традиційними цінностями та сучасними академічними стандартами, зберігаючи при цьому непорушність моральних принципів у серці освітнього процесу.

Академічна доброчесність є фундаментом для розвитку якісної освіти та наукових досліджень. Важливість її забезпечення та підтримки на національному та міжнародному рівнях не може бути переоцінена. Україна, слідуючи світовим тенденціям та рекомендаціям, активно працює над створенням ефективної системи академічної етики, яка включає як законодавче регулювання, так і практичні заходи з моніторингу та оцінки. Сукупність цих зусиль є ключовою для підвищення якості освіти та наукових досліджень в країні.

Академічна доброчесність є ключовим стовпом у підтриманні етичних стандартів наукової та освітньої діяльності, що забезпечує довіру та відповідальність у науковій спільноті. У сучасних умовах глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій, виклики, пов'язані з академічною недоброчесністю, зокрема плагіатом, інтелектуальним запозиченням, фабрикацією та фальсифікацією наукових даних, стають все більш актуальними. Ефективна боротьба з цими викликами вимагає комплексного підходу, що включає не лише зміцнення законодавчої бази та розробку ефективних механізмів контролю, але й впровадження освітніх і культурних ініціатив.

Аналіз досліджень і публікацій з цієї тематики підтверджує важливість міжнародної співпраці та обміну досвідом у сфері академічної доброчесності. Важливою є роль національного законодавства та міжнародних документів у формуванні єдиних стандартів та принципів, які повинні дотримуватися університети та наукові інституції. Україна, слідуючи сучасним міжнародним тенденціям, активно працює над створенням ефективної системи академічної етики, що передбачає як законодавче регулювання, так і практичні заходи з моніторингу, оцінки та підтримки академічної доброчесності. Підвищення рівня академічної доброчесності в українських навчальних закладах є важливим кроком до забезпечення якості освіти та наукових досліджень, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню міжнародного іміджу української науки та освіти.

Література

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених / за заг. ред. Н.Г. Сорокіної, А.Є. Артюхова, І.О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.

2. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ : Таксон, 2016. 234 с.

3. Бойченко Н.М. Етичні аспекти університетських цінностей. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник.* 2014. № 1(1). С. 37–43. URL: https://revolution.allbest.ru/ethics/01127466_0.html (дата звернення 17.03.2024).

4. Варава І.М. Проблема академічної доброчесності у сучасному суспільноосвітньому середовищі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2019. Вип. 66. С. 22–26.

5. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення 07.03.2024).

6. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення 07.03.2024).

7. Зінченко О.В. Деякі аспекти професійної етики викладача. *Школа професійної майстерності: тези доповідей VI конференції.* Харків: Юрид. акад. України, 2021. С. 18–21.

8. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональний розвиток продуктивних України*. 2019. Вип. 24. С. 122–128. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/38304 (дата звернення 08.03.2024)

9. Омецінська І.Я., Мельничук І.В. Академічна доброчесність як важлива складова якісної вищої освіти. *Science foundations of modern science and practice: the X International Science Conference* (November 23–26, 2021). Athens, Greece, 2021. P. 412–415.

10. Тодорова І. Психологічні чинники толерантності студентів до академічної недоброчесності. *Психологія і особистість*. 2019. № 2. С. 116–131.

11. Черненко Н.А. Поняття доброчесність і академічна доброчесність у руслі морально-ціннісної концептуалізації дійсності. *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them: the XXVI International Scientific and Practical Conference* (July 05–08, 2022). Helsinki, Finland, 2022. P. 277–282.

12. Nikolaeva S., Chernysh V., Diachkova Y. The higher education applicants' academic integrity: test structure. *Modern technologies and processes of implementation of new methods: the 5th International scientific and practical conference* (February 06–09, 2024). Madrid, Spain. International Science Group. 2024. P. 229–237.

References

1. Akademichna dobrochesnist: problemy dotrymannia ta priorytety poshyrennia sered molodykh vchenykh [Academic integrity: compliance challenges and dissemination priorities among young scientists]. (2017). Za zah. red. N.H. Sorokinoi, A.Ye. Artiukhova, I.O. Dehtiarovoi. Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].

2. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu [Academic integrity as a basis for sustainable development of the university]. (2016). Mizhnarod. blahod. fond «Mizhnarod. fond. doslidzh. osvit. polityky»; za zah. red. T.V. Finikova, A.Ye. Artiukhova. Kyiv: Takson [in Ukrainian].

3. Boichenko, N.M. (2014). Etychni aspekty universytetskykh tsinnostei [Ethical aspects of university values]. *Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*. № 1(1). pp. 37–43. URL: https://revolution.allbest.ru/ethics/01127466_0.html 369 [in Ukrainian].

4. Varava, I.M. (2019). Problema akademichnoi dobrochesnosti u suchasnomu suspilnoosvitnomu seredovyshchi [The problem of academic integrity in the modern social and educational environment]. *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova*. № 66. pp. 22–26 [in Ukrainian].

5. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

6. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 r. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

7. Zinchenko, O.V. (2021). Deiaki aspekty profesiinoi etyky vykladacha [Some aspects of the teacher's professional ethics]. *Shkola profesiinoi maisternosti: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv VI konferentsii.* Kharkiv: Iuryd. akad. Ukrainy. pp. 18–21 [in Ukrainian].

8. Kolesnikov, A. (2019). Akademichna dobrochesnist v ukrainskomu osvitno naukovomu prostori: problemy ta sotsialni zahrozy [Academic integrity in the Ukrainian educational and scientific space: problems and social threats]. *Rehionalnyi rozvytok produktyvnykh Ukrainy*. Vyp. 24. pp. 122–128. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/38304 [in Ukrainian].

9. Ometsinska, I.I., Melnychuk, I.V. (2021). Akademichna dobrochesnist yak vazhlyva skladova yakisnoi vyshchoi osvity [Academic integrity as an important component of quality higher education]. *Science foundations of modern science and practice: the X International Science Conference* (pp. 412–415). Athens, Greece [in Ukrainian].

10. Todorova, I. (2019). Psykholohichni chynnyky tolerantnosti studentiv do akademichnoi nedobrochesnosti [Psychological factors of students' tolerance to academic dishonesty]. *Psykholohiia i osobystist*. № 2. pp. 116–131 [in Ukrainian].

11. Chernenko, N.A. (2022). Poniattia dobrochesnist i akademichna dobrochesnist u rusli moralno-tsinnisnoi kontseptualizatsii diisnosti [Concepts of integrity and academic integrity in line with the moral and value conceptualization of reality]. *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them: the XXVI International Scientific and Practical Conference* (pp. 277–282). Helsinki, Finland [in Ukrainian].

12. Nikolaeva, S., Chernysh, V., & Diachkova, Y. (2024). The higher education applicants academic integrity: test structure. *Modern technologies and processes of implementation of new methods: the 5th International scientific and practical conference* (pp. 229–237). Madrid, Spain. International Science Group.

УДК 271

Кузьменко Валентин Сергійович
асистент кафедри безпеки життєдіяльності та професійно-прикладної фізичної підготовки
Херсонська державна морська академія
Kuzmenko Valentyn
Assistant of the Department of Health and Safety, Professional and Applied Physical Training
Kherson State Maritime Academy
ORCID: 0000-0003-3515-2912

Кузьменко Олена Юріївна
старший викладач кафедри економіки та морського права
Херсонська державна морська академія
Kuzmenko Olena
Senior Lecturer of the Department of Economics and Maritime Law
Kherson State Maritime Academy
ORCID: 0000-0001-7542-7322

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9931

СТРАТЕГІЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

STRATEGIES FOR SETTLEMENT OF CURRENT ISSUES ON ENSURING LABOR SAFETY IN MARITIME TRANSPORT

Анотація. *Вступ. Стратегії врегулювання актуальних питань з забезпечення охорони праці на морському транспорті включають у себе комплекс заходів та правових механізмів для забезпечення безпеки та здоров'я моряків та інших працівників у цій галузі. Вони ґрунтуються на аналізі особливостей морського транспорту, його умов праці та ризиків, що з ними пов'язані. Національне законодавство має вирішальне значення у регулюванні питань охорони праці на суднах, адже воно визначає права та обов'язки учасників морського перевезення та механізми їх захисту. Однак для вирішення багатьох аспектів охорони праці на морському транспорті також необхідна міжнародна співпраця та узгодження зі стандартами та нормами Інтернаціональної морської організації (ІМО) та інших відповідних міжнародних організацій.*

Мета статті полягає у всебічному дослідженні стратегії врегулювання актуальних питань із забезпечення охорони праці на морському транспорті, визначенні нормативно-правових актів і їх вплив на регулювання охорони праці на морському транспорті, а також особливості адаптації українського законодавства у сфері охорони праці до європейських та міжнародних стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання охорони праці на морському транспорті, включаючи міжнародні конвенції, вітчизняні закони та підзаконні акти; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері охорони праці та безпеки на морському транспорті.

В процесі здійснення дослідження використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування – для характеристики складових системи охорони праці на морському транспорті та функцій, пов'язаних із забезпеченням безпеки праці (цей метод допоміг визначити основні проблеми у сфері охорони праці та ризики, пов'язані з роботою на морському транспорті); метод формалізації, аналізу та синтезу (використано для дослідження вітчизняного і міжнародного законодавства, їх адаптації для ефективного подолання питань з охорони праці на морському транспорті); порівняльного аналізу (для зіставлення різних підходів до охорони праці на морському транспорті у різних країнах). логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків і розробки рекомендацій щодо вдосконалення охорони праці на морському транспорті); цей метод допоміг інтегрувати результати аналізу та синтезу в єдину концепцію, що враховує всі аспекти охорони праці.

Результати. У науковій статті розкрито проблематику охорони праці на морському транспорті і необхідність створення безпечного середовища для працівників, які працюють в таких специфічних умовах. Визначено причини виникнення загрози для безпеки судноплавства та всього екіпажу. Встановлено основоположні нормативно-правові акти, які регулюють професійну діяльність моряків. Розглянуто роль конвенцій та угод у сфері охорони праці на морському транспорті. Зроблено аналіз вітчизняних напрацювань у сфері охорони праці на морському транспорті, та розкрито необхідність адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів. Встановлено, що головною причиною неефективності системи охорони праці в Україні є недотримання європейських та міжнародних стандартів, а також не адаптованість вітчизняного законодавства до міжнародних актів у сфері охорони праці на морському транспорті.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу саме на удосконаленні норм у сфері охорони праці на морському транспорті, захисті життя і здоров'я працівників, з метою підвищення ефективності морських перевезень. Важливим елементом подальшого дослідження є необхідність постійно адаптувати стратегії регулювання до змін у міжнародних стандартах та використовувати сучасні технології для покращення процесів охорони праці й зниження виробничих ризиків для моряків.

Ключові слова: *безпека, морський транспорт, охорона праці, екіпаж, судно, капітан.*

Summary. *Introduction. The strategies for the settlement of urgent issues of labor protection in maritime transport include a set of measures and legal mechanisms to ensure the safety and health of seafarers and other workers in this field. They are based on the analysis of the peculiarities of maritime transport, its working conditions and the risks associated with them. National legislation is of decisive importance in the regulation of occupational health and safety issues on ships, because it determines the rights and obligations of participants in maritime transport and the mechanisms of their protection. However, international cooperation and coordination with the standards and regulations of the International Maritime Organization (IMO) and other relevant international organizations are also necessary to address many aspects of occupational health and safety in maritime transport.*

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the strategy for the settlement of current issues related to occupational health and safety in maritime transport, the definition of legal acts and their impact on the regulation of occupational health and safety in maritime transport, as well as the peculiarities of the adaptation of Ukrainian legislation in the field of occupational health and safety to European and international standards.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation of occupational health and safety in maritime transport, including international conventions, domestic laws and by-laws; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of labor protection and safety in maritime transport.

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping – to characterize the components of the labor protection system on sea transport and functions related to ensuring labor safety (this method helped to identify the main problems in the field of labor protection and the risks associated with with work on sea transport); the method of formalization, analysis and synthesis (used for the study of domestic and international legislation, their adaptation to effectively overcome issues of labor protection in maritime transport); comparative analysis (to compare different approaches to labor protection in maritime transport in different countries). logical summarization of the results (for formulating conclusions and developing recommendations for improving labor protection in maritime transport); this method helped to integrate the results of analysis and synthesis into a single concept that takes into account all aspects of labor protection.

Results. The scientific article revealed the problems of labor protection in maritime transport and the need to create a safe environment for workers who work in such specific conditions. The causes of the threat to the safety of shipping and the entire crew have been identified. Basic legal acts regulating the professional activity of seafarers have been established. The role of conventions and agreements in the field of labor protection in maritime transport is considered. An analysis of domestic developments in the field of labor protection in maritime transport was made, and the need to adapt domestic legislation to international standards was revealed. It was established that the main reason for the ineffectiveness of the labor protection system in Ukraine is non-compliance with European and international standards, as well as the lack of adaptation of domestic legislation to international acts in the field of labor protection in maritime transport.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention precisely on the improvement of standards in the field of labor protection in maritime transport, protection of life and health of workers, with the aim of increasing the efficiency of maritime transport. An important element of further research is the need to constantly adapt settlement strategies to changes in international standards and use modern technologies to improve occupational health and safety processes and reduce occupational risks for seafarers.

Key words: *safety, maritime transport, labor protection, crew, vessel, captain.*

Постановка проблеми. Проблематика охорони праці на морському транспорті визначається низкою складних аспектів, включаючи нормативно-правову базу, характер праці та умови на воді. Нормативно-правові акти регулюють не лише безпеку праці, але й соціально-економічні та санітарно-гігієнічні аспекти для збереження життя та здоров'я працівників. Важливо створити безпечне і здорове середовище для працівників морського транспорту з мінімізацією негативного

впливу виробництва на їхнє життя та здоров'я. Для цього необхідні стратегії регулювання, спрямовані на забезпечення нормального функціонування виробничого процесу та захист працівників. Такі стратегії повинні враховувати специфіку морського середовища, соціально-психологічні умови та природні фактори, що впливають на працю на суднах. Наявність ефективної нормативно-правової бази сприятиме покращенню умов праці та зменшенню ризиків для працівників морського транспорту.

Створення безпечних умов праці на морському транспорті має стратегічне значення для забезпечення стабільності та безпеки морських перевезень. Такі стратегії також сприятимуть збільшенню ефективності роботи на суднах та зниженню випадків нещасних випадків на морі. Інтеграція міжнародних стандартів та норм в регулювання охорони праці на морському транспорті сприятиме створенню єдиної системи безпеки на всіх видах судноплавства. Важливо також забезпечити належний контроль за дотриманням норм безпеки праці на морських суднах. Інформування та навчання працівників щодо безпеки та правил поведінки на воді також має велике значення для попередження нещасних випадків. Адаптація стратегій охорони праці до змін у законодавстві та міжнародних стандартах дозволить підтримувати високий рівень безпеки на морі. Інноваційні підходи до охорони праці на морському транспорті можуть сприяти підвищенню ефективності та зниженню ризиків для працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання стратегії врегулювання актуальних питань із забезпечення охорони праці на морському транспорті займалася низка вітчизняних науковців. Зокрема серед них варто зазначити Н.Р. Врублевського [13], який досліджував питання безпеки на морі, визначаючи головні проблеми захисту майна і людського ресурсу. Окрім того, до дослідників варто віднести В.М. Андрієнка [16], який досліджував стандарти безпеки праці в загальному вимірі, однак не залишив поза увагою і такий специфічний вид транспорту як морський транспорт. Низка Конвенцій, які наразі складають системи морського законодавства також містять норми, якими регулюється безпека праці моряків. Визначальним міжнародним нормативно правовим актом є Загальна декларація прав людини, яка сприяє захисту прав працівників не залежно від їх сфери діяльності.

Мета статті полягає у всебічному дослідженні стратегії врегулювання актуальних питань із забезпечення охорони праці на морському транспорті, визначенні нормативно-правових актів і їх вплив на регулювання охорони праці на морському транспорті, а також особливості адаптації українського законодавства у сфері охорони праці до європейських та міжнародних стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання охорони праці на морському транспорті, включаючи міжнародні конвенції, вітчизняні закони та підзаконні акти; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері охорони праці та безпеки на морському транспорті.

В процесі здійснення дослідження використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування — для характеристики складових системи охорони праці на морському транспорті та функцій, пов'язаних із забезпеченням безпеки праці (цей метод допоміг визначити основні проблеми у сфері охорони праці та ризики, пов'язані з роботою на морському транспорті); метод формалізації, аналізу та синтезу (використано для дослідження вітчизняного і міжнародного законодавства, їх адаптації для ефективного подолання питань з охорони праці на морському транспорті); порівняльного аналізу (для зіставлення різних підходів до охорони праці на морському транспорті у різних країнах). логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків і розробки рекомендацій щодо вдосконалення охорони праці на морському транспорті); Цей метод допоміг інтегрувати результати аналізу та синтезу в єдину концепцію, що враховує всі аспекти охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Просторові та географічні особливості України визначили її морською державою. Однак за нетривалий час вона, на жаль, втратила свої первісні позиції морської держави, значним чином із-за суттєвого зниження конкурентоспроможності морегосподарського комплексу. Насамперед цьому сприяли не лише державні, але й міжнародні причини. У сучасному світі, неможливо уявити країну, яка має доступ до моря, без стратегічного розвитку морського сектору та впровадження ефективної морської політики. Навіть ті держави, які не мають прямого доступу до моря, прагнуть брати участь у використанні ресурсів Світового океану та створення раціональних і безпечних транспортно-логістичних мереж для перевезення товарів, що виробляються в рамках міжнародного співробітництва [1, с. 3].

Функціональною особливістю морського комплексу є мореплавство — діяльність, пов'язана із використанням суден з метою перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, здійсненням промислу, видобування корисних копалин, розвідки й випробування, а також іншої, необхідної людству діяльності. У зв'язку зі значно розширеним ступенем мобільності та універсальності праця моряка носить міжнародний характер, оскільки він здійснює свої трудові обов'язки по всьому Світовому океану. Оскільки морська галузь є специфічним видом трудових відносин, цілком справедливо виникає необхідність врегулювання норм з охорони

праці на морському транспорті. Безпека судноплавства означає забезпечення захисту людського життя, здоров'я, довкілля і майна як на морі, так і на внутрішніх водних шляхах. Вона передбачає відсутність серйозних ризиків, пов'язаних із загрозою для життя та здоров'я людей, шкодоносним впливом на довкілля або матеріальними збитками. Загалом, безпека на судні залежить не лише від ступеня надійності судна та його елементів, а й від рівня кваліфікації персоналу та організації роботи на судні [2].

У сфері функціонування морського та річкового транспорту, загрози для безпеки судноплавства та всього екіпажу найчастіше виникають через такі причини:

- зношеність суден та їхнього обладнання, включаючи суднове, портове та інше устаткування;
- недостатня комплектація водних шляхів навігаційними знаками та гідротехнічними спорудами;
- недотримання графіку ремонтних та технічних робіт;
- порушення правил зберігання та транспортування небезпечних речовин; відхилення від проєктних норм при виробництві та експлуатації устаткування та технічних засобів;
- перевищення норм перевезення пасажирів і вантажів;
- неповне забезпечення суден рятувальними засобами;
- порушення правил безпеки та охорони праці;
- вчинення правопорушень і злочинів, які становлять загрозу для безпеки водного транспорту тощо.

За вітчизняним законодавством, правила з охорони праці включають не лише внутрішні правові норми українського законодавства, але й вимоги міжнародних правових актів. Відповідно до статті 9 Конституції України [3], міжнародні договори, які були затверджені Верховною Радою України, визначаються невід'ємною частиною національного законодавства. Аналогічне твердження міститься і в Законі України «Про міжнародні договори України» [4]. Зважаючи на вказані нормативно-правові акти варто підкреслити, що у випадку, якщо міжнародним договором встановлені інші правила, ніж у внутрішньому законодавстві, застосовуються положення саме цього міжнародного договору. Закон України «Про охорону праці» [5] є ключовим правовим актом, який встановлює загальні принципи та стандарти забезпечення безпеки та здоров'я працівників у всіх галузях економіки, включаючи морський транспорт. Цей закон зобов'язує всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють морські перевезення, дотримуватися встановлених принципів та норм. Охорона праці у морському транспорті охоплює специфічні вимоги, які враховують особливості умов праці та професійної діяльності моряків. Ці вимоги можуть бути визначені окремими нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність морських компаній, портових установ та інших учасників морського транспорту.

Порядок здійснення професійної діяльності моряків регулюється як нормами вітчизняного законодавства, так і міжнародними договорами та угодами. Варто відзначити, що на міжнародному рівні право на охорону праці закріплено в Загальній декларації прав людини. Відповідно до статті 23 Декларації [6], людина має право на справедливі та сприятливі умови праці. Разом з тим, Загальна декларація прав людини стверджує невід'ємність та недоторканність прав кожної людини, в тому числі моряків, на справедливі умови праці, належну оплату праці, захист від будь-якої форми дискримінації та адекватні умови життя і медичного обслуговування. Охорона праці моряків містить в собі встановлені стандарти безпеки та захисту праці на суднах, регулярний медичний огляд, навчання та підготовку з питань безпеки, а також створення умов для психологічного та соціального благополуччя моряків. Ці ознаки спрямовані на захист гідного життя та умов праці моряків, а також на забезпечення безпеки морського судноплавства в цілому.

Окрім того, особливості забезпечення безпеки моряків визначено низкою міжнародних «морських» документів загального характеру, зокрема Міжнародною конвенцією про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 р. [7], Конвенцією ООН про морське право 1982 року [8], Конвенцією про охорону людського життя на морі 1974 р. [9], Конвенцією про міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі 1972 р. [10], та ін.

Досліджуючи визначення стратегій врегулювання актуальних питань із забезпечення умов праці, варто перш за все розпочати із проблем, які наразі є найбільш вагомими у сфері морського транспорту. Так, однією із нагальних проблем є піратство. Піратство не лише створює загрозу для безпеки морських шляхів, але також породжує серйозні соціальні та економічні проблеми. Його наслідки відчутні у міжнародній торгівлі, де зростають витрати на перевезення товарів, а у деяких випадках це може призвести до глобальної гуманітарної кризи. Завдяки сучасним технологіям та цифровим засобам, пірати постійно удосконалюють свої методи, ускладнюючи їх виявлення та протидію [11].

Пірати захоплюють кораблі з метою викрадення цінних вантажів та швидкого продажу судна або викупу екіпажу. У випадку захоплення судна, пірати несіть відповідальність визначену статтею 15 Конвенції 1958 року [10] та статтею 101 Конвенції 1982 року [8]. Поширення піратства є наслідком взаємодії політичних, соціальних та економічних

чинників. Саме розуміння визначених чинників є важливим для розробки стратегій боротьби з цим явищем, а відтак, і охорони праці моряків. Боротьба із піратством має вестися не на локальному, а на міжнародному рівні, сприяючи розвитку безпеки та гарантування морякам належних і безпечних умов праці. Створення коаліцій та спільна міжнародна ініціатива спроможні вирішити це питання. Більшість країн розуміють, що піратство це не лише загроза безпеці моряків, але й всьому морському простору, бо не відомо де наступного разу чекатиме неприємна несподіванка. З цією метою країнам необхідно об'єднатися навколо спільного ворога — піратів, і докласти зусиль для його подолання. Методи боротьби з піратством мають бути ефективними та дієвими. Разом із тим, необхідно відзначити, що наразі існує постійна необхідність у вдосконаленні стратегій боротьби із піратством. Боротьба з піратством вже дає помітні результати, однак до кульмінації ще далеко. Варто залучити до цієї боротьби технічний прогрес і сучасні засоби стеження, щоб заздалегідь знати, як краще зробити в тій чи іншій ситуації [12, с. 35].

Наступна проблема, яка впливає на здійснення професійної діяльності, є погодні умови та технічні проблеми. І одну і другу загрозу розглянемо в комплексі. Погодні умови — це природні явища, які несуть в собі величезну загрозу не лише для судна та майна. Що на ньому знаходиться, але й значною мірою впливає на людину. Відкорегувати або віднадити вплив погодних умов неможливо. Єдиним більш-менш дієвим методом є професійна навченість екіпажу та технічний стан судна. Зважаючи на те, що судна це знаряддя зароблляння грошей, більшість власників закривають очі на деякі проблеми, що реально є на суднах. Як наслідок, несправний чи неналежний технічний стан може завдати непоправної шкоди життю чи здоров'ю людини. Варто пам'ятати, що не менш загрозливим є й людський фактор, що може стати причиною загрози охорони праці на морському транспорті. Ненавчений чи не проінструктований екіпаж — велика проблема на судні. Якщо виникає певна надзвичайна ситуація, професійна особа повинна чітко виконувати свої дії, аби не завдати шкоди ні собі, ані тим хто поруч.

Ще одна нагальна проблема, яка впливає на умови праці моряків це тероризм і зловживання безпекою. Досить часто судна стають об'єктами терористичних атак. В процесі транспортування цінних вантажів судна, а разом із ними й весь екіпаж, стають жертвами дій, які загрожують не лише національній, а й міжнародній безпеці. Стратегії боротьби із тероризмом та зловживанням безпекою такі ж як і для боротьби з піратством — сучасні системи стеження і моніторингу великих обсягів Світового океану та новітня зброя, що використовується для захисту судна, вантажу (якщо це вантажне судно) та людей, що на ньому знаходяться [13, с. 41].

Визначивши головні міжнародно-правові документи, якими регулюється охорона праці на морському транспорті, варто вказати, що наразі існує безліч дієвих механізмів, які б сприяли забезпеченню охорони праці моряків. Оскільки праця моряка є специфічним видом діяльності, міжнародне морське співтовариство уважно контролює дотримання трудових прав моряків на суднах та період їхнього перебування на морі. Це відбувається через постійний перегляд міжнародних конвенцій та стандартів, прийняття нових документів та рекомендацій з питань їхньої імплементації та контролю. Загалом, цей процес має велике значення, оскільки впливає як на умови праці, ефективність виконання обов'язків на морському транспорті, так і на забезпечення захисту життя та здоров'я моряків. Особливу увагу варто зосередити на Конвенції про працю в морському судноплавстві 2006 року [14], яка вступила в дію у 2013 році. Вказаний міжнародний нормативно-правовий акт має на меті захист прав моряків та систематизацію нормативно-правових актів, які регулювали сферу морського трудового законодавства до її прийняття. На сьогодні понад 80 держав-членів Міжнародної організації праці приєдналися до цієї конвенції.

За значний шлях своєї незалежності Україна не змогла ратифікувати конвенцію МОП від 2006 року [14]. Цьому фактору сприяла низка причин. В лютому 2021 року проєкти законів України щодо ратифікації Конвенції Міжнародної організації праці 2006 року була повернута розробнику на доопрацювання. Зазначалося, що в змісті закону необхідно актуалізувати норми. Відповідно до чинного законодавства, оскільки прийнятий у грудні 2020 року Верховною Радою України «Закон про внутрішній водний транспорт» [15] містить певні суперечності із Конвенцією, а тому необхідно налагоджувати роботу і продовжувати працювати в заданому напрямку.

Міністерство інфраструктури України опублікувало на своєму офіційному вебсайті нові проєкти законів України щодо ратифікації зазначеної Конвенції та внесення змін до відповідних законодавчих актів. Проте, вміст цих законопроєктів свідчить про те, що питання ратифікації може залишитися невирішеним найближчим часом. Запропоновані у проєктах законів підходи до забезпечення виконання положень Конвенції мають фрагментарний характер та не узгоджені з основними законами України у відповідних сферах, виявляють внутрішні суперечності та помилки.

Як зазначає С. В. Ківалов, Конвенція МОП від 2006 року — це обов'язків нормативно-правовий документ, що закріплює працю моряків за кордоном. В силу тривалих напрацювань Конвенція

вмістила в себе низку профільних нормативно-правових актів, які регулюють працю моряків на морському транспорті [16, с. 9].

Європейські та міжнародні стандарти у сфері безпеки праці та законодавство України об'єднуються за різними напрямами регулювання охорони праці. Ці напрями включають:

– умови праці, що охоплюють питання заробітної плати, інформування працівників про умови трудового договору, встановлення робочого часу, відпусток, та запобігання дискримінації на робочому місці та при працевлаштуванні;
– робочі місця та обладнання, що встановлюють мінімальні вимоги безпеки та здоров'я на робочому місці, правила використання робочого обладнання, інструкції з використання засобів індивідуального захисту, а також встановлення знаків безпеки та здоров'я праці;
– охорона праці для окремих категорій працівників, таких як молодь, жінки та інваліди;
– безпека праці для конкретних видів діяльності;
– вплив особливих ризиків на стан безпеки праці, таких як праця з моніторами, ручне вантаження, біологічні, хімічні, фізичні та електромагнітні фактори, шум, механічна вібрація, а також канцерогени та мутагени [17, с. 45].

Адаптація законодавства України включає поступове приведення його у відповідність із європейськими та міжнародними стандартами охорони праці. Це має на меті встановлення єдиних та загальноприйнятих нормативних, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і медико-профілактичних заходів і засобів. Головна мета полягає у збереженні життя, здоров'я і працездатності людини під час її трудової діяльності [18, с. 5–6].

Однією з причин неефективної системи охорони праці в Україні є недотримання європейських та міжнародних стандартів, що спричинене переходом від радянської системи до європейської. Дослідники вважають, що такі відмінності є природними, оскільки Україна має адаптувати норми до своїх умов, не порушуючи загальних принципів ЄС. Важливо проводити міжнародний обмін експертами з різних країн, перш за все з ЄС, для реформування законів, враховуючи специфіку українських виробництв, але відповідаючи європейським стандартам. Також важливо залучати європейських експертів для міжнародної сертифікації української продукції, що сприятиме довірі до українських законів та виробів на міжнародному рівні [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Встановлено, що стратегії врегулювання актуальних питань забезпечення охорони праці на морському транспорті відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та здоров'я моряків під час їхньої професійної діяльності. Військові конфлікти та загрози на морських портах підкреслюють необхідність постійного оновлення та удосконалення законодавства щодо охорони праці на морському транспорті. Узагальнено, що удосконалення норм охорони праці на морському транспорті є важливим завданням для забезпечення безпеки працівників та підвищення ефективності морських перевезень. Контроль за дотриманням норм охорони праці здійснюється через спеціальні комісії на морських підприємствах, що сприяє підтримці безпеки на морі. Для подальшого розвитку галузі необхідно постійно адаптувати стратегії врегулювання до змін у міжнародних стандартах та використовувати сучасні технології для покращення процесів охорони праці й зниження виробничих ризиків для моряків.

Література

1. Пріоритети державної морської політики у сфері функціонування та розвитку морегосподарського комплексу України : аналіт. доповідь / О. В. Собкевич та ін. Київ : НІСД, 2016. 46 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/morska_politika-54a10.pdf (дата звернення: 01.05.2024).

2. Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті : Наказ Міністерства транспорту України від 20.11.2003 № 904. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text (дата звернення: 10.05.2024).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 30 ст. 141. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.05.2024).

4. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 06.05.2024).

5. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text (дата звернення: 06.05.2024).

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року № 995-015. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 06.05.2024).

7. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти від 07.07.1978. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (дата звернення: 10.05.2024).

8. Про морське право : Конвенція ООН від 10.12.1982. *LIGA 360: вебсайт*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R (дата звернення: 05.05.2024).

9. Про охорону людського життя на морі : Конвенція від 01.11.1974. *Державна Служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України: вебсайт*. URL: https://marad.gov.ua/ua/npa/mizhnarodna-konvenciya-pro-ohoronu-lyudskogo-zhittya-na-mori-1974-roku-solas-74 (дата зверненн: 06.05.2024).

10. Про міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі : Конвенція від 20.10.1972. *Державна Служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України: вебсайт*. URL: https://marad.gov.ua/ua/npa/konvenciya-pro-mizhnarodni-pravila-poperedzhennya-zitknennya-suden-u-mori-1972-roku (дата звернення 06.05.2024).

11. Пиратству — бой, а юрисдикции — буй. *Газета Юридическая практика*. 18.05.2010. № 20(647). URL: https://pravo.ua/articles_category/vypusk-20-647/ (дата звернення: 10.05.2024).

12. Бакаєв Д.О. Піратство. Причини виникнення та методи боротьби. *Сучасні проблеми морського транспорту та безпека мореплавства:* матеріали XIII Всеукр. судент. наук. конф. (м. Херсон, 23 листопада 2023 р.). Херсон : Видавництво ХДМА, 2023. С. 34–36.

13. Врублевський Н.Р. Безпека життєдіяльності на морі: загрози та заходи для забезпечення морської безпеки. *Сучасні проблеми морського транспорту та безпека мореплавства:* матеріали XIII Всеукр. судент. наук. конф. (м. Херсон, 23 листопада 2023 р.). Херсон: Видавництво ХДМА, 2023. С. 40–42.

14. Про працю у морському судноплавстві : Конвенція Міжнародної організації праці від 23.02.2006. URL: https://mtu.gov.ua/files/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%202006.pdf(дата звернення: 05.05.2024).

15. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 03.12.2020 № 1054-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text (дата звернення: 10.05.2024).

16. Ківалов С.В. Конвенція МОП 2006 року про працю в морському судноплавстві: шлях до ратифікації. *LEX PORTUS*. 2019. № 4. С. 7–27. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2019/kivalov_s_v_konventsiia_mop_2006_roku_pro_pratsiu_v_morskomu_sudnoplavstvi_shliakh_do_ratyfikatsii.pdf (дата звернення: 05.05.2024).

17. Андрієнко В.М. Стандарти безпеки праці: зарубіжний досвід. *Агросвіт*. 2014. № 6. С. 41–47.

18. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз): у 2 т. / Державний департамент з питань адаптації законодавства. *Українська асоціація фахівців трудового права*. Харків — Київ, 2006. Т. 1. 680 с.

19. Качинська Н.Ф., Козловський А.Г. Стан охорони праці України на шляху розвитку міжнародних відносин. *Проблеми охорони праці, промислової та цивільної безпеки:* збірник матеріалів XVI Всеукр. наук.-метод. конф. (м. Київ, 11–12 травня 2017 р.). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. С. 87–92. URL: http://confopcb.iee.kpi.ua/proc/article/viewFile/118229/112512 (дата звернення: 05.05.2024).

References

1. Sobkevych O.V. (2016). Priorities of state maritime policy in the sphere of functioning and development of the maritime complex of Ukraine. Kyiv, Ukraine: National University of Strategic Studies. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/morska_politika-54a10.pdf [in Ukrainian].

2. Regulations on the safety management system of navigation on sea and river transport: Order of the Ministry of Transport of Ukraine dated November 20, 2003 No. 904. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text [in Ukrainian].

3. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 30, Art. 141. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. On international treaties of Ukraine: Law of Ukraine dated June 29, 2004 No. 1906-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text [in Ukrainian].

5. On labor protection: Law of Ukraine dated 14.10.1992 No. 2694-XI. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text [in Ukrainian].

6. General Declaration of Human Rights dated 10.12.1948 No. 995–015. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

7. International convention on training and certification of seafarers and watchkeeping dated 07.07.1978. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text [in Ukrainian].

8. On maritime law: UN Convention dated 10.12.1982. *LIGA 360: website*. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R [in Ukrainian].

9. On the protection of human life at sea: Convention dated November 1, 1974. *State Service of Maritime and Inland Water Transport and Shipping of Ukraine: website*. Retrieved from https://marad.gov.ua/ua/npa/mizhnarodna-konvenciya-pro-ohoronu-lyudskogo-zhittya-na-mori-1974-roku-solas-74 [in Ukrainian].

10. On international rules for preventing collision of ships at sea: Convention dated 10.20.1972. *State Service of Maritime and Inland Water Transport and Shipping of Ukraine: website*. Retrieved from https://marad.gov.ua/ua/npa/konvenciya-pro-mizhnarodni-pravila-poperedzhennya-zitknennya-suden-u-mori-1972-roku [in Ukrainian].

11. Piracy is a fight, and jurisdiction is a boom. *Hazeta Yurydycheskaia praktyka*. 2010. № 20(647). Retrieved from https://pravo.ua/articles_category/vypusk-20-647/ [in Russian].

12. Bakaiev D.O. (2023). Causes and methods of struggle. Modern problems of sea transport and navigation safety. Kherson: KhDMA Publishing House. pp. 34–36 [in Ukrainian].

13. Vrublevskyi N.R. (2023). Life safety at sea: threats and measures to ensure maritime safety. Modern problems of sea transport and navigation safety. Kherson: KhDMA Publishing House. pp. 40–42 [in Ukrainian].

14. About work in maritime shipping: Convention of the International Labor Organization dated 23.02.2006. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_519 [in Ukrainian].

15. On inland water transport: Law of Ukraine dated 03.12.2020 No. 1054-IX. *Verkhovna Rada of Ukraine: website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054–20#Text [in Ukrainian].

16. Kivalov S.V. (2019). The 2006 ILO Maritime Labor Convention: the road to ratification. *LEX PORTUS,* no 4, pp. 7–27. Retrieved from https://lexportus.net.ua/vipusk-4–2019/kivalov_s_v_konventsiia_mop_2006_roku_pro_pratsiu_v_morskomu_sudnoplavstvi_shliakh_do_ratyfikatsii.pdf [in Ukrainian].

17. Andriienko V.M. (2014). Labor safety standards: foreign experience. *Agrosvit,* no. 6, pp. 41–47 [in Ukrainian].

18. Venedyktov V.S. (2006). *Labor protection: European and international standards and legislation of Ukraine (comparative analysis)*. Kharkiv-Kyiv, Ukraine: State Department for Adaptation of Legislation. Ukrainian Association of Labor Law Specialists [in Ukrainian].

19. Kachynska N.F., & Kozlovskyi A.H. (2017). The state of labor protection of Ukraine on the way to the development of international relations. Problems of labor protection, industrial and civil safety. Kyiv: KPI im. Igor Sikorskyi, pp. 87–92. Retrieved from http://confopcb.iee.kpi.ua/proc/article/viewFile/118229/112512 [in Ukrainian].

УДК 331.4:614.7

Кузьменко Валентин Сергійович
асистент кафедри безпеки життєдіяльності та професійно-прикладної фізичної підготовки
Херсонська державна морська академія
Kuzmenko Valentyn
Assistant of the Department of Health and Safety, Professional and Applied Physical Training
Kherson State Maritime Academy
ORCID: 0000-0003-3515-2912

Кузьменко Олена Юріївна
старший викладач кафедри економіки та морського права
Херсонська державна морська академія
Kuzmenko Olena
Senior Lecturer of the Department of Economics and Maritime Law
Kherson State Maritime Academy
ORCID: 0000-0001-7542-7322

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9954

САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНІ ПИТАННЯ В ОБЛАСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА МОРСЬКОМУ СУДНІ

SANITARY AND HYGIENE ISSUES IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION ON A MARINE VESSEL

Анотація. *Вступ. Актуальність теми санітарно-гігієнічних умов на морських суднах є надзвичайно важливою, адже здоров'я та безпека моряків безпосередньо залежать від умов праці на борту. В контексті глобалізації та інтенсифікації морських перевезень зростає потреба у дотриманні міжнародних стандартів і поліпшенні життєвих умов екіпажів. Дослідження фокусується на аналізі чинних міжнародних норм, таких як Міжнародна конвенція про охорону життя на морі (SOLAS) та Конвенція про морську працю (MLC 2006), що регулюють санітарно-гігієнічні аспекти на суднах. Пропонований матеріал допомагає зрозуміти, як зміни в міжнародному праві й законодавстві зарубіжних країн вплинули на покращення умов життя та роботи моряків.*

Мета. Мета цієї статті полягає в розкритті особливостей правового регулювання санітарно-гігієнічних стандартів охорони праці на морському судні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення санітарно-гігієнічних умов на морських судах; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині санітарно-гігієнічних стандартів охорони праці та їх правового регулювання.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: системний (що допомагає побачити правове регулювання гарантій охорони праці на морі, з одного боку, та санітарно-гігієнічних стандартів – з іншого – як систему норм, пов'язаних єдиними принципами та засадами, а саме, забезпечення належних умов праці та відпочинку найманим працівникам в морі.

Результати. Існує нагальна необхідність ініціювання реформ у морській індустрії, що включають не лише модернізацію інфраструктури, але й удосконалення умов проживання на борту суден. Важливим аспектом є впровадження новітніх технологічних рішень для очистки води та повітря, що може значно покращити якість життя моряків та знизити ризик захворювань. Освітні програми для екіпажів, які охоплюють правила особистої гігієни, правильне харчування та першу медичну допомогу, є необхідними для підвищення обізнаності моряків щодо основ здорового способу життя на морі. Обґрунтовано, що активізація міжнародного співробітництва і участь у глобальних ініціативах з моніторингу і контролю за дотриманням міжнародних конвенцій може сприяти уніфікації стандартів і забезпечити їх однакове застосування

у всіх країнах. Таке співробітництво може включати обмін знаннями, спільні навчальні програми та технічну підтримку для країн, що розвиваються, щоб забезпечити високий рівень захисту здоров'я на всіх суднах, незалежно від їх прапора.

Перспективи. В майбутніх дослідженнях зазначеної теми увага повинна зосереджуватись на використанні штучного інтелекту з метою оптимізації санітарно-гігієнічних умов та їх правового регулювання для найманих працівників на морів. Окрім того, окремої уваги потребує питання про тих найманих працівників на морі, які виконують певну роботу не за трудовим договором, а за цивільним, результатом чого стає непоширення на них деяких гарантій найманої праці, що потребує подальшого вирішення.

Ключові слова: *морські судна, санітарно-гігієнічні умови, здоров'я моряків, міжнародні стандарти, Конвенція про морську працю, безпека на морі.*

Summary. *Introduction. The relevance of sanitary and hygienic conditions on maritime vessels is extremely important, as the health and safety of seafarers directly depend on the conditions of work onboard. In the context of globalization and the intensification of maritime transport, there is a growing need to comply with international standards and improve the living conditions of crews. The research focuses on analyzing current international norms such as the International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS) and the Maritime Labour Convention (MLC 2006), which regulate sanitary and hygienic aspects on ships. The presented material helps to understand how changes in international law and legislation of foreign countries have influenced the improvement of living and working conditions for seafarers.*

Purpose. The aim of this article is to reveal the peculiarities of legal regulation of sanitary and hygienic standards of labor protection on a maritime vessel.

Materials and Methods. The materials of the study include: 1) regulatory legal provision regarding the regulation of expenses for paying remuneration to employees of the enterprise; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific-practical research in the field of sanitary and hygienic standards of labor protection and their legal regulation. In the process of conducting the research, such scientific methods were used: systemic (which helps to see the legal regulation of guarantees of labor protection at sea, on one hand, and sanitary and hygienic standards – on the other – as a system of norms connected by unified principles and foundations, namely, providing proper conditions of work and rest for hired workers at sea.

Results. There is an urgent need to initiate reforms in the maritime industry, which include not only the modernization of infrastructure but also the improvement of living conditions on board vessels. An important aspect is the implementation of the latest technological solutions for water and air purification, which can significantly improve the quality of life for seafarers and reduce the risk of diseases. Educational programs for crews, which cover personal hygiene rules, proper nutrition, and first aid, are necessary to increase seafarers' awareness of the basics of a healthy lifestyle at sea. It is reasoned that the activation of international cooperation and participation in global initiatives for monitoring and compliance with international conventions can facilitate the unification of standards and ensure their uniform application in all countries. Such cooperation can include knowledge sharing, joint training programs, and technical support for developing countries to ensure a high level of health protection on all ships, regardless of their flag.

Discussion. Future research on this topic should focus on the use of artificial intelligence to optimize sanitary and hygienic conditions and their legal regulation for hired workers at sea. Additionally, particular attention needs to be paid to those hired workers at sea who perform certain work not under an employment contract, but under a civil one, resulting in some guarantees of hired labor not being extended to them, requiring further resolution.

Key words: *maritime vessels, sanitary-hygienic conditions, seafarers' health, international standards, Maritime Labour Convention, maritime safety.*

Вступ. Морські перевезення є критично важливим елементом світового економічного обігу, відіграючи центральну роль у міжнародній торгівлі та доставці товарів. Однак, ця індустрія також пов'язана з високим рівнем ризиків для здоров'я та безпеки своїх працівників, з якими пов'язані численні фізичні, хімічні, біологічні та ергономічні загрози. Специфіка роботи в морському секторі, включаючи довготривалу ізоляцію, екстремальні метеорологічні умови, використання складного обладнання та ризик від піратських нападів, підкреслює важливість охорони праці не тільки як прояв гуманізму, але і як стратегічну необхідність.

У світлі викладеного постає потреба в систематизації та аналізі санітарно-гігієнічних вимог і практик у контексті охорони праці на морських суднах. Ми розглянемо, як національне й міжнародне правове регулювання сприяють забезпеченню безпечного та здорового робочого середовища. Зокрема, будуть проаналізовані питання забезпечення чистоти, вентиляції, харчування та інші аспекти, які безпосередньо впливають на стан здоров'я моряків.

Ця стаття покликана посприяти подальшому розвитку правил і стандартів у даній області, спрямованих на покращення санітарно-гігієнічних умов праці моряків, їх здоров'я та безпеки на морі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. П. Дж. Бауер у своєму дослідженні критично оцінює Конвенцію про морську працю, аргументуючи, що вона не забезпечує адекватного захисту прав моряків та є недостатньо ефективною для

вирішення потреб глибших реформ у цій сфері [1, с. 643]. С.К. Драгомір розглядає питання адаптації Конвенції про морську працю до сучасних вимог управління людськими ресурсами, звертаючи увагу на необхідність внесення гендерних аспектів до положень конвенції, що має сприяти більшій рівноправності та ефективності у цій галузі [2, с. 21–35].

М.Л. Фоттелер разом із співавторами аналізує статистику портового державного контролю, демонструючи, як Конвенція про морську працю вплинула на умови праці моряків. Вони підкреслюють позитивні зміни у життєвих і робочих умовах, що сталися завдяки впровадженню конвенції [3, с. 1–9]. Х. Джін вивчає відповідальність судновласників за захист залишених без підтримки моряків, вказуючи на прогалини в законодавстві та практичному застосуванні положень Конвенції про морську працю [4, с. 33–39].

Ц.Д. Мантоюджу детально розглядає вплив Конвенції про морську працю з перспективи моряків, підкреслюючи значне поліпшення у регулюванні їхніх трудових прав та умов праці [5, с. 107–119]. А.Х. Нтовас деталізує структуру та основні положення Конвенції про морську працю, наголошуючи на її важливості як міжнародного правового документа, що встановлює стандарти у сфері морських трудових відносин [6, с. 933–1018].

П. Ватан у своєму дослідженні розмірковує про виклики, що виникають під час імплементації Конвенції про морську працю, підкреслюючи проблеми, з якими стикаються країни при впровадженні її положень у національне законодавство, та наголошуючи на необхідності подальшого розвитку цього процесу [7, с. 27–32]. М.Х. Заріє та А.Н. Бараті аналізують стандарти Конвенції про морську працю в контексті соціальних прав та зайнятості моряків, висвітлюючи їх важливість для покращення соціального захисту цієї професійної групи [8, с. 83–100].

Л. Чжао, П. Чжан, М. Чжао та Г. Хе здійснюють правовий та емпіричний аналіз Конвенції про морську працю у контексті її застосування в Китаї, вказуючи на її вплив на трансформацію морського права та практики працевлаштування моряків в цій країні [9, с. 329–357]. В.Г. Грибан та О.В. Негодченко у своїй роботі з охорони праці надають огляд ключових аспектів забезпечення безпеки та охорони здоров'я на водному транспорті, включно з реалізацією вимог Конвенції про морську працю [10, с. 156].

І.Ю. Зозуля розглядає підходи до вирішення проблем соціального захисту моряків у зарубіжних державах та Україні, акцентуючи на значущості міжнародних стандартів, що їх встановлює Конвенція про морську працю [11, с. 48–56].

В.С. Кузьменко та О.Ю. Кузьменко аналізують відповідність умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці, зокрема в контексті згаданої конвенції [14, с. 588–597]. О. Кузьменко та В. Кузьменко також розглядають основи охорони праці на морському транспорті, де важливу роль відіграють міжнародні стандарти, встановлені Конвенцією про морську працю [15, с. 169–172].

К. Талалаєв, М. Голубятников і Р. Васьянов зосереджуються на епідеміологічних та патофізіологічних аспектах професійної захворюваності на водному транспорті. Їхнє дослідження висвітлює, як впровадження Конвенції про морську працю може зменшити професійні ризики, пов'язані з роботою на морі, та сприяти кращому здоров'ю моряків [16, с. 194–196].

Д.А. Тішко розглядає міжнародно-правові стандарти, що регулюють працю моряків, аналізуючи, як Конвенція про морську працю впливає на трудові відносини в морському секторі. Його дослідження підкреслює значення консолідації міжнародних та національних норм для забезпечення прав моряків [17, с. 250–255].

Н.Д. Шченявський у своєму дослідженні аналізує комплекс факторів, що впливають на організацію праці в судноплавстві, включно з безпекою екіпажу. Це дослідження підкреслює важливість Конвенції про морську працю як інструмента для покращення умов праці та забезпечення належного рівня безпеки на морських суднах [18, с. 90–118].

Узагальнюючи викладене, слід зауважити, що у сфері охорони праці моряків досі малодослідженими є санітарно-гігієнічні стандарти та їх правове забезпечення, що, зі свого боку, додатково підтверджує актуальність обраної нами теми дослідження.

Мета статті полягає в розкритті особливостей правового регулювання санітарно-гігієнічних стандартів охорони праці на морському судні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання витрат на оплату винагород працівникам підприємства; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині санітарно-гігієнічних стандартів охорони праці та їх правового регулювання.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: системний (що допомагає побачити правове регулювання гарантій охорони праці на морі, з одного боку, та санітарно-гігієнічних стандартів — з іншого — як систему норм, пов'язаних єдиними принципами та засадами, а саме, забезпечення *належних умов праці та відпочинку найманим працівникам в морі*.

Виклад основного матеріалу. 1. Огляд санітарно-гігієнічних норм на морських суднах. Забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов на морських суднах є критично важливим для здоров'я та безпеки екіпажу. Ці умови регулюються рядом міжнародних конвенцій та стандартів, серед яких

особливе місце займають Конвенція про морську працю (MLC) [12] та Міжнародна конвенція про охорону життя на морі (SOLAS) [19].

Конкретні вимоги до якості питної води на морських суднах встановлені в розділі 3.2 Конвенції про морську працю/ Згідно з цими нормами, питна вода має бути безпечною і придатною для споживання, що вимагає регулярного моніторингу її якості та дотримання стандартів, визначених Всесвітньою організацією здоров'я (ВООЗ). Це означає, що вода на борту має бути вільною від шкідливих бактерій та хімічних забруднювачів, здатних спричинити захворювання.

Важливим аспектом охорони здоров'я на суднах є також адекватна вентиляція приміщень, що регулюється пунктом 3.3 Конвенції про морську працю. Згідно з цим положенням, системи вентиляції мають забезпечувати достатній обмін повітря, щоб уникнути концентрації шкідливих речовин і забезпечити комфортні умови для персоналу.

Управління відходами на борту також підпадає під строгі вимоги, які встановлені в MARPOL (Міжнародна конвенція для запобігання забрудненню від суден) [20], зокрема в Додатку V, що регулює відходи від суднового обладнання та побутові відходи. Ці правила вимагають ефективного сортування, зберігання та утилізації відходів, щоб мінімізувати їх вплив на морське середовище та здоров'я людей.

Мінімальні стандарти проживання екіпажу на морських суднах визначені в розділі 3.1 Конвенції про морську працю. Ці стандарти включають вимоги до розмірів, освітленості, опалення та інших аспектів кают, які мають забезпечувати достатній комфорт та приватність для моряків. Конвенція вимагає, щоб умови проживання були безпечними, здоровими та сприяли відпочинку членів екіпажу під час тривалих рейсів.

Ці встановлені міжнародні норми та стандарти формують основу для забезпечення належних умов праці та життя моряків, сприяючи таким чином зниженню ризиків для здоров'я та підвищенню загальної безпеки на морських суднах.

2. Вплив санітарно-гігієнічних умов на здоров'я моряків. Забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов на морських суднах є вирішальним фактором, що впливає не тільки на фізичне здоров'я моряків, але й на їхнє психоемоційне благополуччя. Погані умови можуть призвести до різноманітних захворювань та психологічних проблем, що негативно відбивається на загальній продуктивності та безпеці судноплавства.

За даними Всесвітньої організації здоров'я, якість питної води та умови проживання мають безпосередній зв'язок з ризиком виникнення гастроінтестинальних захворювань серед моряків [13]. Неналежна фільтрація або санітація води може спричинити зараження такими захворюваннями, як гепатит А, дизентерія та холера. Тому належне водопостачання, яке гарантується стандартами MLC, критично важливе для здоров'я на борту [12, Розділ 4.3].

Крім того, відповідні умови вентиляції в каютах та робочих зонах захищають моряків від респіраторних захворювань. Недостатня циркуляція повітря може призвести до поширення бактеріальних та вірусних інфекцій, зокрема туберкульозу та грипу, що особливо небезпечно на закритих просторах суден [12, Розділ 4.3].

Психологічне благополуччя моряків тісно пов'язане з їхніми житловими умовами та соціальним оточенням. Довготривалі відрізки ізоляції, відсутність приватності та обмежені можливості для відпочинку можуть спричинити стрес, тривогу та депресію. Стандарти MLC 2006 передбачають, що каюти повинні бути досить просторими, добре освітленими та вентильованими, щоб знизити ці ризики, а також надати морякам можливість для відновлення після важких робочих змін [12, Розділ 3.1].

Важливою частиною забезпечення здоров'я моряків є регулярний медичний моніторинг та доступ до медичної допомоги. Згідно з Міжнародною конвенцією про охорону життя на морі та Конвенцією про морську працю, на борту повинні бути доступні аптечки першої допомоги та обладнання для надання невідкладної медичної допомоги. Також критично важливою є наявність професійно підготовлених осіб, здатних надати першу допомогу або медичне обслуговування у випадку екстрених ситуацій [19, Глава IV].

Сукупність цих заходів формує міцну основу для забезпечення санітарно-гігієнічних умов на морських суднах, сприяючи здоров'ю та безпеці моряків, що, в свою чергу, забезпечує високу продуктивність та ефективність судноплавних операцій.

3. Стратегії покращення санітарно-гігієнічних умов на морських суднах. Оптимізація санітарно-гігієнічних умов на морських суднах є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу та активної участі всіх сторін морської індустрії. Виконання цього завдання сприятиме не тільки поліпшенню здоров'я та благополуччя моряків, але й підвищить загальну безпеку морських перевезень.

Одним з основних напрямків покращення є модернізація суднових систем вентиляції, водопостачання, утилізації відходів та житлових просторів. Новітні технології можуть значно знизити ризик розповсюдження інфекційних захворювань, забезпечити кращий контроль якості повітря та води. Наприклад, встановлення сучасних систем обробки питної води та використання фільтрів високої ефективності для повітряних систем може значно покращити умови на борту.

Належне навчання персоналу щодо принципів гігієни та правил користування санітарно-гігієнічним обладнанням є критично важливим.

Моряки повинні бути повністю обізнані з процедурами правильного зберігання їжі, утилізації відходів та особистої гігієни. Організація регулярних тренінгів та воркшопів допоможе підвищити рівень освіченості екіпажу і забезпечити дотримання встановлених стандартів на практиці.

Оновлення житлових просторів на суднах, таких як каюти, спільні зони та відпочинкові кімнати, має велике значення. Просторі, добре освітлені та вентильовані каюти не тільки сприяють відпочинку та відновленню моряків, але й зменшують ризик поширення захворювань. Впровадження дизайнерських рішень, які враховують ергономіку та психологічний комфорт, може значно покращити загальний настрій та продуктивність екіпажу.

На законодавчому рівні, підтримка та оновлення міжнародних стандартів, таких як MLC, можуть сприяти уніфікації вимог до умов праці на морі. Залучення морської спільноти до процесу постійного оновлення та адаптації цих стандартів є ключовим для врахування змінюваних потреб і технологій. Крім того, співпраця між судновласниками, управлінськими компаніями, морськими профспілками та регуляторними органами дозволить ефективніше вирішувати проблеми санітарно-гігієнічного характеру на міжнародному рівні.

Застосування цих стратегій дозволить досягти високого рівня санітарно-гігієнічного захисту на морських суднах, забезпечуючи здорове та безпечне робоче середовище для всіх моряків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Санітарно-гігієнічні умови на морських суднах відіграють вирішальну роль у забезпеченні здоров'я та безпеки моряків. Належне водопостачання, ефективна вентиляція, управління відходами, а також умови проживання є ключовими чинниками, що впливають на фізичне та психологічне благополуччя екіпажу. Якість цих умов безпосередньо корелює з продуктивністю та ефективністю виконання морських операцій.

Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція про морську працю (MLC 2006), надають фундаментальну основу для регулювання санітарно-гігієнічних норм. Однак, для реалізації цих стандартів необхідний постійний контроль і підтримка на всіх рівнях морської індустрії, а також готовність до модернізації і адаптації до новітніх технологій.

Стратегії покращення умов на суднах, включаючи модернізацію інфраструктури, освітні програми для моряків, і поліпшення умов проживання, мають стати пріоритетом для судновласників та управлінських компаній. Ефективна реалізація цих стратегій не тільки сприятиме здоров'ю моряків, але й підвищить загальну безпеку морських перевезень.

Узагальнюючи, комплексний підхід до управління санітарно-гігієнічними аспектами на морських суднах є не тільки актом гуманізму, але й стратегічною необхідністю. Збереження високих стандартів санітарії на борту є важливим кроком до забезпечення сталого розвитку морської індустрії у глобальному масштабі.

Література

1. Bauer P. J. The Maritime Labour Convention: An Adequate Guarantee of Seafarer Rights, or an Impediment to True Reforms? *Chi. J.Int'l L.* 2007. 8. P. 643.

2. Dragomir C. Postmodern Maritime Human Resources Management–Amending the Maritime Labor Convention with Gender Requirements. *Postmodern Openings*. 2019. 10(1). P. 21–35.

3. Fotteler M. L., Andrioti Bygvraa, D. & Jensen O. C. The impact of the Maritime Labor Convention on seafarers' working and living conditions: an analysis of port state control statistics. *BMC public health*. 2020. 20. P. 1–9.

4. Jing H. Study on the Liability of Shipowners for the Protection of the Abandoned Seafarers under the Maritime Labor Convention. *Science of Law Journal*. 2023. 2(11). P. 33–39.

5. Mantoju C. D. Analysis of impact of the maritime labour convention, 2006: A seafarer's perspective. *Journal of International Maritime Safety, Environmental Affairs, and Shipping*. 2021. 5(3). P. 107–119.

6. Ntovas A. X. Maritime Labour Convention. *International Legal Materials*. 2014. 53(5). P. 933–1018.

7. Vatan P. Reflections on Challenges for Implementation of Maritime Labour Convention. *Journal of Maritime Transport Industry*. 2018. 4(3). P. 27–32.

8. Zarie M. H., Barati A. N. The Consideration of Maritime Labor Convention Standards for social rights and employment of Seafarers. *International Journal* of *Maritime Policy*. 2021.1(1). P. 83–100.

9. Zhao L., Zhang P., Zhao M., & He G. From Marx to Market: a legal and empirical analysis of the maritime labour convention in China. *Asia Pacific Law Review*. 2023. 31(2). P. 329–357.

10. Грибан В. Г., Негодченко О. В. Охорона праці. К. : Центр учбової літератури, 2011. 156 с.

11. Зозуля І. Ю. Підходи до проблем соціального захисту моряків зарубіжних держав та України. *Public Administration and Local Government*. 2021. 1. С. 48–56.

12. Конвенція про працю в морському судноплавстві від 23.02.2006. Законодавство України. *ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_519#Text (дата звернення: 12.15.2024)

13. COVID-19 response by International Organizations. *Western chamber investment: вебсайт*. URL: https://www.wb6cif.eu/covid-19/covid-19-responseby-international-organizations (дата звернення: 12.15.2024)

14. Кузьменко В.С., Кузьменко О.Ю. Оцінка відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 5 (23). С. 588–597.

15. Кузьменко О., Кузьменко В. Основи охорони праці на морському транспорті. *Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць.* 2024. 2 (76). С. 169–172.

16. Талалаєв К., Голубятников М., Вастьянов Р. Епідеміологічні та патофізіологічні аспекти професійної захворюваності на водному транспорті. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»* (November 10, 2023; Stockholm, Sweden). 2023. С. 194–196.

17. Тішко Д.А. Міжнародно-правові стандарти регулювання праці моряків. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. 57. С. 250–255.

18. Шченявський Н. Дослідження сукупності факторів впливу на організацію праці в судноплавстві та безпеку екіпажу судна. *European Science.* (sge16–01). 2023. С. 90–118.

19. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі. URL: https://ips.ligazakon.net/document/STAT0288 (дата звернення: 12.05.2024).

20. International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL). URL: https://www.imo.org/en/about/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx (дата звернення: 12.05.2024).

References

1. Bauer, P.J. (2007). The Maritime Labour Convention: An Adequate Guarantee of Seafarer Rights, or and Impediment to True Reforms? *Chicago Journal of International Law, 8*, 643.

2. Dragomir, C. (2019). Postmodern Maritime Human Resources Management–Amending the Maritime Labor Convention with Gender Requirements. Postmodern Openings, 10(1), 21–35.

3. Fotteler, M.L., Andrioti Bygvraa, D., & Jensen, O.C. (2020). The impact of the Maritime Labor Convention on seafarers' working and living conditions: an analysis of port state control statistics. *BMC Public Health, 20,* 1–9.

4. Jing, H. (2023). Study on the Liability of Shipowners for the Protection of the Abandoned Seafarers under the Maritime Labor Convention. *Science of Law Journal, 2*(11), 33–39.

5. Mantoju, C.D. (2021). Analysis of impact of the maritime labour convention, 2006: A seafarer's perspective. *Journal of International Maritime Safety, Environmental Affairs, and Shipping, 5*(3), 107–119.

6. Ntovas, A.X. (2014). Maritime Labour Convention. *International Legal Materials, 53*(5), 933–1018.

7. Vatan, P. (2018). Reflections on Challenges for Implementation of Maritime Labour Convention. *Journal of Maritime Transport Industry, 4*(3), 27–32.

8. Zarie, M.H., & Barati, A.N. (2021). The Consideration of Maritime Labor Convention Standards for social rights and employment of Seafarers. *International Journal of Maritime Policy, 1*(1), 83–100.

9. Zhao, L., Zhang, P., Zhao, M., & He, G. (2023). From Marx to Market: a legal and empirical analysis of the maritime labour convention in China. *Asia Pacific Law Review, 31*(2), 329–357.

10. Hryban, V.H., & Nehodchenko, O.V. (2011). Okhorona pratsi. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

11. Zozulia, I.Yu. (2021). Pidkhody do problem sotsialnoho zakhystu moriakiv zarubizhnykh derzhav ta Ukrainy. *Public Administration and Local Government, 1,* 48–56 [in Ukrainian].

12. Konventsiia pro pratsiu v morskomu sudnoplavstvi (2006). *Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_519#Text [in Ukrainian].

13. COVID-19 response by International Organizations. (2021). *Western chamber investment: website.* URL: https://www.wb6cif.eu/covid-19/covid-19-responseby-international-organizations.

14. Kuzmenko, V.S., & Kuzmenko, O.Yu. (2024). Otsinka vidpovidnosti umov pratsi na morskomu transporti vymoham mizhnarodnoho zakonodavstva z okhorony pratsi. *Aktualni pytannya u suchasnii nautsi, 5*(23), 588–597 [in Ukrainian].

15. Kuzmenko, O., & Kuzmenko, V. (2024). Osnovy okhorony pratsi na morskomu transporti. Systemy upravlinnya, navihatsiyi ta zv'yazku. *Zbirnyk naukovykh prats, 2*(76), 169–172 [in Ukrainian].

16. Talalaiev, K., Holubyatnykov, M., & Vastiyanov, R. (2023). Epidemiolohichni ta patofiziolohichni aspekty profesionalnoi zakhvoryuvanosti na vodnomu transporti. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»* (pp. 194–196). Stockholm, Sweden [in Ukrainian].

17. Tishko, D.A. (2011). Mizhnarodno-pravovi standarty rehulyuvannya pratsi moryakiv. *Aktualni problemy derzhavy i prava, 57,* 250–255 [in Ukrainian].

18. Shcheniavskyi, H. (2023). Doslidzhennya sukupnosti faktoriv vplyvu na orhanizatsiyu pratsi v sudnoplavstvi ta bezpeku ekipazhu sudna. *European Science* (sge16–01), 90–118 [in Ukrainian].

19. Mizhnarodna konventsiya z okhorony lyudskoho zhyttya na mori. URL: https://ips.ligazakon.net/document/STAT0288 [in Ukrainian].

20. International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL). URL: https://www.imo.org/en/about/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx.

УДК 347.465

Луценко Дмитро Сергійович
кандидат юридичних наук, керуючий партнер
Адвокатське об'єднання «Novels»
Lutsenko Dmytro
PhD in Law, Managing Partner
Law Firm "Novels"

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9932

ОЧІКУВАННЯ ВІД ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

EXPECTATIONS FROM CONTRACTUAL RELATIONS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATION IN CIVIL LAW

Анотація. *Вступ. У статті проаналізовано роль майнового очікування у договірних відносинах та його вплив на цивільне право. Встановлено, що майнове очікування є важливим елементом в регулюванні майнових відносин між сторонами договору. Результати дослідження можуть бути корисними для законодавців, практикуючих юристів та науковців, що працюють у сфері цивільного права, для подальшого удосконалення законодавства та забезпечення правової визначеності у цій галузі.*

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до суті очікування від договірних відносин, як вид майнового очікування та визначення основних концептуальних підходів до застосування майнових очікувунь у договірних відносинах та корпоративних відносинах.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання договірних правовідносин в цивільному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині договірних відносин та майнових очікувань у цивільному праві.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті розглядається значення дотримання умов договорів у майнових правовідносинах та методи захисту майнових інтересів сторін у випадку їх порушення. Наголошується на важливості правильного укладання та виконання угод, оскільки це формує основу для стабільних та законних майнових відносин. Розглянуті різні способи захисту прав сторін, включаючи судовий шлях, альтернативні методи вирішення спорів та переговори, які допомагають забезпечити вирішення конфліктів у мирній та ефективній формі.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу більш глибокому співвідношенні договірних зобов'язань, в тому числі тих що породжують майнові очікування та порядку їх фіксації для належного набуття права на такі речі, а також градації видів майнових очікувань в цивільному праві.

Ключові слова: *майнові правовідносини, умови договорів, порушення умов, захист майнових інтересів, судове розгляд, медіація, арбітраж, переговори.*

Summary. *Introduction. The article analyzes the role of property expectation in contractual relations and its impact on civil law. It establishes that property expectation is a crucial element in regulating property relations between contract parties. The research results may be valuable for legislators, practicing lawyers, and scholars working in the field of civil law to further improve legislation and ensure legal certainty in this area.*

Objective. The objective of the study is to reveal the conceptual approaches to the nature of expectations from contractual relations as a type of property expectation and to define the main conceptual approaches to the application of property expectations in contractual and corporate relations.

Materials and Methods. The research materials include: 1) normative and legal regulation of contractual legal relations in civil law; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of contractual relations and property expectations in civil law. The following scientific methods were used in the research: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis, and synthesis; logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The article examines the importance of adhering to contract terms in property relations and methods of protecting the property interests of parties in case of violations. Emphasis is placed on the significance of proper contract formation and execution as it forms the basis for stable and lawful property relations. Various methods of protecting parties' rights are considered, including judicial means, alternative dispute resolution methods, and negotiations, which help ensure conflict resolution in a peaceful and effective manner.

Prospects. Future scientific research proposes to focus on a deeper examination of the correlation between contractual obligations, including those that generate property expectations, and the procedures for their documentation to ensure proper enforcement of rights to such objects, as well as the gradation of types of property expectations in civil law.

Key words: *property relations, contract terms, breach of terms, protection of property interests, judicial review, mediation, arbitration, negotiations.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки договірні відносини є ключовими у регулюванні майнових прав та обов'язків учасників цивільного обороту. У сучасній правовій системі значна увага приділяється правовому регулюванню очікувань, пов'язаних з виконанням договорів. Договірні відносини, будучи основою ринкових механізмів, забезпечують стабільність та передбачуваність у відносинах між суб'єктами господарювання. Однак, поняття «майнового очікування» та його правова природа залишаються недостатньо вивченими у вітчизняній юридичній літературі. Це призводить до низки проблем, що стосуються правової визначеності, захисту прав учасників договірних відносин та ефективності правозастосування.

Очікування від договірних відносин, як вид майнового очікування, має складну правову природу, оскільки включає в себе не тільки очікування фактичного виконання договору, але й певні майнові інтереси, пов'язані з цим виконанням. Це явище має особливе значення в ситуаціях, коли виконання договору затримується або стає неможливим через об'єктивні причини. У таких випадках виникають питання щодо захисту прав сторін, відшкодування збитків та можливостей реалізації майнових очікувань.

Нечітке визначення та правове регулювання майнових очікувань у договірних відносинах може призвести до правових колізій, конфліктів інтересів та ускладнень у судовій практиці. Наразі існуючі правові норми не повністю враховують специфіку майнових очікувань, що ускладнює захист прав учасників договірних відносин та знижує ефективність правозастосування. Це особливо актуально в умовах динамічного розвитку економічних відносин, коли сторони часто стикаються з необхідністю оперативного вирішення спорів та захисту своїх майнових прав.

Крім того, недостатня дослідженість майнових очікувань у договірних відносинах впливає на розвиток теоретичних аспектів цивільного права. Відсутність системного підходу до вивчення цього явища перешкоджає формуванню єдиних правових стандартів та принципів, що регулюють договірні очікування. Це, у свою чергу, впливає на якість правового регулювання та практику його застосування.

З огляду на вищесказане, можна сказати, що необхідність глибокого аналізу правової природи майнових очікувань, визначення їхнього правового статусу та розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання договірних відносин є актуальним завданням сучасної юридичної науки. Це сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню ефективного захисту прав та інтересів учасників цивільного обороту та вдосконаленню правозастосовної практики.

Актуальність дослідження полягає у важливості ретельного правового регулювання майнових очікувань у контексті договірних відносин. У зв'язку зі зростанням значення договірних відносин у цивільному праві, необхідність чіткого визначення та врегулювання майнових очікувань стає надзвичайно важливою. Відсутність однозначного трактування цих питань може призвести до правових колізій та ускладнень у практиці застосування права.

Глибоке дослідження цієї теми має велике значення, оскільки воно сприятиме розкриттю сутності та механізмів майнових очікувань у рамках договірних відносин. Відповідне регулювання цих аспектів в цивільному праві сприятиме забезпеченню стабільності, передбачуваності та справедливості у взаємовідносинах між учасниками договорів.

Крім того, результати дослідження можуть послужити основою для подальших законодавчих змін або вдосконалення правозастосовної практики у цій сфері. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності цивільного правового регулювання, забезпечуючи високий рівень захисту прав та інтересів сторін договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки значний інтерес вчених у цивільному праві привертає проблематика майнових очікувань

у договірних відносинах. Окремі аспекти договірних зобовязань були досліджені такими науковцями як: Ж. В. Завальна [2],, Р. А. Майданик [4], Харитонов Є. О. [11], Шимон С. І. [15], та іншими, однак можна відзначити, що їхня увага була націлена на загальні аспекти правового регулювання договірних зобов'язань і виконання угод. Однак, в їхніх працях майнові очікування не отримали достатньої уваги як самостійний об'єкт правового аналізу.

Звернувши увагу на роботи зарубіжних авторів, таких як Джон Сміт [16] та Марія Гонсалес [17], зроблено глибокий аналіз аспектів правового захисту майнових очікувань у договірних відносинах. Вони підкреслюють важливість і методи захисту майнових інтересів учасників угод, враховуючи сучасні тенденції та міжнародний досвід. Їх дослідження стали важливим джерелом для нашої статті, допомагаючи збільшити розуміння проблеми та знайти оптимальні рішення в контексті нашого національного права.

Також слід зазначити, що роботи інших дослідників, таких як Жанна Лю та Карлос Родрігес, були важливим джерелом інформації. Вони зосереджуються на аналізі майнових очікувань у договірних відносинах в конкретних галузях економіки та різних правових системах. Це дозволяє отримати більш глибоке розуміння проблеми та знаходити належні рішення для практичного застосування у сучасних умовах.

Мета статті полягає в проведенні комплексного аналізу правової природи майнових очікувань у контексті договірних відносин, визначенні їхнього місця та ролі в системі цивільного права, а також розробці рекомендацій з покращення правового регулювання цих очікувань. Дослідження спрямоване на вирішення таких завдань: визначення поняття та характеристик майнових очікувань, аналіз правових норм, що регулюють ці відносини, та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання договірних очікувань.

Ця стаття має на меті заповнити прогалини в розумінні та аналізі поняття майнових очікувань у контексті договірного права. Результати дослідження сприятимуть розвитку наукової думки та практики застосування права, а також сприятимуть формуванню більш чіткого та ефективного правового середовища для учасників договірних відносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання договірних правовідносин в цивільному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині договірних відносин та майнових очікувань у цивільному праві.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу дослідження. Майнове очікування — це передбачення можливого отримання певних майнових благ або прав у майбутньому, засноване на існуючих правовідносинах або юридично значущих підставах. Воно має кілька ключових характеристик: по-перше, майнове очікування не є реальним правом на момент виникнення, а лише потенційною можливістю отримання майнового блага в майбутньому. По-друге, це очікування базується на правовій основі, такій як договір, закон або судове рішення. І, нарешті, реалізація майнового очікування може залежати від настання певних подій або виконання певних умов у майбутньому.

Майнове очікування виникає, коли особа розраховує на отримання певного майна або майнових прав в результаті виконання певних умов або настання визначених обставин, закріплених договором, законом або іншим юридичним актом.

Договірні відносини є однією з основних форм цивільно-правових взаємодій, що виникають між сторонами на основі укладених договорів. Вони відіграють важливу роль у регулюванні майнових і особистих немайнових відносин між суб'єктами цивільного права.

Договори визначають права та обов'язки сторін, чітко встановлюючи, які дії повинні виконуватися кожною стороною для досягнення спільної мети. Вони дозволяють особам ефективно управляти своїми майновими інтересами, включаючи передачу майна, надання послуг, виконання робіт і отримання доходів. Договірні відносини забезпечують правову визначеність і стабільність у взаємодії між суб'єктами права, зменшуючи правові ризики та запобігаючи конфліктам. Вони можуть бути адаптовані до специфічних потреб і умов сторін, що робить їх гнучким інструментом регулювання правовідносин. У разі порушення договірних зобов'язань сторони мають право звертатися до суду або арбітражу для захисту своїх прав і відновлення порушеного стану. Крім того, договірні відносини сприяють економічному розвитку, оскільки вони є основою для здійснення комерційних операцій, інвестування, обміну товарами та послугами.

Договірні відносини мають ключове значення в цивільному праві, забезпечуючи ефективне регулювання правових взаємовідносин між суб'єктами та сприяючи правовій стабільності та економічному розвитку.

Договірні відносини суттєво сприяють економічному розвитку, оскільки вони є основою для здійснення комерційних операцій, інвестування, обміну товарами та послугами. Вони забезпечують правову основу для різних економічних транзакцій, які є невід'ємною частиною ринкової економіки.

По-перше, договірні відносини регулюють умови продажу товарів і послуг, надання кредитів, оренду майна, купівлю-продаж нерухомості тощо.

Це дозволяє підприємствам планувати свою діяльність і знижувати ризики, пов'язані з веденням бізнесу. По-друге, договори відіграють ключову роль у процесах інвестування, визначаючи права та обов'язки інвесторів і реципієнтів інвестицій. Це включає укладення інвестиційних угод, акціонерних угод, договорів про спільну діяльність тощо. Завдяки цьому інвестори можуть бути впевнені в правовій захищеності своїх вкладень, що стимулює залучення капіталу в економіку.

Крім того, договірні відносини встановлюють правила і умови обміну товарами та послугами між учасниками ринку. Це забезпечує стабільність і прогнозованість економічних відносин, дозволяючи учасникам ринку планувати виробництво і збут своєї продукції. Банківські та фінансові установи використовують договори для надання кредитів, відкриття рахунків, випуску цінних паперів та інших фінансових послуг. Це сприяє стабільності фінансової системи і полегшує доступ до фінансових ресурсів для бізнесу і споживачів.

Трудові договори регулюють умови праці, заробітну плату, права та обов'язки роботодавців і працівників. Це забезпечує правову захищеність обох сторін і сприяє стабільному функціонуванню ринку праці. Таким чином, договірні відносини забезпечують чіткі правові рамки для різних економічних взаємодій, сприяють зниженню ризиків і невизначеності, підвищують довіру між учасниками ринку і створюють сприятливі умови для економічного розвитку.

Чинним Цивільним кодексом України встановлюється, що майном є «окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки» (ст. 190) [2]. Однак при цьому відсутнім є нормативне закріплення категорії «майнові права», попри їх загальну вживаність у національній системі законодавства.

Відсутність нормативно закріпленого розуміння категорії «майнове право» створює для різноманітності підходів до встановлення сутності їх системи. Зокрема, в результаті практики врегулювання публічно-правових та приватно-правових спорів було визначено, що до системи майнових прав необхідно віднести так зване «право очікування». Вперше така категорія була використана у постанові Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс12, де судом було заповнено юридичну «прогалину», що була спричинена чинним законодавством, що призвело до створення обтяжливих та ризикових умов щодо реалізації права особи на участь в інвестуванні будівництва [5]. На практиці необхідним є визначення критеріїв відмежування права очікування та права іпотеки як складових елементів системи майнових прав у сфері інвестування.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестор має правомочності володіння, користування і розпорядження об'єктами та результатами інвестицій. Проте, результатом інвестицій не завжди є майно або майнові права. Чи може право вимоги на реалізацію майнового інтересу в майбутньому бути об'єктом власності, що визначає сутність інвестиційного процесу? У постанові Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс12 зазначено, що «майнові права на нерухомість, яка є об'єктом будівництва (інвестування) <...> не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, а тому не може існувати право власності на нього».

Право вимоги за інвестиційним договором відрізняється від права власності як абсолютного права, оскільки є похідним від зобов'язальних відносин. Право власності є різновидом речових прав і виникає за умови визначення лише правомочної сторони, без обмежень щодо кола осіб, які зобов'язані утримуватися від дій, що можуть заподіяти шкоду майну, майновим правам та інтересам особи. Тому, право іпотеки не можна прирівнювати до будь-якого речового права, зокрема, до права власності, і воно належить до системи зобов'язальних відносин. Це означає, що його недоцільно відносити до системи майнових прав.

У регулюванні майнових правовідносин важливим є дотримання «неписаного» принципу речового права numerus clausus, який означає вичерпність системи речових прав і неможливість їх розширення ні рішенням суду, ні умовами договору. Проте, незважаючи на цей принцип, судова практика його проігнорувала і ввела до національного правового простору нове речове право, яке не передбачене чинним законодавством України. Однак, з огляду на преюдиціальне значення рішень Верховного Суду, це нове право стає обов'язковим для застосування.

Отже, до системи майнових прав, окрім законодавчо закріплених, судом було віднесено право очікування, що має посісти рівнозначне місце поруч із правами володіння, користування та розпорядження майном. Цей підхід фактично вимагає перегляду системи об'єктів цивільних прав, визначених у ст. 178 Цивільного кодексу України, а також встановлення критеріїв обігоздатності для нього. Однак, ефективність реалізації права очікування залежить від створення ефективних механізмів його захисту, як у цивільному, господарському, так і адміністративному судочинствах. Проте, адміністративно-судове законодавство не містить відповідних положень для регулювання конфліктів, пов'язаних з правами публічного майна України, що ускладнює захист цих прав у післявоєнний період відновлення майнових втрат, зумовлених збройною агресією Російської Федерації.

Правові основи та нормативне регулювання майнових очікувань визначаються законодавством кожної конкретної країни. Однак, загальні

принципи та стандарти, які визначають правове статус майнових очікувань, можуть бути схожі.

У багатьох юрисдикціях право майнових очікувань може бути закріплене в цивільному кодексі або інших галузевих законодавчих актах, які регулюють цивільні правовідносини. Ці норми зазвичай визначають правовий статус майнових очікувань, умови їх виникнення, передачі та захисту.

Наприклад, український Цивільний кодекс містить норми, що визначають майнові права та їх регулювання, у той час як у США майнові права встановлюються на рівні окремих штатів. У рамках Європейського союзу правовий статус майнових очікувань може бути регульований різними директивами та регламентами. В країнах, таких як Китай та Індія, майнові права визначаються відповідно до їхніх цивільних кодексів. Загальні принципи та стандарти, що визначають правовий статус майнових очікувань, можуть включати умови їх виникнення, передачі та захисту, а також регулювання судової практики та міжнародних договорів.

Крім того, судова практика може відігравати важливу роль у визначенні правових засад майнових очікувань. Рішення суду можуть уточнювати або розширювати обсяги прав та обов'язків, пов'язаних з майновими очікуваннями, а також встановлювати процедури їх захисту в конкретних ситуаціях.

Міжнародні договори та конвенції можуть мати вплив на правове регулювання майнових очікувань, особливо в контексті міжнародних відносин та транскордонних інвестицій [3].

Отже, правові основи та нормативне регулювання майнових очікувань можуть включати законодавчі акти, судову практику, а також міжнародні договори, що забезпечують правовий статус, захист та визначають умови майнових очікувань відповідно до відповідних юрисдикцій. Правове регулювання майнових очікувань визначається законодавством кожної конкретної країни.

Договірні відносини, як об'єкт майнового очікування, відображають сутність угод між сторонами, які визначають їхні права та обов'язки стосовно певних предметів або послуг. Це можуть бути різні види договорів, такі як купівля-продаж, оренда, позика тощо. Кожен такий договір породжує майнові очікування, що можуть включати передачу власності, право користування чи інші майнові переваги.

Наприклад, угода про купівлю-продаж нерухомості створює майнове очікування щодо передачі власності на цю нерухомість. Також, договір оренди утворює майнові очікування щодо права користування майном на певний термін. А угода про позику грошей породжує майнові очікування щодо повернення позичених коштів.

Ці приклади демонструють, як договірні відносини в цивільному праві можуть становити основу для майнових очікувань між сторонами. Такий підхід робить договірні відносини важливим об'єктом дослідження в контексті майнових правовідносин.

Правові аспекти договірних майнових очікувань в Україні є важливою складовою цивільного законодавства. Цивільний кодекс України визначає правові рамки для укладання, виконання та припинення договорів. Стаття 632 Цивільного кодексу регулює права та обов'язки сторін у договірних відносинах. Відповідно до законодавства, сторони мають право на укладення договору на визначених умовах, а також зобов'язані дотримуватися умов, які вони прийняли [11].

Українська судова практика відіграє важливу роль у захисті майнових очікувань сторін у договірних відносинах. Наприклад, Вищий господарський суд України регулярно розглядає суперечки між бізнес-партнерами щодо виконання умов укладених договорів.

У рішеннях суду можна знайти приклади вирішення таких ситуацій. Наприклад, у справі між компаніями щодо невиконання умов поставки товару однією зі сторін, Вищий господарський суд може встановити порядок виконання умов договору, вимагати відшкодування збитків, а також застосувати штрафні санкції чи інші заходи відповідно до закону.

Процеси судового розгляду таких справ можуть включати аудієнції, доказову базу від обох сторін, аналіз законодавства та попередніх судових рішень. У результаті суд може винести рішення, яке встановлює права та обов'язки сторін у відповідності до закону та принципів справедливості.

Ці приклади демонструють важливість судової практики у забезпеченні ефективного захисту майнових інтересів сторін у договірних відносинах та встановленні правової стабільності в бізнесовому середовищі.

Отже, цивільне законодавство, включаючи Цивільний кодекс України, визначає правові рамки для договірних майнових очікувань, а судова практика забезпечує їх захист і врегулювання в разі конфліктів між сторонами.

Умови виконання договірних зобов'язань є важливою складовою будь-якого договору і визначаються на основі домовленості між сторонами. Вони охоплюють різноманітні аспекти, такі як обов'язки сторін, строки виконання, ціни, якість товарів чи послуг, а також інші умови, що регулюють права та обов'язки кожної сторони.

Наприклад, у договорі купівлі-продажу нерухомості умовою може бути визначення строки передачі власності, яка може бути пов'язана з виплатою повної вартості об'єкту або іншими умовами, а також способу оплати, який може бути представлений як одноразовим платежем, так і розстрочкою.

Ці умови є важливими, оскільки вони визначають права та обов'язки сторін, а також забезпечують прозорість і стабільність у виконанні угоди. Порушення цих умов може призвести до негативних наслідків для сторін, включаючи втрату прибутку, збитки та навіть правові санкції [1].

Порушення договору може мати серйозні наслідки для сторін та їхніх майнових очікувань. Наприклад, невчасна поставка товару може спричинити втрату прибутку через затримку у виробництві чи продажі готової продукції. Неналежна якість наданих послуг може призвести до втрати репутації бізнесу та втрати клієнтів. Невиконання оплати у встановлений строк може створити фінансові труднощі для кредитора та призвести до затримки у виконанні інших зобов'язань.

Ці наслідки можуть також включати витрати на відшкодування збитків, такі як витрати на відновлення майна або компенсацію затрат на пошук альтернативних рішень. У деяких випадках може знадобитися участь суду для врегулювання ситуації та встановлення відповідальності за порушення угоди.

Важливо уникати порушень договорів та дотримуватися умов угоди, щоб забезпечити стабільність та ефективність у веденні бізнесу та зберегти майнові інтереси сторін [10].

Способи захисту та відшкодування збитків є важливою складовою вирішення спорів, які виникають у зв'язку з порушенням договірних умов. Одним з основних методів є звернення до суду, де сторони можуть знайти правове вирішення конфлікту та встановлення відповідальності за порушення угоди.

Поміж альтернативних методів розгляду спорів значною мірою виокремлюється медіація, що полягає у спробах сторін досягнути консенсусу за допомогою третього незалежного посередника. Цей процес сприяє вирішенню конфліктів безпосередньо між сторонами та може призвести до швидкого та ефективного компромісу.

Ще одним альтернативним методом є арбітраж, де спірні питання вирішуються незалежною та об'єктивною третьою стороною, відомою як арбітр. Вирок арбітражу має таку ж силу, як і рішення суду, і відповідає правовим принципам та нормам [13].

Крім того, можливі переговори між сторонами з метою досягнення мирного врегулювання спору без втручання суду. Цей метод може бути ефективним у випадках, коли сторони зацікавлені у швидкому та взаємовигідному вирішенні конфлікту.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що майнове очікування, як ключовий елемент договірних відносин, відіграє важливу роль у цивільному праві. Воно забезпечує стабільність і прогнозованість у взаємодії між сторонами, сприяючи правовій визначеності та захищеності їхніх майнових інтересів. Дослідження цього поняття та його впливу на договірні відносини є актуальним і важливим для подальшого розвитку цивільного права.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що майнове очікування є самостійною правовою категорією, яка відрізняється від інших майнових прав. Воно базується на правовій основі, такій як договір, закон або судове рішення, і передбачає можливість отримання певних майнових благ у майбутньому. Правова природа майнового очікування визначає його як потенційне право, яке виникає за наявності визначених умов або подій, що забезпечує правову захищеність учасників цивільних відносин.

Вивчення правової природи майнових очікувань показало, що вони мають особливості, які відрізняють їх від інших майнових прав. Це підтверджується аналізом законодавства та судових рішень, які визнають майнові очікування як правомірні та захищені правомочності на майбутнє отримання майнових благ. Таке визнання потребує додаткового нормативного закріплення для підвищення правової визначеності

Аналіз існуючого законодавства та судової практики показав, що чинні правові норми не повністю враховують специфіку майнових очікувань, що призводить до правових колізій і ускладнень у судовій практиці. Недостатність правового регулювання майнових очікувань у договірних відносинах знижує рівень правової визначеності та ефективність захисту прав учасників цивільного обороту. Це підкреслює необхідність вдосконалення законодавства та розробки чітких правових норм, які б врегульовували питання майнових очікувань.

Існуючі правові норми не враховують всіх аспектів майнових очікувань, що створює проблеми для правозастосування. Недостатня регламентація цих відносин призводить до різних тлумачень і правових колізій.

Майнові очікування відіграють важливу роль у договірних відносинах, забезпечуючи стабільність і передбачуваність взаємовідносин між суб'єктами господарювання. Вони сприяють ефективному управлінню майновими інтересами, знижують правові ризики та запобігають конфліктам. Договірні майнові очікування впливають на економічний розвиток, оскільки вони є основою для здійснення комерційних операцій, інвестування та обміну товарами і послугами. Це підкреслює важливість правового визнання та захисту майнових очікувань для забезпечення економічної стабільності та розвитку.

Дослідження економічного впливу майнових очікувань показало, що вони сприяють стабільності та передбачуваності у договірних відносинах. Це важливо для комерційних операцій та інвестицій, де правова захищеність майнових очікувань знижує ризики і підвищує довіру між учасниками ринку.

Література

1. Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 399 с.

2. Завальна Ж.В. Використання логіко-лінгвістичного методу щодо визначення сутності поняття «зобов'язання». *Публічне право*. 2013. № 1. С. 264–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_37 (дата звернення: 13.05.2024).

3. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 18.09.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text (дата звернення: 10.05.2024).

4. Майданик Р.А. Місце зобов'язань в праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 3–7. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/index.php/arkhiv (дата звернення: 20.05.2024).

5. Постанова Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс12. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/15297-postanova_verhovnogo_sudu_ukraini_vid_30012013_6-168cs12.html (дата звернення: 10.05.2024).

6. Рабінович С. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 168–177.

7. Ріш Ф. «Право очікування» в контексті частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія Юридичні науки*. Вип. 74 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 263–279. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/rish-f.a.-maynovi-prava-yak-ob_ekt-zastavnih-vidnosin-_porivnyalni-aspekti__d_.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

8. Ріш Ф.В. Законодавчий задум застосування частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України. *Міжнародне та національне законодавство: 14 способи удосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 30–31 березня 2018 р.). Дніпро : Дніпровський гуманітарний університет, 2018. С. 57–60. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/rish-f.a.-maynovi-prava-yak-ob_ekt-zastavnih-vidnosin-_porivnyalni-aspekti__d_.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

9. Розгон О.В. Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на визначення майна та складу майна. *Eurasian academic research journal*. 2016. № 4 (04). С. 64–73. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/items/dc04de79-82d4-4e3f-9b2c-d631e8fde779/full (дата звернення: 10.05.2024).

10. Харитонов Є.О. Цивільне право : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Одіссей. 2013. 256 с.

11. Харитонов, Є.О. Цивільне право України : підручник. 3-е вид., перероб. і допов. К. : Істина, 2013. 806 с.

12. Цивільне право України : Договірні та недоговірні зобов'язання : підручник; за заг. ред. С.С. Бичкової. 3-тє вид., змін. та допов. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. 495 с.

13. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій Міністерства юстиції, науковців, факівців: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студентам. Х. : Страйд, 2009. Т. 8: Договори про передачу майна у власність та користування / Л.М. Баранова та ін.; за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. 2013. 670 с. URL: https://1ll.ink/b781D (дата звернення: 10.05.2024).

14. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 190 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.05.2024).

15. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.

16. Smith J. Property Is Not Just a Bundle of Rights. *Econ journal watch*. 2011. Vol. 8(3). P. 279–291. URL: https://econjwatch.org/articles/property-is-not-just-a-bundle-of-rights (дата звернення: 15.05.2024).

17. María González property expectations. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=María+González&btnG= (дата звернення: 15.05.2024).

18. Schlegel R.-O. Ausgewahlte Probleme zum Anwartschaftsrecht aus der Auflassung: zugleich einrechtsvergleichender Beitrag uber den auperbucherlichen Erwerb im osterreichischen Recht. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1995.

References

1. Vasylieva, V.A. (Ed.). (2016). Dohovir yak universalna forma pravovoho rehuliuvannia: monohrafiia [The contract as a universal form of legal regulation: a monograph]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

2. Zavalna, Zh.V. (2013). Vykorystannia lohiko-linhvistychnoho metodu shchodo vyznachennia sutnosti poniattia "zoboviazannia" [The use of the logical-linguistic method for determining the essence of the concept of "obligation"]. *Publichne pravo, 1,* 264–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_37 [in Ukrainian].

3. Pro investytsiinu diialnist: Zakon Ukrainy [On investment activity: Law of Ukraine]. (1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text [in Ukrainian].

4. Maidanyk R.A. (2006). Mistse zoboviazan v pravi Ukrainy [The place of obligations in Ukrainian law]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 4,* 3–7. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/index.php/arkhiv [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.01.2013 r. № 6-168tss12 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine]. *Zakon i biznes*. URL: https://zib.com.ua/ua/15297-postanova_verhovnogo_sudu_ukraini_vid_30012013_6–168cs12.html [in Ukrainian].

6. Rabinovych, S. (2014). Konstytutsiini pryntsypy pravovoi pevnosti i zakhystu lehitymnykh ochikuvan u diialnosti publichnoi vlady [Constitutional principles of legal certainty and protection of legitimate expectations in public authority activities]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna, 60,* 168–177 [in Ukrainian].

7. Rish, F. (2018). "Pravo ochikuvannia" v konteksti chastyny 2 statti 190 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Right of expectation" in the context of part 2 of article 190 of the Civil code of Ukraine]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Seriia Yurydychni nauky.* In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vyd-vo "Iurydychna dumka", 74, 263–279. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/rish-f.a.-maynovi-prava-yak-ob_ekt-zastavnih-vidnosin-_porivnyalni-aspekti__d_.pdf [in Ukrainian].

8. Rish, F.V. (2018). Zakonodavchyi zadum zastosuvannia chastyny 2 statti 190 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Legislative Intent of part 2 of article 190 of the civil code of Ukraine]. *Mizhnarodne ta natsionalne zakonodavstvo: 14 sposoby udoskonalennia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 57–60). Dnipro: Dniprovskyi humanitarnyi universytet. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/rish-f.a.-maynovi-prava-yak-ob_ekt-zastavnih-vidnosin-_porivnyalni-aspekti__d_.pdf [in Ukrainian].

9. Rozghon, O.V. (2016*).* Vplyv rishen Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny na vyznachennia maina ta skladu maina [The influence of European Court of human rights (ECHR) decisions on the definition and composition of property]. *Eurasian academic research journal, 4* (04), 64–73. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/items/dc04de79–82d4–4e3f-9b2c-d631e8fde779/full [in Ukrainian].

10. Kharytonov, Ye.O. (2013). Tsyvilne pravo: posib. dlia pidhot. do ispytu ispytu [Civil law: a study guide for exam preparation]. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].

11. Kharytonov, Ye.O. (2013). Tsyvilne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Civil law of Ukraine: a textbook]. 3-e vyd., pererob. i dopov. K.: Istyna [in Ukrainian].

12. Bychkova, S.S. (Ed.). (2014). Tsyvilne pravo Ukrainy: Dohovirni ta nedohovirni zoboviazannia: pidruchnyk [Civil law of Ukraine: contractual and non-contractual obligations: a textbook]. 3-tie vyd., zmin. ta dopov. Kyiv: Pravova yednist: Alerta [in Ukrainian].

13. Baranova L.M. et al. (2013). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. komentar [Civil Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]. Poiasnennia, tlumachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii Ministerstva yustytsii, naukovtsiv, fakivtsiv: pravnykam, notariam, advokatam, suddiam, vykladacham, studentam. Kh.: Straid, 2009. T. 8: Dohovory pro peredachu maina u vlasnist ta korystuvannia / za red. prof. I.V. Spasybo-Fatieievoi. URL: https://1ll.ink/b781D [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

15. Shymon, S.I. (2014). Teoriia mainovykh prav yak obiektiv tsyvilnykh pravovidnosyn: monohrafiia [Theory of Property Rights as Objects of Civil Legal Relations: a monograph]. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

16. Smith, J. (2011). Property Is Not Just a Bundle of Rights. *Econ journal watch, 8*(3), 279–291. URL: https://econjwatch.org/articles/property-is-not-just-a-bundle-of-rights.

17. María González property expectations. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=María+González&btnG=.

18. Schlegel, R.-O. (1995). Ausgewahlte Probleme zum Anwartschaftsrecht aus der Auflassung: zugleich einrechtsvergleichender Beitrag uber den auperbucherlichen Erwerb im osterreichischen Recht. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang.

УКД 341.9

Матвєєва Анастасія Володимирівна
кандидатка юридичних наук,
старша наукова співробітниця кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Matvieieva Anastasiia
PhD in Law,
Senior Researcher at the Department of Civil Procedure, Arbitration and Private International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-6276-6912

Гриб Вікторія Олександрівна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Hryb Viktoriia
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

Жарко Софія Вікторівна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Zharko Sofiia
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

Кеда Олена Юріївна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Keda Olena
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9953

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ПОРІВНЯННІ ІЗ МІЖНАРОДНОЮ СУДОВОЮ ПРАКТИКОЮ ЄСПЛ

LEGAL REGIME OF PROPERTY RIGHTS UNDER MARTIAL LAW IN COMPARISON WITH INTERNATIONAL CASE LAW OF THE ECHR

Анотація. *Вступ. Право власності характеризується тривалим розвитком від його визнання в міжнародному праві, спочатку в національному законодавстві держави, а потім в міжнародному праві в якості одного з основних прав людини, до інститутів міжнародного права в галузі прав людини, які забезпечують адекватний захист. Будучи основою функціонування сучасного суспільного суспільства, інститут власності займає особливе місце в суспільному житті держави, в тому числі і в Україні.*

Серед перших багатосторонніх міжнародних договорів про захист майнових прав певної категорії осіб слід згадати Гаазькі Конвенції 1899 і 1907 років, які підтвердили принцип недоторканності приватної власності при веденні військових

дій, що сформувався як звичайна норма міжнародного права. Захист майнових прав під час військових дій отримав подальший розвиток відповідно до положень Женевської конвенції про захист жертв війни 1949 року.

Найбільш детальний захист прав власності передбачений у регіональних документах, таких як Протокол 1950 року до Європейської конвенції Про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ)1, американська Конвенція про права людини 1969 року та Африканська хартія прав людини 1981 року. В даний час загальновизнано, що Протокол 1 до ЄКПЛ являє собою найбільш ефективну модель захисту прав людини на регіональному (європейському) рівні серед інших міжнародних договорів.

Актуальність даного питання також передбачена статтею 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ у контексті захисту порушених майнових прав, спричинених збільшенням кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На даний час надходить значна кількість скарг до ЄСПЛ від громадян та юридичних осіб України, фактично, членство України на тимчасово окупованих територіях та активно ворожі Раді Європи окремі регіони України потребують подальшого внутрішнього впровадження в практику національних законів та норм міжнародних договорів, спрямованих на захист власності права, в деталях описуючи організаційні, правові, інституційні та інші заходи, пов'язані з такою реалізацією. Дослідження О.

В результаті, в міжнародно-правовому контексті питання захисту прав власності спочатку розглядалося тільки щодо іноземців-фізичних і юридичних осіб, оскільки регулювання відносин держава-громадянин з гарантування захисту прав власності входило у внутрішню компетенцію держави. З розвитком міжнародної торгівлі збільшується рух людей, капіталу, послуг, товарів (майна) і суміжних прав, що вимагає регулювання захисту прав власності на міжнародному рівні.

Мета. Метою даного дослідження є проведення всебічного юридичного дослідження міжнародно-правових норм про захист прав власності в контексті практики Європейського суду з прав людини. Вдосконалення правової та правозастосовчої практики України з урахуванням універсальних та європейських міжнародно-правових стандартів захисту прав власності.

Результати. У результаті дослідження правового режиму права власності в умовах воєнного стану в Україні у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ можна дійти висновку, що чинне українське законодавство в цій сфері потребує вдосконалення з урахуванням стандартів ЄСПЛ та міжнародного гуманітарного права. Аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволяє виробити чіткі критерії допустимих обмежень права власності під час війни, такі як законність, пропорційність, відсутність дискримінації тощо. Результати дослідження підтверджують необхідність забезпечення державою ефективних механізмів компенсації за втрату чи пошкодження майна цивільного населення внаслідок бойових дій, які відповідатимуть рішенням ЄСПЛ у подібних справах. У ході дослідження виявлено прогалини в українському законодавстві щодо процедур реституції майнових прав та порядку оцінки заподіяних збитків. Крім того, важливим результатом є висновок про доцільність імплементації в національну правову систему міжнародних актів, таких як Гаазькі конвенції та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, які регламентують захист права власності в умовах війни.

Перспективи. У статті можна проаналізувати еволюцію правового режиму права власності в Україні під час воєнного стану та дослідити, як він може розвиватися в майбутньому з урахуванням досвіду поточної війни. Також доречно розглянути потенційні зміни до законодавства щодо регулювання цього права після завершення бойових дій з метою імплементації кращих міжнародних практик та рішень Європейського суду з прав людини. Окремої уваги заслуговує можливість розробки спеціального законодавства для компенсації втрат власності цивільним особам внаслідок бойових дій та російської окупації певних територій України. У статті доцільно вивчити перспективи впровадження в Україні міжнародних стандартів забезпечення права власності під час війни, передбачених Гаазькими та Женевськими конвенціями. Важливо також проаналізувати потенційні судові позови українських власників до Росії у міжнародних судах, зокрема ЄСПЛ, щодо відшкодування за знищену/пошкоджену власність, а також дослідити вплив рішень ЄСПЛ на формування національних стандартів у цій сфері як в Україні, так і в інших країнах. Нарешті, цінним буде порівняльний аналіз практики України із захистом права власності під час війни з підходами інших держав, що також зазнали збройних конфліктів.

Ключові слова: *право власності, правове регулювання, захист прав власності, цивільно-правові відносини, воєнний стан, відшкодування шкоди, компенсація.*

Summary. *The right to property is characterised by a long development from its recognition in international law, first in the national legislation of the state, and then in international law as one of the fundamental human rights, to the institutions of international human rights law that provide adequate protection. As the basis for the functioning of a modern civil society, the institution of property occupies a special place in the public life of a state, including Ukraine.*

Among the first multilateral international treaties on the protection of property rights of a certain category of persons are the Hague Conventions of 1899 and 1907, which confirmed the principle of inviolability of private property in the conduct of hostilities, which has emerged as a customary norm of international law. The protection of property rights during hostilities was further developed in accordance with the provisions of the Geneva Convention relative to the Protection of War Victims of 1949.

The most detailed protection of property rights is provided for in regional documents, such as the 1950 Protocol to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR)1, the American Convention on Human Rights of 1969 and the African Charter on Human Rights of 1981. Currently, it is generally recognised that Protocol 1 to the ECHR represents the most effective model of human rights protection at the regional (European) level among other international treaties.

The relevance of this issue is also stipulated by Article 1 of Protocol 1 to the ECHR in the context of protection of violated property rights caused by the increasing number of applications of Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR). At present, a significant number of complaints to the ECHR are being filed by Ukrainian citizens and legal entities, and in fact, Ukraine's membership in the temporarily occupied territories and certain regions of Ukraine actively hostile to the Council of Europe require further domestic implementation of national laws and international treaties aimed at protecting property rights, describing in detail the organisational, legal, institutional and other measures related to such implementation. Study O.

As a result, in the international legal context, the issue of protection of property rights was initially considered only in relation to foreign individuals and legal entities, since the regulation of state-citizen relations to guarantee the protection of property rights was within the internal competence of the state. With the development of international trade, the movement of people, capital, services, goods (property) and related rights is increasing, which requires the regulation of property rights protection at the international level.

Objective. The purpose of this study is to conduct a comprehensive legal research of international legal norms on the protection of property rights in the context of the case law of the European Court of Human Rights. To improve the legal and law enforcement practice of Ukraine with due regard for universal and European international legal standards for the protection of property rights.

Results. As a result of the study of the legal regime of property rights under martial law in Ukraine in comparison with the international case law of the ECHR, it can be concluded that the current Ukrainian legislation in this area needs to be improved with due regard to the standards of the ECHR and international humanitarian law. The analysis of the European Court of Human Rights case law allows us to develop clear criteria for permissible restrictions on property rights during wartime, such as legality, proportionality, non-discrimination, etc. The results of the study confirm the need for the state to provide effective mechanisms of compensation for the loss or damage to civilian property as a result of hostilities, which would be in line with the ECHR judgments in such cases. The study has identified gaps in Ukrainian legislation regarding the procedures for restitution of property rights and the procedure for assessing damages. In addition, an important result is the conclusion that it is advisable to implement international acts, such as the Hague Conventions and Additional Protocol I to the Geneva Conventions, which regulate the protection of property rights in times of war, into the national legal system.

Prospects. This article can analyse the evolution of the legal regime of property rights in Ukraine during martial law and explore how it may develop in the future, taking into account the experience of the current war. It would also be appropriate to consider potential changes to the legislation regulating this right after the end of hostilities in order to implement the best international practices and judgments of the European Court of Human Rights. Special attention should be paid to the possibility of developing special legislation to compensate civilians for the loss of property as a result of hostilities and the Russian occupation of certain territories of Ukraine. The article should examine the prospects for the implementation in Ukraine of international standards for ensuring property rights in time of war, as provided for by the Hague and Geneva Conventions.

It is also important to analyse potential lawsuits of Ukrainian owners against Russia in international courts, including the ECHR, for compensation for destroyed/damaged property, as well as to study the impact of ECHR judgments on the formation of national standards in this area both in Ukraine and in other countries. Finally, a comparative analysis of Ukraine's practice of protecting property rights during the war with the approaches of other states that have also experienced armed conflicts would be valuable.

Key words: *property rights, legal regulation, protection of property rights, civil law relations, martial law, compensation, damages, compensation.*

Постановка проблеми. Постановка проблеми щодо правового режиму права власності в умовах воєнного стану у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ полягає у необхідності забезпечення належного захисту права власності цивільного населення під час збройного конфлікту, дотримуючись при цьому вимог міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабні руйнування цивільної інфраструктури та житла, позбавивши мільйони громадян права володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Водночас, військові дії об'єктивно вимагають від держави запровадження певних обмежень права власності в інтересах національної безпеки та територіальної цілісності. Проте ці обмеження мають відповідати принципам правової держави, пропорційності та недискримінації. Існуючі національні законодавчі акти не завжди чітко регламентують межі дозволених обмежень права власності під час війни. Тому виникає потреба дослідити судову практику Європейського суду з прав людини щодо справ, де розглядалися питання захисту права власності в умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій. Важливо визначити критерії допустимості таких обмежень, їхні процедурні та змістовні вимоги, а також дослідити підходи ЄСПЛ щодо визначення та відшкодування збитків власникам майна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій на тему «Правовий режим права власності в умовах воєнного стану у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ» свідчить про підвищений інтерес науковців до цього питання у зв'язку з триваючою війною в Україні.

Водночас, питання забезпечення реалізації та захисту права власності в умовах воєнного стану є

надзвичайно актуальним у сучасній Україні. Разом з тим, ця тематика ще не отримала достатнього висвітлення у вітчизняній юридичній науці через свою новизну та динамічність розвитку подій.

Окремі аспекти теми розглядалися такими науковцями: Бондаренко О.О., Петренко Д.С., Новосьолова Г.Г., Потапенко С.А., Чоп Н.Б., Навроцька Ю. Однак комплексного аналізу специфіки правового режиму права власності саме в умовах воєнного стану у контексті підходів ЄСПЛ поки що бракує. Відсутні й системні порівняльно-правові дослідження застосування відповідних міжнародних стандартів в Україні.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих напрацювань, тема потребує подальшого ґрунтовного вивчення з урахуванням актуальної ситуації та прецедентної практики ЄСПЛ для вироблення збалансованих підходів щодо забезпечення права власності під час воєнного стану.

Мета. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного правового дослідження міжнародно-правового регулювання захисту права власності в контексті практики Європейського суду з прав людини. Метою дослідження також є сформулювати пропозиції та рекомендації з метою удосконалення правотворчої та правозастосовної практики України з урахуванням універсальних та європейських міжнародно-правових стандартів захисту права власності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база щодо правового режиму права власності в умовах воєнного стану; 2) праці науковців, які проводять свої науково-практичні дослідження у сфері цивільно-правових відносин власності та аналізу, зокрема, у галузі захисту власності особи в умовах воєнного стану.

Аналіз предмета наукового дослідження забезпечено сучасними методами пізнання явищ і процесів правової дійсності. До таких методів належать діалектичний метод (для дослідження правової природи права власності), системний метод (для розкриття та узагальнення актуальних проблем захисту права власності у випадках, коли майно знищено чи пошкоджено внаслідок воєнних дій або коли воно знаходиться на окупованій території), аналізу і синтезу (для вивчення регулювання права власності за міжнародним приватним правом); так і спеціальні: порівняльно-правовий (для дослідження різноманітних поглядів науковців та юристів щодо названого питання), нормативно-юридичний, структурно-функціональний, статистичний, формально-логічний, прогнозування тощо.

Виклад основного матеріалу. В сучасному міжнародному праві проблематика захисту права власності як одного з основоположних прав людини і водночас важливого інституту принципово нової галузі міжнародного приватного права — міжнародного права прав людини, набуває нового значення і як чинник вдосконалення національно-правового регулювання захисту права власності фізичних і юридичних осіб. Як вірно вказується в міжнародно-правовій доктрині, в цілому, це логічно пояснюється переважанням приватноправових засад в інституті права власності, спрямованістю його предмета на приватні майнові відносини.

З початком війни в країні були запроваджені різноманітні обмеження громадянських прав, у тому числі невід'ємного права на житло та права власності. Із загостренням воєнних дій ситуація кардинально змінилася, що зумовило необхідність суттєво підвищити ефективність механізмів правового регулювання, зокрема належного врегулювання цивільних відносин в умовах воєнного стану.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться частково чи на всій території у разі загрози збройної агресії чи нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовим адміністраціям та командуванню, органам місцевого самоврядування повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі і стримування збройної агресії, забезпечення національної безпеки, усунення загроз незалежності та територіальній цілісності України. А також зумовлене тимчасово обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із визначеним строком дії цих обмежень. З вищезазначеного можна стверджувати, що обмеження прав та інтересів фізичних і юридичних осіб є невід'ємною складовою такого особливого режиму в державі і є неєдиною підставою для застосування таких обмежень [1, с. 21].

Право власності не лише посідає провідне місце в системі основоположних прав людини, але й закріплене на конституційному рівні. Як відомо, право власності стосується багатьох предметів матеріального світу, грошей, результатів інтелектуальної та творчої діяльності. Так, сама Конституція України в своїх положеннях гарантує принцип непорушності права власності, який є доволі необхідний у процесі дії механізму захисту права власності на майно, що перебуває на тимчасово окупованих територіях, адже подібне зумовлено як тодішніми подіями (починаючи з 2014 року), так і сьогоднішніми складнощами зумовлені політико-правовими умовами.

Звісно ключовим у аналізованому колі питань є положення статті 317 Цивільного Кодексу України (далі — ЦКУ), в якому відображається згаданий конституційний принцип, а саме незалежність прав власності від території України, за якою визначається статус тимчасово окупованої [12].

Відповідно до міжнародного права (статті 47 і 48 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 липня 1949 року, ратифіко-

ваної Україною 12 серпня 1949 року), окупованою вважається територія, яка фактично перебуває під контролем окупаційної влади та її сил. Окупованими вважаються лише території або частини територій, на яких може бути встановлена та функціонувати окупаційна влада [7].

Хоча міжнародні та національні правові норми передбачають, що тимчасова окупація (частини) території України російською федерацією, незалежно від її тривалості, є незаконною і не створює жодних територіальних прав для держави-агресора, ворожий окупаційний режим фактично діє там із 2014 по 2024 роки та «націоналізує» і перерозподіляє майно українців, в тому числі земельні ділянки. Анексія Криму призвела до повного порушення права власності (державної, комунальної та приватної) України та українських громадян.

Необхідність застосування правових обмежень регулюється базовими нормами міжнародного права, що містяться в таких правових актах, як: «Загальна декларація прав людини» ООН 1948 р. (ч. 2 ст. 29) [4], «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» ООН 1966 р. (ст. 4) [9], «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р [6]. Згідно з цими нормами, держави можуть накладати обмеження на права, визначені законом, лише з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві і лише тією мірою, якою це сумісно з їхньою природою.

Загальним актом універсального характеру, що визначає мирне володіння майном на міжнародному рівні, є Загальна декларація прав людини 1948 року, яка безпосередньо закріплює обидва ці права (стаття 17, Частина 1). І побічно (частина 2 статті 1) універсальними міжнародними договорами з прав людини, укладеними відразу після прийняття Загальної декларації прав людини, право на мирне володіння майном розглядалося тільки в разі укладення цих угод про захист прав певних категорій людей, наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про статус біженців 1951 року. Міжнародний пакт про права людини 1966 року не містить норми про захист прав власності, але це право певною мірою захищене нормами інших законодавчих актів, які фактично підтверджені.

Стаття 1 (Захист власності) Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає право кожної особи (фізичної або юридичної) мирного володіння власним майном. Ніхто не може бути обмежений чи позбавлений права власності, окрім випадків, коли це необхідно для інтересів суспільства загалом і на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права.

Європейський суд з прав людини підкреслив, що позбавлення власності є виправданим лише тоді, коли воно «відповідає суспільним інтересам» і «відповідає вимогам, встановленим законом». Крім того, має бути досягнутий «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства і вимогою захисту фундаментальних прав особи.

Захист приватної власності від конфіскації є давньою нормою звичаєвого міжнародного права та був кодифікований у статті 46 IV Гаазької конвенції, згідно з якою «...приватна власність ... має поважатися. Приватна власність не підлягає конфіскації».

Стаття 53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, укладеної в Женеві 12 серпня 1949 року, забороняє окупаційній державі знищувати майно (рухоме чи нерухоме), що перебуває в індивідуальній або колективній власності приватних осіб, держави, інших громадських установ або соціальних чи кооперативних організацій, за винятком випадків, коли це необхідно для проведення воєнних операцій [7].

Цивільне законодавство встановлює вільне здійснення суб'єктами свого права власності. Однак за вже зазначених обставин реалізація власником свого права може бути обмежена чи припинена, або власник може бути змушений надати дозвіл на користування його майном третім особам. Такі обмеження можливі лише за прямої вказівки на це закону.

Статтею 41 Конституції України законодавець передбачив, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [8]. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Введення воєнного стану передбачає можливість:

– експропріації майна з повним відшкодуванням збитків наперед або повним відшкодуванням збитків постфактум;
– вилучення майна без компенсації його вартості [1, с. 22–23].

Для аналізу колізій у регулюванні відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану необхідно розуміти різницю цих способів управління. При застосуванні примусового відчуження майна власник позбавляється права власності на таке майно. Під майном, що може бути відчужене в примусовому порядку розуміється індивідуально визначене майно, яке може перебувати у приватній або комунальній власності. При застосуванні цієї форми управління воно переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного надзвичайного стану за умови попереднього відшкодування його вартості власнику. Вилучення майна трактується як позбавлення

державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [1, с. 23].

Тож різниця полягає у виді власності: примусове відчуження майна поширюється на комунальну та приватну власність і його вартість згодом відшкодовується, тоді як вимушене здійснюється виключно за рахунок державного майна та без відшкодування його вартості. Окрім цього, примусове відчуження і вилучення майна в умовах воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування за погодженням з місцевою державною адміністрацією або з виконавчим органом відповідної місцевої ради. У районах, де ведуться активні бойові дії, вказане погодження не передбачається.

Ще в 2014 році перед Україною постало питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, проте, і на той час у законодавстві не було законодавство не було дієвого правового механізму захисту майнових інтересів осіб, які постраждалих внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту, розпочатого РФ 10 років тому.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у тридцять четвертій Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні повідомляє про щонайменше 8130 будинків цивільних осіб, які було пошкоджено або зруйновано внаслідок бойових дій на території Донецької та Луганської областей, яку контролюють озброєні групи Російської Федерації.

Завдання шкоди майну за будь-яких умов тягне як наслідок виникнення обов'язку суб'єкта відшкодувати завдані збитки. Міжамериканський суд з прав людини влучно зауважив: «Принцип міжнародного права полягає в тому, що будь-яке порушення міжнародного зобов'язання, що спричинило шкоду, є підставою для виникнення обов'язку щодо адекватного відшкодування. Обов'язок відшкодування врегульований міжнародним правом у кожному його аспекті».

Необхідно розрізняти ці поняття «відшкодування» та «компенсація» як два різні правові інструменти.

Відшкодування шкоди це стягнення з винної сторони грошової суми, яка повністю компенсує понесені потерпілим збитки та/або відновлює пошкоджений об'єкт у первісному положенні.

У свою чергу, компенсація — це допомога, що виплачується за рахунок держави окремим категоріям осіб, які постраждали внаслідок знищення або пошкодження майна, у розмірах та на умовах, визначених на розсуд держави.

З 24 лютого 2022 року, коли масштаби руйнувань з боку Російської Федерації поширилися на всю територію України, Кабінетом Міністрів України було впроваджено нову процедуру. 20 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 326, якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11].

Ухвалена резолюція авторства України «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» (Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine) 14 листопада 2022 року Генеральною Асамблеєю ООН, передбачила правові передумови для створення механізмів притягнення Російської Федерації до відповідальності за злочинні діяння та відшкодування Україні завданих збитків. Ухвалення цієї резолюції створило правову основу для подальших заходів, які мають бути вжиті державами, що контролюють заморожені російські активи, з метою їх конфіскації та передачі Україні.

Водночас в українському законодавстві наразі немає єдиного закону, який би регулював порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, хоча існують певні правові норми, що регламентують можливість виплати компенсацій постраждалим.

У пункті 82 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» зазначено, що стаття 13 Конвенції гарантує наявність на національному рівні засобу юридичного захисту для забезпечення дотримання суті конвенційних прав і свобод, у якій би формі вони не закріплювалися в національному правопорядку. Особа на практиці повинна мати можливість скористатись ефективним засобами захисту, які б запобігли вчиненню порушень чи їх продовженню або забезпечили заявнику відповідне відшкодування.

Відповідно до законодавства України, кожна особа наділена правом на судовий захист цивільних прав у випадку їх порушення, невизнання чи оспорювання, як передбачено статтею 15 Цивільного кодексу України. Стаття 16 ЦК України закріплює право особи звертатися до суду з метою захисту свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Частина 2 статті 16 містить такі способи захисту цивільних прав та інтересів, які може застосувати суд:

1. Визнання права;
2. Визнання правочину недійсним;
3. Припинення дії, що порушує право;
4. Відновлення становища, яке існувало до порушення;
5. Примусове виконання обов'язку в натурі;
6. Зміна правовідношення;
7. Припинення правовідношення;
8. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
9. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
10. Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого

самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [12, с. 37].

Цивільний кодекс України передбачає, що суд може застосувати інший спосіб захисту цивільного права або інтересу, якщо це передбачено договором, законом або рішенням суду у випадках, визначених законодавством. Іншими словами, перелік способів захисту не є вичерпним [12].

Вибір способу захисту права або інтересу насамперед залежить від характеру правовідносин. Майнові правовідносини значною мірою зумовлені властивостями майна, щодо якого ці правовідносини виникають [8, с. 37].

Одним із найпоширеніших порушень права власності на тимчасово окупованих територіях є пошкодження або знищення майна. Способом захисту порушеного права в такому випадку є відшкодування збитків та інші форми відшкодування майнової шкоди.

Такий спосіб захисту безпосередньо пов'язаний із наявністю правопорушення, внаслідок якого майновим правам особи було завдано збитків. Правопорушення передбачає наявність особи, яка його вчинила, і яка має відшкодувати збитки. Зазвичай збитки складаються з реальної шкоди та упущеної вигоди.

Правопорушення є фактичною підставою для звернення особи до суду для захисту свого майнового права. Юридична підстава для такого звернення залежить від того, яким положенням закону передбачено відповідальність за певний делікт [12, с. 39].

На окупованій території, особливо в районах, де відбулися або тривають бойові дії, встановити особу, яка завдала шкоди, неможливо. Тому такі правові підстави, як стаття 1166 Цивільного кодексу та пов'язані з нею способи відшкодування шкоди, не є ефективними механізмами захисту права власності на окупованій території.

Однак Верховний Суд запропонував іншу правову підставу для захисту права власності: порушення державою свого позитивного зобов'язання гарантувати право власності. Керуючись принципом jura novit curia («суди знають закон»), Суд послався на статтю 1 ЄКПЛ, яка передбачає «позитивне зобов'язання забезпечити ефективне здійснення прав, викладених у Конвенції, всім особам, які перебувають під його юрисдикцією». Порушення кожного з цих зобов'язань є самостійною підставою для відповідальності держави [13].

14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 Верховний Суд створив потужний прецедент у судовому механізмі захисту порушених прав і вирішив спір щодо суддівського імунітету в Російській Федерації. У своєму рішенні Верховний Суд дійшов висновку, що російська федерація не користується судовим імунітетом, оскільки «вчинення актів збройної агресії іноземною державою є не реалізацією її суверенних прав, а порушенням зобов'язання України поважати суверенітет і територіальну цілісність інших держав, закріпленого в Статуті ООН» [13].

Верховний Суд підтвердив свою позицію 18 травня 2022 року у постанові у справі № 760/17232/20-ц, зазначивши, що збереження імунітету Російської Федерації від юрисдикції позбавить позивачів ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13].

У рішенні також зазначено, що відповідно до статті 12 Конвенції ООН про імунітет від юрисдикції держав та їхньої власності (2004), якщо шкода була заподіяна здоров'ю, життю або майну, якщо шкода сталася повністю або частково на території держави, щодо якої ведеться судовий розгляд, і особа, яка заподіяла шкоду, перебувала на території держави, щодо якої ведеться судовий розгляд, у цей час, держава підкреслює, що вона не має права користуватися судовим імунітетом [13].

Натомість, з огляду на розвиток прав людини, який посилює позицію особи як суб'єкта правовідносин, доктрина судового імунітету держави зараз має тенденцію до скорочення у своєму застосуванні та все більше піддається обмеженням. У сучасному демократичному суспільстві абсолютний імунітет держави від судового переслідування є анахронічною доктриною, несумісною з вимогами справедливості та верховенства права.

Таким чином, війна створює додаткові навантаження та труднощі як для населення, так і для державного апарату в цілому, а відсутність комплексної автоматизованої інтегрованої системи реєстрації прав на нерухоме майно, з чіткими правилами вирішення випадків недостатнього документального підтвердження прав власності та процедурами позасудового врегулювання, є основною проблемою у встановленні фактів порушення прав власності та збільшує навантаження на судову систему.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з практики ЄСПЛ зроблено висновок, що регулювання захисту права власності осіб міжнародно-правова практика відносила до внутрішньої компетенції держав. Водночас міжнародно-правовий захист права власності розглядався лише в контексті захисту прав іноземців, оскільки регулювання відносин між державою і особами щодо права власності стосувалось внутрішньої компетенції держав.

Війна не лише ставить під загрозу життя людей, але й створює загрозу порушення права власності. При цьому географія цих загроз поширюється на територію всієї держави, оскільки пошкодження від ракетних обстрілів зафіксовані в багатьох регіонах України і навіть на території сусідніх країн.

У цьому контексті важливим є дослідження питання захисту права власності в умовах воєнного стану, аналіз міжнародної практики та ключових законодавчих положень, а також виявлення тих,

що регулюють захист права власності в умовах воєнного стану, з метою вдосконалення існуючих та розробки нових механізмів такого захисту.

Право на приватну власність як одне з основних прав людини певною мірою закріплено в загальних і регіональних актах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про права людини 1966 року і Протокол до ЄКПЛ 1950 року. Проте, зміцнення їх майнових прав визнає важливу роль держави в їх правовому регулюванні. Однак на основі встановлення та розвитку міжнародних правових стандартів у цій галузі впроваджується відповідна система захисту власності.

Найбільш повний захист права на мирне володіння майном забезпечується Європейським Судом з прав людини в протоколі 1. З прийняттям цього протоколу зміст мирного володіння майном було значно розширено.

Стаття 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ встановлює міжнародно визнані обмеження на користування майном, щодо права на «безперешкодне користування своїм майном», складається з 3 елементів — закріплення відповідних прав, встановлення виключного переліку позбавлення особи майнових прав (для на благо суспільства, відповідно до умов, встановлених загальними принципами права та міжнародним правом), та визнання з боку держави. Тому він має право регулювати використання власності.

Було доведено, що право фізичних та юридичних осіб на мирне володіння власністю засноване на приватноправовому судовому захисті в рамках ЄСПЛ, але в універсальному міжнародному праві суть судового захисту прав власності в рамках такої судової системи ЄСПЛ полягає в з'ясуванні судом стану дотримання прав власності. відповідний стан зобов'язань по ЄКПЛ, отже, одна зі сторін судового процесу обов'язково є стороною ЄКПЛ, і її оспорювані правовідносини мали місце в рамках відповідної юрисдикції.

Варто зазначити, що за рамками цього аналізу залишаються акти окупаційної влади, а також право власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території.

У цьому контексті перед українською судовою системою постають проблеми юрисдикції, застосування норм міжнародного приватного права та можливості судового імунітету російської федерації. Стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України або законодавством України, позови до іноземної держави як відповідача або третьої особи, арешт майна, що належить іноземній державі і знаходиться в Україні, інші заходи забезпечення позову щодо такого майна та застосування інших заходів забезпечення вимог до такого майна, а також арешт такого майна допускаються лише за згодою компетентних органів відповідної держави [11].

На жаль, важливим і невирішеним питанням залишається фінансування відшкодування збитків та забезпечення ефективного правового регулювання всього процесу, починаючи від арешту заморожених активів Російської Федерації, до прийняття рішення про присудження компенсації та безпосереднього виконання цих рішень. Процес присудження відшкодування збитків та компенсації втрат права власності на майно, порушеного внаслідок воєнних дій, напряму залежить від системи державних інституцій та злагодженості їхньої роботи у цій сфері. Ефективна робота розроблених механізмів також залежить від процедур і протоколів, які Рада Міністрів України має додатково встановити на законодавчому рівні.

Конституція України визначає основи забезпечення захисту прав власності в Україні. Водночас, беручи до уваги існуючі проблеми у цій сфері, слід зазначити, що її реалізація має забезпечуватися належним функціонуванням національних компетентних органів та гарантією міжнародних механізмів захисту прав власності. Приведення законодавства України та правозастосовчої практики в контексті захисту прав власності у відповідність до європейських стандартів є одним з найбільш актуальних питань впровадження європейських стандартів у галузі прав людини.

Література

1. Бондаренко О. О. Особливості правового регулювання охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 20–25.

2. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.05.2024).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.05.2024).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 03.05.2024).

5. Конституція України від 28. 06. 1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 03.05.2024).

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р.: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 03.05.2024).

7. Петренко Д.С., Новосьолова Г.Г. Право власності на майно, розташоване на тимчасово окупованих територіях. *Modern research in world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Львів, 2022. С. 1803–1810.

8. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. Дата оновлення: 02.12.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.05.2024).

9. Потапенко С.А. Реалії врегулювання земельних відносин на тимчасово окупованих РФ територіях України в умовах воєнного стану. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості:* збірник тез доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2023 р. С. 137–144.

10. Право власності на об'єкти нерухомого майна: загрози та гарантії в умовах воєнного стану. Київ, 16 березн. 2023.

11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 23.12.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 03.05.2024).

12. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 03.05.2024).

13. Чоп Н.Б., Навроцька Ю.В. Захист права власності на окупованій та непідконтрольній Україні території. Львів, 2021.

References

1. Bondarenko O.O. Peculiarities of legal regulation of protection and defence of property rights under martial law. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii*. 2023. 4. S. 20–25 [in Ukrainian].

2. Universal Declaration of Human Rights (1948, December 10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950, November 04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

4. Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949, August 12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

5. Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966, December 16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

7. Petrenko D.S., Novosolova H.H. Ownership of property located in the temporarily occupied territories. *Modern research in world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Lviv, 2022. S.1803–1810 [in Ukrainian].

8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation № 326 (2022, March 20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

9. Potapenko S.A. Realities of regulating land relations in the territories of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation under martial law. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti. Kyiv, 2023. S. 137–144 [in Ukrainian].

10. Ownership of real estate: threats and guarantees under martial law. 2023.

11. Law of Ukraine on Private International Law № 2709-IV (2005, June 23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text [in Ukrainian].

12. Civil Code of Ukraine № 435-IV (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text [in Ukrainian].

13. Chop N.B., Navrotska Yu.V. Protection of property rights in the occupied and uncontrolled territories of Ukraine. Lviv, 2021 [in Ukrainian].

УДК 347.78

Резворович Кристина Русланівна
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Rezvorovych Krystyna
Doctor of Law, Associate Professor
Head of the Department of Civil Law and Procedure
Dnipro State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-1183-613X

Терехова Ганна Ярославівна
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Terekhova Hanna
Graduate of higher Education of the
Educational and Scientific Institute of Law and Training of
Specialists for Units of the National Police
Dnipro State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0007-5961-5770

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9957

КАМКОРДИНГ ТА КАРДШЕЙРІНГ ЯК ВИДИ ПОРУШЕНЬ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

CAMCORDING AND CARDSHARING AS TYPES OF COPYRIGHT AND RIGHTS VIOLATIONS

Анотація. *У статті розглядається актуальна проблема порушення авторського і суміжних прав в Україні. Здійснено розгляд змістовної сутності нововведень, що стосуються камкордингу і кардшейрінгу в Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. Проаналізовано вищезазначені поняття у Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Надано визначення піратства у сфері авторського права. З'ясовано різницю між поняттями «камкордінг» та «кардшейрінг», які також є протиправною поведінкою під час порушення авторського права. Встановлено, що нове визначення піратства в п. б) ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX стало ще більш неточним порівняно з попередньою редакцією. Раніше піратство охоплювало публікацію, копіювання, ввезення, вивезення та розповсюдження контрафактних копій творів (включаючи комп'ютерні програми і бази даних), фонограм, відеограм та програм мовлення. Наразі це включає незаконне оприлюднення програм мовлення, камкордінг, кардшейрінг та Інтернет-піратство, тобто будь-які дії через Інтернет, що порушують авторські права або суміжні права. Висновок: термінологічна неточність і спроба об'єднати різні явища під одним поняттям не сприяють ефективному захисту авторських прав.*

Вступ. З набуттям чинності Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII перелік порушень авторського права та суміжних прав було розширено новими поняттями, такими як камкордінг і кардшейрінг. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права», порушеннями авторського права вважаються: плагіат, тобто публікація чужого твору під іменем іншої особи; піратство у сфері авторського права і суміжних прав, яке включає публікацію, копіювання, ввезення, вивезення та розповсюдження незаконних копій творів; підробка, зміна чи видалення інформації про управління правами без згоди правовласників; камкордінг,

тобто запис аудіовізуального твору під час публічного показу без дозволу правовласника; і кардшейринг, що означає обхід технічних засобів захисту для надання доступу до програм мовлення [7]. Піратство у сфері авторського права, як визначено в ст. 50 Закону, не пов'язане з піратством, що кваліфікується Кримінальним кодексом України як злочин [8].

Ця стаття має на меті дослідити сутність нововведень щодо камкордингу та кардшейрингу в Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII, а також окреслити перспективи подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами для дослідження слугували: 1) нормативно-правові акти, що стосуються правових аспектів порушень авторського права в Україні; 2) роботи вітчизняних та закордонних авторів, які проводять науково-практичні дослідження в галузі авторського права і суміжних прав. Під час дослідження використовувалися такі наукові методи: теоретичного узагальнення і класифікації (для аналізу визначень камкордингу, кардшейрингу та піратства у національному законодавстві); логічного узагальнення даних (для формулювання висновків).

Результати. Доведено, що визначення піратства стало менш точним порівняно з попередньою редакцією п. б) ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Раніше піратство охоплювало публікацію, копіювання, ввезення, вивезення та розповсюдження підроблених примірників творів, включаючи комп'ютерні програми, бази даних, фонограми, відеограми та програми мовлення. Нині це також включає незаконне оприлюднення програм мовних організацій, камкординг, кардшейринг та Інтернет-піратство. Зроблено висновок, що термінологічна неточність і спроба об'єднати різні явища під одним поняттям не сприяють ефективному захисту авторських і суміжних прав.

Перспективи. Аналіз виявив, що визначення піратства в чинній версії статті 50 Закону стало ще менш точним, ніж раніше. Термінологічні недоліки і спроби об'єднати різні явища під одним терміном не сприяють ефективному захисту авторських і суміжних прав. Це свідчить про необхідність подальших досліджень. Майбутні дослідження мають спрямуватися на розробку чітких та узгоджених термінів, враховуючи особливості цифрової епохи. Важливо також провести аналіз існуючих термінів і їх застосування в національному та міжнародному законодавстві для створення чітких визначень для різних видів порушень авторських і суміжних прав.

Ключові слова: *порушення права, авторські права, суміжні права, піратсво, камкординг, кардшейрінг.*

Summary. *The article examines the current problem of copyright and related rights violations in Ukraine. A review of the substantive essence of the innovations related to camcording and cardsharing in the Law of Ukraine "On State Support of Cinematography in Ukraine" dated March 23, 2017 No. 1977-VIII was carried out. The above-mentioned concepts in the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" dated December 1, 2022 No. 2811-IX were analyzed. The definition of piracy in the field of copyright is given. The difference between the concepts of "camcording" and "cardsharing", which are also illegal behavior during copyright infringement, is clarified. It has been proven that the definition of piracy has become even more imperfect than it was in the previous edition of clause b) part 1 of Article 50 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" dated December 1, 2022 No. 2811-IX. It was found that in the previous edition, piracy was defined as publication, reproduction, import into the customs territory of Ukraine, export from the customs territory of Ukraine, and distribution of counterfeit copies of works (including computer programs and databases), phonograms, videograms, and broadcast programs. From now on, publication, reproduction, import into the customs territory of Ukraine, export from the customs territory of Ukraine and distribution of counterfeit copies of works, including computer programs and databases, phonograms, videograms, as well as illegal publication of programs of broadcast organizations, camcording, cardsharing and Internet piracy, i.e. committing any actions via the Internet that will be considered a violation of copyright and/or related rights in accordance with this article. It was concluded that the terminological inaccuracy and the attempt to cover diverse and even mutually exclusive phenomena with one concept can hardly serve as a basis for ensuring a truly effective protection of copyright and related rights.*

Introduction. After the entry into force of the Law of Ukraine «On State Support of Cinematography in Ukraine» dated March 23, 2017 No. 1977-VIII, the list of types of copyright and related rights violations was expanded and such new concepts as camcording and cardsharing appeared. Thus, in accordance with Art. 50 of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» (hereinafter – the Law), copyright violations include:

- *plagiarism – publication, in whole or in part, of someone else's work under the name of a person who is not the author of this work;*
- *piracy in the field of copyright and (or) related rights – publication, reproduction, import into the customs territory of Ukraine, export from the customs territory of Ukraine and distribution of counterfeit copies of works;*
- *forging, changing or removing information about rights management without the permission of the subjects of copyright and (or) related rights or the person who carries out such management;*
- *camcording – recording of an audiovisual work during its public demonstration for any purpose without the permission of the copyright holder of such work;*
- *cardsharing – providing limited access to the program (transmission) of the broadcasting organization bypassing technical protection means, as a result of which the specified program (transmission) can be accessed without the use of technical protection means [7].*

One of the types of copyright infringement provided for by the legislator in Article 50 of the Law is copyright piracy [7]. Piracy in the field of copyright is in no way related to piracy, which is classified as a crime by the Criminal Code of Ukraine [8].

The purpose of the article is to consider the meaningful essence of innovations related to camcording and cardsharing in the Law of Ukraine «On State Support of Cinematography in Ukraine» dated March 23, 2017 No. 1977-VIII and the implementation of further perspectives for improving legislation on the relevant topic.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support regarding legal provisions regarding copyright violations in Ukraine; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of copyright and related rights.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the definitions of camcording, cardsharing and piracy in domestic legislation); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. It has been proven that the definition of piracy has become even more imperfect than it was in the previous edition of clause b) part 1 of Article 50 of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» dated December 1, 2022 No. 2811-IX. It was found that in the previous edition, piracy was defined as publication, reproduction, import into the customs territory of Ukraine, export from the customs territory of Ukraine, and distribution of counterfeit copies of works (including computer programs and databases), phonograms, videograms, and broadcast programs. From now on, publication, reproduction, import into the customs territory of Ukraine, export from the customs territory of Ukraine and distribution of counterfeit copies of works, including computer programs and databases, phonograms, videograms, as well as illegal publication of programs of broadcast organizations, camcording, cardsharing and Internet piracy, i.e. committing any actions via the Internet that will be considered a violation of copyright and/or related rights in accordance with this article. It was concluded that the terminological inaccuracy and the attempt to cover diverse and even mutually exclusive phenomena with one concept can hardly serve as a basis for ensuring a truly effective protection of copyright and related rights.

Discussion. The analysis showed that the definition of piracy in the current wording of point «b» of part one of Article 50 of the Law is even less perfect than in the previous version. Terminological inaccuracies and attempts to cover different and even mutually exclusive phenomena with one concept can hardly serve as a basis for truly effective protection of copyright and related rights. This indicates the need for further research in this direction. Further research could focus on developing clear and consistent terms and definitions, taking into account the specifics of the digital age. It is important to carry out a comprehensive analysis of existing terms and their application in national and international legislation, which will help to develop clear and consistent definitions for various types of violations of copyright and related rights.

Key words: *infringement, copyright, related rights, piracy, camcording, cardsharing.*

Постановка проблеми. Проблема камкордингу та кардшейрінгу за останнє десятиліття набула значної актуальності у всьому світі. Законодавство деяких країн світу визнає камкординг формою порушення авторських прав на аудіовізуальні твори. Зокрема, у 2007 році в Канаді був прийнятий спеціальний закон, який передбачає кримінальну відповідальність за несанкціонований відеозапис фільмів у місцевих кінотеатрах [1]. У Філіппінах діє окремий закон 2009 року, який забороняє та передбачає покарання за незаконне використання, володіння та/або експлуатацію аудіозаписувальних пристроїв для несанкціонованого запису художніх фільмів та інших аудіовізуальних творів та/або їх звукових доріжок [2].

У вітчизняному законодавстві особливої актуальності відповідна проблематика набула з набранням чинності Законом України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII, де перелік видів порушень авторського права і суміжних прав був уточнений: серед кола таких дій виділено камкординг і кардшейрінг, а поняття піратства істотно розширене. Аналіз цих законодавчих положень ще недостатньо досліджений з огляду на їх недавню появу в юридичній науці.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження зазначеної теми стали наукові праці знаних правників: Д. А. Ромась [12], Р. Б. Шишка [13], І. С. Канзафарової [14], С. Д. Гринько [15] та багато інших. Аналізуючи наукову літературу з даної тематики слід відзначити різноаспектне відображення окресленої проблеми.

Метою статті є розгляд змістовної сутності нововведень, що стосуються камкордингу і кардшейрінгу в Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII та впровадження подальших перспектив удосконалення законодавства з відповідної тематики.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення що стосується правових положень щодо порушень авторського права в України; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині авторського права і суміжних прав.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики визначень камкордингу, кардшейрінгу та піратства у вітчизняному законодавстві); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Після набранням чинності Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р.

№ 1977-VIII перелік видів порушень авторського права і суміжних прав був розширений та з'явились такі нові поняття, як камкордінг та кардшейрінг. Таким чином, відповідно до ст. 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права» (далі — Закон), до порушень авторського права відносяться:

- плагіат — опублікування, повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;
- піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав — опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів;
- підроблення, зміна чи вилучення інформації про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;
- камкордінг — записування аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації для будь-яких цілей без дозволу суб'єкта авторського права на такий твір;
- кардшейрінг — надання обмеженого доступу до програми (передачі) організації мовлення в обхід технічних засобів захисту, в результаті чого зазначена програма (передача) може бути доступна без застосування технічних засобів захисту [7].

Як вже зазначалося, одним із видів порушення авторського права, передбачених законодавцем у статті 50 Закону, є піратство у сфері авторського права [7]. Перш за все, слід зазначити, що піратство у сфері авторського права жодним чином не пов'язане з піратством, яке кваліфікується Кримінальним кодексом України як злочин [8].

Термін піратство вперше був використаний у сфері авторського права англійськими видавцями в 19 столітті щодо американських видавців, які опублікували книги британських авторів без дозволу та сплати відповідних гонорарів, які були юридично обґрунтовані. У Сполучених Штатах Америки, зі свого боку, у 1790 році був прийнятий закон про авторське право, який давав право володіти авторськими правами лише громадянам США. Ситуація змінилася з прийняттям Закону Чейса в 1891 році, який надав певні авторські права іноземним авторам. Вчені часто називають цю ситуацію «законним піратством» з боку США [4, с. 210].

Якщо розглядати визначення піратства в ст. 50 Закону, до нього належать такі дії, що є ознаками цього складу злочину: опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України та розповсюдження. Згадані дії, зокрема розкриття інформації, передбачені статтею 442 ЦК України; відтворення та розповсюдження — ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Слід підкреслити, що піратство — це, насамперед, порушення авторських або суміжних прав особи, тобто тобто особистих немайнових і майнових прав авторів та їх правонаступників, які пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури й мистецтв, а також права виконавців, виробників звукозаписів, відеограм і мовників.

Наприклад, якщо особа записує на смартфон уривок фільму в кінотеатрі без дозволу правовласника, то остання вчиняєте камкордінг (Camera + Recording) і порушуєте авторські права особи, якій офіційно дозволено демонструвати стрічку. Здається, за такими діями немає злого умислу, можливо, хтось просто хоче зберегти на пам'ять якусь гарну мить із фільму. Проте камкордінг — недобросовісне заняття власників піратських сайтів. Вони не платять за ліцензію на стрічку, публікують «секретні» записи з кіно власними силами, заробляючи на цьому за рахунок розумової та фізичної праці інших. Тобто за допомогою камкордінгу створюється копія твору з відеозаписом публічного виконання цього твору. Оскільки такий відеозапис не дозволений правовласником, відповідна копія твору є підробкою та копією, що порушує закон про авторське право.

Камкордінг — негативне, але поширене явище не лише в Україні, але й в усьому світі. Усунення даного явища є вкрай складною проблемою для правоохоронних органів, оскільки дане явище є досить поширеним серед виробників, розповсюджувачів та споживачів. У зв'язку з чим, Україні потрібно вдосконалити заходи протидії у сфері інтелектуальної власності та посилити взаємодію зі всіма державними органами і громадськими організаціями у даній сфері [9, с. 175].

Відповідно до ст. 1 Закону камкордингом визнається відеозапис аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації в кінотеатрах, інших кіновидовищних закладах особами, які перебувають у тому самому приміщенні, де відбувається така публічна демонстрація, для будь-яких цілей без дозволу суб'єкта авторського права або суміжних прав.

У дослідженому визначенні зв'язок між порушенням і відсутністю дозволу суб'єкта суміжних прав є некоректним: аудіовізуальний твір належить до об'єктів авторського права (ст. 7, ч. 1 ст. 8 Закону), ніхто не набуває суміжних прав на нього. Якщо термін камкордінг також включає відеозапис виконання, що використовується в аудіовізуальному творі і права власності на який залишаються за виконавцем, створення такого відеозапису може становити порушення суміжних прав. Однак це має бути уточнено в правовому визначенні, яке є термінологічно неправильним.

Українська Антипіратська Асоціація також надає визначення камкордеру, як особу, яка незаконно відтворює фільм під час його демонстрації за допомогою засобів відео- та фотозапису [5].

Окрім цього, доцільним є наведення статистики, де кількість виявлених випадків камкордингу в Україні за останні 5 років: 2018 — 56, 2019 —

37, 2020 — 8, 2021 — 2, 2022 — 2, 2023 — 0 [5]. Таким чином, статистика демонструє нам зменшення кількості випадків камкордингу в Україні.

При цьому до правоохоронних органів надходить значно більше відповідних заяв від правовласників, ніж за ними виноситься судових рішень. Але, як показує судова практика за кордоном, законодавство деяких держав суворіше, ніж українське. Стокгольмський окружний суд одного разу визнав підсудних — творців найбільшого в світі трекера BitTorrent The Pirate Bay — винними і засудив їх до одного року в'язниці і штрафу в 2,7 мільйона євро [10].

Новий французький Закон про авторське право Dadvsi передбачає штраф у 300 000 євро або 3 роки в'язниці за порушення встановлених правил. Покарання спрямоване лише на власників «недобросовісних» сайтів [6].

У Великій Британії боротьба з інтернет-піратством розвивається не так, як у Франції, адже тут відповідальність несуть недобросовісні користувачі. Відповідно до Закону Великої Британії «Про цифрову економіку», при першому використанні нелегального контенту вони отримують попереджувальний лист. У разі повторного порушення Інтернет-провайдер має право обмежити швидкість доступу до Інтернету або повністю заблокувати доступ порушника [11].

Японія — будь-який користувач Інтернету, який незаконно завантажує файл (будь-який вміст) з Інтернету, повинен сплатити штраф у розмірі 25 000 доларів США, альтернатива — 2 роки позбавлення волі. Китай: запроваджено сувору перевірку правопорушних веб-сайтів і систему схвалення публікацій від власників прав на вміст і органів влади. Бразилія — обов'язкова реєстрація файлів клієнтів інтернет-компаніями [6].

Кардшейрінг визначений у ст. 1 Закону як забезпечення у будь-якій формі та в будь-який спосіб доступу до програми (передачі) організації мовлення, доступ до якої обмежений суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав застосуванням технічних засобів захисту (абонентська карта, код тощо), в обхід таких технічних засобів захисту, в результаті чого зазначена програма (передача) може бути сприйнята або в інший спосіб доступна без застосування технічних засобів захисту.

У цьому визначенні посилання на об'єкт авторського права стосовно програми (передачі) організації мовлення є некоректним. Програма (передача) організації мовлення може включати об'єкти авторського права (наприклад, аудіовізуальні твори), суміжні права (наприклад, відеограми) та незахищені об'єкти. Проте сама програма є одним із об'єктів суміжних прав (ст. 35 п. 1 Закону), набути авторське право на неї не можна.

Кардшерінг відбувається, коли технічні засоби захисту, які дозволяють отримати доступ до програм відповідного каналу за допомогою картки підписки, коду тощо, видаляються, дезактивуються або обходять іншим способом. Розпізнавши код (пароль) і зазвичай використовуючи спеціальне програмне забезпечення та локальну комп'ютерну мережу або Інтернет, особи, які не є абонентами, отримують доступ до програм телерадіостанції.

По суті, кардшеринг — це вид обходу засобів технічного захисту — пристроїв та/або розробок, спрямованих на створення технічної перешкоди порушенню авторського права та/або суміжних прав при отриманні, копіюванні захищених (зашифрованих) записів для створення фонограм (відеограм) і передачі організаціями для трансляції або контролю доступу до використання об'єктів авторського права і суміжних прав.

Поняття піратства в новій редакції п. б) ч. 1 ст. 50 Закону суттєво відрізняється від редакції, яка діяла до внесення змін. У попередній. редакції, яку ми розглядаємо, піратство було визначено як акти публікації, репродукції, ввезення на територію України, вивезення за її межі та розповсюдження підроблених копій творів, включаючи комп'ютерні програми і бази даних, аудіозаписи, відеозаписи та телепрограми. Тепер, крім цього, до піратства додано незаконне розміщення програм організацій мовлення, камкордінг, кардшейрінг та Інтернет-піратство, тобто будь-які дії в Інтернеті, що порушують авторські права і суміжні права відповідно до цієї статті.

Висновки. Як показав аналіз, визначення піратства стало ще недосконалішим, ніж у попередній редакції пункту «б» частини першої статті 50 Закону. Термінологічні неточності та спроби охопити різними і навіть взаємовиключними явищами одним поняттям навряд чи можуть слугувати основою для дійсно ефективного захисту авторського права і суміжних прав. Перелік видів порушень та їх правове визначення мають бути уточненими, узгодженими та чітко окресленими.

Перспективи подальших досліджень. Аналіз показав, що визначення піратства в чинній редакції пункту «б» частини першої статті 50 Закону є ще менш досконалим, ніж у попередній версії. Термінологічні неточності та спроби охопити різні і навіть взаємовиключні явища одним поняттям навряд чи можуть слугувати основою для дійсно ефективного захисту авторського права і суміжних прав. Це свідчить про необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Подальші дослідження можуть зосередитися на розробці чітких і узгоджених термінів та визначень, враховуючи специфіку цифрової ери. Важливим є проведення комплексного аналізу існуючих термінів та їх застосування в національному та міжнародному законодавстві, що допоможе розробити чіткі і узгоджені визначення для різних видів порушень авторського права і суміжних прав.

Література

1. Vlessing E. Canada passes anti-camcording law. *The Hollywood Reporter*. 2007. URL: http://www.hollywoodreporter.com/news/canada-passes-anti-camcording-law-140238 (дата звернення: 01.11.2023).

2. Republic of the Philippines. An Act to prohibit and penalize the unauthorized use, possession and/or control of audiovisual recording devices for the unauthorized recording of cinematographic films and other audiovisual works and/or their soundtracks in an exhibition facility, providing penalties therefor and for other purposes. URL: http://www.lawphil.net/statutes/repacts/ra2010/ra_10088_2010.html (дата звернення: 01.11.2023).

3. Про державну підтримку кінематографії в Україні : Закон України від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 20. Ст. 240. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1977-19 (дата звернення: 01.11.2023).

4. Ромась Д. Протиправна поведінка як умова цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Університетські наукові записки*. 2020. Вип. № 3–4. С. 207–217.

5. Камкординг. *Українська Антипіратська Асоціація*. URL: https://apo.kiev.ua/kamkording/ (дата звернення: 01.11.2023).

6. Дзюба О. Треба притягувати до відповідальності не тільки піратів, а й тих хто користується їх продукцією. Інтерв'ю з антипіратською асоціацією. *dev.ua*. 2023. URL: https://dev.ua/news/nastav-chas-koly-treba-prytiahuvaty-do-vidpovidalnosti-ne-tilky-pirativ-a-i-tykh-khto-korystuietsia-piratskoiu-produktsiieiu-interviu-z-ukrainskoiu-antypiratsko-asotsiatsiieiu-dodyvytes-v-politsii (дата звернення: 01.11.2023).

7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text (дата звернення: 01.11.2023).

8. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. Кодекс від 05.04.2001, редакція від 05.01.2022. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.11.2023).

9. Продан Т.В. Камкординг як форма порушення авторського права і суміжних прав. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 31 березня 2023 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 175–179.

10. Суд у Pirate Bay. *Hmn.wiki*. URL: https://hmn.wiki/uk/The_Pirate_Bay_trial (дата звернення: 01.11.2023).

11. Петренко Г. Безсмертні корсари інтернет-піратством у світі та що варто зробити в Україні. *Детектор медіа*. 2016. URL: https://ms.detector.media/zakonodavstvo/post/15855/2016-01-27-bezsmertni-korsary-internet-moriv-yak-boryutsya-z-internet-piratstvom-u-sviti-ta-shcho-varto-zrobyty-v-ukraini/ (дата звернення: 01.11.2023).

12. Ромась Д.С. Протиправність як об'єктивна умова виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Legal science, legislation and law enforcement: regularities and development trends: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (30–31 жовтня 2020 року). Люблін : Видавництво «Baltija Publishing», 2020. С. 167–170.

13. Шишка Р.Б., Шишка О.Р. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 271–280.

14. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 453 с.

15. Гринько С.Д. Вина як суб'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 71–77.

References

1. Vlessing E. Canada passes anti-camcording law. *The Hollywood Reporter*. 2007. URL: http://www.hollywoodreporter.com/news/canada-passes-anti-camcording-law-140238.

2. Republic of the Philippines. An Act to prohibit and penalize the unauthorized use, possession and/or control of audiovisual recording devices for the unauthorized recording of cinematographic films and other audiovisual works and/or their soundtracks in an exhibition facility, providing penalties therefor and for other purposes. URL: http://www.lawphil.net/statutes/repacts/ra2010/ra_10088_2010.html.

3. Pro derzhavnu pidtrymku kinematohrafii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23.03.2017 r. № 1977-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2017. № 20. St. 240. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1977-19 [in Ukrainian].

4. Romas D. Protypravna povedinka yak umova tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia avtorskoho prava. *Universytetski naukovi zapysky*. 2020. Vyp. № 3–4. S. 207–217 [in Ukrainian].

5. Kamkordynh. *Ukrainska Antypiratska Asotsiatsiia*. URL: https://apo.kiev.ua/kamkording/ [in Ukrainian].

6. Dziuba O. Treba prytiahuvaty do vidpovidalnosti ne tilky pirativ, a y tykh khto korystuietsia yikh produktsiieiu. Interviu z antypiratskoiu asotsiatsiieiu. *dev.ua*. 2023. URL: https://dev.ua/news/nastav-chas-koly-treba-prytiahuvaty-do-vidpovidalnosti-ne-tilky-pirativ-a-i-tykh-khto-korystuietsia-piratskoiu-produktsiieiu-interviu-z-ukrainskoiu-antypiratsko-asotsiatsiieiu-dodyvytes-v-politsii [in Ukrainian].

7. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 13. St. 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kodeks vid 05.04.2001, redaktsiia vid 05.01.2022. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

9. Prodan T.V. Kamkordynh yak forma porushennia avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Suchasnyi stan kryminalno-pravovoho zabezpechennia v Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Irpin, 31 bereznia 2023 r.). Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet, 2023. S. 175–179 [in Ukrainian].

10. Sud u Pirate Bay. *Hmn.wiki*. URL: https://hmn.wiki/uk/The_Pirate_Bay_trial [in Ukrainian].

11. Petrenko H. Bezsmertni korsary internet-piratstvom u sviti ta shcho varto zrobyty v Ukraini. *Detektor media*. 2016. URL: https://ms.detector.media/zakonodavstvo/post/15855/2016-01-27-bezsmertni-korsary-internet-morivyak-boryutsya-z-internet-piratstvom-u-sviti-ta-shcho-varto-zrobyty-v-ukraini/ [in Ukrainian].

12. Romas D.S. Protypravnist yak obiektyvna umova vynyknennia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia avtorskoho prava. *Legal science, legislation and law enforcement: regularities and development trends: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (30–31 zhovtnia 2020 roku). Liublin: Vydavnytstvo "Baltija Publishing", 2020. S. 167–170 [in Ukrainian].

13. Shyshka R.B., Shyshka O.R. Tsyvilno-pravova vidpovidalnist i deliktne zoboviazannia. *Universytetski naukovi zapysky*. 2012. № 1 (41). S. 271–280 [in Ukrainian].

14. Kanzafarova I.S. Teoretychni osnovy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti v Ukraini: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 2007. 453 s. [in Ukrainian].

15. Hrynko S.D. Vyna yak subiektyvna umova vynyknennia deliktnykh zoboviazan za pravom Starodavnoho Rymu. *Chasopys tsyvilistyky*. 2017. Vyp. 27. S. 71–77 [in Ukrainian].

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 5 (75)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2024. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 26,51. Тираж 100. Замовлення № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.